

Проф. Євген Онацький

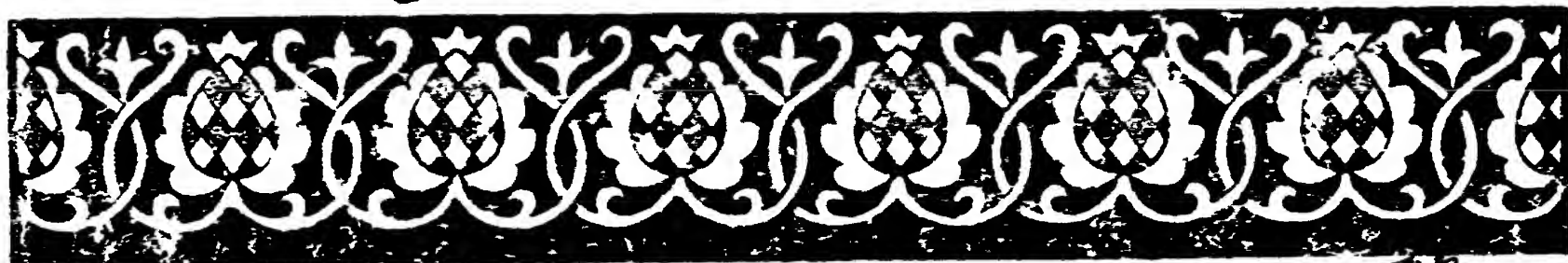
УКРАЇНСЬКА  
МАЛА

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Книжка VI. Літериком.-Л.

Накладом Адміністрації  
УАПЦеркви в Аргентині

Буенос Аїрес - 1960



*Г. Найчук*

**ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ**

**Кіровоградський Член НТШ і УВАН**

*Handwritten signature*

# УКРАЇНСЬКА МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ЛІТЕРИ  
**КОМ - ЛЕ**

*Handwritten notes:*  
сін. ф.  
Hollan nalyzvit



Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині

**БУЕНОС АЙРЕС 1960**

Тираж 1.000 примірників.

---

Друкарня «Чемпіон», Talleres Gráficos "Champion", Mercedes 2163, Buenos Aires

## К

**КОМОРА** — частина хати, відділена сі-  
нями від жилої хати з піччю. Іноді комору бу-  
дували й окремо. У ній переховували різне го-  
сподарське добро, в ній стояла скриня і розві-  
шана була всяка одежа. Комору часто глиною  
не мастили, і замість вікна була тільки невеличка  
дірка для світла. Літом тут спав звичайно  
хтось із родини. Комора відогравала особли-  
ву роль в весільному обряді, бо в коморі доко-  
нувався шлюбний акт. Тільки в граничних по-  
вітах на сході України, в Катеринославщині  
та в далеких північно-західних околицях (Горо-  
денщина) звичай відступав від загального пра-  
вила: у тих місцевостях клали молодих у самій  
хаті, або в сусідів, — і в цьому останньому ви-  
падку приміщували молодих у повітці, чи в клу-  
ні. Треба вважати, — завважував із цього при-  
воду Хв. Вовк, — що цей останній спосіб за-  
ховує в собі найвірніше риси архаїчного шлю-  
бу, бо тоді шлюбне ліжко знаходилося не тіль-  
ки поза хатою, де живуть люди (цього виразно  
дотримують майже скрізь), але ще й біля току,  
де молотять збіжжя, що мав своє магічне зна-  
чення. Що ж до звичаю класти спати молодих  
поза хатою, то це дуже добре пояснюється на-  
подібленням переховування молодого подружжя,  
як то мусіли робити, коли умикали молоду та  
боялися здогону. У Сідлеччині заховався звичай  
заводити молодих потай до комори.

З комори звичайно забирали тоді все, що  
в ній звичайно складається, щоб залишалося  
в ній саме ліжко.

Дружко приносив з клуні куль соломи. Іно-  
ді він клав також сніп збіжжя під подушку. Сва-  
ти та ще хтось із бояр стелили соломі на під-  
лозі, чи на ліжку, вкривали її рядом та клали  
килим, чи кожущину, що мала бути за коца.  
Іноді стелили й постельні речі, що їх привози-  
ла з собою молода, але — завжди на соломі. На  
Поділлі, молодій клали соломі та подушку, а мо-  
лодому кілька полін та великий камінь, що мав  
йому бути за подушку. Свашки співали:

Ой, хто буде спати,  
Будем йому на постіль слати:  
Соломку в головки,

Сінця під колінця,  
А м'яти під п'яти,  
Щоб було м'ягко спати...

У головах ставили образ, клали хліб і сіль.  
У деяких місцевостях клали таво́ж під подушку  
хліб та сир.

Коли все було готове, дружко звертався до  
старостів, щоб благословили: «Пани старости  
та підстарости! благословіть молодих на упокої  
повести!» Благословлення давали тричі, і тоді  
дружко із піддрузим та старостами вів молодих  
за кінці хустини до комори. Одна з свашок не-  
сла меч, якого їй передавала світилка, а сві-  
тилка негайно відходила, бо з того часу, як по-  
їзд увійшов до хати молодого, жадна дівчина  
не сміла бути на весіллі. Це зрозуміло: увесь  
весільний ритуал, разом із піснями, що досі  
був такий урочистий і пересякнутий релігійним  
характером, з моменту виїзду молодої з бать-  
ківської хати, зміняв свою форму: пісні, хоч  
і заховували свою урочистість та релігійність,  
набирали вакхічного та еротичного характеру,  
який дедалі все посилювався і набирав апогею  
у моменті відходу молодих на шлюбну постіль.

Відійшовши до комори, дружко та молодий  
спинялися перед дверима, а молоду заводили до  
середини свашки, які зараз же починали її  
роздягати. Свахи цілком роздягали молоду, —  
виймали їй навіть сережки з вух та персні з  
пальців. Її обшукували так уважно, — щоб за-  
певнитися, що ніде нема зав'язаних вузликів,  
голки, ані жадного іншого тонкого знаряддя,  
яким можна було б проколоти.

Боплян засвідчував, що в XVII ст. цей зви-  
чай був дуже суворий: «Коли настає час класти  
молоду, — писав він, — споріднені з молодим  
жінки беруть її та ведуть до окремої кімнати,  
де роздягають її до тіла, обдивляючись її зі  
всіх боків, між пальцями ніг, в інших частинах  
тіла, щоб пізнати, чи не сховано де крові,  
шпильки, чи бавовни, просякнutoї якимсь чер-  
воним настоєм, і коли вони знайдуть щось таке,  
настає в весіллі неспокій та велике заворушен-

ля; але коли вони не знайдуть нічого, вони вдягають її в гарну бавовняну сорочку, білу та нову, кладуть її між двома коцами і вводять роздягненого молодого...»

Свінчивши огляд та вдягнувши на дівчину нову сорочку, одна зі свах ішла з комори, здіймала з молодого шапку і вдягала її на молоду. Молода, не маючи на собі нічого, крім сорочки та шапки молодого, чекала його в такому вбранні. Тоді дружко та підружжій, взявши молодого за руки, урочисто вводили молодого в комору до молодої. Молода тричі його вітала. Потім його роздягали і він підлягав такому самому старанному обшукові. Все для того самого — знайти якийсь вузлики чи проторг. Ритуал вимагав, щоб молодого роззувала молода. В одному з чобіт вона знаходила кілька монет, завчасно туди покладених. Як свідчив Калиновський в XVII ст. молодий ударяв молоду халявою. В останніх часах, навпаки, подекуди молода мусіла бити молодого (Чубин. ст. 653).

Нарешті молодим казали лягати в ліжко, і всі відходили... Тим часом гості в хаті дали пияти й бавилися.

Якщо молодий з тої чи іншої причини не годен був до чину, якого від нього вимагав шлюбний акт, то це пояснювали звичайно браком поваги до звичаїв та до заходів остороги. Йому, напр., категорично заборонялося оглядатися назад, як тільки він приходив додому, а особливо коли його вели до комори. Так само його несли могли спричинити чари якогось ворога, що вступив був йому десь голку, чи зав'язав вузлика. Іноді могла бути в тому винна й молода. У цьому випадку, щоб знищити чари молодої, молодий повинен був розірвати сорочку молодої, у другому випадку знову починали шукати причини лиха і, коли знаходили щось підозріле, проголошували: «От якийсь дідько з пекла кепкує з нас!» Але коли нічого не можна було довести, то обвинувачували молодого і навіть били його. Тоді перша сваха брала його за руки, вела на подвір'я і примушувала витягати всі п'яхи, що траплялися подорозі — в дверях, в колесах, тощо, аж поки він не відчував, що йому зробилося ліпше. Але коли молодий, після всіх цих заходів, все-таки не годен був виконати своїх функцій, його заступав дружко. Іноді ж дефльорацию, яка вважалася необхідною, робила сама молода, або свахи, прориваючи півку пальцями.

На Лівобережжі, молоді залишалися в коморі стільки часу, скільки було потрібно для шлюбного єднання, але на Правобережжі і в Галичині вони залишалися там всю ніч і виходили з комори тільки другого дня вранці. Тільки в деяких повітах, зближених до Дніпра, додержувано лівобережного звичаю.

У першому випадку, дружко, що залишався біля дверей комори, діждавшись відповідного сигналу, всіх про те сповіщав. Тоді, взявши

меч, ішли до комори, щоб вивести молодих. У деяких місцевостях, нечисленних, молодий, давши сигнал, ховався: подекуди навпаки, він ховав молоду і мусів потім дати кілька копійок тому, хто її знаходив. Свахи скидали з молодої сорочку і давали їй ту, в якій вона була перед тим. Вони також надягали їй знову шапку молодого. У випадку, коли були докази дівоцтва, вони співали:

Темного луку калина  
Доброго батька дитина:  
Сім літ по ночах ходила,  
Цноту з собою носила:  
Купували купці — не продала,  
Прохали хлопці — вона не дала;  
Шовком ніженьки зв'язала,  
Свому Йванові держала...

Потім, згідно з тим чи іншим звичаєм, що панував у даній місцевості, молодим давали спокій, або урочисто вводили до гостей. У першому випадку молоді продовжували сидіти на постелі і їм приносили на вечерю печену курку — це страва, встановлена ритуалом, — хліба та доброї горілки. А тим часом сорочку молодої тріумфально показували всім присутнім у хаті. У другому випадку молода вбиралася в повний свій одяг. Сам молодий надівав їй на голову очіпок, свахи покривали її наміткою і до намітки додавали червоний вінок, — коли ж дівоцтво не було доведено, надягали їй зелений вінок. Потім дружко брав меч і йшов із комори, молоді йшли за ним упарі...

Діставши безперечне підтвердження дівоцтва молодої, захованого аж до шлюбу, присутні виявляли несамоовиту радість: починали верещати, скакати по лавах, бити посуд...

Але, коли сорочки не показувало, то молода, преспівавши свою пісню, що стверджувала її чистоту, йшла зо своїм чоловіком до його батьків, що чекали їх, сидячи на лаві біля печі і тримаючи, кожний, в руках хліб. Старший боярин просив тричі в старості благословення дітям привітати їх батьків. Молоді вітали їх, а батьки благословляли хлібом. Потім молодих садовили за стіл та частували наливкою та обрядовою печеною куркою. Тільки в зах. Україні цю приписану страву заступлено варениками з сиром. Дуже рідко бувало, що гості розходилися зараз же по вечері. Звичайно новина про чистоту молодої викликала бенкет, що часто переходив в оргію. Ця частина весілля звалася вже ПЕРЕЗВОЮ (Хв. Вовк «Студії...» ст. 286-98).

**КОМПЕТЕНТНІСТЬ** — належне знання даної речі, що дає право видавати про неї той чи інший осуд, братися за виконання того чи іншого проекту. Славний грецький маляр Апеллес виставив на огляд публіки одну свою картину. Якийсь швець завважив, що черевики одного з персонажів картини були невідповідно зроблені. Апеллес, схований за запоною, почув цю заввагу, визнав її слушність і виправив помилку. На

Другий день, шевць, підбадьорений таким успіхом своєї критики, почав критикувати ноги, враз обличчя та інші речі. Але Апеллес виїшов тоді зі свого сховку і сказав: «Шевцю, не йди поза черевики!» Звідти й наше прислів'я: «Шевцю, знай своє діло, а до кравецтва не мішайся!»

Французький соціолог, проф. Сігалє в своїй праці «Злочинний натовп» писав: «Треба констатувати досить дивне явище, що тим часом, як усі уряди вимагають інтелектуальних і етичних гарантій від усіх тих, хто хоче віддатися професії лікаря, адвоката, інженера, службовця, вони не вимагають жадних гарантій від тих, хто віддається професії журналіста. Можна було б сказати, — я прошу вибачити мені за парадокс, — що держава залишає на призволяще некомпетентних осіб найвищі й найтрудніші функції: вона дозволяє присяжним (які не мають обов'язку ані знати право, ані бути психологами) судити про життя й честь громадян: вона дозволяє депутатам парламенту (які не мають обов'язку проробити студії соціології й політики) вирішувати справи, що торкаються загальних інтересів нації: вона дає журналістам (які не мають обов'язку витримати будьякі іспити, ані виказати, що вони не були ніколи засуджені за якісь злочини) страшну владу формувати громадську думку...» (Париж, 1901, 249).

І наш В. Липинський теж обурювався в своїх «Листах...»: «Щоб бути звичайним ремісником, треба пройти якусь науку і пройти означене термінування, яке виховує вміння слухати й уміння наказувати, дає дисципліну, корпоративний дух і звичку до організованості. Але, щоб стати, при демократичній методі організації, творцем ідеології нації, «редактором» чи літератором — для цього не треба ні освіти, ні термінування. Легко собі уявити, які наслідки для «духа нації» має такий натуральний добір, при якому в творці цього духа йде все, що до відповідальних фахів, які вимагають освіти й страху, не здатне. Чим більше світ демократизується тим суворіше карають за безпатентне лікування тіла, і тим свобідніше дозволяють усякому займатися лікуванням духа. У зачатках великих культур і при творенні держав звичайно буває навпаки...» (ст. 463).

Французький академік Е. Фаге присвятив «Культові Некомпетентности» в демократичних режимах спеціальну книжку, яка до 1912 р. мала вже 16 видань.

**КОМПРОМІС** — погодження з противником на підставі взаємних уступок. У «Правах Малоросійських» компромісом називалася згода двох сторін, що судяться, не позиватися в жадному з звичайних судів, але, вибравши двох чи трьох суддів, віддати свою справу на їхній розгляд і рішення. Для цього позивачі робили запис у відповідному суді, в якому, називаючи обраних ними суддів **МЕДІЯТОРАМИ** (посередниками),

давали їм уповноваження реав'являти їх справу, окреслювати межі їх влади, зобов'язувалися покоритися їх постановам і накладали заруку, себто грошеву кару, на того, хто на постанову медіаторського суду не погоджувався б. Коли медіатори вирішували справу, то їх постанови також називано **КОМПРОМІСОМ**.

Усе людське життя — це, зрештою, один великий компроміс — між бажаннями та справжніми можливостями, між почуваннями серця й наказами розуму, між своєю вдачею та нахилами й вдачею та нахилами інших, і т. д. Всі оті так звані форми життя — правила чемности, що іноді видаються зайвою комплікацією, всі вони — наслідки компромісу, всі вони, як зазначив Ортега-і-Гассет, — показники цивілізації, що виявляє волю жити в суспільстві, рахуючись з інтересами й бажаннями інших членів суспільства. «Цивілізація — це насамперед воля жити в суспільстві. Людина виявляється нецивілізованим варваром, поскільки вона не рахується з іншими членами суспільства. Варварство — це тенденція до розкладу суспільства.» («Бунт мас» Париж, 1937, ст. 74).

Але, як справедливо писав д-р Д. Донцов, «є компроміси і компроміси». Змушений капітулювати перед румунсько-сербсько-грецькою коаліцією, болгарський цар Фердинанд підписав з нею мир, але в промові до свого війська сказав: «Ми звиваємо наші побідні колись прапори, змушені до того силою, але лише до слушного часу». Це був компроміс, як і берестейський мир, який заключили більшовики з Німеччиною. Але Йоффе з Троцьким не співали при тім: «Дойтчлянд, Дойтчлянд юбер аллес...», а болгари не робили радісних маніфестацій під сербськими фанами... А наші сменовеховці роблять подібне, і в цім власне огидливість їх акції. Правда, часом бувають страшні обставини, і в'язень мусить приймати їжу від свого тюремника, але не мусить вступати з ним у розмову, в товариські зносини. У царській Україні були адвокати, які боролися революціонерів, які мусіли вступати в урядовий контакт із воєнними суддями і жандармами, але допускати цих останніх у товариство не дозволяв не тільки революційний, але навіть і ліберальний добрий тон. У нас пристають із советськими агентами і стискають їм руки, — тим, на яких совісті є тисячі трупів цвіту нашої нації, тисячі замучених за боротьбу з Росією, тисячі, що сидять по тюрмах; на совісті яких підпирання всього того огидливого ладу...» (ЛНВ, 1922, VII, 84). (Див. КАТ).

**КОМУЛОВИЧ (КОМУЛЕЙ)** — хорватський священик, якого папа Климент VIII вислав в 1593 р. до запорозьких козаків, щоб заангажувати їх до протитурецької Ліги. Він мав передати їм дві булі від папи і 12.000 золотих дукатів. Але о. Комулович до Січі не доїхав, не наважившись пускатися в небезпечне «Дике Поле». Зрештою, він зустрівся з недавнім козацьким

«старшим» Мив. Язловецьким, з яким і уклав умову: за передані йому тих 12.000 золотих Язловецький зобов'язався до трьох місяців іти в Татарські краї або напасти на татар, коли вони вертатимуться з Угорщини. (М. Груш. «Іст. УР» VII, ст. 198-99). Переговорював о. Комулович і з Наливайком, але безуспішно. З походу ж Язловецького нічого не вийшло — не зміг він набрати відповідної кількості козаків, і так заходи папи і його висланника Комуловича на тому скінчилися.

**КОМУНІЗМ** — теорія суспільного устрою на підставі спільної власності, загальної праці і розподілу здобутків праці за гаслом: «Кожний працює згідно зі своїми здатностями, кожний отримує згідно зі своїми потребами».

Теорію комуністичного устрою розробив уперше Платон (427—347 до Р. Хр.), який в «Діалогу про Закони» так описує свою ідеальну державу: «Держава, що стоятиме понад усіма, повно й буквально практикуватиме прислів'я: Ті, що себе люблять, мають усе спільне. По всіх усядах має так бути, що жінки будуть спільні, діти спільні і спільне всякого роду добро, щоб вийняти з ужитку саме слово «власність»: щоб самі речі, що природа дала у власність людині — очі, вуха, руки — зробилися, так би мовити, спільні всім, і всі громадяни могли б бачити, чути і робити все спільно, щоб від тих речей отримували свої болі й потіхи, — одним словом, щоб по всіх усядах закони мали на меті створення цілком одноманітної держави, де можна було б запевнити, що там верх політичної мулрости, і закони не можуть мати кращого застосування. Така держава, — що в ній всі боги, чи сини богів жили б у багатьох, але всі на один зразок, — робить щасливими всіх її мешканців...»

Дуже довго така ідеальна «одноманітна» держава нікого не спокушала, хоча й після Платона знаходилися інші філософи, як от Томас Мор; що в 1516 р. видрукував «Утопію» з ідеальним комуністичним устроєм життя, — але цей твір видався таким далеким від справжнього розвою дійсного життя, що дав своє ім'я ріжним іншим нездійсненим — «утопічним» теоріям. Але от в 1847 р. вийшов у світ «КОМУНІСТИЧНИЙ МАНІФЕСТ» К. Маркса й Енгельса, що починався словами: «Привид блукає по Європі, привид комунізму...» Вся історія, — сказано в тому «Маніфесті» — це історія класової боротьби, яка й тепер провадиться в вигляді боротьби між буржуазією й пролетаріатом. Переможцем у ній буде пролетаріат: «Буржуазія продукує своїх власних грабарів. Її занепад і перемога пролетаріату неминуча». Потім класова боротьба припиниться, бо пролетаріат після своєї перемоги ніякої панівної класи не творитиме. Пролетарський рух, це — визвольницький рух величезних мас на користь величезних мас». Цей Маніфест твердо встановлює,

що робітники не мають ніякої Батьківщини, вони не мають чого губити, крім своїх кайданів, і закінчується славнозвісною фразою: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!».

Цей Комуністичний Маніфест ліг в основу програм всіх т. зв. марксистських соціалістичних і комуністичних партій. Бо довгий час між соціалізмом і комунізмом, як політичними рухами не було різниці і ці назви мішалися. Відмежування між комунізмом і соціалізмом прийшло тільки з большевицькою революцією в Росії, коли до влади прийшла большевицька партія, як ліва частина колись єдиної соціал демократичної партії, що розколася в 1903 р. Але й після того московські комуністи часто називають комунізм соціалізмом і перейменовували Росію в Союз Соціалістичних Республік. Подібно до того, як в російській соціалдемократії прийшло до поділу на «меншевиків» і «большевиків» і в соціалістичних партіях інших країн прийшло до подібного розколу, в наслідок чого супроти II Інтернаціоналу соціалістів постав III Комуністичний Інтернаціонал (див. КОМІНТЕРН), що його ідеологом став ЛЕНІН, який трактував соціалістів II Інтернаціоналу, як «соціал-зрадників», заперечував всяку «буржуазну» мораль і проповідував, що для досягнення перемоги пролетаріату всякі засоби — включно з убійствами, підступом, зрадою, брехнею, наклепами — добрі. Комунізм Леніна визнає кожну людину лише за частинку одуховленої матерії, яка потребує належного керівництва, що персоніфікується в диктатурі пролетаріату (а фактично купки людей над пролетаріатом), якої світовий генеральний штаб знаходиться в Москві.

Комунізм у Росії відразу розпочав боротьбу з релігією взагалі і з християнством зокрема, бо й дійсно ні один справжній комуніст не може бути християнином, і ні один християнин — комуністом. Для комуніста первородний гріх — це визиск людини людиною, і звідти поділ всього суспільства на дві категорії — визискуваних і визискувачів: визискувані — це пролетаріат, визискувачі — буржуазія. Звідти — проповідь ненависти визискуваного проти визискувача, ненависти, що освячує всякий злочин, поповнений в ім'я звільнення пролетаріату від визиску. Для християнина не існує добрих і злих категорій, чи, за комуністичною термінологією, класів. Доброю чи злою буває людина, не класу. Християнин дуже добре може прийняти поділ суспільства на класи, як факт історичний, може прийняти також економічну боротьбу між класами, як засіб робітничої класи для поліпшення свого становища, але він ніяк не може прийняти проповіді класової ненависти і заперечення християнської моралі. Ненавидіти буржуазну класу для християнина, — як вказав італійський філософ А. Тільгер, — це абсурд і гріх: абсурд, бо класу, з етичного погляду, це ж тільки абстракція; і гріх, бо буржуй — це ж також людина, і якщо ця людина творить зло, треба цю-

му злу протиставитися, але не належить цю людину ненавидіти: християнин повинен ненавидіти гріх, а не грішника. Для християнина — ненависть супроти будь кого — це найбільше порушення Христової заповіді, якже міг би він прийняти проповідь класової ненависти?

Комуністи твердять, що, щоб зробити людину доброю й чесною, треба змінити умовини суспільного життя, поставити людину в такі умовини, щоб їй було неможливо визискувати іншу людину. Християни не заперечують, що суспільне оточення й той чи інший господарський стан впливають на моральний стан людини, — але вони твердять, що не досить змінити суспільні умовини життя, щоб людина стала доброю, і щоб всяке зло зі світу зникло. Зло корениться в серці людини, в її егоїзмі, в її пожадливості, що примушують людину захоплювати ті чи інші матеріальні добра і користати з них, не ділячись із своїми ближніми. Але вона може — зусиллям волі, з допомогою ласки Божої — перемогти алі інстинкти своєї вдачі, і відкрити серце до милосердя і любови. Для християнина моральне відродження людини не має нічого спільного з соціальною революцією, — це подія — чисто особиста, що може статися в будь який момент її життя. І в світі гнету й визиску можна мати чисте серце й провадити святе життя. Отже християнин починає там, де комуніст кінчає, і навпаки; іде від особи до суспільства, комуніст — від суспільства до особи. Християнин виходить від внутрішнього спокою, що досягається шляхом відмовлення від егоїзму і відкриття серця духові милосердя й любови, до спокою, чи миру, суспільного. Тому він не може прийняти проповіді, що домагається перетворення суспільства шляхом насильства, бо ніяке суспільне поліпшення не варте того, щоб задля нього притмарювати полум'я любови й милосердя, що творять справжнє внутрішнє багатство і мир душі. Комуніст натомість уважає, що поліпшення людини зв'язане необхідно з поліпшенням суспільних умов життя і тому намагається приспівити «неминучий» (за К. Марксом і Енгельсом) хід подій шляхом насильства і злочинів.

Для комунізму ідеал — безкласове суспільство, де вже не буде ні слуг, ні панів, ні визискувачів, ні визискуваних. Щоб досягнути цей ідеал необхідна класова боротьба, і знищення визискувачів. Але для того, щоб ця боротьба відбувалася, необхідно, щоб були ті, що її провадять, себто визискувані, які для прожитку мають тільки власні руки. Ці визискувані, себто пролетаріят, знаходяться тільки там, де є визискувачі, себто капіталісти. Для комуніста капіталізм — це зло. Але без капіталізму нема пролетаріяту, себто тої класи, що має витворити найбільше добро, себто безкласове суспільство. Хто хоче мати те найвище добро, мусить хотіти мати — бодай тимчасово — і оте зло, капіталізм, що без нього не може бути пролетаріяту. Де капіталізму нема, треба, значить його

створити, щоб колись пізніше його знищити ек-лами створеного ним пролетаріяту. Для комунізму, добро і зло протилежні поняття, але родяться вони з того самого кореня: добро родиться зі зла, зло — засіб до добра. Комунізм в основі діалектичний (див. ДІАЛЕКТИКА) і моністичний (див. МОНІЗМ). Християнство натомість корінно антидіалектичне і дуалістичне. Добро і зло для нього не мають нічого спільного. Християнство приймає, що іноді зі зла може зродитися добро, але від цього до прийняття, що зло — необхідна умовина народження добра, дуже далеко. Для християнина зло ніколи не може бути засобом до добра (див. ЗАСОБИ): зло все було і залишається злом, яке може бути викуплене, прощене, але ніколи, ніякою моральною альхемією не може стати золотом добра.

Комунізм, як фанатична релігія класової ненависти, що виключає всі інші релігії, визнаючи їх «опіумом народу», і як не менш фанатична віра в можливість створення земного раю шляхом переведення людства через чистилище й пекло всіляких нелюдських експериментів над народами, творить повну антитезу християнству, що проповідує любов, заперечує ненависть і не вірить у можливість земного раю, поки кожна окрема людина не знайде Царства Божого в своїй власній серці — що в усякому разі неможливо, поки існує комуністична Москва.

**КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ УКРАЇНИ (КПБУ)** — відділ московської комуністичної партії в Україні. Перший її з'їзд відбувся в липні 1918 р. у Москві, де було поставлено їй завдання — «боротися за революційне об'єднання України та Росії на підставі пролетарського централізму в межах Російської Советської Сціалістичної Республіки».

**КОМУНКУЛЬТ** — спілка українських письменників, яку утворив був Мих. Семенко. — вона провадила боротьбу з неокласиками. Існувала до 1927 р.

**КОМФОРТ** — витворена технікою вигода життя. В наших часах країною найбільшого комфорту стали США. Але сторонньому спостерігачеві ця закоханість американців у комфортабельному житті, цьому найбільшому ідеалові ОБИВАТЕЛЬЩИНИ (див.), видається найбільшою загрозою дальшому культурному й особливо духовому розвитку цієї великої країни. «Всі раси, — пише Г. Кайзерлінг в своїй «Психоаналізі Америки» (1930 р.). — що за свого існування мали замало конфліктів і забагато комфорту, швидко вироджувалися. Певно, що вищий матеріальний рівень кращий від нижчого, але найважливіше — якість людини, а не її оточення. В американській цивілізації так мало турбот про перевагу внутрішнього життя, що в очах величезної більшості ідеал високого комфорту практично включає в себе всі інші



ідеальні бажання. В наслідок цього панує тут переможно дух матерії, а не автономний дух життя...» (ст. 445). І в другому місці своєї цікавої й глибокої книжки Г. Кайзерлінг писав: «По всіх усюдах, де панує рутинна, дух завмирає. І в багато вказівок на те, що рутинна комфортна найупертіша зі всіх. Становище Америки (США) без сумніву, більш критичне, з точки погляду духового поступу, ніж становище большевицької Росії, бо жахливий матеріальний стан цієї країни повинен неминуче тримати збуджений дух тамтешніх людей. Росія може духово відродитися кожної хвили, але треба було б незвичайних зусиль, щоб відродити Америку, коли б виявилася в тому необхідність...» (ст. 195).

**КОМ'ЯГА** — річна барка, якою в XVI ст. привозили Дніпром до Києва сіль із Криму. Ів. Вишенський, картаючи сучасних йому українських владик за їх надто розкішне життя та знуцання над простим народом, писав: «Чи не ваші милості.. у бідних підданих з обори коней, волів, овець волочите, дані пеняжні (грошеві), дані поту й труду їх витягаєте, з них живцем лупите, обнажаєте, мучите, томите, до ком'яг і шкут, не зважаючи на час, зимою й літом в невідповідний час гоните?»

Грушевський підкреслене місце пояснював: «Назви сплавних човнів, до котрих піддані мусили здалека довозити своєю худобою різні вироби панського господарства». («З істор. рел. думки на Україні», 1925, ст. 71).

**КОНАННЯ** — вмирання, передсмертні страждання. Наш нарід вірить, що тільки добрі побожні люди вмирають спокійно, а лихі люди та ті, що зналися з нечистою силою, вмирають довго й тяжко мучаться: «Яке життя, така й смерть». Смерть цих людей страшна, бо їх конання безконечне: все життя людини мусить перейти перед очима, а гріхи обліплюють душу й не дають їй покинути тіло. Найбільших же грішників і «земля не приймає». Тому дехто з персердя й заклане: «Щоб тебе сира земля не прийняла!»

Коли людина надто довго мучиться і не може вмерти, на обов'язку його ближніх лежало вкоротити її муки. Одним із кращих засобів до того вважалося на Волині — покласти кональника на біле простирало на підлозі і дати йому в руки засвічену страшну свічку (див. ГРОМНИЦЯ): тоді людина або швидко вмере, або почне відразу видужувати (К. Ст. 1896, IX, 236-37). У с. Вербівці на Тербовельщині, щоб людина спокійно вмерла, вмивали її МАРУНОЮ, і клали їй маруну під голову, мили вікна горохлявою, а як дуже вже тяжко вмирала, то розривали кізлянина на хаті і виганяли родину з хати бо, якщо родинна плаче або взагалі жалує за кональником, то душа з нього не може вийти, а намагаються його і відплакати (тільки відплака-

ний все одно за кілька днів помре). Крім того, виймали з-під хворого постіль особливо подушку з курячого пір'я: на курячій пір'ї, казали, не може людина вмерти — і або клали його на делівці або давали йому нову постіль (Етн. Зб. НТ, XXXII, ст. 372).

У с. Шебекині на Білгородщині, «коли ко- му приходитьсь дуже трудно вмирати, і догадуються, що він, або вона, була відьма, чи знахар, то тоді виходять усі з хати, а на горищі проти постелі хворого пробивають у стелі дірку, щоб скоріш душа виходила, бо чорти при хрещених людях в двері з душею бояться виходити, а вилітають у трубу або в дірку ту, що проламають у стелі. Якщо відьма, або знахар, успіє до строку здати своє знахарство кому другому, і потім покається перед Богом то таким уже вмирати не так трудно... Коли взрослий чоловік на постелі довго не кончається, то його з постелі переносять до долу, щоб душа скоріш вийшла, бо на землі, кажуть, легше душі виходити. Іноді відчиняють двері й вікна й кадять ладаном, щоб очистити воздух а старі думають не те: кадять ладаном не для очистки воздуху а для того, щоб вигнати нечистого з хати..» (там же ст. 408-9).

У с. Карлові на Снятинщині казали: «..Часом буває, вмираючий дуже мучиться, не може сконати, тоді вибирають йому з-під голови подушку, а підкладають кожух, бо пір'я не дає сконати.. Як хто дуже мучиться, то має Скусу (злого духа). Від Скуси кладуть під паху свяченої солонини та й свяченої ТОЇ — то скорше сконає. Мучиться за якийсь гріх великий. Тоді наймається псалтирю та й дяк читає ПРОХІД-НУ ДОРОГУ та й легше конає. Як прямила у свята, або ушахрувала десь на прямилі то, як конає, дуже мучиться усе прямиде... То тоді барзо (скоро) дають їй повісмо в руки, то зараз сконає. Відтак це повісмо дається за простибіг... Як не може сконати, то варять тою і дають йому кушати, тай умре зараз.. Як хто мучиться, то кличуть людей може трапиться між ними, яка щаслива душа то він борше сконає... Як умирає газда (господар), то ідуть борше до шпіхліра і мішають те збіжжя, що він ще мав у своїх руках, щоб із ним не завмерло, — якби то не зробив то би потому зерно не зійшло... Як умирає хто, то дзеркало обертається склом до стіни, бо геть би зблідло, як би ся мертвець на нього подивив. Дзигарок затримується, щоб не йшов, і ховають все таке, що є веселе..» (там же ст. 320—22) У Т. Шевченка в поемі «Відьма»:

#### Непрощений

Грішний умирає:

Уже його, лукавого,

Сакраментували,

Клали долі на соломі,

І стелю знимали, —

Не вмирає... І лікарі —

Нічого не вдіють!..

У цьому описові конання непрощеного грішника, наш великий поет, як і завжди, виявив

велике знання українських народних вірувань. (Див. КНІС).

**КОНВАЛІЯ** — рослина з широким листям і гарними білими дзвониковими запашними квітами сильно отруйна. Вивару з неї у нас уживають, як лік проти водяної опухлини й захорунувань серця. У мові квітів — символ безневинности, дівочости й віднайденого щастя.

**КОНВІКТ** — бурса зі школою; спільне мешкання для шкільної молоді.

**КОНВІСАРСТВО** — відливання з цини. Було відоме в Україні вже в XV ст., а в Києві б тоді й цех конвісарів. На Правобережжі конвісарські майстерні називалися звичайно ГАМАРНЯМИ. Конвісари відливали різні речі для домашнього й церковного вжитку — келихи, пляшки, кубки, полумиски, збанки, тарілки, кварта, чарки; розтруханці, ліхтарні, свічники, хрести, чаші, дискоси, ложечки, мирниці, гробниці і т. д., прикрашували їх орнаментом, виображеннями святих, біблійними сценами. Вживали для того плоскорізьбу й чеканку (карбування). (В. Січинський «Нариси з іст. у. пром.», 1938, ст. 93),

**КОНВОЙ** — збройна охорона. В народній пісні: «Гуки й ніжки закують в кайдани, конвоєм приведуть.» (С. Грінч.):

**КОНДАК** — церковна пісня з короткою похвалою святому або головним змістом свята. Найбільше склав кондаків грек св. Роман Солодкоспівець в VI ст.

**КОНДАКАР** — збірка кондаків, а також стародавня богослужбова книга української Церкви XI - XIV вв., нотована т. зв. **КОНДАКАРНИМ ЗНАМ'ЯМ**, досі не розшифрованим.

**КОНДІЙКА** — церковна посудина, в якій святять воду.

**КОНДУРИ** — рід чобіт у галицьких покутян.

**КОНДЕ ЛЮІ ІІ** (1621 — 1686). т. зв. **ВЕЛИКИЙ КОНДЕ**, генерал французьких військ у війнах з Іспанією, під час т. зв. **ФРОНДИ**, був противником кардинала **МАЗАРІНІ** (див.). Під його командою українські козаки в 1645 р. брали штурмом Дюнкерк, що знаходився в іспанських руках. Конде був захоплений відвагою козаків (див. **ДЮНКЕРК**). Чи був тоді особисто Б. Хмельницький під Дюнкерком про це відомостей не збереглося, але 10 років пізніше Терльон, французький посол у Стокгольмі, писав до Парижу, до кард. Мазаріні, що агент, якого він надіслав до гетьмана Хмельницького, чув від старого вождя, як «йому дуже приємно бачити француза», бо він дуже радо згадує дні, які він

провів у Франції, і розпитував про славного Конде, на якого «з гордістю дивиться як на свого старого начальника.» (І. Борщак «Франція й Україна» в «Ділі» серпень 1921 р.).

**КОНДЯК** — дячок і вчитель церковної школи в Україні XIX ст. (сл. Грінч.).

**КОНИСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР** (1836 -1900) — один із визначніших нечисленних піонерів українського національного відродження, XIX стол. герой національної праці. Поет, письменник, публіцист, популяризатор, невтомний громадський діяч. Кониський вже на шкільній лавці в чернігівській гімназії почав писати українські вірші, за що й був вигнаний із гімназії. Довершивши самотужки свою освіту, Кониський присвятив усі свої сили на те, щоб понести освіту й культуру занедбаному українському народові. За надто жваву участь у громадянській праці, за засновування недільних шкіл на Полтавщині та складання підручників в українській мові для народньої освіти був засланий в рр. 1863—1865 до Вологди й Тотьми, і тут стався з ним «два найбільші нещастя його життя» — він одружився в московскою й захворів на очі. Щоб лікувати очі дістав дозвіл виїхати за кордон, але й тут лікування мало допомогло, і одне око він зовсім утратив. Зате зміг відвідати Галичину і тут нав'язав тісні особисті зв'язки з провідними тамтешніми українськими діячами, з якими й залишився в тісній співпраці все своє життя. Повернувшись зза кордону до Києва, Кониський до смерті провадив інтенсивну літературну й громадську діяльність, дописуючи одночасно до галицьких часописів і журналів під різними псевдонімами — Верниволя, Дрозд, Перебендя, Сирота, Маруся, Яковенко, та інші. Кониський був одним із фундаторів літературного «Товариства ім. Шевченка» у Львові, засновано 1873 р., з почину наддніпрянських діячів, головно полтавців. Це товариство мало підпомагати розвиткові українського письменства, саме тоді смертельно загроженого репресіями московського царського уряду. Визначну роль відіграв Олександр Кониський і в перетворенні цього літературного товариства в наукове, що сталося в 1892 р., хоча Кониський вже в 1889 р. подав був у «Правді» докладний план реформи й програму діяльності НТШ. Головна науково - популяризаційна праця Кониського — це його двотомовий життєпис Т. Шевченка, що його видало НТШ. Ця праця Кониського довго залишалася головним джерелом до пізнання Шевченкового життя й творчости. Крім того він залишив по собі понад 50 оповідань, кілька повістей, комедію «Порвались струни», збірку поезій «Порвані струни» та «Вибір поем», і величезну кількість публіцистичних статей, розкиданих по різних галицьких та буковинських часописах. Великий розголос волилась мала його полеміка з Драгомановим, з яким вони знаходилися на протилежних пози-

цяк: Кониський очолював тодішній націоналістичний табір, Драгоманів — космополітичний..

С. Єфремов так писав про О. Кониського: «З Кониського була надавичайно характерна постать для тієї досвітньої в нашому житті доби, з якої так таки й не пощастило йому вибратися. Енергійний, ворушкий, запопадливий працівник, він вічно шукав, де б міг прикласти свої сили до діла. Хоч які тяжкі часи були, а не міг він сидіти, склавши руки, як багато його однолітків зробило, не міг і одійти од українства, заспокоїтись працею на чужому полі. Пова українськими справами просто таки не можна було уявити цієї людини, що була не тільки людиною ініціативи, але й людиною чорної роботи, якої так багато, та до якої так мало охочих знаходиться. Такими людьми, як Кониський, найбільш держалась українська справа під той темний час, коли навіть голосу українського не чути було: вони були не тільки робітниками, а немов прапорами цілої епохи, і якось легше на душі ставало од свідомости, що те джерело праці й енергії не засохло, а б'є невпинно, все нові піднімаючи справи й поновляючи старі заходи. Треба було самому пережити страшний час реакції 80—90 рр., щоб оцінити по заслугі творчу роль таких людей - прапорів..» («Іст. у. письм.» II, ст: 94):

Під час кримської війни в 1854 р. Кониський був примушений вступити на службу до московської армії. І хоч як коротка була ця служба і для оборони «матушки-Росії» зовсім марна — канцелярська праця в Прилуках протягом кількох місяців — Кониському вона завдала багато душевних мук. У своїй поезії «Туга», вміщеній 1862 р. у львівським «Слові» писав він:

Я блудний син, лукавий син,  
Зневажив я свою родину, —  
І тяжко — соромно згадать  
Про те, що я служив чужині.  
Христос учив прощать братів, —  
Прости і ти мене, Україно,  
Прости прости, що я служив  
Твоєму ворогу — чужині...

(М. Мухин «Більше світла» 1936 ст. 43.

Текст українського національно-релігійного гімну «Боже Великий Єдиний, нам Україну храни», що ми його співаємо в кінці кожної літургії, звичайно не знаючи, хто його написав, належить Ол. Кониському. Нагадаємо тут теж — бодай в уривках — його призабуту «Проповідь на горі», в якій Ол. Кониський славить великі ідеї Христової науки:

Блажен.. хто на громаду звик робить,  
Хто брата темного навчає,  
У хату вбогу вносить світ..  
Блажен, хто щирими сльозами  
Чужу оплакує біду..  
Блажен, хто серцем незлобивий,  
Хто приязно живе з людьми...

Блажен, хто милостив буває,  
Хто неімушому дає,  
Голодних кормить, наповнає,  
Одежу вбогим роздає,  
Хто йде провідати в неволі  
Яремних узників в тюрмі,  
Хто вдовам, сиротам в недолі  
І безпомощним в чужині  
У поміч стане, братом буде..  
Блажен, хто сіє у народі  
Зерно найкраще на землі:  
Зерно любови, братерства, згоди  
В громаді, в хаті і в сім'ї...

**КОНИСЬКИЙ ЮРІЙ** (1718—1795) — відомий проповідник, вихованець Київської Академії, від 1754 р. архієпископ Білоруський, що дбав про повернення уніятів до православ'я. Автор трагікомедії «Воскресеніє Мертвих» (1746 р.). Йому хибно приписувано довгий час також авторство «Історії Русов» (див.). Поховано його було в Спаській церкві в Могилеві, і на мармуровому надгробку зберігалася його власна епітафія бароковими літерами, яку відписав прот. Д. Бурко з деякими поправками щодо сучасної української мови:

Колиска — Ніжен град, а Київ — мій учитель.  
У тридцять вісім літ я став уже святитель,  
Сімнадцять довгих літ боровся я з вовками,  
А двадцять два прожив, як пастир, із вівцями.  
Зазнав на тім шляху і радости й негоди  
Та завжди вірним був Христові і народу.  
Георгій іменем, я із Кониських дому,  
В житті подібний був коневі поштовому.  
Мої отут спочили брєнні вості  
У рік семисот-п'ятий дев'яностий...

(«Рідна Церква», 1959, с. 39, ст. 12)

**КОНКЛАВ** — збір кардиналів для вибору папи. У Т. Шевченка в поемі «Єретик» приписується хибно «святотому конклаву» право підтверджувати (а також значить і заперечувати) папські булли, в даному разі буллу про ІНДУЛЬГЕНЦІЇ (див.). Такого права не існувало, — функції конклаву обмежувалися до вибору нового папи.

**КОНКОРДАТ** — договір між Ватиканом та якоюсь державою про взаємовідносини та права католицької Церкви в тій державі. Першим конкордатом був Вормський конкордат 1122 р. між німецьким імператором Генріхом V і папою Калікстом, що заключив боротьбу за інвеститури. В 1924 р. був підписаний конкордат із Польщею що регулював становище греко-католицької (української) Церкви під Польщею і віддавав греко-католиків на Волині під владу латинських (польських) єпископів.

**КОНКОРДІЯ** — погодження у 1863 р. осягнене в Римі щодо взаємин між католиками грецького та латинського обряду в Галичині. Зацією конкордією заборонялося без дозволу па-

ни переходити з одного обряду на другий; у мішаних подружжях хлопці мали йти за обрядом батька, а дівчата за обрядом матері. Проте латинське (польське) духовенство цю конкордію часто порушувало на шкоду української греко-католицької Церкви.

**КОНКУБІНАТ** — подружнє життя на віру, без вінчання. М. Грушевський вказував, що звичайове право давньої України-Руси допускало конкубінат, і він був сильно поширений навіть у XI - XIII вв. На значне поширення конкубінату з рабнями вказує Руська Правда XII в. своєю постановою, що по смерті господаря його раба - підложниця та її діти від нього мають бути пущені на свободу. Ярославова устава, даючи дуже багато місця всяким протишлюбним переступам, ані згадує про конкубінат, як провину: очевидно, не було що й думати потягати людей до відповідальності за таке звичайне явище. Супроти поширення конкубінату навіть намагання духовенства провести ріжницю між шлюбною жінкою — **ВОДИМОЮ** — і нешлюбними — **МЕНШИЦЯМИ** — спочатку не давали наслідків. Бачимо, напр., що Ярослав, син Святополка київського від наложниці, мав всі права, як і інші княжі діти. Ярослав Осмомисл дав по собі головний стіл не шлюбному синові Володимирові, а Олегові «Настасічу». І якщо пізніше бояри змінили той його заповіт, то не з поглядів моралі, а зі своїх політичних інтересів.

У середніх же й нижчих верствах суспільства християнський шлюб взагалі поширювався дуже повільно, і «прости люди», як казав Яків Чорноризець, довго вважали церковний шлюб річчю бояр та князів, і митрополит Максим (1283—1305) р. мусів ще пригадувати своїм вірним про необхідність вінчатися (М. Грушевський «Іст. УР.» III. ст. 385—86). (Див. **ВІНЧАННЯ**). **ІНТЕРЦИЗА**).

**КОНКУРЕНЦІЯ** — суперництво, головню в господарсько - торговельній сфері, що має великий вплив на утворення ринкових цін. Вільна конкуренція не можлива в країнах державного капіталізму, себто в ССРСР із сателітами і неможлива також у тих країнах капіталістичних, де не існує законів проти трестів що творять монополії і накидають свої ціни. Люїс Галянтієр писав 1951 р. в «Рідер Дайгест»:

«Великі підприємства Європи уникають конкуренції, як якоїсь біди. Один американський інженер, що студіював хемічну промисловість в Європі при кінці 1950 р. каже: «Європейський фабрикант, що поширює свій ринок і зменшує видатки продукції, не зменшує цін продажу, хібащо інші фабриканти тої самої галузі погодяться зменшити свої ціни. В наслідок того, він не тільки збільшує свій зиск до неординального рівня, але й обмежує ринок». Інакше

кажучи, європейська промисловість — монополістична. Їона робить речі, що в США вважалися б змовою для обшахраювання народу і були б об'єктом судової акції, згідно з законом проти трестів (монополії). Замість того, щоб чесно конкурувати на користь покупця, пропонуючи йому все кращий крам за все дешевші ціни, європейські фабриканти вирішують за спільною згодою про максимум, до якого можуть піднести свої ціни без того, що б покупець протестував, і примушують покупців сплачувати ці максимальні ціни, встановлені в пожадливій змові. Роблять ще гірше: замість знижувати ціни і давати якнайбільшій масі людей можливість насолоджуватися приємними речами, вони знижують рівень життя і тим викликають незадоволення робітничих мас. Здається, їм байдуже, що це незадоволення дає мільйони голосів комуністам і загрожує самому існуванню приватних підприємств в Європі...» («Селексіонес» 1951, VI, 68).

Фр. Гайск в своїй відомій книзі «Шлях до рабства» писав: «Наша свобода вибору в суспільстві, що керується вільною конкуренцією залежить від того, що коли якась особа не може дати нам того, чого ми потребуємо, ми можемо піти до іншого продавця. Натомість, якщо ми знаходимось в суспільстві, де панують монополісти, ми позбавлені цієї можливості; ми здані на ласку й неласку монополіста. Уряд (як у ССРСР), що кермує всією економією держави, де наймогутніший монополіст, якого тільки можна собі уявити. Такий уряд має абсолютну владу визначати, що він нам дасть і на яких умовах... При такій державній економічній системі, (позбавленій вільної конкуренції), ми мусимо брати не те, що нам подобається, керуючись власним смаком і власними бажаннями, але те, що нам визначить сваволя інших...» (Селексіонес, 1945, IX, ст. 116).

**КОНОВАЛЕЦЬ ЄВГЕН** (1891—1938) — одна з найвизначніших постатей українських визвольних змагань, організатор і командант формації Січових Стрільців, одної з найкращих і найвірніших частин армії УНР, що, розпочавшись невеличким куренем, через загін і полк, розрослася до дивізії і корпусу, а нарешті й окремої «групи СС-ів». Відмовившись від чину отамана, Є. Коновалець і на пості команданта Осадного Корпусу, що облягав Київ у повстанні Директорії УНР проти гетьмана П. Скоропадського, пізніше на пості команданта залоги Києва, і до кінців своїх днів носив титул «полковника». Це характеризує його скромність, що не дозволила йому прийняти й почесне місце кооптованого члена Директорії УНР, ані запропонованої йому військової диктатури.

Після закінчення відкритих військових дій і ліквідації армії, полк. Є. Коновалець не припиняє боротьби, а стає в Галичині на чолі перше Української Військової Організації (УВО), а

потім Організації Українських Націоналістів (ОУН), що відіграла величезну роль в активізації українського бойового духа зокрема в Галичині та на всіх просторах української діаспори. Промовляючи на I-му Конгресі Українських Націоналістів у Відні 2. II. 1929, Є. Коновалець сказав:

«...Спротиви, які зустрінемо на нашому шляху, будуть велетенські, бо ж віднова Української Самостійної Соборної Держави сама собою однозначна з ліквідацією московської імперії, як і польського історичного імперіалізму, спричинить таку докорінну перебудову всього Сходу Європи і великої частини Азії, що це в кінечности вплине не менш глибоко й на політичний вигляд усієї решти світу. Чи можемо пориватися на такі великі діла? Цього свідомства не можемо виставляти собі самі; його виставить нашій Організації щойно пізніше іспит самого життя... Хочу вірити, що завдання, які, в нашій програмі ми собі намалювали, зуміємо як мужі виконати. Тільки в тому випадку вільно буде сказати що дату створення нашої Організації зарахують будучі історики, як одну з переломових, творчих і позитивних дат на тисячолітньому шляху життя Української Нації...»

Народжений в Сх. Галичині (в с. Жажкові біля Львова) і опинившись, як військово-полонений першої світової війни в московському полоні, з якого визволився з вибухом революції 1917 р., що привела його до Києва, Є. Коновалець, за щасливим виразом п. В. І. Гришка, зробився і залишився до смерті «ПРАПОРОМ ВСЕУКРАЇНСТВА». У статті, надрукованій в «Українським Прометей» в 1954 р. з приводу XVI річниці смерті полк. Є. Коновальця В. І. Гришко між іншим писав:

«Дехто з тих, що гордовито величають себе «людьми з Великої України», часом бувають настільки малими, що вважають присутність Коновальця в пантеоні української слави лише даниною провінційним амбіціям його вузких земляків та однопартійців. Мовляв — був він тільки полковником однієї територіальної військової частини і головою однієї політичної організації, отже — належить він тільки їм. З другого ж боку й деякі лицарі «західнього П'ємонту» теж підкреслюють саме вузкі, територіальні, чи партійні, моменти у зв'язку з іменем Коновальця.

«Насправді ж Коновалець, як історична постать, що увійшла в пам'ять наступних поколінь, народилася не в Галичині, а в Наддніпрянщині в самому Києві, «в огні і бурі революції» 1918 р. — тоді, коли командант ГАЛИЦЬНИХ січових стрільців став командантом столиці Української Народньої республіки, а стрільці — гвардійцями УКРАЇНСЬКОЇ народньої армії під проводом Петлюри. І це він чи не перший (в кожному разі — з галицьких військовиків) став справді і в повному значенні цих слів людиною Великої України, борячись дійсно за

велику, а не малу, Україну під гаслом: «Через Київ на Львів!».

«Такою ж людиною Великої України був Коновалець і як творець та провідник спершу Української Військової Організації (УВО), а потім — Організації Українських Націоналістів (ОУН). Обидві ці організації були задумані й під керівництвом Коновальця діяли, як організації **ВСЕУКРАЇНСЬКІ**».

Полк. Є. Коновалець загинув 23 травня 1938 р. від руки московського агента, перебравши на себе всяке ризико безпосередніх зносин з революційними організаціями України. (Див. ОУН, ПРОВІДНИК, ІНСАБАТО).

**КОНОВ'ЯЗЬ** — стовп із каблучкою, або й каблучка в стіні, до якої прив'язували коней. «Позлізали та й поприв'язували коней... у конов'язей» (Куліш, «Зап. Ю. З. Руси», V, 254. Словн. Грінч.).

**КОНОКРАД. КОНОВІД** — людина, що краде коні. Наші люди з особливою ненавистю ставилися до конокрадів і, зловивши їх часто тяжко карали самосудом. Це відношення до конокрадів у нас настільки традиційне, що навіть і в «Рускій Правді» крадіж коней карано не **ПРОДАЖЖЮ**, як за інші переступи проти власности, а вищою карою — **ПОТОКОМ**. (М. Груш. «Іст. У. Р.», III, ст. 364, 367).

**КОНОН БЕЙ** (1884—?) — єпископ УАПЦ Канівський і Богуславський, висвячений 7. II. 1922. В 1928 був заарештований агентами московської поліції. Дальша доля його невідома.

**КОНОПЛЯ** — зелена рослина від 1 до 4 метри заввишки, роздільностатева: з пиляками зветься **ПЛОСКІНЬ**, зі стовпиками — **МАТІРКА**. З більців коноплі добувають волокно для пряжі, із зернят — олію. Походить конопля з Ірану. У нас продукція конопель розвинулась особливо в XVIII ст., коли українське прядиво, під московською назвою **ПЕНЬКИ**, йшло великими транспортами в Московщину та до Балтику, до західніх виробень полотна. (Ів. Крип'якевич «Іст. у. культ.» ст. 92).

З коноплею в'язалося в нас чимало забобів: в наслідок її сильного запаху, вважали її за добру охорону від нечистої сили: «Якщо під Івана Купала підперезатися конопляною, то відьма нічого лихого не зможе тобі зробити» (Дикарев, 1903, ст. 13). «Коноплю святять на Маковія разом із іншим зіллям, і вона служить пізніше для обжурювання хати, щоб мертві не ходили» (К. Ст. 1889, VII, 524-27, Яшуржинський). З другого ж боку, якщо відьма захоче скористати з конопляної нитки, як магичним засобом, то може зіпсувати разом усі корови в селі, перев'язавши цією ниткою коловорот, що через нього корови ходять на пашу. (М. Сумцов в К. Ст. 1889, XII, ст. 600-602).

Конопляне сім'я вживалося при ворожінні, як чарівний засіб. На Катерини дівчата зав'язували в пазухах своїх сорочок по жмені конопляного сім'я і носили його аж до Андрія. Маємо вістки про цей звичай з околиць Канева, Літина, Вінниці, а також із Волині та Херсонщини. В околицях Канева конопляне сім'я носили й парубки — у правому рукаві, дівчата ж у поясі. Проти Андрія, або й на Андрія дівчата (зрідка парубки) сіяли те конопляне сім'я, примовляючи: «Андрію, Андрію, коноплі сію, димкою (спідницею) волочу, твоят віддатися хочу» (Ів. Франко «Приповідки» III, 375). Всюди це ворожіння виконували, щоб довідатися про судженого, але в Мшанці Старом. пов. зареєстровано й іншу магичну ціль — «щоб коноплі росли великі». Посіявши, заскороджували штанами чи сорочкою (у Франка спідницею), які потім клали під подушку. Після того суджений мав приснитися (Копержинський в Перв. Громад. 1929, III, 57).

На Гуцульщині на Воведення опівночі голі жінки сідали на порозі і ткали самосівні коноплі — «щоб велися у році». (там же, ст. 41).

Якщо сіяння конопель в'яжуться з думкою про весілля, то збирання коноплі символізує шлюб (див. ЗБИРАННЯ). Зв'язок конопель із думками про шлюб і весілля виявляється і в весільній пісні, яку співали, коли молода виходила з комори: «Та внадився журавель, журавель, до бабних конопель, конопель: Такий - сякий журавель, такий-сякий цибатий». (Дикарев, ст. 14).

Вимокання конопель у воді символізує в піснях важке життя молодиці в чужій родині: «Оддала мене матонька, не оддала — утопила: як ту череточку - конопляночку у ставочку помочила..» (Чубин, V, 748). «Далась мене, моя мати, заміж молодю, як би тую конопельку в воду зеленою. Ой, як тяжко конопельці сирій в воді гнити, а ще тяжче молодиці на чужині жити». (там же, 527).

Натомість у приповідках коноплі, — символ захисту: «Дай собі раду, лізь у коноплі», — бо, як завважив Ів. Франко, в коноплях добре ховатися: сильний запах конопель забиває людський запах так що й собаки не можуть віднайти людину, сховану в коноплях (Франко, III, 2). Звідти й приповідка: «Вискочив, як Пилип із конопель». — себто зробив якусь дурницю, лягнув щось не до речі, замість триматися захисту, несподівано сам себе виявив...

У «Пані Тадеуші» Міцкевича в перекладі М. Рильського про коноплю читаємо:

Це зілля западне, що сіють коло дому,  
Ховало вже нераз утікача сірому:

То заяць що його вже мали наздогнати  
Собаки сяде тут нещастя переждати  
Бо знає з досвіду, що запах конопляний  
Зупинить гончаків: то, темним страхом  
гнаний,

Сховається дворак од лютих канчуків

І дотр там лежить, аж поки панський гнів  
Ущужне; некрути — і ті всяк час

ховались

Поміж коноплями, коли за ними гнались  
У лісі, в запустах, у пущах вікових,  
Не дивно як під час наїздів бойових,  
Що їх мій рідний враз зазнав колись  
чимаю.

За стратегічний пункт коноплі слугували.

**КОНОТОП** — місто на Чернігівщині, осадчим якого вважають якогось Підкову, що переселився сюди з Правобережжя в 1635 р. У 1640 р новгородсіверський староста Пясочинський вибудував тут фортецю з чотиростороннього вала з 3 баштами, кожна сторона була завдовжки в 100 сажнів. Отут-то ніженський полковник Гр. Гуляницький прославився обороною міста, що 29 квітня 1659 р. обложила була велика московська армія кн. Трубецького, Всі ворожі намагання здобути Конотоп штурмом розбилися об залізну видержливість українців. Багато тижнів тривала завзята оборона, і подвиги оборонців не були марні: дальше просування москалів в Україну було стримане. Тим часом гетьман Виговський зібрав своє військо, заручився допомогою татар із Криму і 7 липня прибув до річки Соснівки під Конотоп. Вранці 8 липня розпочався страшний бій.

Вміло маневруючи і розташувавши по флангах козацькі сили та татар, Виговський кінним маневром заініціював напад і слідом за ним швидкий відступ козаків, за якими в погоню посунули московські полчища, які перейшовши річку Соснівку, глибоко відірвалися від своїх баз і потрапили в пастку. З одного боку наскочила на них козацька кіннота, з другого боку налетіла орда. В цей час опеніальний відділ козацького війська, що непомітно пробрався у вороже заілля, висадив міст через Соснівку і зруйнував греблі через які хлинула вода і перетворила всі навколишні землі на непрохідне багнище і трясовину.

Оточені і притиснуті до річки, через яку вже не було змоги відступати, москалі зазнали катастрофічної поразки, 30.000 їх загинуло, а безліч вояків, серед них два воеводи Пожарський і Львов, опинилися в полоні. Грізна коліска московська армія перестала існувати. Зі жменюкою недобитків Трубецькой втік путивльським шляхом у напрямі до московського кордону.

Московський історик Соловйов так описує цей погром: «Квіт московської кінноти, що довершив щасливих походів у 1654-55 рр., затинув в один день... Ніколи опісля московський цар не був уже в можливості вивести в поле такого сильного війська. У жалібному вбранні вийшов цар Олексій Михайлович до народу; тривога впала на Москву. Удар був тим тяжчим, що несподіваний; прийшов він по таких блискучих успіхах! Ще недавно Долгорукий привів до Москви полоненим виговського гетьмана, не-

давно гомоніли радісні розмови про перемоги Хованського; а тепер Трубецької, на якого була надія більш усіх, «муж благовійний і ізящний, в воїнстві щасливий і недругам страшний», погубив таке велике військо! По здобутті столичних міст, по здобутті литовської столиці, царське місто втратило зі страху за себе: в серпні на приказ царя, люди всіх чинів спішили на земляні роботи для укріплення Москви. Сам цар з боярами часто бував присутній при роботах; сусідні мешканці з родинами, з майном, наповняли Москву; йшли чутки, що цар виїжджає за Волгу, за Ярославль»...

Союзники Виговського татари з насміхом говорили московським послам: «Ваш цар хоче запанувати над запорозькими козаками; польський король також хотів панувати над ними, але й своє королівство потім віддав; те саме буде і з московським царством, буде знищене через козаків».

Конотоп був блискучим запереченням Переяславу, особливо в його пізній большевицькій інтерпретації. Перед Україною відкривалися якнайкращі перспективи. Але внутрішній розклад і розбиття в українському таборі перекреслило змогу скористатися тими великими можливостями, які давала Україні Конотопська перемога. Страшна вістка, що наспіла до українсько - татарського табору про похід запорожців на чолі з кошовим отаманом Іваном Сіркою, ворогом Виговського, на беззахисний Крим, змусила татарське військо покинути бойові операції і поспішити додому боронити свої оселі і родини. Але ще перед їх поверненням Сірко залишив Крим і вдарив на Чигирин, гетьманську резиденцію, так що Виговський з військом, замість переслідувати москалів, що тікали, змушений був поспішати на правий берег Дніпра і захищати свою столицю.

Тимчасом в різних місцевостях України спалахнули повстання проти Виговського козаків, незадоволених його спілкою з поляками і підбурюваних польськими агентами. Виговський побачив неможливість дальшого гетьманування і склав булаву. (Див. ВИГОВСЬКИЙ). А Москва, якнайскоріше використала це замішання, спішно створила нову збройну силу, і за кілька місяців князь Трубецької, який так недавно панічно втікав з-під Конотопа, знову з'явився із військом в Україні і тоном переможця нав'язав Україні новий договір, подібний до Переяславського.

**КОНОТОПСЬКІ СТАТТІ** — договір із 10 пунктів, що його підписано 16 червня 1672 р. на нараді козацької старшини, із московським боярином Гр. Ромодановським перед вибором на гетьмана Ів. Самійловича. Зараз по арешті гетьмана Многогрішного 13. III. 1672 р., до Москви виїхав делегат збунтованої старшини Ів. Лисенко, який повіз із собою проєкт нових українсько - московських «статтей». У них сама старшина просила Москву обмежити права геть-

мана, як у міжнародних відносинах, так і в внутрішній самоуправі. Пропонувала старшина щоб гетьманові було рішуче заборонено зв'язки з сусідніми державами, обмежено його суддівську владу, та щоб у виборі гетьмана не брала участі козацька «чернь» і цоспільство. Розуміється Москва дуже радо пристала на такі обмеження і зараз таки й вислала Гр. Ромодановського для записання нових «статтей» і вибору нового гетьмана. Місцем виборів Москва призначила Конотоп, і хоча українська старшина настояла на тому, щоб вибори відбулися в глухому степу, біля містечка Козача Діброва, на самому українсько - московському пограниччі, все ж затвердені статті ввійшли в історію під назвою «конотопських».

**КОНСЕРВАТИЗМ** — політичний напрямок, який намагається зберегти серед свого народу істотний вплив усіх тих вартостей духового, етичного, політично - устроєвого та суспільного ладу, що становлять славу традицію відповідної нації. Консерватизм сприяє втриманню тягlosti історично - творчого життя нації від найдавніших аж до найостанніших часів. (див. ТРАДИЦІЯ). В основі консерватизму лежить любов до власної землі, повне самопосягання змагання до державної влади власного народу, що має бути господарем у власній хаті. Консерватизм оберегає націю від надто анархічних, революційних рухів, що зривають із національною традицією і намагаються накинати нації витвори чужонаціонального духу, які вносять елементи розкладу і підривають етичні основи життя народу. У тому його велика суспільна вага. Але — «коли консервативні кола втрачають відчуття пульсу свого народу, коли вони, переповнені матеріялістичним опортунізмом стають чужі потребам і надіям свого народу заради своєї «приватності», тоді цей вироджений консерватизм стає пістряком у життєвих органах свого народу. Бо вищий зміст життя надає тільки героїчний момент, готовість влади свою голову за вищі цілі й завдання. Але тим часом, як революційні елементи все до якоїсь міри готові гинути для своєї справи, вся політична філософія виродженого в опортунізм консерватизму зводиться до того, щоб «комбінувати й крутити» в політиці так, щоб при всяких умовах зберегти власну голову і майно, як ніби вищі вартості людського буття. Коли ж у додатку такий консерватизм вбирає на себе ще й маску «ідеалізму», щоб нею, на зразок революційних демагогів, обманювати виборчу масу, і робить фразу з усього, за що здоровий консерватизм повинен вміти влади свої голови — фразою робить накликування до «зберігання історичних підстав життя», фразою — релігійність, перемінену в фарисейство на показ, фразою — демагогічне цькування «революційної, інтернаціональної демократії» в ім'я «нації» чи «релігії», а на ділі своєю аморальністю, демагогією й громадським поступованням нічим від неї не відріж-

няючись, то такий консерватизм робиться не менш розкладовою силою, ніж найбільш демагогічна, повна ріжних «грушок на вербі» революційна, масова пропаганда. (Порівняй В. Кучабський «Польща й Україна», 1933, ст. 209 - 10) (Див. КОНФОРМІЗМ).

**КОНСИСТЕНТИ** — польські війська, що перебували на території України. В «Чорній Раді» П. Куліша: «Почали жовніри, консистуючи по городах і селах, беззаконні окорми від людей вимагати». Там же говориться про «безбожний глум польських консистентів над українцями».

За Гетьманщини, коли на Лівобережній Україні Москва почала розміщати своїх драгунів, українське населення було примушено давати на їх утримання «**КОНСИСТЕНСЬКІ ДАЧІ**», або й просто — «**КОНСИСТЕНТИ**», які, за Слабченком, походять із часів Брюховецького, що наказав збирати для московських воевод **СТАШИНИЙ ЗБІР**, що й отримав назву **ПОРЦІЙ І РАЦІЙ**, або **КОНСИСТЕНТІВ**. Ці нові консистенти (у відмінність від старих за Польщі) були застосовані в Україні шведської системи, яку ввів Петро I: всі селянські землі в Швеції ділилися на руги, що мусіли утримувати по одному вояку кожна. Спочатку консистенти мусіли давати всі жителі полків, не виключаючи старшин. Але потім старшина домоглася від сенату звільнення від них, і наказом 1721 р. потвердженням в 1722 і 1725 рр. духовенство і старшина були звільнені від давання консистентів. Труднощі постачання консистентів натурою і зловживання московських офіцерів, що наказували викидати збіжжя на землю і довгий час його не приймали, від чого воно псувалося й гнило, а потім його забраковували, привели на думку керівні кола гетьманщини заступити постачання натурою грошовим податком, що сталося в 1751 р., коли по полках введено «полкові щотні комісії...» Але від того українським селянам краще не стало, бо селянство взагалі грошей не мало... (Слабченко «Полк» ст. 193 - 97).

**КОНСИСТОРІЯ** — церковна управа: **ПАПСЬКА КОНСИСТОРІЯ** — зібрання кардиналів, на якому папа дає напрямні церковної політики, призначає нових кардиналів, єпископів. **ЄПАРХІЯЛЬНА КОНСИСТОРІЯ** — церковна установа, що допомагає єпископові адмініструвати його єпархію. У протестантів консисторія — церковна та шкільна влада.

**КОНСПІРАЦІЯ** — система й методи, застосовувані підпільною організацією для збереження в таємниці нелегальної діяльності. На жаль, саме ці методи, що виключають можливість доброї контролю, дозволяють надто часто ріжним провокаторам брати участь у тих підпільних організаціях і наражати ідейних людей на безглузді акти. (Див. **АЗЕФЩИНА**).

**КОНСТИТУЦІЯ** — основні закони держави, що визначають її суспільну побудову, функції державних органів влади та суду і основні права й обов'язки громадян. Першу українську конституцію оголосив Пилип Орлик в Бендерах після свого обрання на гетьмана в 1710 р. За тією конституцією встановлювалася «генеральна рада», зложена з генеральної старшини, полковників і військових депутатів, що мала збиратися тричі на рік: «Старшина і порадики повинні панувати свого гетьмана, проте можуть прилюдно виговорювати йому на раді, і він їм не повинен ображатися. Усі уряди й посади повинні бути виборні і по своїй волі гетьман не має права наставляти нікого. Усі урядовці підлягають Суду Генеральному, і без його присуду гетьман не має права нікого карати...» (М. Аркас, ст. 438). «Орликова конституція передбачувала цілу низку реформ у ділянці верховної й виконавчої влади та в межах громадського устрою, прав і обов'язків козаської, міщанської та селянської суспільності. Взагалі вся конституція була пройнята широким демократизмом, що відбивав дуже різко на тлі політично - громадських умов життя тогочасної Східної Європи...» («Вел. Історія України» вид. Ів. Тиктора, ст. 528).

29 квітня 1918 р. Українська Центральна Рада в Києві ухвалила «Конституцію Української Народньої Республіки», що придержувалася загальних принципів європейських конституційних систем, не приймаючи советського устрою хоч і признала соціалізацію землі. На увагу заслуговує в ній вирішення національного питання меншин, яким дається «право в межах УНР на національно - персональну автономію себто право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи національного союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця й поселення в УНР». Для здійснення цього права всі громадяни, приналежні до якоїсь національної меншини, мали творити свій Національний Союз, який має «право представництва даної нації перед державними та громадськими інституціями...» (Див. **МЕНШИНИ**).

Але конституція УНР залишилася на папері, бо того самого дня стався гетьманський переборот і «гетьман усієї України». Павло Скоропадський видав «Закон про тимчасовий Державний Устрій України», що, за означенням проф. Ст. Лністрянского не був «конституцією, а тільки самодержавною установою» («Загальна наука права...» т. I, ст. 318).

Про Конституцію УНР 29 квітня 1918 р. д-р Ів. Лисяк-Рудницький писав у «Листах до Приятелів» (1959, IV, ст. 5): «...Нема сумніву, що конституція УНР не була б проіснувала й одного року. Вона не дбала про те, щоб установити стабільну та авторитетну виконавчу владу та незалежну владу судову. І суд і уряд підпорядковувалися всесильному парламентові. Напр.,



уряд не мав права розв'язувати парламент та розписати нові вибори; зате парламент («Все-народні Збори») мав право оголошувати вотум недовіря не тільки урядові в цілому, але й поодиноким міністрам. Тим знищувалася всяка внутрішня солідарність уряду, а поодинокі міністри прямо підчинялися наказам партійних фракцій у парламенті. Як куріоз можна додати, що конституція УНР не знала ні установи голови держави (президента), ані навіть голови уряду (премієра). Ким у цьому устрої мала здійснюватися єдність курсу практичної політики країни, залишається загадкою без відповіді. Конституція заявляла, що «УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування», але цілком не дбала про розмежування компетенцій між органами самоврядування та центральною державною владою. Доводиться ствердити, що з погляду «конституційної архітектури» документ, що про нього говоримо, був твором непродуманим, незугарним і дилетанським...»

Конгрес Трудового Народу України, скликаний після повалення гетьманської влади, на 28 січня 1919 р. в Києві ухвалив був свій «закон про форму української влади». Він не виборив нового державного устрою, але й не перейняв конституції УНР, а тільки встановив владу для оборони Республіки, концентруючи її в руках Директорії з 5 членів, доповненої представником Зах. України та Ради Народніх Міністрів.

Всеукраїнська Національна Рада в Кам'янці Подільському на засіданнях 9, 11 і 13 травня 1920 ухвалила була проєкт «основного державного закону про устрій Української Держави». Цей проєкт передано «правительственній комісії по виробленні конституції Української Держави», і ця комісія, поробивши відповідні зміни й доповнення, предложила його до затвердження, як проєкт «основного державного закону УНР». Але урядові кола УНР не захотіли його затверджувати. Натомість С. Петлюра затвердив 12 листопада 1920 р. «закон про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР», і «закон про державну народню раду УНР». Заслуговує також згадки праця проф. О. Ейхельмана «Проект конституції основних державних законів УНР» 1921 р., дуже докладно розроблений, але ніколи ніким не затверджений.

**КОНСТИТУЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ССР** уложено за цинічною засадою, що «всяка конституція — обман» (ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Част I: 1898 - 1925. Київ, 1941 ст. 470). І дійсно! За конституцією Українська ССР — суверенна держава. Вона має свій окремий герб, свій прапор і свою столицю. У ст. 23 основного закону проголошено, що «Верховна Рада Української РСР є єдиним законодавчим органом Укр. РСР».

Стаття 13 каже, що «Укр. РСР здійснює державну владу самостійно, повнотою зберігаючи свої суверенні права». З тим, що-правда, роз'ясненням, що ця суверенність може проявлятися лише «вне пределов статті XIV Конституції ССР». Коли ж ми звернемося до цієї статті XIV, надто довгої, щоб її тут наводити, то переконаємося, як пише Д. Ф. Соловей, що «стаття XIV Конституції ССР забезпечує у всьому Союзі керівництво абсолютно всіма ділянками державного життя, економічного й культурного. А як поглянемо ще й на статтю VI Конституції ССР, то виявиться, що й усі добра, і усі пінності, які є в Україні (чи в іншій неросійській республіці) належать усьому ССР, отже практично перебувають у цілковитому розпорядженні уряду ССР... В статті 67 Конституції ССР сказано: «Постанови й розпорядження Ради Міністрів ССР — обов'язкові до виконання на всій території ССР»; а в статті 69: «Рада Міністрів ССР має право по галузях управління й господарства, які віднесені до компетенції ССР, прийняти постанови й розпорядження Ради Міністрів союзних республік». А, як ми пойдимо бачили зі статті XIV, і VI Конституції ССР, до тієї компетенції Ради Міністрів ССР фактично віднесено абсолютно все... За верховною владою Української ССР реально залишено право видавати не-свої закони, а лише штампувати закони, видані урядом ССР, перевидавати їх в Україні у перекладі на українську мову (і то — якщо це буде визнано за потрібне) та стежити за виконанням законів, виданих урядом ССР. Оце і вся суверенність...» («Україна в системі советського колоніалізму» Мюнхен, 1959, ст. 110 - 13).

Правда в конституції Української ССР в статті XIV сказано: «Українська ССР зберігає за собою право виходу із Союзу ССР». Це право підтверджує і Конституція ССР. Але цього права як справедливо зазначив Д. Соловей, надано після того, як українському урядові, в тих же двох конституціях, образно кажучи, було зв'язано руки і ноги. І тут мимоволі пригадуються слова Леніна з грудня 1922 р.: «При таких умовах дуже природно, що свобода виходу із Союзу, якою ми виправдуємо себе, виявиться пустим папірцем». І Л. Троцький теж писав у 1939 р. про це «конституційне право»: «Найменша спроба відкрито піднести питання про самостійність України означала б негайний розстріл по обвинуваченню в зраді» («Про українське питання» «Вперед» 1956, ч. 10/71).

Роблячи підсумки своєму докладному розглядові конституцій УСРР і ССР, Д. Соловей прийшов до таких висновків: «Сталінська конституція, зафіксувавши статтею 126 право олігархії КПСС на диктатуру в Україні (бути «руководним ядром всех организаций трудящихся, как общественных, так и государственных»), цим самим стала в суперечність з інтересами робітництва, яке, в наслідок того пункту конституції,

опинилося під диктатом монопольної партійної бюрократії (див. БЮРОКРАТІЯ) та під вщадним гнітом державного капіталізму. Так само вона стала в суперечність і з інтересами селянства, бо для нього те саме ЦК КПСС, якому та Конституція віддала політичну монополію, створило нове кріпацтво. Нарешті, стала в суперечність ця Конституція і з інтересами усіх народів ССРСР, бо диктатура олігархії КПСС позбавила їх суверенності, демократії і свободи у звичайному людському розумінні, а неросійські народи ССРСР позбавила ще й можливості вільного культурно - національного розвитку та піддала їх посиленому колоніальному визиску...» (згад. праця, ст. 121).

**КОНСТРУКТИВІЗМ** — напрямок у пластичному мистецтві, що дає перевагу конструктивному принципів над декоративним. Виник цей напрямок по першій світовій війні й найбільшого застосування знайшов в архітектурі: відповідно до нових будівельних матеріалів (бетон, залізо-скло) конструктивісти вживають в загальних масах простих геометричних форм, легких залізо-бетонних склепінь, прозорого скляного перекриття, великих площ, терасових композицій, плоского даху, широких розтягнутих вікон, галерійок та терас. Конструктивізм дуже поширився в Україні у 1920-их роках, як то виявляють особливо електричні в Києві 1926 р., ансамбль Будинку Державної Промисловості та Будинку Проектів і Обкому партії в Харкові 1924-30 рр., двірці в Києві, поштамт у Харкові та й інші. Та пізніше, коло 1932 р., проти чистого конструктивізму, надто космополітичного характеру збунтувався московський націоналізм його було оголошено «ворожою диверсією» і накинено в архітектурі офіційний советський напрямок що «поєднує елементи петербурзького ампіру з елементами конструктивізму».. і відзначається нахилом до псевдомонументалізму (будинки Верховної Ради УРСР в Києві будинки уряду УРСР в Києві, та інші. (В. Січинський в ЕУ, ст. 815).

**КОНСТАНТИН БАГРЯНОРОДНИЙ** (905 — 959) — візантійський імператор, літератор і книголюбець. Його відвідала в 957 р. в кн. Ольга. Перша аудієнція відбулася 9 вересня, в великій залі Магнаври призначеній на прийняття визначніших «ігемонів». Це була розкішна зала з різними чужими візантійської розкоші й пречудності призначеними на те, щоб приголомшити приїжджих варварів величністю грецької держави, грецької культури. Золотий трон, на якому засідав імператор мало того що був розкішно прикрашений різними оздобами, мав ще хитрий механізм що міг підносити в повітря той трон, вправляти в рух фігури левів, що були розміщені в різних місцях і давати їм голос, так що леві «страшенно ричали» птахи гармонійно співали, и подібні механізми були прироблені також до інших оздоб, що прикрашували

ли залю. У цю залю була введена начальниками церемоній Ольга з визначними жінками свого двору — йшла сама на переді, за нею по рангу її дами, потім послі і купці. Коли вона стала на призначенім їм місці, царський льотет (міністер закордонних справ) обмінявся з нею «звичайними» запитаннями — етикетальними питаннями про дорогу, здоров'я, та всякими компліментами. По тім звичайно наступала продукція тих усіх чуд палати — звірі рухалися і ричали, птахи співали, органи грали; далі цісареві підносилися дари, привезені чужинцями, і на тім аудієнція кінчалася, чужинці виходили при реві левів і музиці органів...» (М. Груш. «Іст. УР.», I, 452-53).

Були потім більш приватні прийняття, урочистості, бенкети, більш інтимні обіди в імператорській родині. Останній парадний обід, мабуть, прощальний, відбувся 18 жовтня.

З приводу цих відвідин поширилася легенда про хрещення Ольги в Царгороді, при чому сам імператор мав би бути її хресним батьком. Оповідав літописець, що перед тим імператор так був очарований її красою й мудрістю, що почав до неї залицятися і пропонував одружитися, але Ольга заперечила, бо вона, мовляв, не хрещена, отже цар не може з нею звінчатися, а коли хоче, щоб вона хрестилася, то хай він буде її хресним батьком. Коли ж це сталося то імператор, як хресний батько, не міг уже з нею одружитися. І тоді сказав він Ользі: «Перехитрила ти мене, Ольго!»

Але, як укаже М. Грушевський це оповідання — чиста легенда: Константин мав живу жінку, яка теж приймала в себе Ольгу, і, будучи вже в надто шановних літах, напевно не думав із нею розводитися задля Ольги. «Правдоподібно, Ольга охрестилася в Києві... десь коло часу подорожі до Царгороду, але скорше по ній, як перед нею, бо візантійські протоколи нічим не натякають, що Ольга була християнка... Не сталося це, мабуть, і пізніше як 958 р., бо приймаючи її після 959 р., в Німеччині вже знали, що Ольга охрещена...» (там же ст. 451). З того виходить, що в усякому разі відвідини двора імператора Константина Багрянородного вплинули на рішення Ольги охреститися.

Багрянородний залишив кілька історичних праць з котрих для нас найважливіша — «Про народи або як управляти державою», в якій він наводить варязькі («руські») та староукраїнські («слов'янські») назви Дніпрових порогів, руські назви міст і племен. (Див. ПОРОГИ).

**КОНСТАНТИН ВЕЛИКИЙ** (274—337) — перший християнський імператор, що медіолянським едиктом 313 р. визнав християнську релігію офіційною релігією імперії, а в 325 р. скликав перший вселенський собор у Нікеї, та переніс столицю імперії з Риму до Візантії, яку казав «Новим Римом», і яка прибрала на його шану пізніше назву Константинополя. Його

нам'ять. як святого рівноапостольного, християнська Церква шанує спеціально 3-го червня, якого дня в нас відьми збирали різні трави для своїх чарувань, про що згадує І. Котляревський в «Енеїді»:

...І зараз в горщечок наклала  
Відьомських різних трав,  
Які на Константина рвала.. (III, 136).

**КОНСУЛ** — в давньому Римі один із двох найвищих представників влади; в наших часах представник держави за кордоном, що доглядає над виконанням торговельних договорів, боронить інтереси громадян своєї держави та помагає різні адміністративні та пивільні їх справи; у нас, у старинній бурсі — наглядач над учнями.

**КОНТАРИНІ АМБРОЗІО** — венецький сенатор і дипломат, що в поїзді до перського шаха, в якого Венеція шувала союзу проти турків, відвідав в 1473 — 1474 рр. Україну, про яку дещо й розповів в описі своєї подорожі, віданому в Венеції в 1483 р.

Про Луцьк він пише: «...це місто має доволі добру, хоч і дерев'яну твердиню, де ми й спинилися до 24 березня з деякою небезпекою, бо всі мешканці, з нагоди відбутого там весілля, повпивалися і легко могли нас образити. Тут загалом не п'ють вина, але вживають напиток із меду, значно міпніший від вина...»

Про Київ: «...Місто Київ лежить на кордоні Тартарії. Сюди з'їздиться сила купців з північної Русі з різними футрами, що їх вони караванами спроводжують до Кафи, але ці каравани, подібно вівцям дуже часто наражені на напади татар. Київ переповнений хлібом і всякого роду м'ясом. Мешканці звичайно проводять час ранком до третьої години за справами, а потім ідуть до шинків, де залишаються до самої ночі і нерідко, понапивавшись, починають бійку...» Довге перебування киян по шинках пояснюється урядовою заборонаю тримати світло в приватних домах (Проф. П. Клепатський).

З Києва Контаріні їхав до Криму разом із литовським послом, якому хан прислав для охорони 1.200 кіннотчиків. Цікавий опис переправи через Дніпро: «...Дніпро служить з цього боку кордоном поміж Польщею й Тартарією і, при значній глибині, має більше милі в ширину... Татари негайно взялися рубати дерево, яке зв'язали разом, прикрили хворостом і положили на ньому наші речі, а самі, вскочивши до води, тягли за уздечки свої коні, до хвостів яких були прив'язані мотузками ці плоти. Ми сіли на ці плоти і, поганяючи коней, з поміччю Божою, переправились через ріку...» (За В. Січинським «Чужинці...» ст. 40-44).

**КОНТРАКТОВИЙ ЯРМАРОК** — ярмарок, на який привозять головним чином зразки різного краму, ознайомлюючись з якими представ-

ники різних торговельних фірм договорюються («роблять контракти») про доставку того чи іншого краму. Протягом усього XVIII й XIX ст. були славні в усій Східній Європі **КИЇВСЬКІ КОНТРАКТИ**. Ще в 1797 р. Київ перейняв від Дубна контрактний ярмарок, в якому зосереджувалася пізніше майже вся продукційна діяльність й торговельні обороти хліборобської України. Київські Контракти відбувалися щороку від 1 лютого до 15 березня і торговельні обороти на них ішли в десятки мільйонів золотих карбованців. Мали вони не тільки торговельне, але велике громадське значення, бо в ті тижні з'їздилося до Києва все, що відіграло якусь роль в суспільному житті — купці, промисловці й верхівка державної та самоуправної адміністрації. Відбувалися великі прийняття, балі, бенкети, концерти, виставки, театральні вистави тощо. На контрактних балах побували Гоголь Шевченко, Міцкевич, Крашевський, Бальзак, і Ф. Ліст давав тут свої незвичайні концерти на піано. У половині XIX ст. Київські Контракти стали фінансовою й торговельною підвалиною під розбудову великої української цукрової промисловости.

**КОНТРАСТ** — різко виявлена протилежність. Наше життя повне контрастів. Арак писав в ЛНВіснику: «Взаємно узалежнені в своїй великості ненависть і любов являють дивну широчінь контрастів, що красномовно свідчать про просторість духа й розмах душевного життя, гарячість і силу. Чим виразніші певні настрої, тим зміна їх здається більш різкою, тим яскравіше враження контрастичности життя. Шевченко часом сам дивується собі: «Дивне щось твориться зі мною: душі своєї я не шкелював для Лукерії, а тепер жаль мені для неї нитки...» Цією контрастичністю він дивувався Костомарова: «Іноді найде на нього така хвиля, що сидить мов неживий — та сумний, сумний глядить кудись у далечінь. Зате іноді так розходиться, розгориться, стане сипати різні свої вигадки та приказки, або почне вдавати купців, попів, дяків, старообрядовців; — то просто кінця не було сміху та веселошам» (ЛНВ. 1939, I, 28). Психолог І. Юнг визнає ці духові контрасти джерелом творчости: що більша творчість людей, то більші в них помічаються контрасти, бо «всяка енергія необхідно походить з попереднього контрасту, без якого вона була б неможлива. Для того, щоб був можливий процес компенсації, що творить енергію, необхідно мусить існувати протиставлення верхнього нижньому, гарячого холодному, і, т. д. Все те, що живе виявляє енергію і тому залежить від контрастів...» («Невідоме в психічному житті...» 1928, Париж, ст. 126).

**КОНТРИБУЦІЯ** — воєнне відшкодування, данина переможених переможцеві. Володимирко галицький в 1151 р., воюючи з київським князем Ізяславом, вертаючись до Галичини «зірвав

серце на придорожніх київських і волинських містах, сказавши дати собі контрибуцію». Літописець дає при цьому характеристичний образ такої контрибуції — звичайної приналежності тодішніх війн: «І сказав Мичанам (людям з Мичська на Тетереві, тепер Радомисль): «Дайте мені сребра, скільки вам кажу, інакше візьму вас на щит» (дам ваше місто війську на грабунок). Вони не мали дати стільки, скільки він казав, позбирали сребро з вух і шиї (малпийники і ковтки), потопили і дали Володимирку. Володимирко узяв сребро і пішов. Беручи сребро по всіх містах, аж до «воєї з-лі» (Іпат. 290. М. Груш. «Іст. УР. II. 168):

Знаходимо згадки про контрибуції давніх часів: в колядках. Ось як, напр., малюється образ проводиря дружини, себто князя:

Ой спід гори да стоять тумани,  
Да то не тумани — пара з коней йде.  
Ой там же військо — аж землі важко  
Ой там у війську пана немає.  
Ой одзоветься зличний паниченько,  
Славного отця й пані матки:  
«Я ж у тому війську да паном стану,  
Велю гармати наворочати,  
В Чернігів город велю стріляти».  
Ой б'є да б'є він у Чернігів город,  
Там його не знали ні царі, ні пани  
Винесли йому військо червінців —  
Він тоє забрав, шапочки не зняв,  
не подякував...»

Таким же способом здобуває він контрибуцію з Переяслава, де дають йому коня в зброї, і вкінці з самого Києва, де дають йому панну в наряді. (М. Груш. «Іст. III. 497):

**КОНТРОВЕРСІЯ** — процес у давніх українських судах Гетьманщини, себто «докази, чи довод позовної сторони і відповідь чи виправдання обскарженої сторони. Після певного визначеного терміну і викликів возного, які ВОЛАННЯМ називалися, обидві сторони мали негайно вступити в контроверсію і скінчити її не далі трьох днів, коли вже вся контроверсія зо всіма документами поступала до писаря. Той, хто спізнявся, позбавлявся права відповідати чи доводити і вважався від суду упавшим в речі — себто винним». (Ломиковський «Словар» ст. 30):

У Котляревського в «Наталці Полтавці» Наталка каже: «Кому хочеш позов заложу і контроверсію сочиню...»

**КОНТРОЛЯ** — нагляд перевірювання. Одна з найважливіших проблем сучасного світу це проблема контролю: які речі мають підлягати контролі а які мають бути залишені приватній ініціативі. «Здорове й поступове суспільство, — писав Бертран Рассель в «Влада і особистість» (італ. вид. 1949, ст. 105), — потребує центральної контролі і одночасно ініціативи ов-

ремних осіб і груп: без контролі маємо анархію, без ініціативи занепад». Нахил до контролювання, до нагляду, до дисципліни може бути в деяких галузях людської діяльності необхідним, але в інших може вбивати творчі стимули, що не зносять нагляду. Нахили до наживи, до визиску, до злочину, до зловживання шкодять суспільству і повинні підлягати контролі властей і організацій, — але творча ініціатива не може розвиватися інакше, як в атмосфері повної свободи. Матеріальні добра натурально обмежені і тому творять проблеми їх посідання. Духові добра не обмежені, і їхнє посідання не виключає їх використання також і іншими. Одну арагосту, за дотепним порівнянням Рено Кантоні не можуть їсти одночасно тисяча осіб, але одну й ту саму симфонію можуть слухати одночасно тисячі людей. «Контроля імпульсів пожадливорости й зажерливости, — завважував Б. Рассель. — рішуче необхідна, і тому державі, і навіть одна світова держава, необхідні, щоб людина вижила. Але ми не можемо задовольнитися тільки тим, щоб людина була тільки жива, а не мертва. Ми хочемо також, щоб вона була щаслива творча, сильна. Для цього держава може постачити необхідні засоби, але лише при умові, що, забезпечуючи порядок, вона не задушила б тих імпульсів здебільшого недисциплінованих що надають життю його вартість і смак», (там же ст. 127).

Забезпечити людям певний лад, певний шматок хліба, деякий стан здоров'я це все добре. Для цього можна погодитися на деяке обмеження своєї свободи. Але забезпечене життя — це ще не щасливе життя: одноманітність, сірість життя можуть позбавити радості навіть і добре забезпечене життя. В сучасному світі, надто бюрократизованому, надто технізованому, духові добра перетворюються поволі — особливо в країнах советсько-московської культури — в свого роду промислові вироби, що служать цілям пропаганди. Інтелігенція, що продукує духові цінності, робиться цехом на службі політичних та економічних інтересів одної партії. Вона знаходить собі забезпечення і навіть дуже високий рівень матеріального життя, але втрачає свободу творчости, що єдина може забезпечити високу якість і оригінальність її творів. Контроля може бути корисна пересічностям, не творчим одиницям, ремісникам, не творцям, але для творчих одиниць вона означає моральне приниження і творчий занепад. Стан української літератури під московською советською контролею тому найкращий доказ. Випадок із Пастернаком, нобелівським лавреатом московської літератури, теж надто для всіх красномовний.

**КОНФЕДЕРАЦІЯ** — тепер постійний союз держав, що зберігають незалежність, але мають деякі спільні державні органи: давніше — союз шляхти та духовенства в Польщі для осяг-

нення якоїсь політичної цілі. Конфедерації з'являються в Польщі за першого безкоролів'я, по вимертю династії Ягайлонів. Найбільш відомою **ВАРШАВСЬКА ГЕНЕРАЛЬНА КОНФЕДЕРАЦІЯ** 1572 р., в якій з'єдналися представники не-католицьких віровизнань, і яка домоглася в 1573 призначення сеймом й затвердження новим королем Генріком свободи віри всім іновірцям (т. зв. **ДИСИДЕНТАМ**), навіть переслідуваним в Зах. Європі аріянам (**СОЦІНІЯНАМ**). На Варшавську Конфедерацію покликувалися всі дисиденти, в тому й православні українці, аж до упадку Польщі. Цей правний акт давав теж право шляхті заводити в своїх маєтках ту віру, яку визнавав їх власник.

Конфедерації, як приватні союзи, зверталися нероз проти короля й були розсадниками анархії, особливо в Україні, як напр., **БАРСЬКА КОНФЕДЕРАЦІЯ** 1768 р. (див. **КОЛІВЩИНА**).

Т. Шевченко відмітив в «Гайламаках» про шляхетську анархію:

...Встає шляхецька земля  
і — разом сто конфедерацій...

**КОНФІРМАЦІЯ** — в евангеліків обряд прийняття дорослої молоді до церковної громади. В Католицькій Церкві ствердження єпископом відбутого хрещення.

**КОНФІСКАЦІЯ. КОНФІСКАТА** — примусове відібрання на користь держави майна, що належить приватній особі.

У «Правах, по яких судиться український народ», конфіскація маєтку встановлювалася в більшості випадків разом із найтяжчими карами за політичні злочини. (З. НТШ. т. 139, ст. 153). Також заборона пензурі випускати в світ число якоїсь газети з небажаною статтею. Конфіскація українських часописів дуже широко практикувалася в поверсальській Польщі.

**КОНФОРМІЗМ** — боязнь власної незалежної думки, пристосовування до моральної атмосфери оточення, згідно з формулою — «так усі роблять», «треба бути як усі». Конформізм незвичайно поширився в наші часи масової цивілізації. Сучасна людина хоче мати все те, що мають інші, і поводитися так, як поводяться інші. Вона легко йде за рекламою та за модою і купує крам що користується найбільшим збутом. Сучасна людина стає все більш невольником і все менш здатною до самостійного думання, вона зрікається своєї особовості заперестав боротьбу за збереження власного обличчя, а в відданості ідеям свого оточення вона вбачає навіть свою велич. Так витворюється в США стандартний індивід душа вилита в форми. В СРСР так твориться безбарвний тип «совєтської людини» — людини, що має думати згідно з наказами комуністичної партії і робити тільки те, що партія дозволяє чи наказує робити. «Будь

подібний до твого оточення, а то я знищу тебе». загрожує московсько-совєтська система. «Будь подібний до твого оточення, якщо хочеш добре жити», — дораджує обивательська мудрість американського конформіста, і тому там діти українських батьків, що не хочуть відрізнитися від чужого оточення, вживають англійської (чи еспанської в Аргентині) мови, а батьків, які з тим не погоджуються, називають старомодними. Коли б конформізм переіграв по всіх усядах, зникла б усяка опозиція, зникли б усякі оригінальні думки, незгідні з думкою більшості, і з цим зникла б можливість розвитку всякої культури й творчості. На згубну небезпеку конформізму вказує сучасний славний філософ Альберт Швайцер: «Де людські збірноти сильніше впливають на одиницю, ніж вона на збірноту, там приходить упадок, бо це підриває те, що найважливіше, а саме духову й моральну цінність одиниці. Наступає віддуховлення і відморальнення суспільств, а тоді суспільство втрачає здібність розуміти й вирішати проблеми, що стають перед ним. Скорше чи пізніше воно коїться до катастрофи. І минулі часи знали боротьбу окремого духа, що мислить, проти зв'язаного духа загалу. Але ніколи проблема не була така гостра, як тепер, бо той дух загалу ніколи не був такий зв'язаний, як тепер у модерних організаціях, модерній бездумності і модерних народніх пристрастях..» (Листи до Приятелів, 1959, VI ст. 14-15).

Не треба змішувати конформізму з **КОНСЕРВАТИЗМОМ**: консерватори, як давній римський Катон, як — у деякій мірі — і наш В. Липинський, вважаючи давні форми життя за кращі, здатні на героїчну їх оборону; конформісти ж, натомість, надто люблять спокій і гармонію щоб піти на будьякийсь «бунт», чи повстання, чи навіть на активну опозицію. Найбільше, на що вони можуть наважитися, це — на критиканство нових ідей, що порушують прийняті форми життя. Конформізм — це мораль **ОБИВАТЕЛЬЩИНИ** (див.), не здатної на героїчні пориви та на будьяку акцію в обороні ідеалів. Олена Теліга змалювала наших конформістів у **ПАРТАЧАХ ЖИТТЯ**. «Партачі життя. — писала вона, — це люди, що не мають звичайної, не героїської, а цивільної відваги, без опертя якої найвищий героїзм зависав у повітрі, не пустивши коріння ані в землю, ані в маси. Партачі життя нероз мають вистачальну кількість розуму, щоб розуміти, хто має рацію, але ніколи не мають настільки відваги й чесності, щоб стати по боці проповідника якоїсь правди, доки він не став загальнознаним і, так би сказати, санкціонованим проповідником. Вони не стають ні обіч, ні проти, але вони й не сидять спокійно, продовжуючи свою «незалежну» роботу. Вони, як соняшники, хилять свої голови то в один, то в другий бік залежно від того в який саме бік падає сонце загальної opinіo, чи чийогось успіху, і де саме можна ви-

тягнути максимум матеріальної користі для себе...» («Прапора духа» Вид. «Сурма» 1947, ст. 86—87).

**КОНЦЕНТРАК, КОНЦЕНТРАЦІЙНИЙ ТАБОР** — табор інтернованих, визнаних небезпечними для уряду й політичного режиму, — винахід англійців, що застосовували його в англо-бурській війні 1899—1902 рр. супроти бурського населення, що брало участь у протианглійській партизанці. Найбільшого розвитку цей англійський винахід знайшов проте в советській Росії та в гітлерівській Німеччині, де концтраки перетворилися в знаряддя масового винищування небажаних урядові елементів.

Вираховують, що населення концтраків в ССР в різних часах коливалося між 14 — 25 мільйонами душ. Територія, яку займають ці концтраки, що в ССР називаються «виховно-трудовими лагерьми», охоплює до 2 000.000 кв. кілометрів. Для кермування цю та в'язнями було zorganizоване спеціальне ГОЛОВНОУПРАВЛІННЯ ЛАГЕРЬМИ, скорочено — ГУЛАГ. З огляду на нелюдські умови життя й праці в цих концтраках, запроторені в них масово вмирають, за розрахунком самих колишніх в'язнів тих таборів, по 4.000 осіб на день, або по 200 на годину. Більшість цих таборів знаходиться в північних частинах ССР де температура доходить до 45 ступнів нижче нуля, — але праця, не вважаючи на ці морози, не припиняється, хоча в'язні дуже погано вбрані. В'язні мусять працювати по 12 годин денно на такій важкій праці, як рубка лісу, або видобування золота та інших копалин. У ці години не враховується час ходні до місця праці і повороту до бараку. Хто не виробляє повної визначеної — дуже високої — норми, одержував за наказом ч. 16 з березня 1938 р., підписаного Берзіним, начальником північно - східних таборів, тільки 400 грамів чорного хліба, 50 грамів риби та 20 грамів зерен. Це — все.

Але поза явною ціллю винищування в концтраках ворогів советського режиму, Москва переслідує ними й іншу ціль — використання примусової праці мільйонів рабів. Для здійснення імперіялістичної мрії московських комуністів опанувати весь світ, необхідно проробити величезні підготовні роботи, неможливі до здійснення шляхом праці вільних робітників. З загальної суми 37 мільярдів рублів, вкладеної в великі побудови в 1941 р. 7 мільярдів відносяться до побудов, зроблених руками в'язнів, причому витрати тут відносяться тільки до надання матеріалів, а праця не потягала за собою великих витрат. З величезної маси 3.500.000 кубічних метрів зрубаного лісу, майже весь необхідний матеріал постачала дарова праця в'язнів. Більше половини всього золота, що добувається в ССР постачає безплатна праця в'язнів на Колімі (див.) та Алдані.

У міру того, як ув'язнені в концтраках вмирають, відбуваються нові масові арешти й

вивози населення до цих «виховно - трудових» установ.

За посвідченнями чужинців, яким щастило визволитися з концтраків і виїхати поза межі ССР, величезну більшість — до 60—70% усіх засланих по таборах — складають українці.

У днях 21 - 26 травня 1951 р. відбувся в Брюсселі процес, що його влаштувала «Міжнародна Комісія Боротьби з Кацетами», яку створили колишні в'язні гітлерівських концтраків Франції, Бельгії, Голляндії й республіканської Іспанії. Ця комісія звернулася була до всіх урядів світу з просьбою дозволити їй представникам приїхати до їх країн і вивчити стан концтраків на місці. Всі держави дали дозвіл, — всі, за винятком ССР. Саме тому та Комісія створила була Міжнародний Трибунал, якому доручила прослідити справу концтраків у ССР. Головою трибуналу був проф. А. Балаховський, керівник Пастерівського Науково — Дослідного Інституту в Паризі. Було викликано 25 свідків із величезної маси, що була зголосилася. Найчисленніше були репрезентовані росіяни й німці. Репта — поляки, українці, жиди, болгары — були репрезентовані найбільше двома особами.

За партійністю свідки розбивались на безпартійних, колишніх членів комуністичних партій (найчисленніша група), соціал-демократів і бундівців. За державною приналежністю це колишні советські, німецькі, польські, болгарські і чеські громадяни. За професією це звичайні робітники, інженери, професори, військовики, господарники; службовці і представники церкви.

Варто тут же відзначити, що склад свідків на цьому процесі був дещо особливий і сенсаційний. Тут вперше на міжнародньому процесі виступало п'ять свідків, які не були в'язнями советських концтраборів, а навпаки були там начальниками, охоронцями, суддями.

Це представники тієї страшної поліційної машини, яка тримала в своїх руках десятки мільйонів советських рабів. І тому їхні виступи, інколи навіть своїм цинізмом, оули особливо сенсаційні.

З українців свідчив тільки один проф. Б. Подоляк, який також нотував свідчення інших свідків і пізніше подав їх до «Сучасної України» ч. 14 з 8. VII. 1951. Сам він розповів трибуналові про ВОРКУТСЬКИЙ ТАБОР, що, починаючи з 1936 р. мав понад 3.000 в'язнів. Нестерпні умовини життя привели при кінці 1936 р. до оголошення протесту і довготривалої голодівки. Цей протест і голодівку очолила група тропькістів, що була найчисленнішою і найорганізованішою політичною групою в цьому таборі. Її цілковито підтримали і навіть увійшли у провід страйкового комітету група українських соціал - демократів (за проводом Башловки) і українських націонал - ухильників, чи — як їх популярно називали — скрипниківів (під проводом псевдоніма Баглюка, секретаря спілки

донбаських письменників «Забой», і Дейнеки, колишнього секретаря парторганізації Луганського пединституту).

Далі він переходить до найдраматичнішої історії воркутського табору, а можливо і всіх таборів ССРСР — до масового терору і розстрілу в'язнів 1938 р. каральною експедицією капітана Кашкетіна. На одній тільки Воркуті з 3 тисяч в'язнів розстріляно було 1.300 чоловік.

І нарешті він розповідає трагічну долю військово-полонених советської армії часу советсько-фінляндської війни, про яких він мав нагоду довідатись під кінець свого ув'язнення.

Полька Ядвіга Ковальська, колишня комуністка, оповіла, між іншим, що в 1945 р. до далекосхідних таборів привезли масово українських дівчат, обвинувачених у підпільній повстанчій акції проти большевицьких поневолювачів. Вона свідчить, що наші дівчата в найстрашніших умовах концтабору були зразком організованості, свідомості і принциповості. Старі таборяни з пошаною дивилися на це горде і незламне духом молоде покоління українських жінок.

Дуже цікаві свідчення дав кол. полковник червоної армії В. Ершов, який мав 8 високих військових нагород і був начальником трьох репатріаційних фільтрувальних таборів у Сх. Німеччині. Наводимо тут його свідчення, бо воно якнайкраще характеризує цілі й засоби советських концтраків, а також дають точні дані про долю соток тисяч українців, що піддалися були репатріаційній пропаганді і повернулися «на рідину».

1945 р. 8 червня від командувача армії, він дістав наказ негайно організувати три великі перехідні репатріаційні табори. Ці табори повинні бути такої місткості й зручності, щоб можна було щоденно приймати 2,5 — 3 тисячі осіб. Особи ці будуть з військово-полонених, з колишніх власовців і «остарбайтерів». Згідно з наказами, він такі табори організував і десь на початку липня почали прибувати перші репатріанти. 120 авт щоденно возили людей. На кожному авті напис: «Родина простіла — Сталін простіт». Репатріантів зустрічали з музикою і червоними прапорами. Але як тільки охорона табору приймала людей, музика зникала, прапори ховались і починали працю. Політичні слідчі з СМЕРШ-у (смерть шпіонам), збирали прибулих, вітали з визволенням, реєстрували уважно на спеціальні картки і тут же ставили вимогу, щоб вони були чесні перед батьківщиною й виказали всіх тих своїх товаришів, хто якось в тій чи іншій мірі, будучи в німецькій неволі, чи погано висловився про советську владу та її уряд, чи критикував Сталіна та інших. Наслідків ждати довго не довелось. Боязливі й підлі люди, як завжди, знайшлись. Почались доноси, арешти допити Бідні, нічого невинні раби німецьких таборів примусових праць, чи полонені чер-

воноармійці не розуміли чого, власне, від них хотять? Який злочин вони вчинили? Після перших днів жаху, підозри, допитів, репатріанти почали масово тікати 50—100 чоловік денно.

— Я дістав наказ — розповідає свідок, — прийняти для підсилення ще один батальйон солдат і строго оточити табір вартою. Після того втеча з табору стала неможливою.

Далі він розповідає як у перші тижні існування табору привезли людей із таборів полонених зовсім хворих і знесилених. Люди не могли ходити, їм треба було дати негайно медичну допомогу. Щоб організувати такий великий медичний пункт, він мусів мати дозвіл від вищого начальства. Начальник політвідділу армії, з яким він чомусь мусів говорити в цій справі, поставив йому запитання:

— Чи ви знаєте, з ким ви там маєте справу?

— Згідно з наказом я організував табір для репатріації братів і сестер, що були в гітлерівському рабстві.

— Ви політично збараніли, полковнику, — завважує виразно начполітвідділу.

— Слухаю, товаришу начальнику!

Повернувшись з такою характеристикою, — розповідає свідок, — я був безсилий щонебудь допомогти умираючим людям. Вони гинули, а тих, кого дозволяла Контрольна Політична Трійка, скидали на вантажні авта і відвозили далі, де вже були раніше медичні пункти.

Тому що він був начальником, отже повним господарем трьох великих фільтрувальних таборів, він мав тісний контакт з начальником СМЕРШ-у й Контрольної Трійки, хоч вони йому не підлягали і перед ним не звітувались. Саме це дало йому змогу знати багато таємних подій в таборі і документів, а також статистичний рух мешканців табору. Опираючись на ці факти й відомості, він оповідає несамопиті історії.

Він часто бачив на столі начальника СМЕРШ-у вироби (без прізвищ) смерті. Такі вироби йшли за списками сотнями. Це значить, що вони ухвалювались колективно й без обвинувачених. З фільтрувальних таборів до ССРСР відправили вільними до дому не більше 20 — 25%. Це були жінки, підлітки і старі немічні. З решти — найщасливіші були ті з молоді, що їх відправляли в штрафні батальйони червоної армії. Але таких щасливих було мало. Переважну більшість транспортували в концтабори. Він стверджує, що із його таборів, через які пройшло 180 тисяч осіб, 80—90 тисяч пішли безпосередньо до концтаборів. На це він має точні документальні дані.

Допити начальника СМЕРШ-у провадив завжди з привченим до слідства псом. Коли допитуваний не хотів відповідати, або відповідав негативно чи заперечно, пес кидався на нього, рвав одержу, хапав зубами за голе тіло, але в такій мірі і з такою силою що ран не робив, тіла

не рвав, тільки наганяв цим смертельний жах на допитуваного чи допитувану, і в цей спосіб почальник вимагав зізнань. Свідок каже, як він, випадково із службового обов'язку, натрапив раз на таку сцену. Ошинившись на самоті з начальником СМЕРШ-у, він запитав, що це значить? Той, зніяковівши, відповів:

— То звичайне тренування пса.

Масові самогубства людей у фільтрувальних таборах були звичайним явищем. Ще такий цікавий деталь: 1947 р. свідок дістав відпустку із південної зони Німеччини і поїхав на батьківщину. Там він відвідав свого давнього друга, що був директором великого заводу будівельних матеріалів. У дружній розмові давній товариш якось сказав, що все було б добре, якби його завод міг виконати плян. Але це неможливо. На запитання чому, той відповів, що це неможливо тому, що завод обслуговується переважно жінками колишніми «остарбайтерками», а тепер в'язнями концтабору, який тут же недалеко розташований у задротованих бараках. Свідок з помітним хвилюванням розповідає про тих нещасних молодих дівчат, яких він із свого фільтрувального табору Німеччини відправляв колись у числі тих 20% щасливих до дому. А виявилось, що й ці, тоді щасливі, не минули загальної долі.

(Див. також КІНГІР, КОЛИМА, СВІРЛАГ, НОБЛЬ; ДРАЙ-ХМАРА).

**КОНЦЕР, КОНЧАР** — рід меча з трикутним або чотирикутним лезом із гострим кінцем, щоб колоти. Кончарів уживала в Україні XV - XVI ст. чужоземна піхота.

**КОНЧАК** — половецький хан, що нападав і руйнував Україну: в 1171 р. його напад на Переяславщину відбив Ігор Святославич; 1179 р. він знову спустошив Переяславщину, нищив землі довж Сули — «зніс Сулу». 1185 р. зазнав поразки над Хоролом, але того ж самого року погромив над Каялою Ігоря Святославича, про що оповів у поетичній формі автор «Слова о Полку Ігореві». (Див. ЄВШАН, КАЯЛА).

**КОНШАХТИ** — таємні переговори, підозрілі зв'язки.

**КОНЬЮНКТУРА** — збіг обставин, випадковий стан речей, що впливає на хід якоїсь справи. Звідси ГОСПОДАРСЬКА КОНЬЮНКТУРА — тимчасовий стан різних чинників, що впливають на стан господарства, як от рухи цін, курс мінних паперів, висота заробітної платні, розміри продукції і т. ін. Звідси також КОНЬЮНКТУРИЗМ — вміння пристосовуватися до обставин і використовувати їх на власну користь. З. Пеленський писав в 1935 р. в «Шляху Нації» (II ст. 39 - 40) про кон'юнктуристів: «Доміною (напрямною) поведінки людини стає примітивний політичний сприт, т. зв. опре-

ділювання себе від випадку до випадку, стрибання зі справи на справу, лиш тільки т. зв. займання становища до фактів, які у даному оточенні розвиваються в щоденній черзі. Йде цьому типові людини не про ведення розвиткової лінії фактів, але про їх використання, про лявірування серед кон'юнктур. Щоденна кон'юнктура — ось на чому жити і — галапасувати. Вони знають, як швидко ті кон'юнктури міняються, і вони ніколи до останку не прецизують — все одно, в якій хочете справі — отого свого «становища», бо ж справи, власне, міняються. Вони не мудрі, але хитрі, не зручні, але спритні; не гнучкі, але в'юнкі. Їх політика — не мистецтво, але найгіршого гатунку дилетантизм. Цілковито ялові й нетворчі, можуть стояти здебільша тільки в критикерській опозиції; нездібні встряпати в керування справами позитивно вони розбудовують свою діяльність в системі безнастанного обезвладнювання інших і бородження кожній справі. Трагічною стає ситуація кожної суспільності, серед якої цей тип виявленого амбітника починає здобувати перевагу» (Див. КАР'ЄРИЗМ).

**КООПЕРАЦІЯ** — співробітництво, а спеціально в господарському житті — спілкування споживачів для переборення дорожнечі життя шляхом усунення торговельних посередників. Кооперативний рух розпочався в 1843 р., коли ткачі Рочделю (в Англії) вирішили сформувати першу кооперативу для закупки і розподілу речей першої необхідності, на таких чотирьох головних засадах: 1. Демократична контрола 2. обмеження відсотків в уділовому капіталі; 3. Справедливий розподіл чистих зисків із кооперативи межі тими, які причинилися до зисків; 4. необмежений вступ у члени кооперативи. Ініціатива рочдельських ткачів знайшла несподіваний успіх й поширення в усьому світі: за повідомленням журналу міжнародного об'єднання кооператив з кінця 1952 р. в тому році було в 35 країнах 378.423 кооперативи з 116.014.000 членів. Найперше місце щодо кількості кооператив займала тоді (та, мабуть, займає і тепер) Фінляндія, в якій було 1.418 кооператив із загальним числом членства 1.487.000 членів, що при стані населення в 4 мільйони дає 36,35% скооперованого населення. Друге місце має Данія з 30,64% скооперованого населення. Серед цифр, поданих у тому звітстві, бракує цифр із Півд. Америки, де кооперативний рух теж помітно зростає.

В Україні кооперативний рух розпочався в 60-х роках: перша споживча кооператива постанала в Харкові, перша кредитова кооператива — в Гадячому на Полтавщині в 1869 р., але дуже буйно розвивувався цей рух після 1917 р., так що на початку 1919 р. одна споживча кооператива припадала на кожних 2.300 мешканців При кінці 1920 р. споживча кооператива вже обслуговувала половину населення України (ЕУ, ст. 1113). Велику роль відіграла коопе-



рація і в Зах. Україні, де створила була фінансову базу господарського й культурно - освітнього розвитку українського населення під Польщею. Ідейні підстави Української кооперації і велике національне її значення дуже добре висловив Ю. Павликовський в «Кооперативній Республіці» (1928, I, ст. 3—4):

«Зневірені у власні сили господарські дробі народу знаходять у кооперативних установах засіб помноження сил шляхом солідарного гуртування, знаходять спроможність творчої праці. Працею цією кермують вони самі і на власну відповідальність. Ширина і глибина творчої праці згуртованих залежить від їх волі, а розвій від їх адміністративної здатності. Демократичний устрій кооператив дає спроможність вибитись на верх справжнім талантам. У кооперативах ломиться психіка раба, ломиться боротьба тільки за власне існування. Кооперація, як ідея економічно - суспільна, вимагає від її ісповідників творення не тільки власного їх добробуту, але також — і тут суть ідей — творення добробуту загалу, способом чесним і благородним, який підносить ісповідників її на вищий ступінь моральної досконалости. Працюючи в кооперативі, пересічна людина перестає думати тільки про себе — думає про загал. Люди на стає громадянином. Почуття громадських обов'язків в народі - рабі це перша і головна умова перебудови його на справжню націю.

«Життя кооперації овіває народні маси здоровим місцицизмом, вірою у краще завтра, здійснювання якого не каже сподіватись ні від кого постороннього, а тільки від власних сил, матеріальних і моральних, солідарно працюючих.

«Не нехтує теж кооперація досвідом народу. Противно, признаючи закони розвитку засадою своєї праці, глядить у минуле, щоб до його додатних прикмет нав'язати творчість у сучасності і шляхом культури праці підготувати майбутнє. Спираючись в економічній ділянці своєї праці на тверді закони господарського життя, може кооперація народу-раба нав'язувати до досвіду більших націй, які, як вільні будівничі, розвинули в себе кооперативний рух. Загальні засади кооперативного руху, усталені досвідом чужих, ні в чому не переіняють в творенні окремих засад, які відповідають потребам і прикметам того народу, який буде своєю кооперацією. В кооперативних установах виховується народ на господаря своєї землі. От чому по нашій національній катастрофі, вже з початком 1920 р. побіджений, але не зломаний живий наш народ затагнувся під прапор кооперації. Він перевиховує себе, владе одночасно матеріальні основи під фізичний і духовий свій розвій.»

**КОПА** — сільська громада, вібрана в судових справах: «Копа переможе й попа» (Номис, 10742). У Котляревського в «Наталці Полтав-

ці»: «Пошови й копи страх надоїли..» (Див. КОПНИЙ СУД).

**КОПА** — рахункова одиниця в 60 одиниць. Звідти **КОПА ЗБІЖЖЯ**, що складається з 60 снопів: «Сидить курка на копі, знесла яєць три копі..» (Сл. Грінч.).

**КОПА ГРОШЕЙ** — «спочатку 60 литовських або 75 польських грошей, а після об'єднання польської й литовської монетних систем в одно ціле (після Люблинської унії 1569 р.) — 75 польських або литовських грошей однаково». (Шугаєвський в Наук. Зб. УВАН, I, 148). На московську монету копа — 50 коп. У «Москалевій Криниці» Т. Шевченка:

...Не торгувавсь і пан-отець  
Усім на диво та на чудо!  
За три копи звінчав у будень...

Ломиковський в своєму «Словарі..» писав: «1. При купівлі та продажу на ярмарках та базарах копа рахувалася, як 50 копійок. 2. У судових вироках копа складається з шести золотих і рівняється 120 коп. 3. Копа правна, в законах та штрафах, має в собі 22 золоті, або 450 коп.» (ст. 30).

**КОПАНИЦІ** — сані на Покутті, зроблені з дерева, викопаного з корінням, що природно росло в формі вил. Колберг писав, що такі сані значно міцніші за сані з полозами. (Хв. Вовк, «Студії..» ст. 75).

**КОПАНИЦЯ** — заступ, рискаль.

**КОПАНКА** — криниця без цямрини. Також невеличкий штучний ставок — **ОПОЛОНКА**. Із копанками - ополонками в'яжеться звичай їх чищення, що відбувається в перший понеділок або вівторок Петрівки. «Молоді жінки - господині певного кутка, чи певної вулиці, які прали своє шмаття в тій копанці чи ополонці, а чи на тому чи іншому березі ставу чи річки, умовлялися протягом Русального тижня і в умовлений день збиралися до своєї копанки. Ані молодь, ані чоловіки участі в святі не брали. за винятком цілком фізичної допомоги жінкам, як покласти нові кладки, вбити кілля під поміст, на якому прали, чи обгородити копанку зсередини і т. д.. Вигнавши худобу, збиралися на «клинці» — роздоріжжі (на горбочку). Поки зберуться всі, годували там дітей. Але ось усі в зборі. Сідають і частуються «по чарці», але ніхто не снідає, бо очищати копанку - ковбаню треба натщесерце. Чарчина обійшла коло, всі повеселилися, і починають співати пісень. Пісні співали спеціальні, які до нас не дійшли, але крім пісень ритуальних, співали й веснянок петрівчаних та русальних. Із співами й вирюшали вони до копанки - ковбані (ставки здебільшого були дальше від поселення а тому кожний куток копав собі копанку — в інших місце-

востях називали «калабанею» —, щоб жінкам було ближче ходити прати білизну, купати дітей та напувати худобу)... Усе село чистило свої копанки в один і той же час, — тому в селі було досить шумно й гамірно від співів та переспівів жіночих гуртків, що чистили копанки...» (Ст. Климчук «Український Рік...» IV ст. 69—72).

**КОПЕЛЯНД д-р РОЯЛЬ** — сенатор США, демократ. у 1929 р. він вніс у сенат США пропозицію про призначення дипломатичного представника США при уряді УНР. Ось це внесення в дослівному перекладі, як воно було видруковано в «Ділі» 25. XII. 1929 р.:

«Зваживши, що Україна на протязі століть зберігала своє незалежне існування своєю расовою єдністю і одноцільністю своєї мови, установ і законів супроти майже постійних наступів і частих наїзників, що її підбивали, а її територія була цілі століття і є нині населена народом християнської віри;

Зваживши, що на Україні проголошено Українську Демократичну Республіку, утворену формально й свободно враз із писаною конституцією 22 січня 1918;

Зваживши, що існування цієї Республіки визнавали загально всі нації світа, з виїмком Сполучених Держав;

Зваживши, що без огляду на виразне визнання її також російським урядом у 1918 р., цей від того часу заняв територію цієї Республіки і нині ще виконує владу над нею, так, що вона була примушена перенести діяльність свого уряду з України в Польщу, Чехословаччину і Францію, де її урядовці нині працюють,

Зваживши, що Конгрес в той думки, що Уряд З'єдинених Держав повинен осудити незаконну акцію російського уряду, а висловити свою симпатію для народу Української Республіки;

Зогляду на те все, Сенат і представники Парляменту Сполучених Держав зібрані на Конгресі домагаються, щоби прийняти закон одночасно з коштами у зв'язку з призначенням дипломатичного представника при Українській Демократичній Республіці, колинебудь президент уважатиме за відповідне зробити таке призначення».

Про це внесення сен. Р. Копелянда і його відгук в українському громадянстві докладніше в моїх «Записках Українського Журналіста У Вічному Місті. Рік 1930». Б. Айрес 1954.

**КОПЕЦЬ** — межевий знак: у П. Куліша в «Чорній Раді»: «Оборе плугом, обнесе кощачи, ровом обкопає...»

**КОПІНСЬКИЙ ІСАЯ** († 1640) — київський митрополит, наступник Йова БОРЕЦЬКОГО (див.). Свої аскетичні погляди висловив він у творах «Лествица духовного в Бозі іноческого життя», «Алфавит духовний» та інші. У

1648 р. писав він до кн. Яреми Вишневецького, українського ренегата й вата українського народу за Хмельниччини: «Великий жаль, Милостивий Княже, серця нашого, всіх нас духовних і всього православного християнства здіймуєт, видячи Вашу Княжу Милость, пожаданную утіху нашу старожитной ролігії грецькой, предков і родителів своїх не наслідуючого... Ліпшую тиї завше славу і повагу у людей мають, которіє суть у вірі своїй сталії, анежди тиї, що ся хвіють і статечне в вірі своїй не тривають...»

**КОПИСТЕНСЬКИЙ ЗАХАРІЯ** († 1627) — архимандрит Києво-Печерської Лаври, визначний письменник, полеміст. Головні твори — «Книга о вірі» (1619) — проти протестантів. «Книга о правдивій єдності православних християн» (1623) та особливо «Малінодія» (1623), що, за словами С. Єфремова, була «вінцем тодішньої богословської науки і підбивала підсумок змаганням за віру на початку XVII ст.» Крім того визначився він, як проповідник — славні були свого часу його проповіді на похороні та в роковини смерті його попередника Єлисея ПЛЕТЕНЕЦЬКОГО († 1624). Як архимандрит Печерського монастиря він продовжував велику культурну працю, що її розпочав був Плетенецький зокрема щодо друкарської справи, поширення та збагачення бібліотеки та видавання книжок. Сам він брав участь у перекладі «Антологіона» та «Бесід» св. Ів. Золотоустого, підкреслюючи необхідність широкої освіти. — «щоб і ми, Россове, — як писав він, — до того ж дійшли життя, як і інші освічені народи світу». (С. Єфремов «Іст. у. письм.» I, 153).

**КОПИСТКА** — дерев'яна лопатка до мішання тіста Вживалося зневажливо про нездалу шаблю. У Котляревського в «Енеїді»: «Соснові копистки стругали і до боків поначепляли...»

**КОПИТЕНЬ, КОПИТЦЯ** — рослина Азарум еуропеум. На Вороніжчині збирали це зілля 10 травня в лісі і сушили: дівчата мили ним голову, щоб коса добре росла. (Мат. у. етн. НТШ, VI, 124).

**КОПИТЦЯ** — за княжих часів так звали в нас плетені панчохи. (Груш. Іст. УР, I, 271).

**КОПІЄ** — церковний ніж, що його кінчик має форму копія (списа). Ручка його закінчується хрестом. Вживають його для приготування й роздрібнення Агнця та виймання часточок з інших проскур. (Див. КОП'Я).

**КОПІЙКА** — московська монета, одна сота рубля, чи нашого карбованця. «Московські срібні копійки, дрібні і зовнішньо незграбні, були дуже незручні для користування. Тому українське населення їх не любило і неохоче їх брало, хоч їх карбовано з високоякісного срібла. Лише поволі входили вони в обіг і, мабуть,

востях називали «калабанею» —, щоб жінкам було ближче ходити прати білизну, купати дітей та напувати худобу)... Усе село чистило свої копанки в один і той же час, — тому в селі було досить шумно й гамірно від співів та переспівів жіночих гуртків, що чистили копанки...» (Ст. Климчук «Український Рік...» IV ст. 69—72).

**КОПЕЛЯНД д-р РОЯЛЬ** — сенатор США, демократ. у 1929 р. він вніс у сенат США пропозицію про призначення дипломатичного представника США при уряді УНР. Ось це внесення в дослівному перекладі, як воно було видруковано в «Ділі» 25. XII. 1929 р.:

«Зваживши, що Україна на протязі століть зберігала своє незалежне існування своєю расовою єдністю і одноцільністю своєї мови, установ і законів супроти майже постійних наступів і частих наїзників, що її підбивали, а її територія була цілі століття і є нині населена народом християнської віри;

Зваживши, що на Україні проголошено Українську Демократичну Республіку, утворену формально й свободно враз із писаною конституцією 22 січня 1918;

Зваживши, що існування цієї Республіки визнали загально всі нації світа, з виїмком Сполучених Держав;

Зваживши, що без огляду на виразне визнання її також російським урядом у 1918 р., цей від того часу заняв територію цієї Республіки і нині ще виконує владу над нею, так, що вона була примушена перенести діяльність свого уряду з України в Польщу, Чехословаччину і Францію, де її урядовці нині працюють,

Зваживши, що Конгрес в той думки, що Уряд З'єдинених Держав повинен осудити незаконну акцію російського уряду, а висловити свою симпатію для народу Української Республіки;

Зогляду на те все, Сенат і представники Парляменту Сполучених Держав зібрані на Конгресі домагаються, щоби прийняти закон одночасно з коштами у зв'язку з призначенням дипломатичного представника при Українській Демократичній Республіці, колинебудь президент уважатиме за відповідне зробити таке призначення».

Про це внесення сен. Р. Копелянда і його відгук в українському громадянстві докладніше в моїх «Записках Українського Журналіста У Вічному Місті. Рік 1930». Б. Айрес 1954.

**КОПЕЦЬ** — межевий знак: у П. Куліша в «Чорній Раді»: «Оборе плугом, обнесе кощачи, ровом обкопає...»

**КОПІНСЬКИЙ ІСАЯ** († 1640) — київський митрополит, наступник Йова БОРЕЦЬКОГО (див.). Свої аскетичні погляди висловив він у творах «Лествица духовного в Бозі іноческого життя», «Алфавит духовний» та інші. У

1648 р. писав він до кн. Яреми Вишневецького, українського ренегата й вата українського народу за Хмельниччини: «Великий жаль, Милостивий Княже, серця нашого, всіх нас духовних і всього православного християнства здіймуєт, видячи Вашу Княжу Милость, пожаданную утіху нашу старожитной ролігії грецькой, предков і родителів своїх не наслідуючого... Ліпшю тії завше славу і повагу у людей мають, котриі суть у вірі своїй сталії, анежди тії, що ся хвіють і статечне в вірі своїй не тривають...»

**КОПИСТЕНСЬКИЙ ЗАХАРІЯ** († 1627) — архимандрит Києво-Печерської Лаври, визначний письменник, полеміст. Головні твори — «Книга о вірі» (1619) — проти протестантів. «Книга о правдивій єдності православних християн» (1623) та особливо «Малінодія» (1623), що, за словами С. Єфремова, була «вінцем тодішньої богословської науки і підбивала підсумок змаганням за віру на початку XVII ст.» Крім того визначився він, як проповідник — славні були свого часу його проповіді на похороні та в роковини смерті його попередника Єлисея ПЛЕТЕНЕЦЬКОГО († 1624). Як архимандрит Печерського монастиря він продовжував велику культурну працю, що її розпочав був Плетенецький зокрема щодо друкарської справи, поширення та збагачення бібліотеки та видавання книжок. Сам він брав участь у перекладі «Антологіона» та «Бесід» св. Ів. Золотоустого, підкреслюючи необхідність широкої освіти. — «щоб і ми, Россове, — як писав він, — до того ж дійшли життя, як і інші освічені народи світу». (С. Єфремов «Іст. у. письм.» I, 153).

**КОПИСТКА** — дерев'яна лопатка до мішання тіста Вживалося зневажливо про нездалу шаблю. У Котляревського в «Енеїді»: «Соснові копистки стругали і до боків поначепляли...»

**КОПИТЕНЬ, КОПИТЦЯ** — рослина Азарум еуропеум. На Вороніжчині збирали це зілля 10 травня в лісі і сушили: дівчата мили ним голову, щоб коса добре росла. (Мат. у. етн. НТШ, VI, 124).

**КОПИТЦЯ** — за княжих часів так звали в нас плетені панчохи. (Груш. Іст. УР, I, 271).

**КОПІЄ** — церковний ніж, що його кінчик має форму копія (списа). Ручка його закінчується хрестом. Вживають його для приготування й роздрібнення Агнця та виймагня часточок з інших проскур. (Див. КОП'Я).

**КОПІЙКА** — московська монета, одна сота рубля, чи нашого карбованця. «Московські срібні копійки, дрібні і зовнішньо незграбні, були дуже незручні для користування. Тому українське населення їх не любило і неохоче їх брало, хоч їх карбовано з високоякісного срібла. Лише поволі входили вони в обіг і, мабуть,

аж до кінця XVII ст. поступалися кількістю перед польською й західньо - європейською монетою. У майні гетьмана Самойловича, як свідчить опис цього майна, копійок було лише на 3814 рублів 12 алтин (алтина — три копійки, 6. 0.), тим часом як чехів, що ціною дорівнювали копійці, було на 30.808 рублів 9 алтин. Кількісна перевага копійок і взагалі російської монети над польською й західньо - європейською почалася в Україні тільки за Петра I.» (В. Шуґаєвський в Наук. Зб. УВАН, I, 145).

Московський уряд намагався запровадити в обіг в Україні, поруч із срібними копійками, мідяні гроші, що їх карбовано в Москві в 1654—1663 рр. під час великої фінансової скрути. а саме ПОЛТИНИ (піврубля), АЛТИНИ (3 копійки) і КОПІЙКИ. Але українське населення ставилось до них вороже і відмовлялось їх брати. «В Києві козаки і мешчани і торгові люди не токмо полтинників і медних мелких денег ні за что не емлют» — писав 1668 р. київський коєвода Бутурлін московському урядові. А втім деяку кількість мідяних копійок все ж таки вдалося запровадити до обігу, — вони трапляються тепер у скарбах, але цілком окремо від срібних копійок. На відміну від останніх їх іноді звано РУДІ КОПІЙКИ. (там же).

**КОПЛЕМАН ГЕРМАН** — член палати репрезентантів США, родом із України. Діставши меморіал американських українців про жахливий стан України в 1933 р., звернувся в цій справі листовно до Літвінова тодішнього міністра закордонних справ СРСР, покликаючись при цьому на інформації «Діла» про голод в Україні. Літвінов і радник советської амбасаді в Вашингтоні Сквірський негайно факт голоду категорично заперечили. Літвінов написав Коплеманові: «Багато таких памфлетів, повних брехливих інформацій, пускають в обіг закордонні антиреволюційні організації, які спеціалізуються в такого роду роботі. Вони не мають нічого іншого до діла, як поширювати фальшиві інформації або підробляти документи».

Сквірський у своїй відповіді назвав голод в Україні «гротесковою ідеєю». Він твердив, що смертність в Україні протягом першої п'ятирічки була найнижча з усіх республік СРСР, а природний приріст населення становив там річно два відсотки. Далі Сквірський послався на статті Дюранті, друковані в Нью Йорк Таймсі, в яких писалося, що «жнива в Україні блискучі, і всяка балаканина про голод — смішна», та на аналогічні зведення з Москви кореспондента «Асошіейтед Прес». Щодо «Діла», — писав Сквірський, — то це не українська газета, а «орган групи емігрантів у Польщі, колишніх фєвдальних землевласників з України, які живуть тепер за кордоном». «Кому ж ви будете вірити: еміграційним джерелам чи двом американським журналістам, які репрезентують «Нью Йорк Таймс» і «Асошіейтед Прес», які самі ог-

лядали терен?» — закінчував свій лист Сквірський.

На жаль п. М. Рудницька, з якої прайі «Боротьба за правду про великий голод» я беру цей матеріал, не подала, яке враження зробила на Г. Коплемана ця безсоромна, нахабна брехня, зрештою, задалегідь американськими продажними кореспондентами підготовлена.

**КОПНИЙ СУД** — громадський суд в Україні й Білорусі в XV — XVIII ст. Він збирався на КОПИЩІ і участь у ньому брали всі дорослі копної округи, які вибирали суддів для вирішення справи, задля якої пошкодований, або обвинувачений, скликав КОПУ (див.). Копний суд притримувався звичаєвого давнього права, але відклик до нього можна було робити до іншого компетентного суду — міського, чи державного.

**КОПРИНА** — шовк гіршого ґатунку, що йшов із Візантії в Україну за княжих часів. (Див ПАВОЛОКА).

**КОП'Я** — зачіпна зброя княжих часів. «Коп'я — це була звичайна зброя тяжко озброєного війська — піхоти і кінноти. З коп'ями полки йдуть до наступу. Коп'я це й відзнака полководця. У бою князь повинен перший «сунути» коп'ям, а як князь умирав, то коп'я ставили при його гробниці. Коп'я мало залізне вістря в формі видовженого листка з отвором, щоб насаджувати ОСКЕПИЩЕ, тобто дерев'яний дрючок. У бою ці деревця часто ламалися. Коп'я бували різної довжини: на картинах княжого війська в піхоти вони виглядають короткі (яких півтора метра) в кінноті значно довші (до півтретя м.).» (Крип'якевич «Іст. у. в.» ст: 25—26): Див: СУЛИЦЯ, СПИС, ОСКЕП, РОГАТИНА, РАТИЩЕ.

**КОРА** — грецька богиня, донька Зевеса і Деметри. Див. ПЕРСЕФОНА

**КОРА** — «шкура» здеревілих рослин, що вкриває стовбур і віти. В українській народній символіці кора — символ заможности, багатства. На Андрія дівчата, ворожачи, рахували кілки в огорожі і дивилися: якщо 27-ий був покритий корою, то суджений буде багатий, а якщо голий, без кори — то буде бідний (Мат. у. етн. НТШ, XVIII, ст. 150). У колядках з предвічним деревом на дворі господаря, на тому дереві все буває золота кора:

...Вийшла красна панна  
Та й позбирала золоту кору,  
Золоту кору, жемчужну росу.  
Та й понесла до золотаря:  
— Золотарикуну, ти мій бративу!  
Іскуй же мені золотий перстінь,  
Золотий перстінь, жемчужну стрічку:  
У перснику — вінчатися,

У стрічці — величатися...

(Черн. Губ. Вед.» 1854, ч. 13)

У зв'язку з цим символічним значенням кори, мабуть, стоїть і звичай при будівлі хати закопувати в землю стовпи з корою. (Перв. Гром. 1926, 90).

**КОРАБЕЛЬ** — великий човен для перевозу людей і вантажу. У колядках зустрічається корабель, як символ незвичайної обстановки, в якій відбуваються події:

Край Дунаю корабель плаває,  
Що в тім кораблі самі столове,  
Коло тих столів все старі люди,  
Ой старі люди й старі газдині,  
Старі газдині радочку радять,  
Що не так тепер, як стародавне,  
Що кум до куми з вечерев не йде..

(Шухевич, IV, 32).

Алегорія корабля дуже подобалася Навчителям Церкви, і, якщо за поганських часів корабель що входить до порту, був символом кінця життя, то християнство прийняло корабель за символ людського життя, що його б'ють хвилі бур і негоди. Бачимо таку символізацію на гравюрі Гр. Левицького з 1739 р., присвяченій П. Заборовському («Наша Культ.» 1937, 20).

Ще св. Августин сказав, що ковчег Біблії — це образ Божої громади, яка мандрує в цьому світі, себто символ Церкви. Пізніше Джотто і Рафаель вималювали в атріумі св. Петра в Римі Церкву в образі корабля. На давніх християнських саркофагах можна бачити корабель із людиною, прив'язаною до щогли: це християнізоване оповідання про Уліса, що рятується від співу сирен. Сирени тут — персоніфікація небезпеки життя, а щогла — емблема Церкви, до якої християнин повинен себе прив'язати щоб уникнути спокус. У псалмах, які співали українські сектанти, ми зустрічаємо в кораблі персоніфікацію громади вірних:

Кораблик, кораблик  
Воспливає по синьому морю,  
В кораблику корабельщики  
Терплять много горя.  
А вірному молодцю  
Поміч подається,  
Коли вірний молодець  
В обман не дається  
І всі скорби і печалі  
Терпить, побіждає,  
А сам стоїть в кораблику.  
Рузем управляє.  
Бо Отцу в высоту  
Просьбу послає:  
«...Отець ти наш милосердний!  
До всіх нас усердний!»  
Якби були всі матроси  
Своїм серцем прості,  
Друг вони на друга  
Моленно взирали,  
За любов, за віру  
Головоньки вляли,

Надежду на Бога

Всегда б спокладали,

А земної слави

Ні в чому не іскали,

Бо земная слава

То горька отрава

Хто з нею спознався,

Той з Богом розстався...

(М. Груш. «З іст. релігійн. думки»  
1925, 147).

Зустрічаємо часто корабель на іконах св. Миколая, бо ж він вважається охоронцем мореплавців.

У геральдиці корабель — символ морських перемог, або подорожей морем. Багато міст мало корабель у своєму гербі: серед давніх — Сидон, серед сучасних — Париж Лісбона, Нант, Ля Рошель, Брістоль, Буенос Айрес...

**КОРАБЛИК** — жіноча шапочка з оксамиту або смушку, стіжкової форми, над вухами розрізана, — її носили панночки і пані шляхетського та купецького стану:

Хв. Вовк писав у своїх «Студіях..»: «Це невеличка шапочка довгувато - округлої форми, що її краї, дуже низькі, щільно прилягають до боків втулини, а спереду та ззаду стоять догори загостреними кінцями. За козацьких часів такі кораблики, що їх малюнки в різних виглядах можна знайти у Рігельмана, були у великому вжитку. Тоді їх попередні та задні кінці робили іноді подвійні, а тому на голові виходило щось на кшталт чотирьох вух чи ріжків. Робили ці кораблики з парчі, або оксамиту, а одвороти — з футра. У наші часи вони затрималися, та й то як дуже велика рідкість, тільки де-не-де на Харківщині та на Вороніжчині, і роблять їх тепер із сукна з оксамитовими одворотами» (ст. 131).

В «Енеїді» Котляревського читаємо в описі чепурухи Дідони:

...Взяла кораблик бархатовий.. —  
У «Наталі» М: Макаровського (1848 р.)

В понеділок не очіпок,

А кораблик мала,

Або білу кибалку любо надівала...

**КОРАЛІ** — намисто з коралів, червоних відкладів морських тваринок, що живуть у Середземному морі. Давні греки оповідали, що коралі народилися з крапель крові Медузи, які впали в море. Називали кораль також Горгонією, бо вірили, що частина моря, де вони знаходилися, була закам'яніла, як кам'яніли всі ті, на кого падав погляд Горгони - Медузи. Пліній у 23-ій книзі своєї «Гісторія Натураліс» оповідав, що «кораль, як тільки до нього торкнутися, робиться камнем, але перед тим він був живий». Зрештою навіть славний фізик Реомюр писав у 1721 р.: «Коралі — це камні, що їх виробляють рослини». У давнину коралі були амулетами, панацеєю на всяке лихо. За часів Плінія, авгури та індуські чародії дивилися на коралі, як

на дивну й святу річ, і прикрашалися ними, щоб уникнути нещастя. Сам Пліній сповідав, що у Римлян намиста з коралів цінувалися, як і намиста з перел, що походили з Індії. Також діти носили коралеві галузки, як амулети. У нас із коралями в'яжуться мало заобобів, бо були вони в нас головним символом краси: «Були коралі та й пішли далі». — казали про колись гарну, але вже стару жінку (Ів. Франко «Прип.» II, 292), та жіночої честі: «Для чесної дівчини, — писав Ів. Франко, — нема більшої зневаги, як коли парубок прилюдно порве на ній коралі і розсипле під ноги. Звідти й погроза: «Я на ній коралі розсиплю...» (там же).

Проте коралів не давали на шию покійній дівчині, бо вони, мовляв, на тому світі горітимуть і пектимуть: «їх Біда (себто чорт) надумала носити», — так казали на Святинищині (ЕЗ. НТШ. XXXII, 310).

**КОРАН** — свята книга махоммедан, що складається з 114 розділів, або СУР, в яких зафіксовано промови Махоммеда, «надхнені від Бога через архангела Гавриїла», та його рішення в різних справах. Ще за життя Махоммеда їх частинно записали, потім протягом семи років один із секретарів Махоммеда уклав із тих записів точний канонічний текст, який ухвалили халіф Осман і комісія правовірних. З того часу текст Корану залишається незмінним. Є в ньому багато легенд і традицій, що мають багато спільного з біблійними, і, крім того моральна й релігійна наука, в основі якої лежить навчання Аллаха, єдиного Творця світу і його найвищого Судді. Дуже живо й мальовниче змальоване в ньому життя праведних у раю і муки грішників у пеклі. Рай представляється, як сад із водограями, річками вина і прегарними дівчатами - «гуріями з великими чорними очима», що скидаються на перли, сховані в ракушках». Натомість пекло повне «палючого вогню, жахливого вітру та кип'ячої води».

Коран наказує махоммеданам виконувати те, що носить назву П'ЯТИ СТОПІВ ІСЛЯМУ. (див. ІСЛЯМ), а крім того доручає й менші деякі обов'язки, як от забороняє їсти свинину, пити вино, грати в газардові гри, давати гроші під високі відсотки (лихва); встановляє норми шлюбу та розводу і кари за різні злочини. У Корані нема заборони малювати образи і ставити статуї живих істот і особливо живих людей, але таку заборону виголосив був Мохаммед, і тому в ортодоксальному Ісламі нема ні статуї, ні образів Пророка.

Махоммедани шанують Біблію й Новий Завіт, але вважають, що Коран — останнє виявлення волі Божої, як і Махоммед був останнім пророком, що прийшов після Христа, щоб поповнити закон Божий. Христос для них був тільки пророком, що його перевершив Махоммед.

Тому Коран проповідує й вищість «правовірних» (махоммедан) над жидами та християнами, і то тим більше, що християни, на їх думку, зрадили Єдиного Бога, признавши Бога Триєдиного (у грех іпостасях), що видається махоммеданам ухилом у політеїзм. Тому — то у сурі 5/56 Коран доручає: «Правовірні, не дружите із жидами і християнами». У строфі VII тої ж сури заповідається, що ні жид, ні християнин не сміють брати собі за жінку махоммеданку. Сура 9/39 каже про християн: «Звоюйте їх, щоб вони платили дань.. і були упокорені..» До XI ст. цей момент упокорення не виступав на перший план. Але в XI ст. зустрічаємо в цій справі новий урядовий розпорядок, який накладав християнам, що жили серед махоммедан, шість більших обов'язків, яких порушення потягало за собою кару смерті, і шість менших, яких порушення приносило в'язницю або грошеву кару.

Перші обов'язки вимагали усяких виявів пошани для ісламу, для релігії і для її визнаців. Менші обов'язки стосувалися самих християн: вони мусіли носити синю одежу з ремінним поясом, будувати доми нижчі від домів махаммедан, не сміли голосно читати Святого Письма, показувати на публічний вид хрестів і свиней, своїх померлих мусіли хоронити скрито і тихо. Також не могли вживати християни коней бо ця тварина благородного походження, а мусіли вдовольнятися ослами і мулами.

**КОРБ Й. Г.** — австрійський посол у Москві, що залишив опис своєї подорожі в Московії, виданий в 1698 р. у Відні. Описи московського життя були такі вбивчі для московського престижу закордоном, що московський уряд домагався в 1707 р. від австрійського уряду, щоб той знищив цю книжку. Коли ж австрійський уряд відмовився задовольнити це домагання, москалі самі почали її скуповувати і нищити.

Корб писав: «Вся московська нація в рабстві; всі і кожний без різниці стану, включно з міністрами, — раби. Найвищі вельможі підписують свій лист до царя — «твій холоп і раб... Івашка, Петрушка» і т. п. Якщо підпише «Іван», «Петро», то стратить своє життя. Москвалі переконані, що вся їхня країна з усіма багатствами і всіма людьми — приватна власність царя, і він має божеське право робити і з маєтками, і з людьми, що захоче. Ці люди неотесані, грубі, без найменших моральних засад. Пристоїної поведінки не хочуть навчитися від чужинців. Ця нація, народжена в рабстві, скаженіє при найменшому проблиску вслі. Покірні, коли загнздані і в ярмі, вони самі визнають себе за рабів царя... Цю міру вони прикладають і до інших народів. Чужинцям, що опинилися в Московщині, вони накладають ярмо, що його самі носять, і вимагають від чужинців бути такими ж рабами, як і вони. Якщо чужинець пробує втікти з Московщини, спіймавши, вони

карають його, як «беглаго», як раба, який втік від власника... Не маючи найменшої культури, вони опуканство вважають за верх мудрости. В брехні вони не мають ані меж, ані найменшого сорому. Основи звичайних людських чеснот такі чужі москалям, що у них сама підлість уважається за велику чесноту. Ця нація має таку нелюбов, таку ненависть до свободи, що протестують проти свободи і всіх благ, які вона приносить. Москалі так привикли до свого рабства, що ледве чи коритимуться доброму й мудрому монархові, який обмежився б властивими йому функціями і не втручався б у приватне життя підданих на кожному їх кроці. На приятелювання й приязнь москалі дивляться виключно з точки погляду користи для себе. Московські солдати мають звичку жорстоко і з власної волі бити ув'язнених, знушати над ними і всякими способами катувати. Серед москалів завжди і всюди можна знайти за гроші фальшивих свідків. За пару рублів москаль складе фальшиву присягу на св. хресті і на євангелії. Навіть у турків нема такого гідкого і добровільного самопониження перед вищими і такої жорстокости над безборонними...»

**КОРВІН - ПАВЛОВСЬКА СТАНИСЛАВА** — українська письменниця і ілюстраторка дитячих книжок авторка «Казок баби Оксани», нею ілюстрованих. В 1920 р. московські вандалі її розстріляли.

**КОРДОВАН** — козляча шкура і чобіт, з неї зроблений. Див. САП'ЯН.

**КОРДОН** — границя між двома державами, яку стереже військо (Див. ГРАНИЦЯ).

Три польські журналісти запитали Сталіна, що він він думає про польсько - німецьку границю на Нейс-Одрі, бо західні держави тої границі визнати не хочуть. Сталін відповів: «У добу світової революції границі держави можуть мати лише другорядне значення. Всі границі, які тепер існують після звільнення народів матимуть не більше значення як провінційні границі». «Українське Слово» в Парижі так коментувало ці його слова:

«... Отже, сказано ясно: існує й існуватиме одна велика імперія, провінціями якої будуть інші території. Бо «визволення» йде з Московщини, а народи яких Москва вже «визволила», не можуть нічим іншим як провінціями бути. Навіть і границі України й Москви не мають ніякого значення, але для кого? — Для Москви, звичайно, тільки для України! Для Москви границя не має ніякого значення не тільки територіального, державного, національного, але навіть культурного. Українцям у губерніях Воронізькій та Курдубинській не можна мати своїх шкіл, не можна поширювати українських книжок, часописів, не можна вживати в зустрічі з місцевою адміністрацією української мови. Те саме на Кубані

та Криму, які відділені від України. Отже по відношенню Москви до України, ця остання є тільки провінцією й так, як з провінцією Московської імперії москалі з нею поступають. Тільки імперіяльна політика Москви вирішує границі між Україною й Москвою, тому й ті границі не встановлено за ніяким принципом, та багато разів Москва вже змінювала ті границі і завжди на некористь України. Не інакший стан є між іншими «союзними» та «автономними» республіками».

**КОРДУБА МИРОН (1876—1948)** — історик, дійсний член НТШ, професор варшавського університету й львівського університету ім. Ів. Франка, автор праць з історії (головно з Хмельниччини), етнографії та географії України. Під час першої світової війни кермував культурною роботою серед українських полонених у Зальцведельському таборі.

**КОРЕЦЬ** — місто на Волині над р. Корчином, допливом Случа, це — давній КОРЧЕСЬ, що згадується в літописі під 1150 р. 1494 р. тут було погромлено татар. В XVI ст. кн. Константин Ольгердович побудував тут замок, а в 1783 р. кн. Йосип Чарторийський заложив тут фабрику, яка з 1790 р. почала виробляти гарний порцеляновий посуд. Щоб поставити виробництво на рівень зах. європейського, закликало було закордонних майстрів, головно з Саксонії, а на чолі фабрики стали брати Франц і Михайло Де МЕЗЕРИ, з Угорщини. Вже в 1793 р. працювало коло 1.000 робітників на 86 варстатах, продукуючи місячно до 20.000 штук різної посуду. Лише в одному малярському відділі працювало 73 малярі під проводом Собінського. У технічному відношенні як засвідчує В. Січинський («Нар. з іст. укр. промисловости», ст. 43), — «вироби дійшли до такої досконалости, що дорівнювали саксонським, а навіть англійським зразкам того роду, як знамениті вироби Веджвуда». Та після пожежі фабрики в 1797 р., коли брати Мезери там вже не працювали, корецькі вироби вже не дорівнювали попереднім. Відбудовано фабрику в 1801 р., а від 1804 р. директор м її став француз Меро зі знаменитої французької фабрики порцеляни в Севрі, звідки він привіз і майстрів. Працюючи до 1815 р. Меро підніс фабрику на дуже високий рівень, подібно до доби Мезерів. Пізніше, фабрика почала занепадати і закрилася в 1832 р. Про мистецьку якість корецьких виробів В. Січинський писав: «Під оглядом мистецьким корецькі вироби стояли на дуже високому рівні. Поруч з «універсальними» (на той час) течіями в стилі Людовіка XVI а з початком XIX ст. стилю ампір, зустрічається орнаментика з українською рослинністю (трави колоски пільні квіти листя), що їх проводжували місцеві мистці та своєрідно їх стилізували. Високий технічний і мистецький рівень корецьких виробів робив їх дуже цінними, так що попит на них був великий не тільки

в усій Україні, але і в сусідніх країнах, зокрема на Московщині». (Там же, ст. 43 - 44).

**КОРЕЦЬ** — міра на сипці. У XVI ст. 4 корці склали одну КОЛОДУ (див.). Звали корцем також дерев'яний, чи залізний ківш, коряк: «Що це ти, бабо, ополоником їси? — Десь діти корець занесли» (Номис, 12220).

**КОРЕЧНИЙ МЛИН, — КОРЕЧНИК** — водяний млин із наливним колесом.

**КОРЖ** — найпримітивніша форма хліба: «Найпростіший хліб — запечене, більш-менш тонкою верствою, неквашене, себто прісне тісто. Таке печиво затрималося в Україні в формі простих коржиків. Способом приготування — печення просто на вугіллі чи на гарячому попелі. — до коржів дуже подібні вівсяні ПЛЯЦКИ галицьких бойків..» (Хв. Вовк «Студії» ст. 80):

**КОРЖ КУЗЬМА** — студент останніх курсів політехніки, український соціал - революціонер, член Української Центральної Ради і секретар її Організаційного Бюро. Боронив Україну від московської навали зі зброєю в руках. Схопленний більшовиками, розстріляний влітку 1919 р. у Києві.

**КОРЗНО** — керя, плащ заможніших громадян князівської України-Руси.

**КОРИНКА** — сушений виноград із Греції. У нас його їли на Святий Вечері.

**КОРИСТОЛЮБНІСТЬ** — бажання наживи, що визначає спеціально купеньку верству. Це дуже небезпечна риса людської вдачі, що часто приводить до порушення етичних засад і, протиставлячись ЖЕРТВЕННОСТІ (див.), розкладає суспільство, особливо, коли нею виявляються заражені його провідні кола, що дають злий приклад. На ґрунті користолюбності виростають ПІДКУПНІСТЬ і ХАБАРНИЦТВО, а також трактування людей як засобу і знаряддя для власних цілей. «Користолюбність, — писав Джон Раскін (1819—1900), — пустошить душу робить її глухою й сліпою в відношенні до всякого ідеалу, заслоняє красу світу, руйнує здоров'я людини і ізолює її від своїх ближніх»

**КОРИТО** — видовбаний стовбур дерева, в якому дають їсти свиням: «Корита не ходять до свиней, а свині до корита» (Номис). «Знай своє корито!» — кажуть невихованій людині (Франко «Прип.» II, 292). «А до корита, коли-сь свиня!» випрошують п'яницю, що не вміє себе тримати в товаристві (там же). «Було б корито, а свині будуть!» — кажуть, щоб підкреслити, що на легкий хліб все знайдуться охочі. У гнилів корито — НОЧВИ (див.).

**ПІД КОРИТО ПІДВЕРНУТИ** — перемогти. У П. Квіша в «Чорній Раді»: «Підвернемо те-

пер ми під корито ваших полковників та гетьманів».

**КОРИФЕЙ** — провідник хору в грецькій трагедії. Звідти — взагалі чільний представник якогось мистецтва чи науки. У нас Садовського, Саксаганського, Заньковецьку. Кропивницького звано Корифеями Українського Театру.

**КОРИЦЯ** — кора корицевого дерева, спрідненого з лавром, що росте на островах півд.-сх. Азії. Її вживають у нас до приправи деяких сграв, лікерів і ліків.

В Галичині цю кору звать ЦИНАМОН.

**КОРИННА** — горілка, настояна на коріннях (кориця, імбир, тощо).

**КОРИНЬ** — частина рослини що сидить у землі тримає її й відживляє: символ сталості, солідності: «Міцний у корені», — кажуть про людину, що стоїть твердо на власних ногах (Ів. Франко, «Прип.» II, 293). Також символ роду: «То поганого кореня дитина» — себто поганого, нездорового морально чи фізично, роду. «Яке коріння, таке й насіння». «З кореня ледащо».

**КОРИНЬКОВА** — див. КОРИННА.

**КОРМА** — задня частина човна.

**КОРМИГА** — чужа влада, неволя. **ПІД КОРМИГУ ПІДВЕРНУТИ** — упокорити, поневолити.

**КОРМИЛЕЦЬ** — виховник княжих дітей за Київської Держави. Часом кормильцями бували й раби, які потім здобували волю й впливи.

**КОРМЛЕННЯ** — податок натурою на вдержання княжих урядників у давній Україні. Пізніше вони почали одержувати цей податок грошми і тому кормлення означало посаду.

**КОРНИЄНКО ВАСИЛЬ** (1867—1904) — маляр і поет. Ілюстрував «Енеїду» Котляревського. Крім того, відомі його образи з української історії — «В'їзд Б. Хмельницького до Києва», «Козак Голота і татарин», «Характерник» та інші.

**КОРНЯК КОНСТЯНТИН** (1517—1603) — львівський купець, грек із Крети член Ставропігії. Побудував своїм коштом велику вежу Успенської церкви у Львові 1578 р. і власний дім на Ринку 1580 р., — обидві будови — найкращі зразки львівського ренесансу.

**КОРОБКА МИКОЛА** (1872 - 1921) — літературознавець та етнограф, що багато писав на теми українського фолклору (див. БЕРЕЗА). Був одним із основників Т-ва Дослідів Волині.

**КОРОБКА** — скринька з дерева, дубу, чи



картону. Коробка з лубу зветься також КОЗУ-БОМ, а з картону — ШАБАТУРКА. Мистецьки виконана коробка зветься ШКАТУЛОЮ, ШКАТУЛЮЮ.

**З КОРОВКИ МОЛОТИТИ** — молотити за частину вимолоченого збіжжя.

**КОРОВА** — самиця **БИКА** (див.), яку на плекають головно задля молока і м'яса. З найдавніших часів, корова, разом із биком була — і залишається досі в брамінській Індії — втіленням божеського принципу. Саме тому в мітології всіх давніх народів вона грає видатну роль: в давньому Єгипті, де бик Апіс, символ хліборобства, був одночасно втіленням Осіріса, корова, символ плідності, була присвячена богині матері — Ізиді, або Гатор, що годує дитину — Горуса (символ сонця). За північною мітологією скандинавів, велетні Турси і боги Аси пішли від двох космічних перводжерел — від страшного Іміра, що його тіло пішло на створення всього світу, і від корови Андумбли, з м'яса якої спливають чотири річки, що живлять Іміра. Від Іміра пішли велетні й карлики, від Андумбли — боги Аси. Ця містична мати богів до наших часів продовжує відігравати роль ніжної матері в різного роду казках, де мати сирітки перетворена в корову, продовжує і в цій новій постаті піклуватися долею сирітки. Корова, як символ материнської любові, фігурує в наших приповідках: «Кожна корова своє теля лиже» «Лиха та корова, що своє теля бодє» (Ів Франко, II, 295). Одночасно була вона й символом покірної, м'якої вдачі, як то ми бачимо в приповідці: «Бу на бу а му на му». Ів. Франко пояснював: «Бу наслідєє голос бугая, символ гордої бутної вдачі, а му — покірної, м'якої вдачі. Приповідка хоче сказати, що супроти гордого, зухвалого і я буду гордий та зухвалий, а супроти доброго і я буду добрий..» (Там же, I, 127).

У наших звичаях та обрядах, корова фігурує, як символ здоров'я. На Різдво, вдосвіта впроваджували корову до хати і давали їй сіна зі стола і з кожної страви (з тих, що були призначені для душ померлих). Коли впроваджували корову, кричали: «Помагай Біг на шастя, на здоров'я!» а коли випроваджували казали: «Родило б ся вам жито пшениця і все добро!» Корова впроваджували і на Благовіщення, і то вдосвіта, щоб ніхто чужий не ввійшов «корше до хати. Бо якби ввійшов перше чужий, а був би здоровий на очі або якби йому палець обривав, то йому інше йому бракувало б, то й ввесь рік то йому б було б. Для того стараленя якнайкорше впроваджувати корову (Мат. у стн. НТШ, Др.-історич. зб. XVII, ст. 15-16). Молодій бажали: «Бу на бу а му на му» як корова, а плодуча, як земля (Ів. Франко, II, 174).

**КОРОВАЙ** — великий весільний хліб, який пекарі і в молоді і в молодого, коли вони ходи-

ли запрошувати родичів та знайомих на своє весілля.

Етимологічне значення слова «коровай» неясне. Одні, як Сумцов та Ястребов, виводили це слово від санскритського пня «кр» — робити, чинити; інші, як Хв. Вовк, в'язали його з «коровою», санскритським словом «кравія» — м'ясо, або з слов'янським «коров», «кров» і т. д., намагаючись виказати, що коровай був жертвою, і як жертва, заступав колишню криваву жертву:

«У всіх релігійних культурах, — писав Хв. Вовк у своїх «Студіях...» (ст. 243-44), — жертва хлібом замінила собою жертву худобою, тому дуже часто надають хлібові форму різних тварин, що їх мали колись звичай колоти, як жертву... Беручи ж на увагу, що український коровай так само має форму різних тварин, або частіше ще різних частин їх тіла, як от голова, роги, тощо, то назва цього хліба, який заступив собою жертвенне м'ясо, мусить мати етимологічний зв'язок із санскритським кравія...»

Але інший дослідник весільної української обрядовості, Ястребов, дошукуючись зв'язку між короваєм і коровою, ніде не завважив будь-яких подібностей між формою короваю і корови, — навпаки, він звернув увагу, що, виключивши голубків, якими прикрашається коровай, інші його прикраси походять виключно із рослинного світу, що відзначається і в весільних піснях:

Привезено зілля

З трьох гір на весілля,

Поставлено зілля

На столі — престолі...

Ти наш святий короваю!

(Чуб. IV, ч. 1055)

Або:

Розбирайся, короваю,

З зеленого розмаю,

З червоної калини,

З зеленого барвінку —

На тисову тарілку... (Чуб. IV, ч. 1059)

Тому Ястребов уважав більш доцільним виводити коровай із санскритського пня «кр» — чинити, робити (себто, робити власне хліб).

З другого боку і Ящуржинський, дослідник весільного печива, писав в 1897 р. в «Клівській Старині»;

«Проф. Сумцов висловив гадку, що коровай як весільна жертва, замінив собою корову, з якою зближає його і назва» (Сумцов «Хліб в обрядах и песнях» ст. 122-24). Але ми, розглянувши всі ті зразки, які нам попривозили з трьох губерній, не знайшли фактичного ствердження цієї гадки в формі прикрас на зразок коров'ячої голови, рогів, хвоста, що про них зібрав був вістник Сумцов у своїй праці. Так само не бачили серед прикрас короваю образів сонця та місяця, які можна було б уважати за рештки слов'янського культу. Нема нічого неможливого, що ці образи зрештою десь і знайдуться, але треба звернути на увагу, що коровай, як і всі весільні хліби, робиться з кислого тіста, що при пе-

ченню, нерідко відмінює свою первісну форму і тим може давати привід до непорозумінь. Так, у прикрасах одного короваю з с. Глоси не трудно було б убачати баранячі голови, коли б жінка, яка його робила, не залевняла нас, що то мали бути голубки...» (К. Ст. 1897, XI. ст: 283—86):

У полеміці, яка розвинулася в 1955 р. на сторінках «Нов. Шляху» в Вінніпеґу з приводу походження назви короваю, висунено ще дві теорії — Ів. Березовського, що виводив цю назву від «корогви», що прикрашувала колись коровай (він мав на увазі, мабуть, весільне ГИЛЬЦЕ, див.), та М. Штепи та Г. Мироненка, що, покликаючись на весільну термінологію («князь», «княгиня», «вінчання») виводили «коровай» з «корони», якої форму ніби мав іноді коровай.

Але ці здогади — плід творчої фантазії.

Робити, чи «бгати» коровай запрошується молодих родичок та сусідок. То мають бути молоді, що живуть із своїми чоловіками, отже виключається не тільки вдови, але й жінки, яких чоловіки знаходяться тимчасово десь на стороні, у війську, тощо. Іноді виключається і жінок, що вдруге вийшли заміж.

Цих коровайниць має бути ніби непарне число. Запрошує їх часто сама мати молодої, але на Херсонщині ця функція припадає переважно молодшій сестрі молодої, або й якій іншій родичці, яка зветься тоді «прохальницею».

Запрошені молоді приносять, несучи з собою муку, яйця, масло та інше, потрібне для печення короваю. Вони починають з того, що мийуть собі руки і завітчуються барвінком. Потім, співаючи, просять старосту благословити розпочати працю. На Херсонщині двох із них в'язали червоним поясом, і вони, так зв'язані, ставали місити тісто. В багатьох місцях борошно висипали перше в ночви, поставлені серед хати, додавали туди води, а часом і горілки, щоб коровай «був веселий», а вже тоді перекладали зроблене тісто до діжі, де його й місили.

На Полтавщині замісити тісто запрошували дружка та піддружого, і ті, насипавши трохи вівса, борошна та води на віко діжі, заколочували те все мізинним пальцем, клали в середину заколотки трохи мідних грошей і передавали віко діжі жінкам, які вже й провадили далі всю роботу.

Пісні, що їх співали коровайниці за працю, починаються проханням до Господа Бога та до Божої Матері допомогти виконати покладене на коровайниць завдання. Пісня звичайно далі пояснює, що воду для святого короваю брали з Дунаю, або з семи ріжних криниць, що вжито для нього сім міхів муки, яку змелено з пшениці, що росла на семи полях, а мелено ту муку на семи жорнах, а переховувано ту муку сім літ; додано до короваю сім кіп яєць від семи молодих кур, а сіль взято з семи возів, масло взято з семи макітер, що стояли в семи хатах, а похсдить

вона від семи молодих корів (Чуб. ів. чч. 501, 523 та інш.). Поки місили коровай,  
Трійця в церкві ходила,  
Спаса за ручку водила....

Молодиці запрошують Спаса взяти участь в їх праці:

Ходи, Спасе, до нас,  
А у нас все гаразд:  
Хороші коровайнички  
Коровай бгають  
Та сиром поливають:  
Зсередини сиром-маслом,  
Около добрим щастям (Чуб. ч. 501)

В іншій пісні оповідається, що навіть вітер не сміє віяти в бік хати, де твориться велике таїнство, бо ж

Сам Бог коровай місить,  
Пречистая світить,  
Янголи да воду носять,  
Миколая на поміч просять;  
Просили, просили та й не упросили,  
Дав вони й самі замісили.

(Чуб. IV. ч. 504).

Вимішане добре тісто виймають із діжі, ставлять на неї (на обвід) п'ять свічок, звитих дькуни, а одну велику свічку ставлять на ножа на дні діжі і закінчують місити тісто на столі. Пісня оповідає:

Коло діжі чотири ножі,  
А п'ятий на послузі.  
Коло діжі свічі палають,  
А на столі коровай бгають.  
Три сестри свічки сукало,  
Трьох зілля клало:  
І руту, і м'яту,  
Хрещаті квітки,  
Щоб любилися дітки,  
Щоб любилися, цілувалися.  
Щоб всі люди здивувалися.

(Чуб. ч. 500).

Коли тісто вимішано, на діжу клали, перевернуте віко, на нього навхрест дві маленькі в'язочки соломи, засипали їх мукою, і на неї клали коржа, посипаючи його жменем вівса, — цей корж служить підставою короваєві і, при розподілі короваю, припадає завжди музикам.

На Херсонщині коровай, за Яшуржинським, робили так: насамперед клали великий корж — «підшву» короваю. На нього — «для долі» — клали монету і три вареники. Хв. Вовк писав, що гроші клав батько. На Поділлі на коржа, в середину короваю клали 27 вареників із сиром (Хв. Вовк «Студії..» ст. 247). З опису весілля в Більському пов. у Чубинського довідуємося, що в середину короваю клали також образи сонця й місяця, зроблені з тіста (Чуб. IV. 672). Але Яшуржинському ця вістка видається сумнівною, бо в крайньому випадку такі образи сонця й місяця можна було б чекати згори короваю, а не в середині, де вони зараз же запливають тістом.

Потім, — продовжує свій опис із Херсонщини Яшуржинський, — клали перехрестя — себ-

то дві бинди з тіста навхрест. На перехресті клали булку. Підшву обперізували кільцем із тіста і проти кінців перехрестя містили чотирьох голубків. На горі булки приладовувалося шишку, а боки прикрашалися маленькими шишками і листям барвінку з тіста. Іноді коровай прикрашувався згори також барвінком, пучком калини, квітками безсмертника та позолотою. В середину коровай згори втикалося гильце... (Ящуржинський в К. Ст.: 1897, XI, ст. 283).

Литвинова, описуючи весілля на Чернігівщині теж пише:

«Зверху на коровай покладають хрест із пшеничного тіста, той хрест продовжують обручем навкруги всього короваю, і потім увесь коровай обліплюють зверху голубками, шишками та под. з пшеничного ж тіста, а як спечуть коровай, красять його червоною фарбою і, місцями золотять сухозлотицею. Наліплюючи голубків парами, приказують:

— Дай же, Боже, щоб наші діти у парі були!» (себто не розлучалися. Мат. Укр. Етнол. НТШ, III, ст. 84).

Коли коровай готовий, староста дає благословення саджати його в піч. Кличуть якогось кучерявого парубка, щоб він піч замів:

Кучерявий піч вимітає,  
Кучерява (себто, коровай) у піч  
заглядає:

«— Ой, де ж мені сісти  
На щасливім місті?».

(Мат. Укр. Етн. НТШ, III, 84)

Часто пісні називають цього кучерявого парубка «вірменом» (кучері — символ щастя). Та Вовк здогадувався, що цей «вірмен» — не що інше як тільки перекручене і скорочене слово — «вірняний» (вірний в любові). Варіант пісні в Чубинського (ст. 237) цілком добре не підтверджує, як і та обставина, що в тій самій пісні маємо ми ще й «багатого», що ставить коровай у піч. Отже, комбінація цих трьох прикмет — кучерявий, себто, щасливий, вірняний та багатий — надає цьому звичаєві таке ж саме символічне значення, як і той звичай, що практикувався в Україні та Німеччині, класти в шлюбне ліжко спершу молоде подружжя, що їх взаємне кохання та щасливе подружнє життя всім відомі (Вовк, ст. 247).

Посадивши коровай до печі, співають:

Піч наша всміхається,  
Коровай сподівається.  
Пече моя, пече.

Чи хороший коровай спечеш?

(Мат. Укр. Етн. НТШ, III, 85)

Відповідно до слів пісні, що «як зорі оточує сонце», так і коровай має бути оточений різноманітними хлібами, розмістивши навкруги коровай й інші різні печива — шишки, лежень, дивень, тощо.

Щоб для того, як коровай вже посаджено в піч, щоб він не загасивши свічку, що увесь час го-

ріла в діжі, мили руки, а воду виливали на тік. при цьому висловлювалися побажання, щоб молоді пара стільки волів мала, скільки пар руць у тій воді милося.

Вернувшись до хати, жінки ставали навколо діжі і, разом із чоловіками, які на той час вже приходили до хати, підносили діжу догори, стукуючи нею об сволок цілувалися навхрест, носили діжу по хаті, танцювали з нею, приспівуючи веселих пісень, переважно еротичного характеру:

Ой, піч стоїть на сохах,  
А діжу носять на руках.

Ой, піч наша, піч,  
Іспечи нам коровай за ніч.

(Мат. Укр. Етн. НТШ, III, 85)

Або:

А в нашої печі

Срібні плечі,

Орлові крила,

Щоб коровай гнітила.

Поцілуймося, хто кому рад!

(Чуб. IV, чч. 498, 501, 546, 550, 555; 572).

Потім ставили діжу на місце, і всі пили горілку і вечеряли, дожидаючись, чи, як у пісні висловлюються, — «стережучи коровай» — аж поки він не спечеться. Батько й мати п'ють до молоді, бажаючи їй, щоб вона була — «сильна й здорова, як вода; весела, як весна; багата, як земля.»

Коли ж коровай вже спечеться, і приходить час виймати його з печі, звичайно співали:

Де тії ковалі живуть,  
Що золоті сокири кують;  
Ковалю-коваленку,  
Скуй мені сокироньку:  
Будемо піч рубати,  
Коровай добувати...

бо він у печі ніби так виріс, що його вже інакше, як розбивши піч, не витягти.

Витягнувши коровай з печі, його підперезували, себто, обгортали навкруги рушником, і ставили на стіл. Присутні співали:

Де ж ти був, що ти чував, святий  
короваю?

— Бував же я, чував же я місяця  
в морю,

себто молодого та молоду (Чуб. IV, ч. 584).

І, якщо готуючи коровай, просили Бога, щоб святий коровай вдався

Як день, білий, як Бог, милий.

як яснее сонечко (Чуб. ч. 538),

то тепер звичайно констатували, що коровай дійсно вийшов

Ясний, красний, як місяченько,

Як яснее сонечко...

(Чуб. IV, ч. 598)

Спечений коровай прикрашувався гильцем та прапорцями, — зробленими з довгих паличок короговками з різнобарвного паперу. Прапор-

ців буває звичайно 16, але буває й більше (Мат. Укр. Етн. НТШ, III, 86, 87. Тут же й образом прикрашеного коровай).

Поставивши виготовлений коровай на віко діжі, застелене навхрест двома вишиваними рушниками, ставлять віко на голову одній з молодниць, і вона несе його до комори, де він і залишався аж до прибирання стола для Дівич-Вечора, коли, покривши стіл чистим обрусом, ставили на нього коровай. У молодого підсиная тоді під коровай по жмені жита (Мат. У. Е. НТШ, III, 92). На жаль, з цієї звістки не видно, хто підсиная, і чи тільки в молодого, а може і в молоді.

По місцевостях, де Дівич-Вечора не буває, коровай залишався в коморі аж до покриття голови молоді, коли старший боярин, вимивши руки, просив у старости тричі благословення принести коровай. Одержавши благословення, приносив коровай на віку діжі, застеленому на міткою. Ставши на порозі хати, він ще раз просив у старостів дозволу переступити поріг, і вже тоді ставив коровай на стіл. Все це відбувалося в супроводі ритуального співу, що описував та пояснював все те, що відбувалося.

Діставши від старостів дозвіл розподіляти коровай, старший боярин цілував його і починав краяти «золотим ножем» (як каже пісня), а його товариш розкладав на «срібну тарілку» та розносив усім присутнім, за порядком споріднення та за віком кожного. Хор співав:

Засвіти, Боже, з раю  
Нашому короваю.  
Щоб було виднесенько,  
Краяти дрібнесенько.

Насамперед старший боярин, чи дружок, вирізував з коровай «старшу шишку», для якої мати молоді, подавала хустку. Дружок зав'язував ту шишку у хустку і подавав старшому бояринові, щоб він відніс батькам молодого:

— Кланяйся батькові й матері хлібом-сіллю і кажи, що й ми зараз будемо.

Дружок розкривав коровай по половині і одну половину віддавав матері молоді «на перезву», а другу ділив далі. Коровая мусіла вистачити на всі дні весілля, щоб кожний новий гість міг його отримати. Тому, коли вважали, що одного коровай не вистачить, пекли їх більше.

Всі, хто отримував святий коровай, брали його не голими руками, а через хустку, підкреслюючи тим його «святість».

Коровай мусіли одержати всі присутні, і в давнину існував навіть звичай засвічувати свічку та шукати по всіх кутках хати, чи не залишився хтось необділеним. (Чуб. IV, ч. 1074). В усякому разі старший боярин мусів був завжди тричі запитувати, чи всі дістали і чи всі задоволені. Тоді сторонні глядачі, що залишалися за порогом, звичайно так відзивалися:

— Запорожцям не давали!

Дружко клав останки коровай на віко і подавав за поріг, кличучи:

— Запорожці! Запорожці!

(Мат. У. Е. НТШ, III, ст. 131).

Хведір Вовк підкреслював ще й інший характерний звичай: старший боярин перед тим, як ділити коровай, здіймав обома руками коровай над головою, іноді навіть ударяючи тарілкою об сволок. Зовсім те саме роблять індуци, коли сідаючи їсти, першу ложку рижку здіймають урівень з головою та присвячують в думці цей риж Сіві та Вішну. (Вовк «Студії...» ст. 277):

Ті, що дістають коровай, звичайно клали на тарілку срібні гроші і приобіщували молодим різні дарунки.

До родичів і близьких знайомих, які чомусь не могли бути на весіллі, молоді або самі відвозили шматки короваю або відсилали із сватами. За давнім звичаєм треба було мати короваю в запасі бодай на тиждень, щоб частувати ним усіх, хто приходив поздоровляти (Ломиковський, «Словар...» 30-31).

Нема сумніву, що «святий коровай» був насамперед святим хлібом, і що культ коровай в весільній обрядовості — це тільки кульмінаційний пункт культу хліба, цілком природний в такого хліборобського народу, яким був український народ. Нагадаємо тут, що і вся весільна обрядовість починається принесом хліба: якщо його приймають і вимірюють на інший хліб, то й весілля має відбутися; якщо ж його завертають назад, то значить і весілля не буде. Молодих батьки також благословляли не тільки іконами, але й хлібом.

Ястребов у своїй студії про весільний хліб переказує спомини старожилів колишньої «лінії», що весільний обряд, у трудних умовах переселенського життя, зводився до того, що молоду пару обводили навкруги діжі, на якій був покладений хліб, очевидно, як символ святого коровай. (К. Ст. 1897, VI).

Ястребов цитує також спомини бурлаків заробітчан про те, як на економіях брали шлюб у отамана ватаги престо через благословення хлібом.

У специфічній формі коровай культ хліба набирає значення не тільки жертви, — як то намагалися вивазити попередні, вищезгадані дослідники, але як родового причастя:

— Сходися, роде, коровай ся крає! (Ів. Франко «Приповідки», III, 295).

Обов'язкова форма цього причастя підкреслюється в формі розподілу коровай, коли нікого не можна було поминути. Це визнання необхідності загального родового причастя в урочистий момент шлюбу, виказує цілком ясно, якою святістю був для наших предків святий хліб, що як подавець життя, супроводив українців в його родинній обрядовості від народження до самої смерті. З хлібом йдуть відвідати породилу і подивитися на новонароджену дитину.

З хлібом просять на хрестини кумів і гостей. Запрошені в свою чергу теж звичайно приходять із хлібом. На похоронах парубка або дівчини святий хліб виступає знову в формі весільного короваю та шишок. Шишки роздавали присутнім перед виносом тіла, а коровай клали на віко і несли на цвинтар, де його розподілювали перед тим, як опускали тіло в яму. (Ів. Беньковський в К. Ст.).

Деякі дослідники намагалися, як ми бачили, в'язати коровай з культом сонця, а деякі з культом місяця. Знаходили вони, відповідно до своїх здогадів, в коровай і образи сонця та місяця. Знаходили вони potwierдження тих своїх здогадів і в весільних піснях, де коровай зближується то з сонцем:

Преси Бога, Марусенько, щоб Бог  
дав,

Щоб ті ся коровай вдав,  
Як день, білий, як Бог, милий,  
Як яснее сонечко,  
Що світить в віконечко...

то з місяцем:

Ой, Бог нам дав,  
Коровай нам ся вдав:  
Ясний, красний, як місяченько...

Так і Хв. Вовк з одного боку твердить про зв'язок коровай з культом сонця («Студії...» ст. 244), а вілька сторінок нижче підкреслює, що «верхня частина коровай являє собою місяць...» (ст. 276).

Тим часом річ, присвячена культові сонця, не може бути одночасно присвячена культові місяця. Образи сонця й місяця з'являються в коровайних піснях тільки як образи величання, і на ніякий інший культ, як тільки на культ святого хліба, не вказують.

Потебня був завважив, що в піснях коровай часто виступає як символ молодого. Він укажує напр., що на коровай виносять очіпок, що ним покривають голову молодої, на знак того, що вона з дівчини зробилася молодницею. Пісня, яку тоді співають ніби натякає, що винуватець покривання — коровай:

Ей, доглядайся, Ганнусю,  
На що коровай внесено:  
На коровай повивання,  
На твою косу покривання...

В іншій пісні «питається коровай у перепечі, чи єсть стежечка до клети»:

Ой, єсть стежечка да маленька,  
Аби наша рутонька зелененька,  
Аби наша Марусенька молоденька..

Потебня розуміє цю пісню, як натяк на те, що від коровай походить згуба дівочтва, бо рута — постійний символ дівочтва, і топтання рути — позбавлювання дівочтва; стежка, про яку питає коровай, іде до «клети», себто до комори, де кладуть спати молодих.

Так розуміє Потебня ще й іншу пісню:

Питається коровай у перепечі,  
Чи є стежечка до печі?

— Ой, є стежечка да маленька,  
Муравочка зелененька,  
Ой заросла да суничником,  
А зацвіла полуничником...

Трава — дівчина, дівочтво; суниця, полуниця, мабуть, те саме; Перепіч — молода, коровай — молодий: бути їм разом у печі.

За народньою символікою їсти — любити. Якщо коровай — молодий, то спробувати молодій коровай до весілля, значить — кохатися до шлюбу. Тому кажуть:

«Якщо молода закоштує коровай напередодні весілля, чоловік не буде її любити».

По всіх усядах молоді, а за ними й всі весільні гості їдять коровай тільки на весіллі. Цим між іншим відрізняється український коровай від московської «козулі», що її молода розсилає подругам після заручин, до весілля. (Потебня «О миф. знач...» I, ст. 51-55).

Проте, символізує коровай іноді й молоду, як то видно з приповідки:

«На чужий коровай очей не зривай, а про себе дбай» (Франко, «Приповідки», II, 295), — себто не зазіхай на чужу молодицю, а шукай власної.

Коровай має часто епітет «раю»: «Коровай, мій раю!» (Чуб. IV, 227 - 28). «Ой, раю мій, гаю пшеничний коровай...» (Головацький, IV, 245).

Про коровай в багатьох піснях говориться, що його послано від Бога (Чуб. IV, 231), отже з раю, де встає сонечко: «З раю сонечко встає» (Чуб. IV, 155) і світить місяць (ів. 230):

Світи, місяцю, з раю  
Нашому коровайю,  
Аби був коровай красний,  
А як сонійко ясний....»

Звідци й оте зближення коровай з сонцем і місяцем, що дає привід деяким дослідникам вбачати в коровай пережитки культу тих двох небесних світил. А тим часом і тут маємо, очевидне бажання тільки звеличити коровай в зв'язку з тим щастям, яке обіцяє його присутність, як посланця Божого, — адже не дурно в українській мові раювання — це стан найбільшого щастя.

Звідци й — «коровай — мій раю!»

**КОРОВ'ЯК** — рослина Вербаскум Ігломої-дес Л. У «Трудах» Чубинського про неї сказано: «До сходу сонця треба пригнути коров'яка до землі і накрити камінцем, що вживається при варці білизни. Від такого накриття, червяки, що знаходяться в худобі, повипадають самі собою». (I, ст. 80, 82).

Але те саме вірування ми знаходимо і в відношенні до інших рослин — бузини в Німеччині, чортополоху — в Московії, вовчка в Чехії та Прусії (Мангардт «Баумкультус», II, 15, 20, Майков «Великор. заклин.» 79). А Веселовський, рецензуючи «Труди» Чубинського,

писав з цього приводу: «Ми маємо тут, очевидно, абстрактний обрядовий акт, що його переносять, по аналогії, з одної речі на другу, так само, як це трапляється з об'єктивними мітологічними схемами, що вільно прикладаються до пояснення того чи іншого мітологічного явища і не з'ясовуються внутрішньою мітологічною екзегезою кожного явища окремо» (ХХІІ «Присудженіє Увар. наград.» 1880, 177).

**КОРОГВА** — символ солідарності певної суспільної групи. В давні часи мала значення прапору. В 1146 р. кияни писали кн. Ігореві: «Ти — наш князь, не хочемо бути якимсь дідичним володінням Ольговичів; як побачимо твою корогву, то й ми зараз до тебе» (Груш. «Іст. УР», II, 148). М. Грушевський писав: «У цім часі важну ролю грають воєнні корогви — СТЯГИ князів. По них вояки пізнають своїх...» У війні 1154 р. між Ізяславом київським і Ярославом Осмомислом Галицьким, Ізяслав ужив під Тереховем хитрощів: «казав поставити на побоевищі галицькі корогви, захоплені під час битви, і масу галицького війська здурено тим, зваблено і половлено...» (там же, ст. 437). М. Грушевський писав далі: «По стягах орієнтуються в ході битви — поки стяг стоїть «добре», значить військо держитися; «понизити свої стяги» — значить признати свою невдачу; «кинути стяги» — значить відступити від князя. Так кияни змовляються серед битви кинути свої стяги й перейти на сторону Ізяслава» (М. Груш. «Іст. УР» III, 252—54).

У «Слові о Полку Ігореві» бачимо «червоний стяг, білу хорухов». З цього приводу проф. М. Міллер писав: «Стяг — від давньо-скандинавського «стонг» ...був відомий в Україні вже від IX—X ст. Стяг був один для кількох полків. Корогва, від давньо-монгольського «хоронго», була своя при кожній військовій частині...» («Муз. Вісті» 1959. I, ст. 11).

За козацьких часів були три роди корогов: 1. гетьманська, або військова, — «перший прапор, який все носили перед гетьманом»; 2. корогви полкові і 3. корогви сотенні. Крім того були ще **ЗНАЧКИ** (див.) на щоденний вжиток.

У давніших часах козацьке військо вживало корогов тих держав, у яких знаходилися на службі. Перший полк реєстрових козаків, сформований 1578 р. одержав «велику королівську повкову корогву, повкову з малюванням» (М. Груш. «Іст. УР» VII, 155). Можна здогадуватися, що на тій корогві був польський орел. Від польського короля Володислава IV запорозьке військо мало блакитну корогву з орлом — наполовину білим, наполовину червоним.

Німецький цісар Рудольф II, заходившись воювати турків, вислав у 1594 р. на Січ окреме посольство з грішми й дарунками, щоб з'єднати козаків до спільної виправи проти турків. При цій нагоді передав цісар козацькому війську корогву, що «в тодішніх часах визначало рід про-

текторату», і козаки самі з часом дивились на це, як на символ залежності від німецького цісара, а не від польського короля. Польському урядові та цісарській корогва була сіллю в оці і, коли на Солониці Жолкевський в 1596 р. розгромив козаків, відібрано їм цісарську корогву — символ їхньої незалежності від польського короля. (Б. Б. Бійченко в «Укр. Віснику» ч. 16(115). Богдан Хмельницький достав в 1649 р. від Яна Казимира червоний прапор із білим орлом. Цар Олексій прислав йому натомість московський прапор, на якому були образи Спаса, Богородиці, Антонія і Феодосія Печерських і св. Варвари. Павло Алепський (див.) оповідав, що в Богуславі, де в 1654 р. була квартира Хмельницького, «військо мало корогву христілюбивого й хороброго гетьмана Зиновія: з чорного й жовтого шовку, у смуги, з хрестом на ратищі». (Ів. Крип'якевич «Іст. у. в.» 1936. ст. 252).

Перше була тільки одна військова корогва, але дуже швидко й полковники Хмельницького почали заводити собі свої корогви: Кривонісмав білу корогву з червоним хрестом, Нечай мав шовкову корогву, «цирим золотом вигаштовану чернищами київськими» (там же).

Під Гомелем 1651 р. козацькі прапори були: один червоний із білим хрестом і такою самою обвідкою, другий червоний, три білі, два чорні, два жовто-блакитні. Під Львовом 1655 р. за Хмельницьким несли червону корогву і другу — з образом св. Михайла, що пробивав зм'я, за цими корогвами. — писав польський міщанин сучасник, — ішли інші корогви, більш менш 34, на них видно було герби майже всіх дальших воевідств і повітів — окрім нашого білого орла в короні...» (там же).

Ів. Крип'якевич із тих даних робив висновок: «З цих ріжних згадок видно, що в козацькому війську довго не було одного типу козацьких корогов, а панувала повна довільність, і що до барв прапорів, і щодо знаків, що на них були. Цю справу унормували щойно після руйни... У XVIII ст. вже на всіх військових корогвах був той самий знак, а саме «національний герб» — козак із шаблею і самопалом. З 1758 р. маємо рисунок цього гербу на прапорі лубенського полку, а з 1765 р. збереглася корогва домонітської сотні переяславського полку з таким самим гербом. По другім боці корогви кожний полк, чи сотня, давали свій власний знак. На домонітській корогві була змальована рука, що тримає золотий хрест, а при хресті стоять дві постаті з пальмовим гіллям. На жаль, не маємо певної відомости, як виглядала гетьманська корогва...» («Іст. у. в.» ст. 252).

**КОРОГВА ХРЕЩАТА** — корогва з хрестом. П. Куліш у «Чорній Раді» писав: «У запорожців на білих корогвах тільки червоні хрести, а в городових — орли і всяке малювання з золотом».

У «Думі» про С. КІШКУ (див.) згадується про «червоні хрещаті давні корогви...»

**КОРОГВА ЦЕРКОВНА** — корогва з посвяченим образом, що її носять у церковних процесіях. Їх буває щонайменше дві, але буває й багато більше: — «Поміж возами цони з кропилами йшли, за ними корогви несли...» (Г. Шевченко).

**КОРОГВА ЧЕРВОНА ВЕСІЛЬНА** — символ дотриманого дівоцтва. Вже в весільному поїзді, коли молодий їде по молоту перед ним повіває червона корогва (Вовк «Студія» ст. 197). Звичай носити прапор, звичайно червоний, перед поїздом молодого існував у всіх слов'янських народів, за винятком москалів і поляків (там же, ст. 264). У цьому поході червона корогва, може бути, нагадувала корогву того військового відділу, що в давнину вирушав на здобування «внягині» своєму «князеві». Але після першої шлюбної ночі, після КОМОРИ (див.), коли виявлялося, що молода була до шлюбу дівчиною, бояри в супроводі дружини «негайно йдуть до хати молодого та ставлять корогву, себто весільний прапор. Беруть для того довгого дрючка та чепляють на нього на кінці червону запаску, або щось інше з тканини тої самої барви, напр., хустину, або пояс. Зверху прив'язують пучок калинових ягід та барвінку. Корогву ставлять чи то на стрісі хати, чи перед ганком, і після того молодий частує своїх бояр горілкою, а молода пришиває до їх шалек червону бинду. Значна частина членів цієї делегації мусить додержувати варту коло корогви, зостаючись перед ганком, аж поки не настане ніч, щоб ніхто не вкрав весільного прапору, бо коли б це сталося молодий мусів би платити викупне». (Вовк, ст. 304).

**КОРОГВОЮ** звали іноді також **ГИЛЬЦЕ** (див.), яким прикрашали **КОРОВАЙ** (див.).

**КОРОГІД** — див. **ПЕРЕЗВА**.

**КОРОДА** — сильно сучковате дерево.

**КОРОЛЕВА НАТАЛІЯ з ДУНІН-БОРКОВСЬКИХ** (нар. 1888 р.) — визначна українська письменниця, археолог з фаху. людина глибокої культури й ерудиції, що ними визначаються її твори: «Рік 1313» (1935) — з життя німецького середньовіччя; «Во дні они» (1935) — евангельські події, переказані, як короткі оповідання не тільки філософічного та психологічного змісту, але й археологічної підбудови (перевізані в 1948 р.); «Предок» (1936) — повість із життя середньовіччя; «Сон тіні» (1936) — роман з життя давнього Єгипту й Риму часів імператора Адріана; «Легенди Старокиївські» в двох частинах (з 1942—1943) та багато іншо-

го. У 1936 р. її було нагороджено у Львові двома літературними преміями за книжки «Без коріння» та «Інакший світ». Були винагороджені також «Сон Тіні» і «Предок». Н. Королева переклала на українську мову «Наслідкування Христа» Томи Кемпійського. Була вона замужем за відомим нашим видавцем і письменником Вас. Королевим (1879 — 1941), що й ввів Н. Королеву в українську літературу — перед тим вона писала головню по французьки та московськи (наукові праці). Життєвою філософією письменниці, що відбивалася і в її творах, було гасло: «Будь у малому вірним, надхнення ж шукай у великому».

Н. Королева була напівеспанкою з походження. Народилася в с. Сан Педро біля Бургосу. Втративши матір при народженні, з п'яти літ виховувалася в еспанському монастирі. Сестра в другій покійній матері донья Касільда де Медінаселі була дамою королівського двору. Вона познайомила малу Естрелліту (одне з численних імен Королевої) з королевою-регенткою Марією Крістіною, і Естрелліта грала в королівських садах Мадриду з престолонаслідником, пізніше королем Альфонсом XIII, і ця дитяча приязнь залишилася в обох на все життя. Аж у 1904 р. батько, одружившись із чешкою Людмилою Лось, виписав її до Києва. Та в 1908 Н. Королева була вже знову в Іспанії, де прожила до 1911 р. До Києва повернулася у 1914 р., коли захворів батько. Перша світова війна відрізала поворот на захід, і Н. Королева зробилася сестрою жалібницею. Була двічі ранена. У 1919 р. зголосилася на працю до міністерства закордонних справ УНР і виїхала в складі дипломатичної Місії до Праги, де й вийшла заміж за В. Королева-Старого. І під його впливом зробилася українською письменницею. Л. Биковський, доповідаючи в 1957 р. про життя й творчість Н. Королевої в денверській групі УВАН у США, констатував, що «кращі, вищі духово типи з-поміж чужинців, знайшовшись в Україні, захоплюються українською культурою, українізуються і віддають їй свій талант. Натомість нижчі духово, більше примітивні типи, зокрема з-поміж українців, захоплюються московською культурою і обмосковлюються побутово і духово. Саме в цьому відношенні нам особливо цікава постать Н. Королевої, цієї напівеспанки, що закінчила в Петербурзі Археологічний Інститут і Академію Мистецтва, а в Києві Філологічний Факультет Університету».

**КОРОЛЕВ'ЯТА** — див. **МАГНАТИ**.

**КОРОЛЕНКО ВОЛОДИМИР** (1853—1921) — московський письменник українського роду, що належав до категорії тих «усердних малоросів», що, живучи в Україні, зневажали культуру рідного народу і віддавали всі свої сили на збагачення культури окупанта. Коли М. Гнатюк передав був В. Короленкові через М. Горького

просьбу прислати явесь своє оповідання українською мовою до ювілейного Збірника на честь Ів. Франка. В. Короленко відписав Горькому:

«Вам казали, що в мене є готове оповідання, та ще й писане по українськи. Одного разу я записав дещо з слів одного з тутешніх моїх сусідів. Але це тільки сировий запис, матеріал для оповідання, а не саме оповідання. Українською мовою я не володію; розумію все, але Ви знаєте, що це таке володіння мовою в мистецькому творі. Образ, думка з'являється в мізку одночасно зі словом. А мені доводиться перетягати це з російської мови, і слова не тощо не надходять одразу, але часом і зовсім не надходять. Можу ще сля-так уявити собі, як говорить селянин, і так як передати його слова, але своє, те, що від себе, ні як не виливається в цю форму. Справа в тім, що я в дитинстві й за юнацьких літ говорив по польськи й по московськи. По українськи не говорив ніколи й ніколи по українськи не думав. Пробував це тут (на Полтавщині), просто з цікавості, але бачу, що нічого з цього не виходить. Не хочу тому й загравати з українською літературою, роблячи вигляд, що можу писати по українськи». Дата на листі: «10. липня 1913 р., Сорочинці, на Полтавщині. с. Хатки». («Нова Україна», 1923. IV, ст. 151).

Яка різниця між В. Короленком і Н. Королевою (див.)! Не дивно ж, коли Короленко зустрівся з М. Міхновським і протягнув йому руку, М. Міхновський не прийняв тої руки, заявляючи: «Зрадникам руки не подаю».

**КОРОЛІВ ВАСИЛЬ** (1879—1941) — громадський діяч, письменник і видавець. Як журналіст, співробітничав у київській «Раді» та багатьох інших часописах під псевдом В. СТАРИЙ. Був співосновником і директором В-ва «Час» у Києві, в 1917—1919 редагував «Книгар»; належав до дипломатичної місії УНР в Чехословаччині, потім викладав в Українській Господарській Академії в Подєбрадах. За фахом був ветеринаром, і залишив книжку «Скотолічбник». Як письменник залишив цікаву повість для дітей «Чмелик», автобіографію «Зустрічі зі смертю» і збірку оповідань «Милосердний Самаритянин» (1938). Був дружиною п. Н. Королєвої (див.).

**КОРОЛІВЩИНА** — маєток, наданий королем в доживотне володіння під умовою військової служби. За Хмельницького всі королівщини створили земельний державний фонд Козацької Держави.

**КОРОЛЬ** — титул володаря значнішої держави. Це слов'янське слово походить від імени короля франків Карла Великого, якого папа коронував у Римі на західно-римського імператора: в наслідок залежності зах. слов'янських племінних князів від Карла Великого, посталася серед них назва «король» для означення

суверенного володаря. Але, як справедливо завважив проф. М. Андрусак, на Русі князі теж були суверенними володарями. Тим-то «Повість Времених Літ» називав «князями» угорського Стефана і польського Болеслава, хоч вони дістали королівські корони: перший від папи, другий від зах. римського цесаря Оттона III. Коли готи в VI ст. напали були на антів, і король Вінітар узяв до неволі короля їх Боза і 70 його старшин та велів розп'яти їх на хрестах для страху антам; то історик Йордан, що написав історію готів у VI ст., зве однаково «королями» і готських «кунінгів» і антського володаря Боза. «Слід прийняти, — писав проф. М. Андрусак, — що вже в тих часах українські слов'яни прийняли від готів назву володаря «кунінг», зіслоб'янцили його на «князь», отже Йордан слов'янську назву «князі», запозичену з готського «кунінг», передав латинською мовою через «рекс» — король. «Скандинавські й ісландські саги», писав він далі «називають князя Володимира Великого «конунгом Гардаріки». Магдебурський єпископ Тітмар (975—1018) називає в своїй хроніці західно-римських цесарів саської династії (трех Оттонів), Володимира Великого (або його сина Ярослава) — «Рускорум — Рускуорум — Русценорум рекс», отже «королем русинів». В оповіщенні Ф. Деглером реєстрах документів візантійських цесарів в згадка, що візантійський цесар вислав 11 жовтня 898 р. посольство, в якому був митрополит Ефезу, єпарх Антіохії та кілька єпископів і монахів, до Володимира Великого до Києва, щоби передати йому корону й інші інсигнії та цесарівну Анну. Немає сумніву, що коронація Володимира на царя-короля відбулася у зв'язку з його вінчанням з цесарівною».

М. Грушевський в своїй «Іст. УР» (т. III, ст. 113) відзначив, що у нас, властиво в Галичині, королівський титул з'являвся у зв'язку з церковною унією: в такій ситуації став «королем руським» Казьоман, потім Данило. Але М. Андрусак, на підставі документальних вісток, які він наводить у своїй статті «Наші королі» написаній з нагоди 700-ліття коронації Данила Романовича, прийшов до висновку, що «в середньовічних західно-європейських джерелах титулюють наших великих київських князів домонгольського періоду та галицько-волинських Романовичів усе королями. Тим то цієї титуляції повинні держатися й українські історики у своїх працях в західно-європейських (у тому і в західно-слов'янських) мовах. Дослівним дотеперішнім перекладом нашого слова «князь» викликувалося в західному світі туманні погляди про мниму несуверенність наших князів».

Розвиваючи цю свою думку в рецензії (в «Свободі») на працю Грицака про Галицько-Волинську Державу, він підкреслив, що термін «Галицько-Волинська Держава» ні як не можна перекладати на англійську мову, як «князівство», бо «галицько-волинські князі були суве-



решними володарями, і тому папа Інокентій IV ще перед дорогичинською коронацією називав Данила королем Русі, а Василька королем Володимирії; королем Русі назвав себе на своїй печатці в латинській мові Юрій I. Титул «королів Галичини й Володимирії» прибрали угорські королі в початках XIII ст. й не змінили його навіть тоді, коли в останньому десятилітті незалежності Галицько - Волинської держави угорські королі звали її «руським королівством». Разом з угорською королівською короною Габсбурги прибрали також титул «королів Галичини й Володимирії», і цей титул був їх правовою основою для анексії Галичини в 1772 р. Назва «королівства Галичини й Володимирії», як австрійського коронного краю, є саме правильним перекладом «Галицько - Волинської держави» в західно - європейському розумінні її суверенності. Саме ж перенесення назви «Русь» з Київської на Галицько - Волинську державу в урядових актах пап та польських і угорських королів є наявним доказом, що для них спадкоємницею Київської Русі була Галицько - Волинська держава, а не Московщина! (Див. Михайло ВСЕВОЛОДОВИЧ).

**КОРОЛЬ** — весняна хоровадна гра, спільна всім слов'янам, що вказує на її давність: «король» шукає собі пари в хоріводі. У деяких варіантах, замість короля фігурує князь. Див. також КАЛИТА.

**КОРОМИСЛО** — вигнута груба палиця з гачками на кінцях, до яких чіпляють відро з водою: коромисло з двома відрами на кінцях не сунуть на плечі. Цікаво відзначити, що на славнозвісному саркофазі, знайденому в Гагії Трійці на Криті, жриця несе воду для лібацій в двох відрах на коромислі. (Гльоз «Егейська культура» ст. 317, образок). Коромисло було відоме з давніх часів і в Китаю, де й досі ним користуються.

У народній символіці НАПУВАТИ (див.) — задовольнити спрагу любові У пісні співається:

Несе дівка воду з броду,

коромисло гнеться:

— Чом до мене моя мати,

ніхто не пришлеться?

Себто, рада б я вже заміж піти, та ніхто чомусь мене не хоче.

У якомусь тісному зв'язку з цією символікою стоять і забобонні вірування: «Не можна вагітній жінці переступати через коромисло, бо дитина уродиться з замотаним пупцем» (Мат. у. етн. НТШ. VIII. 8). Але ж, з другого боку, для улегшення породу переводять жінку через коромисло» (там же. ст. 22). На Куп'янщині казали, що вагітна жінка не повинна переступати через коромисло, щоб у дитини і в неї самої не було на ногах болячок (Етн. Віст. 1929, VIII, 102).

**КОРОМИСЛО** — дитяча гра: двоє хлопців.

чи дівчат, стають один до одного спиною і по черзі нахиляються вперед, від чого другий підноситься в повітря (К. Ст. 1887, VI, 479).

**КОРОНА** — царський чи королівський вінець; ознака влади, пізніше — символ шляхетської гідності. У нас у розмовній мові символ гідності взагалі: «Від цього в тебе корона з голови не спаде...»

Про корону українських володарів збереглися різні оповідання, але документальних даних про них не знайдено. Про це писала О. Токаржевська в лондонській «Українській Думці»: «Традиція зберегла оповідання, що св. Володимир Великий, коли одружився з візантійською цесарівною Ганною, то отримав з Царгороду зовнішні ознаки своєї суверенності — корону, ланцюг і пурпуровий плащ. Однак літопис про це не згадує, описуючи лише, що Володимир перебрав з Херсону ікони, церковний посуд і дітургичні одяги. Правда, в Москві, в давньому архіві міністерства закордонних справ переховувалася соборна грамота царгородського патріарха Йосифа з 1561 року, в якій дійсно згадується про корону Володимира, що її привезла від своїх братів Василя II і Костянтина VIII цесарівна Ганна, хоч про це не говорить ні один тогочасний грецький запис. Це мала б бути славнозвісна «шапка Мономаха» і для цього грамоту було підшкрябано і доповнено». Російський історик і археолог Ал. Вельтман («Царський золотий венец». Чтенія московського общества історії і древностей Росії. 1860. том I, стор. 2) каже, що в грамоті «я легко заметив грубу підскрєбку нескольких слов для вставки слова «Мономах» после імені «Константин», брат царевни Анни, супруги Владимира Великого»...

«Так само про долю корони короля Данила нічого сказати не можна — де вона і чи ще існує взагалі.

«Король Данило дістав цю корону від папи Інокентія IV (Фієскі) в 1253 році, в ті страшні для Європи часи, коли постанала монгольська загроза і коли ще тривала боротьба проти мусульманської інвазії. Її привезли до Дорогичина папський легат Обіццо ді Менцано, єпископ веронський, і Вільгельм, єпископ камінський. В Дорогичині відбулася коронація, але на жаль, автор галицького літопису, говорячи про це, не подає опису церемоній та не дає опису корони, яку папський легат привіз із Риму. Отже невідомо, який вона мала вигляд і форму. На старовинній гравюрі король Данило має на голові якусь дивовижну корону, що нагадує трохи шапки чи митри князів священної Римської імперії, але значно вищу і з наложеною зверху на шапку малою середньовічною королівською короною. Тимчасом на маєстатичній печатці Данилового онука, Юрія I, якою користувався і правнук — Юрій II Болеслав, бачимо звичайну середньовічну королівську корону, таку, що можна було повласти на голову безпосередньо чи на шолом.

Традиція переказує, що корона Данила була подібною до мітри церковних достойників чи до якоїсь східньої царської корони. Згідно з тим самим переказом, коли вигасли прямі нащадки короля Данила, і з претенсіями до Галичини й Волині виступили Казимир Великий, король польський, князі шлезькі на Глогові і Ополі, князі мазовецькі, король угорський і Любарт, князь литовський, та врешті Казимир захопив спірну спадщину, то серед королівських скарбів свяченої корони не було. Німецький історик Каро (Історія Польщі, стор. 229) каже, що Казимир, здобувши Львів, велику здобич забрав, «серед якої дві дорогоцінні корони». Які це були корони і де вони поділися, нічого не відомо, а свячена корона Данила була захована, згодом перероблена на єпископську митру і старанно бережена в скарбниці катедрального собору в Перемишлі, де її вживало багато видатних владик аж до 1915 року, цебто доки її не пограбували москалі.

Коли під час першої світової війни московські війська, що окупували західню Україну, мусіли відступати, то цей скарб був вивезений до Петербурга, як воєнна здобич. Перебувала перемиська єпископська митра в Росії недовго, бо в 1921 році, після підписання в Ризі мирного трактату між Росією і Польщею, повернена цій останній разом з архівами і польськими цінностями, пограбованими і вивезеними від кінця XVIII віку. Отже митра повернулася до Перемишля і перебувала там аж доки скомунізована Польща не знищила цілковито всі спогади про український Перемишль.

**ТРИ ЗОЛОТІ КОРОНИ** — дві над одною в блакитному полі — герб угорських королів, а пізніше німецьких і австрійських цісарів, був від середньовіччя властивим гербом Галичини, бо ЛЕВ набрав значення галицького герба щойно в XV ст. (Музейні Вісті, 1959, I, ст. 5).

**КОРОНАЦІЯ, КОРОНУВАННЯ** — церковна церемонія, в якій володар приймає корону, як символ своєї влади. Ця церемонія складається з намащування освяченим олієм та накладання корони.

Папа Олександр IV писав 13. II. 1257 р. Данилові Галицькому, дорікаючи йому «недодержання зложеної присяги» та пригалуючи йому коронацію Данила в Дорогичині над Бугом: «Церква ця, бажаючи утвердити тебе відповідними привілеями в послузі собі та збагатити достойними ласками, піднесла твою особу до висоти королівської гідності, намащуючи тебе святим миром та вкладаючи на твою голову діядему королів» (Док. Рим. Арх. т. I, ст. 50).

В давніших часах коронував тільки папа, потім вищий церковний достойник. Першим ко-

ролем, що сам наложив собі корону, був пруський король Фрідріх I в 1701 р.

**КОРОННИЙ КРАЙ** — політично - адміністративна територіяльна одиниця Австро-Угорщини, існування якої ґрунтувалося не на етнографічних, культурних чи господарських умовах, а на історичному минулому. Таким коронним краєм була в Австро-Угорщині Галичина, як залишок колишнього «королівства Галичини і Володимирії».

**КОРОНУВАННЯ** — див. КОРОНАЦІЯ. Також церемонія приймання нового члена до парубоцької громади в Україні. Вона наслідує давнєє «ПОСАДЖЕННЯ НА КОНЯ», САДЖЕННЯ НА СТИЛ, тощо. (К. Ст. 1887, VIII, 767). Церемонію Коронування було записано вперше на Брацлавщині в 1880 р. Хлопець, якого парубоцька громада ухвалила прийняти до себе, прийшовши на збори, вклонявся, а парубки підносили його на руках, співаючи величальну пісню «Посіяли дівки льон». Зв'язок її з цією церемонією полягає в словах: «На конику удалець, що за диво удалець, наш Іван молодець». Парубок на коні, як рівноправний член воєнного братства, це та ідея, яку бачимо в церемонії садження на коня молодого княжича під час ПОСТРИГІВ, на знак його переходу з дитячих літ до воєнної верстви. Піднесення на руках, як призначення влади, звисне з германським ритуалом, приходить у нас у княжій добі, не описане спеціально, але в деяких принагідних okazіях. Так, в Іпат. літ. (ст. 303) згадується про піднесення Ізяслава його військом, що зраділо, віднайшовши свого князя. (М. Груш. «Іст. у. літ.» I, 220).

**КОРОСТА** — хвороба шкіри, яку спричиняє маленький галлас — коростяний свербун: самичка риє в нашкірні хідники і складає в них яечка, це й викликає сильне свербіння На Херсонщині коросту лікували сметаною, змішаною з порохом, або відваром кореня дев'ятисила, також купалися в річці в Чистий Четвер (Ястребов, «Летоп.» III, 108). Загально в Україні купалися від корости на Водохрища (Номис, 8401). В Галичині проти корости товкли синій камінь, мішали його з оливою, мастили тим усе тіло, і потім так намащена гола людина лізла в теплу піч (В. Гнатюк в ЗНТШ, т. VI, 54). Подекуди ця рецепта була трохи відмінна: «Треба розтопити в замкненому черепку сірки, помазати нею тіло, а потім улізти в теплу піч, в якій того дня пікся хліб...» (Етн. Зб. НТШ, V, ст. 185).

**КОРОСТЕНЬ** — місто, відоме в дарньому літописі під назвою ІСКОРОСТЕНЯ, заселеного деревлянами. Його мешканці повстали проти в. кн. Ігоря, побили його дружину, а його самого розшматували, прив'язавши до двох нагнутих дерев. Мстячи смерть свого чоловіка в. кн. Ольга

спалила місто, уживши хитрощів: після довгої безуспішної облоги попрохала у мешканців лише «малої дані» — по три голуби та три горобці від двору. Діставши їх, наказала прив'язати до кожного з них сірку, запалити її і випустити пtiць. Ті полетіли до своїх гнізд по під стріхами і запалили місто. Запалення міста, або нив, тваринами відоме з давніших часів: Лівій розповідав про Ганнібала, що випустив проти римлян 3 000 волів з прив'язаними до них смолоскинами; у Біблії Самсон випускає на ниви філістимлян лисів із прив'язаними до їх хвостів смолоскинами. Але Ольга, що була тоді ще не хрещена, напевно Біблії не читала, і дуже сумнівно, що б читала Лівія...

**КОРОТКОЗОРИСТЬ** — вада зору, при якій око бачить добре лише близькі речі, а дальші тільки при допомозі окулярів. Ця фізична короткозорість, завдяки окулярам, дуже добре направляється, натомість дуже небезпечна і звичайно непоправна короткозорість громадська і політична, при якій людина, «не бачить нічого поза свій власний ніс», і, заглиблена в споглядання своїх маленьких особистих справ, не здатна зрозуміти великих подій, що відбуваються в широкому світі, і що мають вплив і на її особисте життя. Такою політичною короткозорістю відзначалися наші селяни, які, коли вказувано їм на небезпеку комунізму, що несли з собою московські большевики, відповідали: «Нас із мужика не скинуть...» Але їх не тільки скинули з незалежного селянства, але й перетворили в колхозних рабів. Такою короткозорістю відзначалися й політики західних європейських держав, що не бачили потреби підтримати вільну боротьбу України і опинилися самі під загрозою поневолення. Прикладів політичної короткозорості — особливо в відношенні до України і Москви — надто багато принесла нам історія останніх десятиліть...

Ще про іншу політичну короткозорість думав д-р М. Шлемкевич коли писав у 1958 р.: «Не бачити нюансів життя — це інтелектуальна короткозорість, яку тільки півінтелігент може вважати доказом сили і прямолінійності...» («Верхи життя і творчості» ст. 145).

**КОРОЧУН** — давня назва Різдвяного періоду як найкоротших днів в році. У бойків **КОРОЧУН** чи **ГЕРЕЧУН** — великий хліб, який печуть на Різдво. Тоді капусту, бульбу, горох, гриби, пшеницю, все, що тільки господиня готує, — кладуть у видовбану в середині корочуна ямку. Кмалок корочуна споживають на Різдво, шматок дають волам на Новий Рік, а добрий кавалок тримають у житі, щоб не зіпсувалося до нового року. Як починають орати, кушають його ті, які при плузі роблять, і худобі дають зажити (ЕНТШ, т. 114, ст. 131). Згідно з цим і Жаткович повідомляв із Карпатської України: «На Святий Вечір печуть керечун, себто великий жит-

ній або тенгеричний (кукурудзяний) хліб, на якого верх сиплять трохи жита, вівса, тенгеріці, пасулі (квасолі) і т. д. А це насіння ізріжуть, сховають і часом худобі дають, щоб тучна була і плодилася б. Керечун так їдять, щоб вистачило до Нового Року. Тістом з-під керечуна правлять хрести на дверях стайні, щоб нечистий не годен був шкодити худобі» (Етн. Зб. НТШ, II, ст. 10).

Були у нас спроби зробити з корочуна ябусь мітичну істоту, але вони не мають під собою жадних наукових даних. У Білорусі, як указав Міклошич, корочун визначав генія смерті, але це вже пізніше наверствовання, залежне від того, що Різдво в'яжеться з культом небіжчиків (Черв. Гром. 1928. II, 53). У зв'язку з цим треба поставити вираз **КОРОТЕЧА НА ТЕБЕ!** рівнозначний «Щоб ти прощав!» і «Щоб смерть прийшла тобі в найкоротшому часі!» Або й просто: «Бодай на тебе **КОРОТКА ГОДИНА!**» (Словник Грінченка).

**КОРПОРАЦІЯ** — спілка людей тої самої професії. У середні віки корпоративний устрій обіймав усю промислову людність, причому, як зазначав проф. М. Грушевський («Іст. УР» VI, 108—109), поняття промисловості і зв'язаного з нею корпоративного чи **ЦЕХОВОГО** устрою було дуже широке. У корпоративній (цеховій) організації в середньовічному місті лікарі й аптекарі, адвокати й нотарі, професори й студенти, музиканти й повії, забезпечуючи колективну охорону своїх інтересів. При такому стані речей конкуренція цілковито виключається. У тому саме полягає головна різниця між тодішнім і пізнішим ліберальним світоглядом, що голосить право на працю кожному й дає необмежене поле господарській боротьбі. Корпоративний чи цеховий устрій середньовіччя не залишив по собі добрих спогадів, бо для молодших робітників і учнів він приносив із собою тиранію майстрів і довгі роки важкого навчання, зв'язаного з прислужуванням, а для майстрів — абсолютну заборону робити будьяку іншу працю, крім своєї вузької спеціальності, яку до того ж приймалося спадково, а не з вільного вибору. Це поважно затримувало розвиток промисловості й ініціативи. Французька революція знесла корпоративний устрій на Заході й відкрила шлях вільній конкуренції та праці кожного в тій діяльності, щодо якої хто виявляв більше охоти та вмільости.

У новіших часах у робітничих колах, разом із розвитком соціалізму, починає знову зростати нахил до самоорганізації у формі **СИНДИКАТІВ**, (див.) себто спілок робітників одної й тої самої професії для оборони своїх господарських інтересів перед підприємцями.

Розвиток синдикатів, що набирають усе більших впливів в господарському житті кожної нації, привів до витворення теорії **КОРПОРАТИВНОЇ ДЕРЖАВИ**, в якій законодавча влада належала б не парламентові, складеному з пред-

ставників політичних партій. а **КОРПОРАТИВ-НІЙ ПАЛАТІ**, в якій були б представлені своїми заступниками всі важливіші професійно - господарські організації. Думки про потребу реорганізації держави на корпоративних основах зустрічаються вже в палській Енциклопедії «Квадратесімо Анно», але справжні практичні кроки в тому напрямку були зроблені в Італії за Муссоліні, в Іспанії за Франка і в Португалії за Салазара. В усіх цих випадках корпоративна система тісно в'яжеться з диктатурою та державним тоталітаризмом, але можна думати, що такий зв'язок зовсім не обов'язковий, а лише викликаний тимчасовими історичними обставинами.

**КОРСЕТКА** — жіноча безрукавка, що витворилася, мабуть, із **КАТАНКИ**. Це перетворення сталося, як думає Хв. Вовк, одночасно з тим, як на місце сукна для цієї одягу прийшли бавовняні тканини, а це на Наддніпрянщині сталося в 20-30 рр. минулого століття. «Цим пояснюється повна відсутність корсетки як на малюнках Рігельмана, так і в описах одягу у Шафонського, ВантшаКаменського, Арандаренка, а також і в Голембіовського та у Деля Фріса. У всякім разі корсетка — це частина жіночої одягу, порівнюючи з іншими новішого походження, і вона, як показує все вищенаведене, найбільше розвинулася в східній Україні, тим часом як на заході України в деяких місцевостях, як, напр., у Голтському пов. на Поділлі та в усіх Галичині корсетки зовсім немає. В західній частині України корсетки бувають більш яскравих та строкатих барв і значно коротші (ближчі до **ЛЕЙБИКА**), а на сході вони — темніші та значно довші. На Чернігівщині їх шують із набойки з дрібними квіточками на чорному та синьому тлі, на Полтавщині вони майже скрізь однобарвні, темних відтінків, а крім того довші, ніж деінде в Україні. На Харківщині та Вороніжщині корсетки шують коротші із строкатих тканин бавовняної парчі тощо, та довільно оздоблюють їх оксамитовими нашивками, гудзиками, тощо. Застібуються корсетки звичайно на лівому боці, але часом, як напр., на Уманщині посеред грудей, на галликах» (Вовк «Студії» сі. 135). Останніми часами появилася корсетка і в Галичині. Там їх звать також **ЖУПАНАМИ** (Збаражчина).

**КОРСТА** — див. **ДОМОВИНА**.

**КОРСУН ОЛЕКСАНДЕР** (1818—1891) — письменник, видав у 1841 р. альманах «Сніг» та 1890 р. цінні спогади про М. Костомарова. Переробив сім українських народніх казок у книжці «Українські повір'я». «За-молоду дав кілька зразків віршованої прози, в яких виявив величезний роаялізм та цілковите нерозуміння ні завдань поезії, ні вимог часу». (С. Єфремов).

**КОРСУНЬ** — грецьке місто в Криму, давній

**ХЕРСОНЕС** (дуб.) що залишив сильну традицію в культурній історії Русі України, бо звідси Володимир Вел. приніс християнство. Проф. Кондаков писав: «Під назвою «корсунського» в давній Русі розуміли все рідке, артистичне, але і давне, старинне; в противність «царгородському, що було символом вирафінованого, високого з технічного погляду, «корсунське» значило — архаїчне». (Русс. Древ.» V, 27).

Проф. М. Міллер теж писав: «Херсонес, або Корсунь по старо-українському, був не тільки найбільшим осередком християнства, а й найбільшим осередком виробництва церковного реманенту, який розходився звідси далеко навкруги. Тут вироблялися дзвони для церков, каддила, чаші, дискоси, хрести на престольні, требні; ікони та особливо хрести-енколпіони, настільні металеві хрестики, тощо. Ці вироби широко розповсюджувалися по давній Україні-Русі, від Білої Вежі на Дону і до Галича на Дністрі. і були відомі під назвою **КОРСУНСЬКОГО ДІЛА**» («Християнство в Україні-Русі» в «Визвольний Шлях» 1959, VII, ст. 747).

Проте, проф. М. Грушевський застерігався: «У землях Руської держави повно було тих «корсунських» речей, хоч з них деякі були не більше корсунськими, як славні «корсунські» церковні двері в Новгороді, що в дійсності зроблені були в Магдебурзі. («Іст. УР» I, 283—84).

**КОРСУНЬ** — містечко на Київщині над Россю, одна з старших осель княжа волость, пізніше осередок Корсунського козацького полку. Тут у 1648 р. Богдан Хмельницький мав блискучу перемогу над поляками. Обидва польські гетьмани Мик. Потоцький і Март. Калиновський, що командували польським військом, були взяті в полон. Тріумф козацький був незвичайний — Польща залишалася без війська і без командантів. Б. Хмельницький пішов далі на північ, не зустрічаючи жадного спротиву. Нарід вітав переможців з хоругвами, з хлібом і сіллю, і склав думу в якій осмілював корсунську перемогу:

..Тоді козаки ляхів догоняли,  
Пана Потоцького шиймали, як барана  
зв'язали,  
Та перед Хмельницького гетьмана примчали:  
«Гей, пане Потоцький чого в тебе розум  
жіноцький?  
Не міг еси в Кам'яниці Подільській  
пробувати,  
Печеного поросяти, курки із перцем та  
шапраном заживати,  
А тепер не зумієш ти з нами, козаками  
воювати  
І житньої соломахи з тузлуком уживати!  
Хіба велю тебе кримському хану дати,  
Щоб навчили тебе кримські нагаї сирі  
кобилли жувати».

Тут 19. X. 1957 р. відбулася рада, яка обрала Ів. Виговського гетьманом.

**КОРУГОВ** — див. КОРОГВА.

**КОРХ** — міра довжини на ширину долоні або на чотири пальці. (Сл. Грінч.).

**КОРЧ** — пагле, незалежне від волі, болюче скорчення м'язів. Коли гуцул мав корч, йшов до знахаря, а той посилав його «до схід-сонця» принести води з дев'яти криниць, чи джерел, потім наливав цю воду до дерев'яної миски, додавав три зубці часнику і йшов з нею під каглу. Все те робилося також іще до сходу сонця, бо «примівка боїться денного світла». Тут, уклонившись тричі каглі, брав примівник ножа і робив ним ніби тригранний проруб у воді, розставляючи часник на рогах того задуманого трикутника. Проколовши потім кілька разів воду вістрям ножа, він проговорював примівку: «Водичко - Йорданичко! Умивавш луги - береги коріння, біле каміння, умий і цього рщеного, чисто вродженого від уброду, гніву, ненависти і від усякого злого!» Потім примівник неспостережено для інших доливав до води якоїсь червоної фарби і показував своякам хворого вже червону воду та запевняв, що той, хто наслав «болу», тепер буде вже нешкідливий. Потім, тримаючи цю воду над головою хворого, він відмовляв 9 разів дуже довгу примівку, яку цікаві можуть знайти в Етн. Зб. НТШ, V, ст. 56—58.

**КОРЧАГА** — глиняна посудина з вузькою шийкою (грецька Амфора). З глиняного посуду в давній Україні-Русі в історичних пам'ятниках особливо згадуються корчаги: в них тримали всяку страву і вино. (М. Груш. «Іст. УР» I, ст. 263).

«До самого початку X ст. стосується великий фрагмент корчаги (амфори), знайдений недавно В. Авдусиним у залишках відомого Гніздовського городища біля Смоленського. На ньому зроблений кирилицею вирізаний напис «Горуха». Щодо часу, до якого належить цей фрагмент немає сумніву, бо він точно позначається своїм комплексом речей, як і надзвичайною архаїчністю кирилических літер, особливо літери Ц». Такий напис цієї літери в дальшому вже не зустрічається. Кирилиця появилася на Русі і в Україні повсюджувалася лише в зв'язку з християнством. Отже кирилический напис на корчазі з давнього часу є посереднім свідченням просякнення християнства на Русь-Україну в часи кн. Олега. (М. Міллер «Християнство в Україні-Русі». Київ. Шлях» 1959, VII, 794—95).

**КОРЧАК** — водяний млин із наливним колом.

**КОРЧЕСК** — див. КОРЕЦЬ.

**КОРЧМА, КОРШМА** — шинок із заїздом, який був у селянщині. Ів. Крип'якевич писав: «Хороші шиниці не були дуже вигідні, зате по

дорожній зустрічав їх усюди. Це були великі, просторі коршми, що стояли по всіх містах, містечках, більших селах, а то й безлюдних роздоріжжях. У більших коршмах було по кілька гостинних кімнат де «кращі» гості могли знайти нічліг, — до того ж коршмар мав різні засоби поживи, сам варив мід і пиво й міг прохарчувати подорожніх. При коршмі був усе т. зв. СТАН — широка стайня чи возовня під дахом, у якій могло поміститися 20—30 возів. Сюди панські повози й купецькі вози заїздили в час дощу. Коршми старалися звернути на себе увагу гостей своїми назвами: Вигода, Гулянка, Забава, Утіха, Весела; Розкішна і інш. Коршмарі тримали також музик щоб гості могли забавитися й потанцювати. Була приповідка: «Коршма без музики, як віз без смазовила». («Іст. у. культ.» 1937, ст. 121—22).

За відсутністю на селі інших розваг, особливо зимою, корчма довгий час була свого роду селянським клубом, до якого й «всі дівки придуть до корчомки гуляти» (Чубин. V, 114). Тимто ще й досі у лемків **КОРЧМУ РОБИТИ** — значить влаштовувати свято з музикою та частуванням (Сл. Грінч.).

Проте, з огляду на постійну пиятику, яка там відбувалася, у народній пам'яті залишилася корчма, як символ морального занепаду й господарської руїни: «Козак ледащиця не хоче робити іде до коршомки мед-горілку пити.» (Чубин. V, 39). І в козацькій думі співається:

А козак сидить у корчмі та мед-вино кружляє,  
Корчму сохваляє:

— Гей, корчмо, корчмо — княгине!

Чом то в тобі козацького добра багато гине!

І сама еси неопатно ходиш

І на: козаків-нетяг, під случай без свиток  
водиш..

Відповідно до того маємо й приповідки: «Біг корчми, а чорт церкви не любить». Тут дуже ясно виступає контраст церкви і корчми, як видимих символів двох ворожих принципів світового ладу (Ів. Франко, I, 65). Сюди ж відносяться й інші приповідки: «Як до церкви, то й ноги болять, а як до корчми, то й в боки взявся». «Де Біг церкву ставить, там дідько корчму». Тут, як зазначав Ів. Франко, маємо не тільки спостереження факту, що ці два будинки бували все близько один від одного всередині села, але й вислів думки, що спокуса, гріх ідуть дуже часто за чеснотою, немов чигають на неї: (там же, 76). Звідти й порада: «Якщо дощ захопить кумів, коли йдуть із дитиною, під корчмою, куми нізачо не повинні йти до корчми, хоч би й як їх дощ мочив — бо то не годиться перший раз заносити до нехриста Божого янгелика» (МУЕ, НТШ, XVIII, 110).

**КОРШ ФЕДІР** (1843—1915) — видатний російський філолог, професор Одеського й Московського університетів, член російської академії наук. Був оборонцем прав українського на-

роду в найтяжчих часах його переслідування — визнавав українську мову за самостійну і писав по українськи наукові розвідки, а під псевдом ХВЕДІР КОРЖ — вірші.

**КОРШАК** — див. ШУЛІКА, КАНЯ.

**КОРЯК** — ківш (див.). У Шевченка: «Льохи, шинки з шинкарками, з винами, медами, закупили запорожці та й тнуть коряками».

**КОРЯК** — плата мірошникові мукою за поміл, помольне, проміл: «Мое діло мірошницьке: підкрути та й сядь, а коряки бери» (Номис, ч. 3114).

**КОСА** — господарський прилад зрізати (косити) траву на сіно. Дуже поширений в усьому світі атрибут уособленої смерті, що «косить» людей і тварини багатих і бідних. Пригадаймо «Косаря» у Шевченка:

Не благай, не проси:

Не клепає коси (не спиняється, Є О);

Чи то город, чи то поле,

Як бривою старий толе

Усе, що даси:

Мужика й шинкаря,

Сироту кобзаря.

Приспівує старий, косить.

Кладе горами покоси,

Не минає й царя...

Коса виступає також, як символ рішучої моторної людини що нараз наскочує на якусь прикру перешкоду: «Гранила коса на камінь».

Виставляючи бджіл із льоха, наші пасічники переносили їх через гостру косу, щоб вони відгризалися від чужих бджіл (Милорадович в К. Ст. 1903, II, 201).

**КОСА** — довге заплетене волосся, колишній атрибут дівочої краси: «Дівочька краса — до пояса коса» (Ів. Франко «Прип.» III, 110). Куми в Галичині вітали новонароджену дівчинку: «Дівка до грядки, коса до п'ятки», — себто, щоб дівчина виросла до «грядки» — до поперечних бальків, впущених в дві протилежні стіни понижче стелі, і щоб мала довгі коси, як невідмінну прикмету дівочої краси (там же I, 573).

Ой тепер же-сь нам, молода Настуню,

Тепер же-сь нам мила:

Русою косою, рум'яним личком

Світлоньку розсвітила... (Голов. IV, 211)

Або:

Як на павойці золоте пірце,

Так на дівойці коси, —

Жадна невістка та й не зазнала

При свекрові розкоші (Голов. III, 156:

себто, поки «коси», поти щастя й волі, бо поняття «розкошу» неподільно зв'язане з поняттям щастя і волі (Потебня.) (Див. ПОЛЕ).

Заплітали дівчині косу вперше на шостому році життя. Була це колись урочиста церемонія

(див. ЗАПЛІТИНИ). Коли ж дівчина втрачувала дівочу честь їй косу відрізали, і це була велика ганьба. Коли ж коси їй не відрізали, то все одно дівчина, що породила нешлюбну дитину, не мала більше права ходити з непокритою головою, а мусіла свої коси вкривати — звідти в нас ПОКРИТКИ. Коли ж дівчина виходила заміж, то теж втрачала свої коси, бо заможні жінки в нас ходили все з покритою головою. На весіллі особливу роль відігравав обряд КОСИ РОЗПЛІТАННЯ (див.).

Але не тільки дівчата носили коси, — ще до недавня коса в чоловіків була характерною прикметою китайців. Лише революція Сун-Яг-Сена в 1911 р. знесла цей звичай китайців носити косу, що встановився був за панування в Китаї династії Цингів та Манджурів (з 1644 р.): ці примусили китайських жінок калічити собі ноги, щоб вони не могли далеко ходити, а китайців носити косу, щоб легше було їх хпати. Тому коса китайців була символом рабства, підданости, з яким покінчила революція.

Але і в Європі був час, що чоловіки носили косу та перуку, проти чого повставали ліберали. Тому «кодіно» (коса) стало в Італії символом реакційности. Французька революція знесла звичай носити косу, але потім на короткий час австрійсько-московської реакції на зміну зріраним волоссям прийшла мода вбирати перуки.

**КОСА, СЕЛЕЗІНКА** — внутрішній орган, що в людині знаходиться в правій підреберній ділянці. Вона витворює білі тільця крові, т. зв. лімфоцити та нищить старі червоні тільця і кров'яні платівки — тромбоцити. Зрештою, фізіологічні функції коси ще не досить вияснені.

**КОСА, ПЕРЕСИП** — вузький та довгий піщаний виступ землі, що відділює затоки й лимани від відкритого моря.

**КОСАР** — людина, що косить. В поезії алегорія смерті: «Над головою вже несе свою неклепану косу косар непевний» (Т. Шевченко).

**КОСАРІ** — сузір'я ОРІОН (див.).

**КОСЕНКО ВІКТОР** (1896—1938) — композитор і піяніст. Професор (з 1928 р.) Музично-Драматичного Інституту ім. Лисенка в Києві а потім консерваторії там же. Концертував багато по всій Україні зі співачкою Окс. Колодубовою, складаючи свої програми виключно з творів українських композиторів.

Залишив по собі Косенко значну композиторську спадщину, що охопила майже всі ділянки музичної творчости.

Із симфонічної діяльності слід відмітити його «Героїчну увертюру», «Молдавську Поему», незакінчену симфонію «Загибель ескадри», дві оркестрові «Сюїти» (до п'єс «Любов під в'я-

зами» і «Фея гіркою мигдалю»). З камерних творів визначається його чудове «Фортепіянове Тріо». В українській нечисленній віолончелевій літературі Косенкова «Соната» для віолончелі і фортепіяну залишається репрезентативним твором. Компонував також «Сонати» і «Сюїти» для скрипки.

Найбагатша його спадщина фортепіянова, що для Косенка, як піаніста, самозрозуміла. Значної популярності набув його «Фортепіяновий Концерт»; відомі також його «Поєми-Легенди» (а-моль, е-моль), «Поєма-Заклик», три «Сонати», «Сюїти», багато «Прелюдій», «Етюдів» (між ними 11 етюдів у формі давніх танків, як Гавот ес-дур, Менует, Пассакалія й ін.) і дитячі п'єси педагогічного репертуару.

Компонував Косенко також вокальну музику, а саме хори, хорові опрацювання народ. пісень і сольоспіви (як «Вони стояли мовчки», «Коби ти могла», «На майдані», «Співа зима» і багато інших).

З. Лисько в «Укр. Самостійнику» (31. I. 1954) так характеризував його композиційну творчість:

«Водночас з респектуванням передових загально-європейських музичних досягнень, Косенко зумів у свої твори інфільтрувати українські музичні елементи. Він добре опановував великі музичні форми і технічну фактуру. Отже визначна мистецька індивідуальність Косенка, з його своєрідним, неповторним стилем, дає підставу поставити його в найперші ряди українських композиторів.

Загальний настрій Косенкового музичного вияву схиляється до елегійності іноді з домішкою трагізму. Він сам про себе не раз говорив: «я мінорний композитор». Але це не перешкоджало йому тонко-інтимну атмосферу своїх творів розвивати, де треба, до широких традиційних площин з непереможною силою. І такі місця вибуху ніколи не вироджуються у Косенка в чисто зовнішні звукові ефекти, а визначаються завжди мистецькою щирістю і психологічною глибиною. На особливо високому рівні стоїть його фортепіянова фактура. В цій ділянці займає Косенко, поруч з Л. Ревуцьким і В. Барвінським, найвидатніше місце в українській музичній літературі».

В. Барвінський, пишучи в «Укр. Музиці» (Львів, 1939, I, ст. 22-24) некролог В. Косенка, визначив:

«Смерть Косенка боляче й до глибини звиснула не тільки тих усіх що знали його особисто, як людину хрустального характеру, людини моменткових людських та мистецьких прикмет, але й тих, що пізнали його духа з його чудових творів. Українська музична культура й український музичний світ вкрилися глибиною жалобю на всіх просторах української землі».

**КОСИ РОЗПЛІТАННЯ** — весільний обряд, що відбувався звичайно в день шлюбу. У пісні співають:

Ой на горі жито, тоненькі покоси  
А хто буде розплітати дівчиноньці коси?  
Козак буде розплітати, козак буде плести,  
Козак буде дівчиноньку до шлюбоньку вести..

На середину хати ставили діжу, покривали її кожушиною, вовною догори, і садовили на неї молоду. Староста благословляв косу розплітати. Тоді брат молоді, коли вона має ще **нежонатого** брата (необхідна умова), підходив до неї і починав розплітати косу. Коли молода не мала нежонатого брата, то його міг заступити нежонатий брат у перших. Подекуди починав розплітання сам молодий, а докінчували свашки; подекуди — але дуже рідко — розплітав батько молоді. Прощаючись із косою, молода плакала, дружки співали:

Чого плачеш, чого жалуєш, молода Марусю?  
Ой, чи тобі жаль батька старого, чи подвір'ячка  
його,  
Ой, не жаль мені батька старого і подвір'ячка  
Тільки жаль мені русої коси — дівочої краси;  
Дівки гуляють кісоньками мають, а мене не  
приймають..

Або:

Ой, на горі жито, а в долині просо,  
Ой, жаль мені тебе моя русо-косо!  
Ой, просо, просо — волоття,  
Ой, косо, косо — золоття!  
Та не рік я тебе кохала  
Що суботоньки чесала.  
Що неділеньки вмивала...

Після того, як косу розплетено, до молоді підходили дружки щоб розчесати волосся і, роблячи це, мастили його маслом і медом — подібний звичай існував у індусів періоду Вед. (Хв. Вовк, «Студії...» ст. 251). Потім вони чепляли в волосся молоді багато монет, подарованих від молодого, а також крайчик хліба, а батько молоді, тітки та сестри в перших додавали кілька голівок часнику, як талісман що охороняє від усякого лиха. Потім заплітали волосся в одну косу і укладали її на голові на кшталт вінка. У деяких місцевостях, коли батько й мати молоді ще живі, заплітали косу в усю довжину, коли ж вона була круглою сиротою, то їй зовсім не заплітали волосся, а зав'язували його стрічкою на потилиці, а коли вона мала тільки батька, чи тільки матір, то їй заплітали косу наполовину (там же).

В одній пісні, що співали під час заплітання коси, зустрічається строфа:

Приїхали паничі,

Взяли косу під мечі (Чубин. чч. 642 і 128).

Сліди цього звичаю «брати косу під мечі» — зберігалися до наших часів у гуцулів: там прив'язували кінці коси молоді до причілку, і сам молодий або старший боярин одрубав кінці коси одним ударом топірця. Це обрядове від-

різування волосся молодій (воно практикувалося також на Волині, але простим ножем) — символізувало жертву богам і зустрічалося давніше в усіх індо-європейських народів, починаючи від стародавніх індусів та народів інших рас, як, напр., аптеків (Хв. Вовк «Студії» 251).

**КОСИНКА ГРИГОРІЙ** (1899—1935) — талановитий письменник, якого розстріляно в Києві за «приналежність до контрреволюційної організації» (присуд з 15. XII. 1934). Цей «останній імпресіоніст», як його називали, був сином робітника цукроварні, і він сам був сільським наймитом, здобуваючи освіту самотужки. Початок його творчості датується 1919 р., а 1922 р. вийшла в світ перша збірка його новель «На золотих богах». Від першого нарису «На буряки» (1919 р.) до останнього твору повісти «Гармонія», що вийшла незадовго до його смерті Косинка знав одну тему — життя українського села. Але це не було давнє пасивне українське село, — це було село нове, розбурхане, революційне, що активно боронить себе і намагається вирішити само свої проблеми. Нічого дивного що це село досить швидко зрозуміло, що звільнення від великих панів, від поміщиків, не принесло йому бажаної землі і свободи, що на місце одних визискувачів прийшли другі що віднімають знову ту землю і свободу. У новелі «Голова Ході», селянин із розпачем говорить:

«Ореш, а красних днів не бачиш: була царизна, прийшов совет — робимо, а пани, як пливли шовками в городах, і по цей день пливуть». «Робочі? — Вони теж лямку тягнуть як і ми. А хто винен? Хто? Отак, виходить, і власть наша, і порядки наші, а все по старому — збулися великих панів, чорт наплотив дрібних, і п'ють як п'явки...»

Большевицький критик Піскун писав з приводу «Гармонії» Косинки:

«Основне настановлення твору — довести, що большевизм для України чуже й незрозуміле явище, що біднота не тільки не підтримала большевиків, а навіть до діла й не чула про них...»

Крім згаданих, Косинка залишив ще збірки оповідань «В житах», «Мати», «Політики», і вже по смерті видруковане в 1942 р. за межами СС-СР оповідання «Фавст».

**КОСИНСЬКИЙ КРИШТОФ** — підляський шляхтич, запорозький ватажок, що в 1591 р. розпочав низку повстань українських козаків та селян проти польського магнатства в Україні, і захопив Трипілля. Переговори з козаками в цій справі нічого не помогли, бо тим часом, як поляки домагалися видачі Косинського, на Волині й на Поділлі спалахнули селянські повстання. Приборкувані в одному місці, розгорталися вони в другому і так не вгавали протягом всього 1592 р. «Вперше, мабуть, тоді зрозуміли шляхтичі - землевласники, що таке козаччина, і чим вона їм загрожує. Змобілізовано шляхту волин-

ського воєводства, а на її чолі станув не хто інший, а сам кн. Конст. Острозький. Під містечком П'яткою, поблизу Житомира, прийшло до зустрічі шляхти з козаками і селянами - повстанцями. Було це на початку 1593 р. Козацьке військо побито. На побоевищі легло 2.000 козаків, у руки переможців попало 26 козацьких гармат і кілька хоругв. Косинський зусів скоритися, розпустити змобілізованих селян і відійти на Низ... Але вже весною 1593 р. змобілізував Косинський новий козацький загін у 2.000 люда з артилерією і став під Черкасами... але тут він згинув у бою». (М. Голубець «Вел. Іст. Укр.» Тиктора, 408—410).

З наказу Москви, советські історики намагаються всіма силами довести, що українці завжди шукали оборони й захисту в свого молодшого «брата», якого наперекір історії названо «старшим». Тому й п. Гуслистий в «нарисах з історії України» 1941 р. твердить, немов «факт переходу Косинського до московського паря Федора Івановича в підданство підтверджує «Грамота» останнього до Донців, в якій указувалось: «Велено Черкасом запорожським Гетьману Хриштопу Косіцкому і всім Атаманом і Черкасом — боювати Татар». З цього приводу Р. Млиновецький в «Історії Українського Народу» Мюнхен 1958, констатує, що «ні тоді, ні пізніше (аж до Переяслава) не знаємо про жодні суперечки між московським і польським урядом, щодо державної приналежності запорожців, а такі безперечно були б, коли б справді (а не лиш у мріях п. Гуслистого) Косинський перейшов був в московське підданство» (ст. 120). (Див. ЛЯССОТА ЕРІХ).

**КОСІВ СИЛЬВЕСТЕР** († 1657) — київський православний митрополит в рр. 1648 - 1657, автор богословських трактатів «Дидакалія», а також «Патерікона» і «Ексеґезиса». Дуже урочисто зустрічав він гетьмана Хмельницького при його в'їзді 1649 р. до Києва, як «Богом даного і тому Богданом названого», і, разом із єрусалимським патріархом Паїсієм, тоді в Києві присутнім утвердив у Хмельницькому думку про відновлення української державности. За те ж, після уложення Переяславської угоди 1654 р., відмовився, разом із своїм вищим духовенством, присягнути московському цареві, та ще й відгрожував московським боярам: «Не ждїть початку, ждїть кінця: побачите самі, що незабаром над вами кінець буде...»

Тоді ж таки митрополит Косів, разом із вищим духовенством, вислали до польського короля на сейм двох ченців з заявою, що «їм із московськими людьми бути в союзі неможливо, і вони того ніколи не бажали». Так от нехай король зібравши військо, визволяє їх, а вони «з Києва московських людей виб'ють, будуть під королевською рукою по-прежньому...»

В. Андрієвський коментував: «Випадок в історії, певно, безпримірний, що православне



духовенство зверталось до іновірного короля і то незабаром по війні з тим королем — війні, в якій оборона православної віри та її служителів стояла на першому пляні!.. Видно, що під царя московського «православного» — «волили» ті, що про православ'я (московське) і про царя того мали поняття в кожному разі від істини далше, ніж саме духовенство, якому про ті речі либонь чи не найбільше належало знати...» (В. Андрієвський «У десяту річницю», 1929, ст. 8).

**КОСМЕТИКА** — умілість зберігати й по-більшувати красу тіла, головне шкіри, волосся й нігтів. У наші часи, коли на косметичні засоби в самих США витрачається понад 2 мільярди доларів, і коли по всіх усядах видно червоні вуста і надто червоні нігті, не кажучи вже про різно-фарбоване волосся, трудно собі навіть уявити те обурення, що викликали в давніші часи спроби тої чи іншої жінки, чи дівчини, зробити себе штучними засобами більш привабливою. У 1770 р. англійський парламент проголосив урочисто, що треба вважати за «відьму» кожну жінку, яка намагатиметься знайти собі чоловіка з допомогою пофарбованого волосся. У нас до такої крайности не доходили, але все ж відомий мемуарист, Мих. Литвин, описуючи життя в в. кн. Литовськiм в XVI ст. відмічав із жалем, що жінки «дбають не про порядне життя, а про майно і красу — пускають фальшиві поголоски про своє багатство і малюють собі лица...» (Мих. Груш. «Іст. УР» VI, ст. 403). Котляревський же в своїй «Енеїді» не завагався помістити в пеклі тих жінок, що намагалися «дурити так людей»,

Бо щоки терли манією,  
А блейвасом і ніс, і лоб,  
Щоб краскою, хоть не своєю,  
Причарувать к собі кого б;  
Із ріпи підставляли зуби,  
Ялзили все смальцем губи.  
Щоб підвести на гріх людей...

У 1958 р. часописи повідомляли: «Сім мільйонів американок (у США) мають таку перечулену церу під впливом косметичних середників, що мусять заступати їх спеціальними, досить дорогими препаратами. З-посеред тих «красунь» 27% назагал не може вже вживати мила — такі поступи зробило в них перечулення шкіри. Шкодить це не тільки красі, але й здоров'ю, і американські вчені розпочали пропагандивну працю усвідомлення жінок про ролю, яку відіграє шкіра в людському організмі».

**КОСМОГОНІЯ** — вчення про походження світу, спочатку тісно зв'язане з мітологією та релігійними віруваннями, а з XVIII ст. все більше оберте на наукові дані, головню астрономії. Довший час, астрономія, за браком відповідних інструментів, була примушена обмежуватися на спостереження сонячної системи з її планетами. Лише в початку XX ст. її увага змогла перенес-

тися від планет до студіювання зірок, що зрештою привело до відкриття численних галаксій, себто космічних архіпелагів зірок, подібних нашому Чумацькому Шляхові (див. БОГІВ ШЛЯХ). Дальші спостереження встановили, що ці галаксії віддаляються одна від одної і від нашого Чумацького Шляху зі швидкістю, пропорційною їхньому від нас віддаленню: що далі від нас яка галаксія знаходиться, тим швидше вона від нас віддаляється. З того зроблено висновок, що всесвіт знаходиться в стані розширювання, подібного до того, як розширювалася б куля, яку все більше надмухувано. Якщо ж прийняти, що всі ці галаксії весь час бігли в космічному просторі в тому самому напрямку з відповідною швидкістю (дальші швидше, ближчі повільніше), то приходимо до висновку, що всі вони вирушили в свою подорож в один й той же час і з одного й того пункту. Вираховано, що це мало б статися приблизно 5 мільярдів років тому. Цікаво відзначити, що ці розрахунки збігаються також із тими, що відносяться до віку радіоактивних частиць, які знаходяться в земній поверхні, і до віку давніших зірок, встановленою на підставі останніх теорій про розвій небесних тіл. Всі відкриття науки вказують на одну й ту ж саму добу створення всесвіту, коли засвітилися космічні вогні, і розпочався величний похід теперішнього зоряного неба: це сталося коло 5 мільярдів років тому, коли, як здогадується, бельгійський астроном Ле Метр з невідомих причин вибух первісний космічний атом, що містив у собі всі елементи теперішнього всесвіту і після в усі сторони від себе всі ті галаксії, що і далі розбігаються з божевільною швидкістю (ті, що знаходяться від нас на віддалі мільйона світляних років, із швидкістю 3.800 миль на секунду, а ті, що знаходяться на віддалі 100 мільйонів світляних років, із швидкістю 38.000 миль на секунду. Щоб мати бодай якесь уявлення про цю швидкість пригадаймо, що космічні віддалі вимірюються швидкістю світла, яке пробігає за одну секунду 300.000 кілометрів. Скільки таких секунд у світляному році?!)

Про українські космогонічні легенди див. ГОГОЛЬ, ГОЛУБ, ДЕРЕВО, ЖИТТЯ І СМЕРТЬ.

**КОСМОПОЛІТИЗМ** — світогляд, що відкидає різниці між націями і расами, і проголошує весь світ своєю батьківщиною, не визнаючи супроти рідної нації й батьківщини ніяких особливих обов'язків. Космополітизм вже був поширився в імперіальному Римі, головню серед стоїків, але ті, визнаючи себе громадянами всього світу, не доходили до заперечення власної батьківщини. Марк Аврелій твердив: «Як Антонін я маю за батьківщину Рим, але як людина — світ». Так само й Сократ, коли його запитали, де його батьківщина, відповів: — «У весь світ», але коли його батьківщина винесла йому несправедливий присуд смерті, без протесту прийняв його, бо, мовляв, присуд бать-

ківщини — найвищий закон, і кожний громадянин має виконувати закон своєї батьківщини. У нас космополітизм поширював М. Драгоманів, який писав у своїй «Автобіографії»: «По моему, найбільша частина національних відзнак України від Московії пояснюється тим, що Україна до XVIII ст. більше зв'язана з Зах. Європою і, хоч з задержками (дякуючи татарам), та всетаки йшла укупі з Зах. Європою в суспільному й культурному прогресі. Перебування в Європі до решти переконало мене, що власне європеїзм, або космополітизм, котрий не відкидає особливих національних варіацій загальних ідей і форм, є і найкраща основа для українських автономних змагань». (Цитовано з «Вільна Україна» 1959, ч. 24, ст. 16). Але, говорячи про космополітизм, Драгоманов добре бачив його облудну машкару в ніби «космополітичних», а насправді шовіністичних та імперіалістичних москалів, і констатував: «Деякі з росіян, неприхильники українського письменства й усякої особистості та волі українців (а такі неприхильники є й серед українців із роду), виступають проти українства, прикриваючись всесвітністю (себто, космополітизмом, Є. О.). Між тими неприхильниками є такі, котрі кажуть, що національностей не треба, що національні мови тільки перешкоджають людям, то й ліпше, коли українська мова вимре. Такі фальшиві всесвітники (космополіти) були й є не тільки в Росії. Були часи ще недавно, коли деякі німці говорили таке ж саме проти слов'ян і навіть італійців; вони казали: добре було б, коли б уся Європа була сполучена в одну державу, то покищо нехай Венеція належить до німецької Австрії, а чехи до Німеччини: добре було б, якби всі народи могли порозумітися на одній мові, то нехай, напр., чехи забувають свою, а вчаться німецької і т. і. Я не раз виступав проти таких фальшивих всесвітників.. Останній раз я говорив проти них у книжці «Историческая Польша и Великорусская демократія», де я показував, що противники українства, котрі послугуються всесвітністю, дійсно зовсім не космополіти, а московські національнички, або російські державнички..» («Чудацькі Думки», 1915 ст. 20-21).

Як видно з цих слів Драгоманова, імперіалісти різних країн, а в тому й особливо московські, радо використовують космополітизм для прищипання національного чуття відлорности підкорених націй, або націй, що мають стати черговою жертвою їхньої захланности, поширюючи серед них бажання «користати з вигод усіх націй, ніякій з них нічим не зобов'язуючись» (Ю. Бенда).

**КОСМОС, ВСЕСВІТ** — див. КОСМОЛОГІЯ.

На давніх іконах Сошествія св. Духа на Апостолів фігурував Космос у вигляді діда-чаря, з великим рушником у руках, а на ньому 12 сувоїв. Такі образки ми маємо в нашому «Ап-

фологіоні» 1619 р., у «Бес. Іоанна Златоустого на Діянія св. Апостолів» 1624 р., в «Толкованії св. Андрія, арх. Кападокійського на Апокалипсис» 1625 р. та інш. У «Діяніях св. Апостолів» оповідається що, коли Дух Святий зійшов на апостолів, зібралася там велика сила різноплемінного народу. Візантійські іконописці почали давати частину замість цілого, напр., одно-два дерева замість всього саду, сегмент облакиті замість всього неба і т. п. Так і тут, замість усього світу, іконописець подав тільки постать царя світу, а щоб це зрозуміло було, підписує «о космос». У руках ся постать тримає 12 сувоїв — символ апостольських проповідей, що з того дня властиво почалися, а намальовано їх на рушнику тому, що надто важні речі завжди вважалося незручним брати голими руками (Новицький в ЗНТШ, т. 144, ст. 151).

У старовинних збірниках на запит — «чому в образах Сошествія св. Духа малюють сивого чоловіка у темному місці, надто старого, а на нім червоний одяг, а на голові вінець царський, а в руках має обрус білий, і на ньому 12 сувоїв», дається відповідь: «Чоловік сидить у темному місці — бо колись увесь світ був у темряві невіри, а що він старий, то зістарився від Адамового злочину, а що на нім одяг червоний — то то приноси кривавих жертв бісовських, а що має на голові вінець царський, бо царствував у світі гріха, а що в руках має обрус, а на нім 12 сувоїв — то то 12 апостолів своїм навчанням світ просвітили» (там же).

**КОСОВОРОТКА** — верхня кольорова сорочка москалів з косим коміром, ношена на випуск. що в ній часто можна бачити на світлинах Лева Толстого, і що, за його прикладом почала ширитися й серед української змосковленої інтелігенції ХХ століття. Москалі почали її носити з часів татарської навали (Вовк «Студії...» ст. 160). «Чоловіча російська косоворотка й пояс до неї — це фіно-сибірська одежа» (В. Шербаківський в «Наш. Культура» 1937, ст. 301). (Див. ОДЯГ, СОРОЧКА).

**КОСТЕЛ** — католицька церква. В давнину в зах. Європі церкви будовано або в замках-фортецях, або самі церкви укріплювано, як замок. Зразком такої укріпленої замкової церкви може бути у нас на Поділлі Покровська церква в с. Сутківцях, збудована в 1476 р., а також на Волині церкви в Зимному (1495) та в Дермані. Замок називався з латинського «кастель-люм» і з того постало польське «костел», а потім і польське «кошціол». У чехів ще за часів Ів. Гуса розрізняли — «костел» — мурована церква, і «церкев» — дерев'яна. У нас назва костела закріпилася за католицькими церквами, що в нас усе були муровані, і була відома здавна. У Луцькій книзі 1571 р. читаємо (в тепер. правописі): «Лист в справі вікаріїв, кашланів

костела головного Луцького...» («Рідна Мова» 1936, ст. 423).

**КОСТЕЛЬНИК ГАВРИІЛ** (1886—1948) — церковний і релігійний діяч західних українських земель походження з Руського Керестуру в Бачці (Югославія). Автор численних брошур релігійного змісту, професор греко-католицької Академії у Львові, редактор церковно релігійного часопису «Нива». У 1945 р. очолив «ініціативну» групу в справі об'єднання греко-католицької української Церкви з російською православною. Скликаний з цього приводу церковний Собор у Львові в днях 8—10 березня 1946 р. «скасував» унію. 20. IX. 1948 р. о. Костельник загинув від руки невідомого убивці.

**КОСТЕР** — купа очерету, складена з 30 кін. а в кожній копі 60 кулів (Сл. Грінч.). В «Енеїді» Котляревського: «Стояв у неї на горі в кострі на зиму очерет...» (П. 65).

**КОСТИРНИК** — людина, що грає в кості. В одній думі співається: «Которі п'яниці, которі костирники не хочете в кості програвать, ідіть до мене в охотне військо погулять...» Звідси **КОСТИРСТВО** — гра в кості: У Куліша в драмі «Байда»: «Добра свого на кабацьких служебок, на костирство, на танці-музики не прогайнували...»

У «Правах, по которим судиться малоросійський народ» міські урядовці повинні були забороняти костирство (ЗНТШ, т. 159, стор. 204).

Костирство — дуже давня гра, відома ще в давньому Єгипті, звідки перейшла до Греції і до Риму.

**КОСТКА-НАПЕРСКИ** — польський повстанець, ніби натуральний син короля Владислава IV, який в 1651 р., після поїздки до семигородського князя Ракоція, а «правдоподібно також і до козаків», несподівано появився на польсько-мадярському пограниччі та в околицях Кракова з універсалами Хмельницького, в яких український гетьман закликав польське селянство до бунту проти шляхти. Ще й досі нема певності, — писав д-р Б. Кентржинський, — чи були то універсали правдиві, чи фальшиві, але можна з певністю сказати, що за повстанням Костки, без сумніву, стояв Хмельницький та його агентурний штаб під проводом полк. СТАСЕНКА (див.) (Б. Кентржинський «Розвідча мережа гетьмана Б. Хмельницького» в «Календарі-Альманаху» української друкарні в Парижі на р. 1956 ст. 121-22).

**КОСТОМАРІВ МИКОЛА** (1817—1885) — український письменник і поет (псевдонім ЄРЕМІЯ ГАЛКА), визначний історик, член-основник Кирило-Методіївського Братства і його головний ідеолог, автор статута Братства та «Книги

Битія Українського Народу», перейнятих слов'янофільським месіяністичним духом, автор 16 томів історичних монографій (з них особливо цінна монографія про Богд. Хмельницького 1857—1859) і 6 томів історії України в життєписах її головних діячів, автор історичних повістей «Кудеяр» і «Чернигівка» та драм «Переяславські Ночі» (1839) і «Сава Чалий» (1838). Під його доглядом і редакцією вийшли томи III, IV, V «Трудов Етнографіческо статистической експедиции в югозападный край» П. Чубинського. Разом із П. Кулішем видав кілька томів дуже цінних архівних матеріалів — «Акти до історії Южної и Западної Росії» та виявив себе блискучим публіцистом, особливо на сторінках петербурзької «Основи» (1861—62). Великий розголос і вплив мали його «Дві руські народності». «Правда москвичам про Русь», «Правда полякам про Русь» та інше.

Син поміщика с. Юрівки української частини Вороніжчини, забитого селянами за жорстоке поводження коли Миколі було 10 років, і його власної кріпачки Тетяни, що подбала про належне виховання й освіту свого сина. Микола Костомарів, під впливом етнографічних видань Максимовича та перших українських повістей М. Гоголя захопився ідеєю служення своєму народові: «Мною, — оповідає він у своїй Автобіографії під 1838 р., — опанувала якась пристрасть до всього малоросійського; мене виводило з себе, що невігласи, яких тоді було дуже багато, з погордою згадували хохлів, і все малоросійське викликало в них тільки сміх. Я вирішив писати по-малоруськи, але — як писати? Треба вчитися в народу, зійтися з ним...»

У вірші «Пісня моя» в образі жінки молодий автор виводить Україну, яка висловила йому завдання на все його життя:

Співай, казала, для всього роду,

Співай, казала, для всієї родини,

і він запевнив, що виконає це завдання:

Співатиму, співатиму, поки гласу стане,  
Хоч і слухать не захочуть, я не перестану...  
ну...

Молодий Костомарів, що прийняв у своїх поезіях ім'я Єремії Галки, належав уже до того революційного нового покоління, що не мало нічого спільного з опортуністичним оточенням цареславних Квіток-Основ'яенок, а вже віщувало близький прихід Т. Шевченка:

Петро наш ім'янитий...

Як той звір у крові облитий,

З поганцями Вкраїну рабував...

У 1845 р. Костомарова запрошують на професора університету в Києві, і тут зродилися тоді в 1846 р. в нього «Книги Битія Українського Народу, що їх кирило-методіївські братчики звали «Законом Божим»:

«...І бачуть ляпські пани і московський цар, що нічого не зробить з Україною, і сказали поміж собою: не буде України ні тобі, ні мені, роздеремо її пополювині, як Дніпро її розполови-

**НІВ:** лівий бік буде московському царю на поживу, і правий бік польським панам на погалу.

І билась Україна літ п'ятдесят, і єсть то найсвятіша і найславніша війна за волю, яка тільки є в історії, а розділ України є найпоганіше діло, яке тільки можна найти в історії...»

«...Але німка цариця Катерина, повія все-світня, убійниця мужа свого, воганнє доконала козацтво і волю».

«І пропала Україна, але це тільки так здається».

«Лежить в могилі Україна, але не змерла».

— «І встане Україна з своєї могили і озоветься до всіх братів своїх слов'ян і почують крик її, і повстане вся Слов'янщина».

«І Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою. Тоді скажуть всі народи, показуючи рукою на місце, де на карті буде намальована Україна: «От камінь, що ним знехтували будівничі, а це ж був угольний камінь...»

З приводу «Книги Битія...» і зв'язаного з ним Статуту Кирило - Методієвського Братства, писав мені проф. Вол. Міяковський, директор Музею-Архіву УВАН:

«...У V томі Вашої Енциклопедії, в статті про Кирило-Методієвське Братство я із здивуванням прочитав довшу цитату про Статут Братства з циклопедичної публікації Р. Задеснянського (в якій наведено деякі тези того Статуту і сказано: «Наведені політичні погляди, що були в «Уставе» «слов'янського общества», поклаємо за працею Д. Дорошенка «М. Костомаров» ст. 26—27 і при тому звертаємо увагу, що всі наведені тези зникли з «пунктів», опублікованих «Українським Музеєм-Архівом» при УВАН у брошурі, що зветься «М. Костомаров. Книга Битія українського народу» виданій в 1947 р. в Аугсбургу...»). Наша публікація джерельна, сперта на виписки і копії автентичних документів зі справи III-го Отделенія. Тому і тексти в ній правильні, і хто візьме в руку і порівняє нашу публікацію з відповідним місцем твору Задеснянського побачить, що в нашій все документовано, і є посилка на джерела... У справі Статуту п. Р. Задеснянський посилається на популярну брошуру Дм. Ів. Дорошенка про Костомарова. Коли Дм. Ів. працював над своєю біографією Костомарова, він не мав змоги користуватися надрукованими архівними джерелами і використав уже опубліковані документи в цій справі. Статут уперше опублікував П. Є. Щоголів у журналі «Билос» (Спб. 1906, кв. II). Д. І. правильно навів усі шість пунктів статуту в українському перекладі і додав до кожного пункту коментарі з пізнішої мемуарної літератури. Цей паєсує зі статутом зроблено не в тексті біографії Костомарова, а в примітці на ст. 26—27, причому Дорошенко не дає ніяких посилань, відки і що саме він бере, але кожному одразу видно, що це не статут а оповідання про статут («Статут був такий». — пише Д. Дор. на самом по-

чатку примітки, а коли цитує відозву Кир. - Методіївців у тексті, то пише — ось вона від слова до слова, ставить знаки наведення і зазначає, звідки її передруковує)... Посилаю Вам фотографію 68 аркуша архівної справи, щоб Ви побачили, що всі 6 пунктів Статуту не мають ні одного з тих додатків у вигляді коментаря, який подав Д. І. Дорошенко, і які Р. Задеснянський, а за ним і Ви, прийняли за справжні пункти Статуту. Щоб заперечити публікацію Музею-Архіву УВАН, треба було б довести, що на л. 68 справи ч. 81, часть II, знаходиться інший текст Статуту. А такого іншого тексту, як відомо, в природі не існує...»

У 1847 р., напередодні свого вінчання, М. Костомарів був арештований, відсидів рік у Петропавловській фортеці в Петербурзі і засланий до Саратова. Шойно в 1857 р. йому дозволено повернутися до Петербургу, де в 1859 р. він почав викладати в університеті, але в 1862 р. в наслідок студентських розрух, його було з університету звільнено, і він до кінця днів досліджував архіви, одружившись в 1875 р. зі своєю колишньою судженою. З давньої революційности в нього тоді вже нічого не залишилося. Людина, що в 40 рр. говорила, що перед Росією тільки два шляхи — або перетворитися в федерацію незалежних націй, або розпастися на кілька держав: українець яскраво антимонархічного, республіканського наставлення, що мріяв про велику провідну роль України в усьому боцай слов'янському світі вважаючи одночасно українську мову найціннішим скарбом нації, у 70 рр. почав проповідувати беззастережну лєсяльність кожному петербурзькому урядові, вважаючи одночасно, що Україні вистачить літератури «для домашнього обіходу». Всі історичні твори та історичні повісті М. Костомарова написані московською мовою. І лише в «Чернігівці», хоча текст від автора московський, розмови провадяться українською мовою. Зрештою всі історичні твори і повісті М. Костомарова перекладено на українську мову. (Див. КИРИЛО - МЕТОДІЄВСЬКЕ БРАТСТВО, ГЕРЦЕН. ЛЕГЕНДА).

**КОСТРИЦЯ** — патолоч, яка відпадає від волокон коноплі при її «тіпанні». «Я ж думала, що нагаєчка з костриці, аж то вона з поганої «прищі» (Чуб. V, 599).

**КОСТРУБ, КОСТРУБОНЬКО** — весіння хоровадна гра дівчат. Цю гру описав Ржегорж, який бачив її в с. Озеряніці в Галичині, в Наук. Зб. в Києві. (1927, т. XXVI, ст. 140-41). Описано її також у Чубинського (т. III, 77) та в Кольберга (т. I, 159).

На третій день Великодня, себто в великодній вівторок, парубки режів до 18 перед заходом сонця робили Коструба, себто чоловічу ляльку. Робили її з патика, сантиметрів на 20 завдовжки, липового, чи вербового. Ножицями позначали на ньому вуста, очі, ніс, бороду, вуха. На

голову давали йому стару подерту шапку, а самого завивали в старі подерті лахи. Тому і в розмовній мові ще досі КОСТРУБ означає нечепуру, нехлюя (сл. Грінченка). Прибраного так Коструба клали на мари, зроблені з двох патицків, сполучених посередині двома поперечними патичками. Чотири хлопці, брали коструба на плечі і несли на цвинтар, що звичайно знаходився поблизу місця, де роблять коструба. Малі хлопці, що досі цікаво приглядалися до роблення коструба, чіпляли до прутиків шматочки паперу і несли їх, мов ті хоругви на похороні.

У часі, як хлопці готували коструба, дівчата, зібравшись на цвинтарі, співали про коструба і висмівали його, що він такий гидкий, брідкий, а думає женитися. Формуючи коло, вони вибирали одну з-поміж себе, ніби кострубову наречену, яка, ставши всередину кола зашитувала:

— Кумцю любцю, чи не бачили ви мого Кострубонька?

Дівчата відповідали, що він пішов «у поле орати», або «сіяти», або що «он там під крамницею, торгує милій спідницею..»

Тоді дівчина ніби журиться й плаче, що не оцінила, як слід Коструба:

— Головонько моя бідна, журба моя непогрібна, ой що ж бо я учинила, що Коструба не злюбила. Приїдь, приїдь, Кострубоньку, стану з тобою до шлюбоньку, та на білому каменоньку та по раннім читаннячку стану з тобою до шлюбоньку».

Поки хлопці виготовляли Коструба, дівчата весіляли проспівати цю пісню кілька разів, а потім співали й інших веснянок.

Під час цього інтермецо не відбувалося жадної дії, але, мабуть, усі уважали, що дівчина, спокушена дарунками — не з любови, а з лакомства нещасного — таки пішла за Коструба заміж. Але подружнє життя від того не йде, як слід, бо жінка заглядається на інших, кращих від Коструба. Тому, коли Коструб умирає, і хлопці приносять його на марах, дівчата, замість сумувати, навпаки веселішають, плещуть у долоні, тупотять ногами. Серед сміху гурма дівчат і хлопців обносить умерлого Коструба кілька разів навкруги церкви. Жінка, що за життя Коструба його не любила, тепер відкрито радіє:

— Слава ж тобі, Христе Царю, що мій милий на цвинтарю. Слава тобі, Ісусе Христе, не буде кому мене гризти. Як на лаві лежав то ще було трохи жаль, а як з лави зняли, ввесь жаль відняли..

Хлопці б'ють дівчат за те, що ті сміються на похороні а інші тимчасом копають гріб ножицями та патицками сантиметрів 8-10 завглибишки. Потім ховають Коструба, присипають його землею а дівчата співають пісню про весну, що вернулася: «Ой вже весна воскресла! — Що ж нам принесла? — Принесла нам днину урочу та красу дівочу».

Хлопці ніби злостяться, що дівчата такі веселі на похороні, ловлять їх, примушують ставати навколішки на гробі та оплакувати Коструба. І це повторюється кілька разів досить довго, серед загального сміху й реготу, бо спіймана дівчина виривається й не хоче ставати навколішки ані молитися за Коструба. По заході сонця всі розходяться. Коструба добувати з гробу не можна. — коли б хто випадково розкрив його гріб, спричинився б до повороту зими, снігу, тощо.

Похорон Коструба ставили в зв'язок із давньогрецькими Адоніями, з оплакуванням Купала та Ярила, або московської Костроми, вбачаючи в цьому обряді чито похорон невідомої зими (проф. М. Сумцов в К. Ст. 1889. IX, ст. 636-37), чито, як західньо - європейські дослідники Маннгардт і Фрезер, уособлення рослинного духа, що мусів умерти, щоб відродитися (Фрезер «Золота галузка» I, 99—103).

М. Грушевський писав з цього приводу: «Цей похорон зв'язують із смертю Купала - Адонія. бачать у ньому заворожування зерна і т. д. Але він може стояти в зв'язку і з похороном зими, — маючи на увазі, що смерть у ній грі викликає не жаль, а радість. Правда, що єсть варіант і радісний (ним користувався Фрезер, Є. О.): «Ожив ожив наш Кострубонько, ожив, ожив, ожив наш голубонько!» — але я дозволю собі звернути увагу ще й на аналогію з великорос. Костромою, котрого теж аналогічно ховають весною, або літом, а він означає також те сміття, що палиться на Новий Рік». («Іст. у. л.» I, 169—70).

Що радісний варіант не може бути вихідним, а тільки значно другорядним, пізнішого походження, на це вказує між іншим саме ім'я Коструба, себто Нечепури, «гидкого - брідкого», як про нього оповідається. Отже трубно, що б з приводу воскресення такого Нечепури можна було радіти і називати його «наш голубонько».

Не можна не згадати тут цікавої інтерпретації московського Костроми, що дуже добре прикладається й до нашого Коструба, яку запропонував був Каллаш на сторінках «Етн. Обзорія» (1889, т. 44, ст. 160). Тут він доводить що обрядова смерть — відголос справжньої смерти. Коли у пізнішому обряді топлять, чи палять ляльку старої негарної людини, значить у старовину робили те саме і з старими людьми, навіть із батьками, які робилися нездатними до продуктивної праці і ставали непотрібним тягарем. Отже у таких похоронах Костроми, чи Коструба, можна вбачати пережиток колишніх реальних умов життя, і ніякого календарно-магічного значення вони не мають. Якцо ж їх пристосовано до весни, то тільки тому, що в веснянню голодівку коли припаси звичайно кінчалися, смерть непотрібних дідів з'являлася з особливою необхідністю.

Ця теорія, крім яскраво матеріалістичного забарвлення, має ще й ту хибу, що не приймає під увагу безперечні рівнобіжники весняних похорон і оплакувань ляльки, що представляла людину, записані в різних народів, які на весняні голодівки не терпіли і старих батьків не забивали.

**КОСЯК** — табун кобил із огирем (слов. Уманця). Як термін пізнішого походження відповідає табунові в 10.000 голів (П. Курівний).

**КОСЯК** — линва для якоря на дніпровських човнах. (Сл. Грінч.) Також якір при плотах (Сл. Уманця).

**КОТАРА** — завіса з важкої вовняної матерії над дверима, над ліжком або вікнами. Також — намет.

**КОТВА, КОТВИЦЯ** — якір.

**КОТЕЛЬНИКИ** — майстри, що в давній князівській Україні обробляли мідь. Крім котлів (казанів) і дзвонів виробляли вони підсвічники, рукомойки, обручі, тагани та інше.

**КОТЕРІЯ** — див. КЛІКА.

**КОТЕРМАК ЮРІЙ** — див. ДРОГОВИШЬКНИЙ ЮРІЙ.

**КОТИГОРОШОК** — казковий герой, мати якого завагітвіла ним від з'їденої горошинки (див. ЗАЧАТТЯ ЧУДЕСНЕ).

**КОТИКИ** — цвіт верби та лози: «Свячена лоза й котики — ліки од тряспі». (Немис, ч. 8401).

**КОТЛИ ВІЙСЬКОВІ, ТЕЛЕМБАСИ, ТАЛАМБАСИ** — військові бубни ДОВБИША (див.): «Приїхали (в Січ), вдарили в котли, зібрались козаки» (Зап. ЮЗ. Руси» I, 168).

**КОТЛЯРЕВСЬКИЙ ІВАН** (1769—1836) — «Батько нової української літератури», якої початок датуємо його «Перелицьованою Енеїдою» 1798 р., що заговорила до української інтелігенції широ-народньою мовою описуючи українське життя після зруйнування Запорозької Січі («Трої») 1775 р. Бо ж то не Еней і не троянці блукають світами, то останки запорожців зі своїм кошовим шукають десь пристановища на світі. Вдача Евея та його товаришів, їх поведінка, їх звичаї, одяги, зброя — все це чисто українське. У постатях Олімпійських богів змальовано українських поміщиків та бюрократів з їх розгульним життям, з їх характерними прикметами, з їх егоїзмом, з їх надмірними апетитами, з їх здиством та хабарництвом. Щоб пізнати як слід народній побут, Котлярев-

ський часто бував на вечорницях та досвітках записував там різні народні вирази, збирав приповідки та пісні, приглядався до народніх звичаїв. — і завдяки цьому «Енеїда» повна багатого етнографічного матеріалу, що дозволяє дивитися на Котляревського, як і на першого нашого етнографа: тим-то в цій нашій УМЕ так багато цитат із «Енеїди» під різними гаслами.

Це знання народнього побуту виявив Котляревський і в інших двох своїх творах — не-смертельній «Наталці Полтавці» та «Москалі - Чарівнику», що були вперше виставлені на сцені в Полтаві в 1819 р. і були реакцією на невміле, повне глуму з українців, відтворення українського народнього побуту в опереті московського письменника кн. Шаховського «Козак-стихотворець» та інших писак, які не зуралісь за виразом проф Дашкевича, «модного тоді висміювання малоросів»! Оборона Котляревського спеціально в «Наталці Полтавці» така вдала й гідна, що ця оперета досі робить враження «м'яккістю й ніжністю малюнку, красою слова, чаром народніх пісень, кидаючи одночасно гарне світло на гуманність автора». (В. Радзівкевич).

С. Єфремов писав в «Іст. у. письменства» (I, 368): «З Котляревським до літератури нашої звійшов народ і сів у ній на покуті остаючись там і по сей день бажаним гостем. Народ був матеріально підвалиною сміливого почину Котляревського: моральні основи давала йому попередня літературна традиція, нарешті психологічним мотивом була любов до рідного краю, що не цустила його на шлях дезертирства од своєї батьківщини. Через щасливу комбінацію цих обставин Котляревський і зробився першим живим мотором українського письменства й громадського життя, єдиним на свій час теоретиком й практиком демократичного національного руху в Україні — і в тому його неминуща перед рідним краєм заслуга. ...До Котляревського українське письменство не було народнім, бо не прийняло ще до себе найпотрібнішого для всякого широнароднього письменства елементу — народньої мови, а коли й приймало. (Некращевич, А. Головатий, Гаватович — Є. О.) то спорадично й не додержувалось її твердо й непо-рушно. Тільки з Котляревського почавши, народня мова увіходить у письменство, як неодмінна складова його частина, якої вже не можна вилучити з того, що ми розуміємо під письменством. ...Правду писав Шевченко про славу, що навіки відкрила першого письменника-батька нового нашого письменства:

Будеш, батьку панувати,  
Поки живуть люде;  
Поки сонце з неба сяє,  
Тебе не забудуть...»

**КОТЛЯРЕВЩИНА** — епігови й невдачі наслідувачі Ів. Котляревського, головню його «Е-

неїди» в її гумористично - сатиричним тоном, всі оті Білецькі - Носенки, Писаревські, Дмитрашки - Копитки, П. Кореницькі, О. Корсуні та інші, що, наслідуючи Котляревського не добавляли поважного ідейного змісту «Енеїди», і наслідували тільки зовнішню манеру його писання, що полягала іноді в доборі грубих вульгаризмів, як ото про Енея, що «кричить як на пун, пошарпався увесь, подряпався, на тім'ї начесав аж струн» або про всяких Дідон - «сучих дочок», що «кудахтають, як квочки», або про «скирти гною», що лишилися по Трої і т. д.

«Не зрозумівши духу й напрямку «Енеїди», не маючи літературного хисту, а саму лише сверблячку до писання, вони копіювали саму верхню сторону поеми Котляревського і вкинулися у звичайну утрировку і безглузду карикатурність. Своїми невдатними спробами ці письменники довели були до того, що втворився був на ісе українське письменство погляд, як на грубо варнякання, просторікувату забавку, пристановище «малоросійських жартів», і справжні письменники тоді ж таки не жартома мусіли доводити, що українська мова здатна й до серйозної творчості та поважних творів. Необачні наслідувачі кинули, нарешті, і на самого Котляревського темну пляму, хоч він найменше винуватий був за ту безглузду «котляревщину», що пустили під його прапором непрохані та нетямущі учні...» (С. Єфремов — Іст. у. письм.» I, ст. 374)'

**КОТОЛУПНЯ** — місце, де вбивали й обдирали котів, а переносно — місце тортур.

**КОТУРНИ** — у давніх греків високе взуття з підопшвами заввишки в одну стопу, що його завів Аїсхіл щоб надавати акторам у геройських ролях імпазантішої постави, більшого росту. **СТАВАТИ НА КОТУРНИ** — говорити надто високим стилем. С. Єфремов у своїй «Іст. в. письм.» згадує тих «невідомих творців» компліментів блудних, які просто не могли говорити інакше, як простою мовою, і які все ж НА КОТУРНИ ПНУДИСЬ і силкувались іноді з письменна закидати...» (I, ст. 352).

**КОТЯН** — половецький хан; з його донькою був одружений Мстислав Галицький. Після того, як монголи розгромили половців в 1222 р. він втік до Дніпра і прохав помочі в українських князів. Це привело до бою на р. КАЛЦІ, коли татари розгромили спільне військо українців і половців. (див. ПЛОСКИНЯ). Але татари відійшли в Азію, щоб з'явитися в Європу під командою Батия в 1238 р. Котян пробував боронитися, але був остаточно розгромлений в Астраханських степах, і з 4.000 половецьких недобитків утік до Угорщини, де й закінчив своє життя. Із ним закінчилася половецька доба наших степів і почалася татарська.

**КОУІ** — див. КОВУІ.

**КОХ ГАНС** (1894—1959) — німецький історик і теолог з 1929 р. доцент Віденського університету, потім професор теологічного факультету у Кенігсбергу і в Бреславі. З 1937 р. і до кінця другої світової війни знову в віденському університеті. По другій світовій війні був деякий час євангельським пастором, а потім осів у Мюнхені і відновив працю «Інституту для справ Європейського Сходу», який очолював свого часу в Бреславі і який очолював до своєї смерті в Мюнхені. Цей Інститут видав між іншим у німецькій мові два томи історичних матеріалів, що відносяться до українського життя під німецькою окупацією, які зібрав та упорядкував п. Р. Гльницький. Проф. Г. Кох був постійним членом Кураторії Українського Вільного Університету та дійсним членом НТШ, і брав активну участь в українсько - німецькому товаристві. У 1954 р. був ректором німецької Високої Школи Політичних Наук у Мюнхені, а в 1955 р. їздив, як радник у східно - європейських справах із канцлером Аденауером до Москви.

Народжений в Сх. Галичині, у Львові, Ганс Кох змолоду зв'язав себе з українським народом: у першій світовій війні служив в українському золочівському піхотному полку ч. 35, а після розпаду Австрії вступив до Української Галицької Армії і був членом її Булави — адьютантом ген. Тарнавського, у ранзі сотника (1919—21). З УГА він пережив усі її тріумфи і трагедії і залишив з того часу спогади п. заг. «Договір із Денікіним», що їх видала «Червона Калина» у Львові в 1930 р. За другої світової війни був змобілізований до німецької армії і разом із нею побував знову в Україні, допомагаючи українцям, чим міг, у тих трудних обставинах. Енріко Масса, кореспондент італійських часописів «Іль Месаджеро» в Римі та «Іль Попольо д'Італія» в Міляно умістив у цих двох часописах на початку листопада 1941 р. простору кореспонденцію з Києва, в якій писав:

«Для нас, квапливих відвідувачів, що прибули з Берліну майже туристичною валзою, було приємною несподіванкою знайти в Києві такого вченого й ласкавого провідника, як проф. Кох з Віденського університету. Досить приземистий й неповоротний у своєму капітанському однострої, він спершу, в галасі старшинської їдальні, де ми підкріпляли свої сили після льотної подорожі, пройшов був зовсім нам непомітний. Це було на першому поверсі одного з двох готелів, що залишилися в Києві, і де ліжка не мали ані простирал, ані коців. Навіть водогін не функціонував. Побожувалися, що більшевики зв'язали з ним деякі з тих нечисленних мін, що вони позалишали в найбільш несподіваних місцях. Проф. Кох сказав нам, що вже унешкоджено понад 10.000 мін. Деякі знаходилися по шухлядах столів, за дверцятами скарбових скринь і навіть за білами дзвонів... Поже-

жа, що викликали деякі з цих мін в найкращій дільниці Києва навколо Хрещатика, і зробила з проф. Коха «батька міста», щось у роді янгола-хоронителя місцевого населення. Проф. Кох провів кілька років у Києві, як воєннополонений першої європейської війни. Тепер він повернувся до нього на чолі свого відділу, і окупаційні власті, з огляду на його знання міста, мови й звичаїв, користають із його допомоги. Проф. Кох не щадить хвальних висловів на адресу мешканців Києва, що під час того пекельного тижня зуміли втримати спокій і зразкову дисципліну, виконуючи без протестів наказ про звільнення загрозованих дільниць.. Наш приймний провідник показував нам Андрієвську церкву, вибудовану для імператриці Єлизавети італійським архітектором Растреллі. Мармурова тераса, з якої відкривається чудова панорама на Дніпро і на безмежні рівнини сходу, оточує церкву, повернену від кількох днів культові і вже переповнену народом, який товпиться й зовні. Не знаходячи місця всередині. В одному густішому гуртку хтось голосно читав невеличкий часопис в українській мові, що виник зараз же після прогнання большевиків. Проф. Коха привітано, як вірного й добродійного приятеля. Звідусіль летіли йому назустріч широкі усмішки та рухи вдячних рук. Він відповідав, приязно поплескуючи рукою по плечу чи по щоці ближчих осіб, нахиляючись із ласкавим запитом до якогось вкрито зморшками дідуса чи до виснаженого хлопця. Всі дякували йому за те, що він видобув із дорогоцінних колекцій, які опинилися під його доглядом, церковні ризи, яких тут не бачили за 25-літнє панування большевиків. І навіть на вулиці, що йде під церквою, спинився якийсь відділ української добровольчої міліції з жовтоблакитними опасками на рукаві, щоб віддати йому шану...»

Але ця ідилія дуже швидко кінчилася, коли владу над Україною перейняв КОХ ЕРІХ (див.).

Проф. Г. Кох залишив нам праці в німецькій мові про історію Української Церкви, про Автокефальну Українську Церкву, про Третій Рим, про початки християнства на Україні, про проф. М. Грушевського, про неоклясиків та інше, а головне «Українську Лірику за 100 років», видану в 1955 р. у Вісбадені. Про переклади Г. Коха писав проф. І. Мірчук:

«Кох дав українській літературі якнайкращі переклади на німецьку мову зрештову української лірики за останніх сто років. Правда, українські поетичні твори знайшли перекладачів у різних європейських мовах, найбільше, мабуть, в німецькій мові, але ніхто з перекладачів не зумів схопити духа української поезії, так, як проф. Кох. Чи взяти тут до уваги, напр., переклади Вірґінії, чи д-ра Шпехта, чи Орлика, Туцкі, чи др. Грицає, чи інших, то всі вони не дорівнюють ні в якому разі перекладам Коха, який, паралельно із досконалою зовнішньою формою,

зумів схопити дух української поезії в повній її красі і вмів передати його для німецького читача». («Свобода» 1959, ч. 146).

**КОХ ЕРІХ** (1896—1959?) — німецький кат України, її Райхскомісар (з жовтня 1941 р.) за гітлерівської окупації, який виконував з невластанною жорстокістю плян винищення українського народу протягом одного покоління, щоб «зробити місце» для германської раси і мав на своєму сумлінні за 3 роки «праці» 4 мільйони винищених українців та 2 мільйони українців, вивезених до Німеччини на примусові роботи. Як відбувалося винищування українців, про це писав у вересні 1949 р. «Новий Шлях»:

«Ось Бабин Яр за Лук'янівкою, куди щодня вночі звозили з київських казематів на розстріли національно-свідомий елемент нашої молоді, недобитків комуністичних катівень і концтаборів.

«Ось рівенська тюрма, де в лютому 1943 р. одної ночі вимордовано і вистріляно 900 чоловіка-в'язнів, що збунтувалися, знаючи, що їм загрожує смерть, але не могли вирватись з-за мурів в'язниці...

«Ось два села на Дубенщині й Костопільщині, де каральні загони Коха спалили по 2.000 живих людей в церквах, з ні в чому певинними старцями й дітьми.. Це з приводу цих справжніх гекатомб відважно писав до Гебітскомісара Волині Високопреосвящений Полікарп (лютий 1943 р.), тоді архієпископ Луцький, що «від часів поганського імператора Адріана християни не зазнавали таких мук, яких зазнають тепер», тобто за Гітлера і Коха...

«Ось село Троєкури під Островом на Волині. В селі самі старі жінки та священник, з родиною. Решта населення — все, що ще сильне й здорове, повтікало з села.. Тоді кати підпалюють церкву і через вікна вкидають до неї священника, його жінку, дочку і старих жінок, що не побоялись залишитись у селі, бо ніякої ж «вини» за ними не було..»

Після програної війни Е. Кох зник, і щойно в 1949 р. його заарештовано в британській зоні Німеччини, де він проживав під іменем майора Гольфа Бергера. Англійський суд у Гамбурзі, вирішив видати його Польщі, яка разом із ССРСР, почала домагатися видачі Коха за злочини, поповнені на українських землях Польщі. Але, одержавши Е. Коха, польський уряд не спішився з судом, а передав його Москві. Там він протягом 8 літ писав спогади й різні записки, інформуючи московський уряд про все, що тому хотілося знати. Коли ж Москва добула з нього все, що хотіла знати, передала його назад Польщі, хоча найбільші злочини поповнив Е. Кох в Україні, і його повинен би був судити Київ, а не Варшава.

Акт обвинувачення поставив на рахунок Коха загибель 72.000 поляків в Цехановському



та Бялостоцькому округах, вимордування 25.000 жидів у Бялостоцькому гетті, вивезення 100000 людей з цих областей до німецьких концтаборів та в'язниць і участь його в рішенні знищити Варшаву в 1944 році. Крім того, в акті обвинувачення згадується, що на сумлінні Коха, як райхскомісара України, є 4 мільйони вимордованого населення в Україні, вивезення на примусові роботи двох мільйонів осіб і спричинення шкоди на 200 мільярдів рублів.

Після дуже довгого процесу, що тривав майже чотири з половиною місяців, і який розпочався 20. X. 1958, в якому Е. Кох все заперечував, його засуджено на кару смерті. Вищий суд відкинув пізніше його апеляцію.

**КОХАННЯ** — тілесна змислова любов. Людей, зв'язаних між собою тільки тілесною любов'ю, називають у нас **КОХАНЦЯМИ**, відріжляючи **КОХАНКУ** (чи коханця) від дружини, якої любов, освячена в таїнстві шлюбу, чабирає швидко духового характеру і має ширший засяг. Українська родина все визначалася великою повагою до жінки (див. **ЖІНКА**), і уже Костомаров завважував, що в коханні українців помічається більше духового змісту, тим часом, як у москалів перемагають матеріальні розрахунки. Проф. І. Мірчук виділяв українців з поміж інших слов'ян, зазначаючи, що «в коханні українців менше еротичного (змислового Є. О.) забарвлення, ніж у інших». Проф. І. Гончаренко також писав: «Нааявність духового змісту в коханні має цінне значення. Воно говорить про високе шанування святости материнства й родинного життя. Отаке «духове» кохання освячує майбутню родину й надає їй глибшого змісту. Бо в такій родині в першу чергу будуть панувати ласка, тепло і радість життя, а це, як знаємо, є необхідна атмосфера доброго виховання дітей». («Укр. Вісті» 8. X. 1959). Також і А. Моруа писав: «Це велике чудо людського серця, що на зовсім простому природному гоні, виростає ціла будівля найрізноманітніших і найніжлівіших почувань. Завдяки чародійній силі цих почувань, які називаємо коханням, двоє бідолашних грішників, невірних та егоїстичних, якими від природи є всі людські істоти, лучаються в найдовірливішу і найдивнішу постать любови». (див. **ЛЮБОВ**).

**КОХАНОВИЧ ГРИГОРІЙ ОНУФРІЙ** (+ 1814) греко-католицький єпископ Луцький, а з 1810 р. і до смерті митрополит уніятської Церкви в Росії.

**КОХАНОВСЬКИЙ ПАНТЕЛЕМОН** — економ Печерської Лаври, зладив хроніку «Обширный Синопис Русский» (1682 р.).

**КОХАНОВСЬКИЙ ВЕСПАСІАН** (1633 — 1699) — польський письменник, учасник віденського походу 1683 р. Написав польську хроніку, в якій оповів і про події в Україні, що мали відношення до історії Польщі. Вона була од

ним із джерел козацького літопису **Гр. Грабянки**.

**КОЦ** — стрижений килим дорогого виробу: «А коц важний з розводами, і посередині великий орел» (Квітка). Також тканина — шовкове, або вовняне — укривало, яким застиляно ліжко.

**КОЦИЛОВСЬКИЙ ЙОСАФАТ** (1876 - 1947) — український греко-католицький єпископ Перемишля, висвячений 1917 р. У 1945 р. арештований, разом із іншими галицькими єпископами, з обвинуваченням «у державній зраді», був вивезений до СРСР, де й помер у в'язниці в 1947 р.

**КОЦИПІНСЬКИЙ АНТІН** (1816—1866) — композитор, автор музичних збірок українських народних пісень. Дуже популярна його гармонізація пісні «Гандзя цяця, молодичка...»

**КОЦКО АДАМ** (1882—1910) — герой західно-українського студентства в його боротьбі за український університет у Львові. Був добрим промовцем, і вже в 1906 р. стояв у перших рядах на барикадах університету. Працював як невтомний діяч і основник клітин «Січі» й «Просвіти». Любив мандрівку і перейшов усі українські землі, навіязавши зв'язки з українським студентством у Києві. Загинув 1. VII 1910 від польської кулі, коли польські студенти кинулися розгоняти віче українських студентів, яке скликав А. Коцко в мурах львівського університету, щоб запротестувати проти відібрання українцям і тих небагатих українських кафедр, що їх було здобуто перед тим.

**КОЦЮБА, КОЧЕРГА** — залізний прилад, вигортати вугілля з печі, поправляти дрова в ній тощо. На Дрогобиччині, «як гримить дуже і йде дощ», виносили під хату лопату, кочергу й свячене зілля — «щоб Бог хоронив від тучі і граду» (МУН, XVIII, 29). Так само й на Стрийщині: «Як озьме град падати, то люди кидають коцюбу й лопату з хати на перехрестя, і шкарадуці з тусячого яйця, то кажуть, град зараз і перейде, або ся відверне» (Етн. Зб. НТШ. V, 78). Так само і в Орельці, коли надходила градова хмара, клали під окан перед порогом кочергу й лопату, що нею саджають хліб, (Етн. Зб. 244. Чубинський, I 23; 29).

Магічне, охоронне значення кочерги пояснюється її близькістю до вогню, бо всі прилади, зв'язані з вогнем, віби мають силу відгоняти нечисту силу а в даному разі ту, що гуде в градовій хмарі. — ця охоронна сила, кочерги збільшується ще й тим, що вона залізна.

**КОЦЮБІНСЬКИЙ МИХАЙЛО** (1864 — 1913) — славний письменник, творець української імпресіоністичної новели, автор чудових

«Тіней Забутих Предків», «Інтермеццо», «На Камені», «Цвіту Яблуні», «Фати Моргани». «У грішний світ» та багатьох інших творів, що чарують нас своєю мистецькою мовою, глибокою психологічною аналізою, поетичною красою — особливо в описах природи — безнастанними шуканнями краси й шляхетности в сірому буденному житті, проти обтяження його дрібними матеріальними інтересами, та багатством творчої уяви. Не дурно ж звали його «поетом краси природи та краси людської душі».

Гарну характеристику М. Коцюбинського, як людини, дав був свого часу В. Гнатюк, його сучасник і приятель:

«Середнього росту, стрункий, худорлявий, в останніх часах трошки наперед похилений, одягнений скромно, але без найменшого закиду, і обов'язково з якоюсь квіткою в бутоньєрці.

«Квіти — була його пристрасть і розкіш, і треба було бачити, як його очі іскрилися з утіхи, коли переходив він царинкою, всіяною сотками ріжних квіток, що миготіли та виблискували до сонця всіми знаними барвами.

«Він пристрасно любив природу, і давав вияв своїй любові на кожному кроці.

«Любив добрих людей, любив приємне товариство і, знайшовшись у ньому, любив вести безконечні розмови... Незвичайно любив діти і ніколи не проходив повз них, щоб їх не зачіпати, не заговорити та не пожартувати трохи.

«Для кожного привітний, скромний, ні трошки не зарозумілий, він умів ввійти в чуже положення, відчутти його, зрозуміти чужу душу. Особливо був чуткий на чужий біль, терпіння або нещастя, і наскільки це було в його силах, силкувався зменшити їх, або хоч злагіднити.

«Безкористовний аж до пожертвування, все робив із внутрішнього переконання, а ніколи з інтересу, — і тому нероздавав себе використовувати людям, що на цій точці мали цілком протилежні погляди.

«Гарячий патріот, любив свій край і народ над усе, готов був віддати йому всі свої сили, все своє знання, весь свій талант...»

Такий же образ поета, повний духової краси, високої моральної вдачі та глибоко - ідейного світогляду, постає перед нами, коли ми читаємо його твори.

Народився М. Коцюбинський в Вінниці. Деякий час перебував у Басарабії, де брав участь у боротьбі з філостерою, що руйнувала виноградники. Ця боротьба з філостерою та побут басарабських селян лягли в основу його оповідання «Для загального добра». Та через ревматизм, якого він тут набрався, покинув він державну посаду і отримав місце при статистичному відділі чернігівської земської управи. Тут і перебував він до кінця життя, беручи участь у громадських справах.

Для покращення здоров'я, що гіршало з року на рік, їздив він до Німеччини, Швейцарії, Італії. З Італії вивіз він новелю «Хвала

Життю» написану з приводу страшного землетрусу в Мессіні, де згинуло відразу 200.000 людей, і прегарну, незакінчену новелю «На острові». Їздив він також до гуцульських Карпат у Криворівні, що надхнули йому «Тіні Забутих Предків» цю перлу нашої літератури. У цій повісті М. Коцюбинський, спираючись на народні вірування, відтворив фантастичний світ маюк, чугайстрів, знахарів мольфарів, подібно до того, як Леся Українка відтворила подібний фантастичний світ Волині в своїй чудовій «Лісовій Пісні».

Мих. Коцюбинський почав друкуватися від 1890 р., і перші його твори зраджують впливи реалістично - побутової школи Нечуй-Левицького та П. Мирного. Та, не задовольняючись мистецькою формою цього напрямку, «шукає Коцюбинський у західно - європейській літературі нових мистецьких засобів, що більше імпонували б його творчості. На деякий час він захоплюється Мопсаном, знаходить у його манірі більше простору для змалювання психологічних подробиць і проникнень у глибину людської душі, пізніше зачитується Стрінбергом, Густавом Фльобером, Генриком Ібсенем, Кнутом Гамсунном, творами модерністів і витворює свій індивідуальний, притаманний лише йому стиль, взявши від українського реалізму твердий ґрунт і ясну прозорість думки, від французького натуралізму тверезий погляд і сміливе шукання краси, від скандинавських письменників їх уміння глибоко зазирнути в душу і змалювати різноманітні людські переживання, обумовлені почуттями радості, горя, несподіванки, голоду тощо.

«Любов до краси, до шляхетности в житті і природі змушують його обминати крайності вульгарного натуралізму, а велика майстерність спостереження різноманітних людських переживань, реагувань на хвиливе враження, спонукає його в бік імпресіонізму. І до цього всього він додає ще своє власне, не позичене ні від кого: прагнення до краси, до шляхетности, до ідеалу, повстання проти сірої буденщини і засмічування душі непотрібним, неперевершене вміння перейматися психікою власних персонажів та як найяскравіше передавати їх настрої і переживання». (Проф. Ю. Григорієв).

У Радянській Україні славлять М. Коцюбинського за його «Фату-Моргану», незакінчену «епопею соціальної революції 1905 р. в українському селі» і намагаються зробити його пророком тієї людоненависницької філософії, якою Москва хоче виправдати жорстоку боротьбу проти будь яких виявів «буржуазного націоналізму» на батьківщині великого українського письменника. Але те, проти чого виступив М. Коцюбинський, напр., в «Інтермеццо», не перевелося й під окупантським режимом червоної Москви:

«Боїмося слово сказати. Був тобі приятель і однодумець, а тепер може продати тебе виш-

ком. Відірвеш слово, як шматок серця, а він кине його собакам. Ходиш між людьми, як між вовками. Одно — стережешся. Скрізь насторожені вуха»..

Був М. Коцюбинський чуйний і на національне поневолення свого народу, належав до відомого Братерства ТАРАСІВЦІВ (див.). Він не хотів друкувати своїх творів у російських журналах перед їхньою появою в українських видавництвах — хоч чужі видавці пропонували йому в три рази більший гонорар від того, який могли платити українці.

Довідавшись, що В. Винниченко, образившись на українську критику, висловив намір покинути українську літературу й перейти до російської, М. Коцюбинський писав в 1909 до Є. Чикаленка: «Мені соромно було читати таке. Так наче він пише для критики (яка все ж таки дуже цінить його). Як може говорити щось подібне ідейна людина — не розумію. Хіба він пише тільки для власної приємності, для слави, для похвали? Хіба свідомий українець має право оддати свій талант і свої сили чужому народові? Це щось таке дивне, що, повторюю, мені соромно було читати...» («Україна» Париж, 1949, II, ст. 78). «Що там синочок наш — запитував він дружину в листі з 9. I. 1898 р., — які слова вивчив? Не вчить його тільки по-московському, бо як дитина звикне, то трудно буде відвикнути.» (там же ст. 76).

І тому, як писав Л. Луців в «Свободі» з 8. X. 1954. «наївно смішне все те, що про Коцюбинського пишуть ті, які не могли його викинути з історії української літератури, як зробили це з О. Кониським, Б. Грінченком та іншими нашими письменниками...» (Дв. КОЦЮБИНСЬКИЙ ЮРІЙ).

**КОЦЮБИНСЬКИЙ ЮРІЙ** (1897 — ?) — негідний син славного Михайла Коцюбинського, діяльний агент поневолення України червоною Москвою, народний комісар військових справ першого большевицького уряду («Народного Секретаріату» в протиставленні «Генеральному Секретаріатові» Центр. Ради) в Україні, що вів війну проти Української Центральної Ради й уряду московськими військами. Пізніше народний комісар УРСР у Відні та ще пізніше посольський радник СРСР у Варшаві. Розстріляний московськими червоними імперіялістами за «український націоналізм», коли його дальша служба Москві була їй непотрібна.

Характеристики того, як відносилися до Коцюбинського яничара на московській Україні й українські патріоти, передруковано в журналі «Український мужній лист до нього С. Єфремова» в журналі «Новій Раді» під час перебування в кнівській «Новій Раді» під час перебування в Києві бандами Муравйова. Цей лист написаний на те, щоб його знали якнайкраще в Україні й в Україні вашого суспільства.

## ЛИСТ БЕЗ КОНВЕРТА .

До «командуючого українським військом» та «народного секретаря» Юрка Коцюбинського. Пане Коцюбинський!

Серед імен, власники яких нахвалялися обернути Київ — це серце України й красу землі нашої — в руїну і, зробити з нього купу гною й грузу й почасти нахвалки свої справедливості, — одно ім'я спиняє на собі увагу, од одного найбільшим жахом віє. Це ваше, пане Коцюбинський, ім'я! Морально нам байдуже, що робили з Києвом ваші товариші. Але не однаково нам, що серце України в залізних лещетах здушила людина, яка носить прізвище — Коцюбинський. Це прізвище вся Україна знає. Знає, як великого художника і великого громадянина разом. що служив Рідному Краєві не тільки своїм майстерним пером, а й кладучи в гурті з іншими працівниками цеглину за цеглиною на будинок відродження вільного українського народу. Своім широким серцем він охопив болі трудящого люду, він пережив з ним найтяжчі, найтемніші часи, пережив і початок воскресіння, і на той світ пішов із твердою вірою, що встане правда, встане воля, а з ними й рідна Україна та великий народ український встануть до нового життя. Надії ці були справдилися. Воля справді засяяла вже була під українським небом. І от приходять люди, що цю волю знову кладуть у домовину й важке віко пудовими набоями прибивають. І між ними — людина з прізвищем Коцюбинського, славного батька виродний син..

Пане Коцюбинський! Я знав і любив вашого батька. Я щиро оплакував його дочасну смерть. Я кинув свої квіти на його могилу. Але я, не вагаючись, кажу: яке щастя, що він помер, як добре, що очі його не бачили й уші не чули, як син Коцюбинського бомбардує красу землі нашої й кладе в домовину Українську державу! Доля зглянулася над ним і зробила цю полегкість хоча кістки його напевне перевертаються в могилі над Десною — і Десна принесе ще до старого Дніпра і під зруйнований Київ ті криваві батьківські сльози й прокльони, яких не може послати ота забута вами й дорога нам могила.

Та це сантиментальність, пане Коцюбинський, і за це прошу мене вибачити. Не до лиця нашим лютим часам сантиментальність. Я про інше хочу з вами говорити.

Ви — командуючий українським військом: я — тільки рядовий український письменник. Ви — людина, що у своїх руках держить — чи надовго? — життя і долю мільйонів людей; я — один із тих мільйонів, може, один із призначених на страту, якого з вашого наказу можуть щохвилини послати на смерть ваші полігачі. Ви тюрми та жандармських скорпіонів. А проте я не її кінчаю... Нас ділить прірва, безодня несходима, яка тільки може ділити большевика від старого українця, що не раз звідав царської тільки починаєте свою життєву путь: я може

заздрю вашій силі й не проміню її за мою несилу; і проте я не хочу починати свого життя вашим способом, я не бажаю вам кінчати його (життя) може і призначеним мені (життям). Не бажаю, бо це була б полегкість за нечуване діло, що тяжить на вас, а полегкості — скажу поширості — вам я жичити не можу. Є вчинки, пане Коцюбинський, яких нічим не одкупити ні спокутувати, за які прощення не може бути. На вас лежить тавро таких учинків.

Не буду вам, пане Коцюбинський, нагадувати, що виховано вас, по смерті батька вашого, громадським коштом, що на український гріш, на тяжку загарьовану удовину лепту ви, пане Коцюбинський, здобули свої переконання; це теж сантименти, які не лицюють нам тепер у дні божевілля й жаху. Не говоритиму також і про наші способи політичної боротьби, — про них можна сперечатися як і про всякі способи. Але ось не сантименти і не такі справи про які можна сперечатися. Десять днів мільйонне місто, місто беззбройних і беззахисних дітей, жінок та мирної людности, конає в смертельному жаху. Десять днів смерть літає над головами невинних людей. Десять днів творяться такі страхи — я їх бачив, пане Коцюбинський! — од яких божеволіють люди. Десять днів конає українська воля. І ви, син великого батька, що любив, — і це я знаю — наше місто, ви його не захистили. І того не досить. Коли ваші «вороги», — од яких ви не стидались брати допомогу, — щоб руйнувати міста, вийшли з нього, ви вхдигте тріумфатором та завойовником і, сіючи мізерні брехні про «буржуазність» та «контрреволюційність», чесним ім'ям свого батька покриваєте нечуване злочинство, яке вже зроблено й по цей день робиться — ті гори трупів, що наверхано в ім'я рівности й братерства без жадного суду й слідства, ті ріки крові, що течуть вашими, пане Коцюбинський, слідами. Та ви не тільки покриваєте злочинства — ви робите нові. Ви по-близнірському знущаєтеся над усім, що дороге українському народові й що було дороге вашому батькові. Ви українською мовою розповідаєте про свій тріумф. Ви нею слезуєте свої накази воякам...

Нащо ви це робите?

Коли Юда поцілував свого великого Навчителя, цей відповів йому найкоротшим запитанням: «Чи поцілунком продаєш Сина Чоловічого?» — Що вам сказати на цей ваш поцілунок? Яким голосом відповідатимете, коли невинний сторож людський, совість, зачитає вас: «Де брат твій, Авель?» Але найбільші зрадники в історії людськості, Каїн з Юдою, спокутували свій гріх. Один ходив по світі «стенай і тряситься», другий — «удавися». Ви пане Коцюбинський, цього не зробіте! Ви не стогнатимете і не тремтітимете. Ви не повіситесь. Це теж сантиментальність. На це треба того, що бракує вам органічно. Ви спокійно хліба-соли заживатимете і коли вам, пане Коцюбинський, нага-

дають, що на руках ваших кров, ви, як щедрінський персонаж усміхнетеся: «Нічого — с. я вимил — с...» І сідаючи за стіл, не прийде вам на згадку та сім'я, яку шестипудовий набій (стрільно, Є. О.) усю знищив саме за обідом. Нічого вам не скаже й той шестиліток - хлопчик, що вдарив себе ножем, коли його тата, — чуєте, пане Коцюбинський, тата! — одірвали од нього, беручи на катівську розправу. Не скажуть і ті ранені, яких із шпиталів брали на розстріл, і тільки тим з них, що самі вже й іти не змогли ласкаво кидали: — «Ну, ждїть черги!» — Ви скажете — буржуазна кров. Звідки ви це знаєте? — спитаю вас. І чи не більше за цих проклятих десять днів пролито крові пролетарської? А втім для мене це ваги немає, бо буржуазна кров так само червоніє, як і пролетарська, і так само веселіше їй текти по жилах, як по піску Маріїнського парку, і так само п'янить вона людей, що можуть полоскатися в ній. І голі трупи, ограбовані, роздягнені, яких снопами резвезили по вулицях, — вони німо свідчать, що п'яні од горілки й крові люди ні вплину, ні межі своєму хижацтву не знають. І коли у вас, що носите прізвисько Коцюбинського, знеслась рука на Київ, коли ви можете чесним ім'ям великого українського письменника покривати всі заподіяні злочинства, коли ви досі жити можете — то вам уже нічого боятися, можете спокійно спати.

Спїть спокійно. Я знаю, що вашу запанцирену совість словами не дістати. Але ж і ви знаєте, що з насіння, яке посїяли ви в рідну землю вродить не те, чого ви сподїваєтесь, не рівність і братерство, а тільки ножі обоюдні, зненависть і кров... До чистої справи й чистих рук треба докладати, а нечисті руки й найчистішу справу зогиджують, бруднять, каляють... І хоч у десятих водах мийте їх, не змити вам ганьби й неслави, якими вкрили себе і свої діла. Я знаю, що ви тепер цього не годні зрозуміти. Але хоч те ви, може зрозумієте, що заваджає мені, рядовому письменникові, цього листа до вас, «народного секретаря», хоч задля годиться, заради самої ввічливости підписати — з звичайною пошаною». («Нова Рада», 15. II. 1918, ч. 13. За «Визвольним Шляхом» березень 1959 р. ст. 340-42).

**КОЧ** — крита карета. У Т. Шевченка в «Марині»: «Із коча пан мій виїзав і посплав молодим...» Проф. Ів. Огієнко писав у «Рідній Мові» (1936, ст. 423): «Коч — рідке й цікаве слово. У XV—XVI вв. малярське село Коч над Рабою займалося перевозом між Віднем і Пештем даючи для того особливі карети — кочі. Ось ця малярська назва поширилася по всій Європі для назви карети...»

**КОЧЕДИЖНИК** — див. ПАПОРОТЬ.

**КОЧЕРГА** — див. КОЦЮБА.

**КОЧЕРГА ІВАН** (1881—1952) — видатний український драматург, автор комедії «Феї гірко мигдалю», «Майстрів часу» (найвища нагорода на всесоюзному конкурсі 1933 р.), «Підеш — не вернешся», «Китайського флякону» та особливо цінних історичних п'єс «Свіччине весілля» та «Ярослав Мудрий». На жаль, завдяки гнітючим умовам московської окупації України, талановитий драматург не зміг виявити свого великого таланту в належній мірі і в природному для нього розвитку. «Фею гірко мигдалю», як п'єсу «буржуазно - розкладову», в якій були Україна, сонце, радість, сміх, але не було марксизму й класової боротьби усунуто швидко з театрального советського репертуару, а «Свіччине весілля» та «Ярослав Мудрий» в нього і не входили. Остання це — захоплений гімн державній могутності староукраїнського Києва. Князь Ярослав перетворює Київ у центр потужної держави, він змушує навіть ворохобних новгородців схилитися перед маєстатом київського державного стягу. Ярослав Мудрий зображений у драмі, як сильна особистість із внутрішньою психологічною конфліктністю самої своєї вдачі: потяг до воєнних звитяг і лицарських вчинків схрещуються у нього з мудрістю будівника і палкого мецената молодого української культури. Драма дає ряд прекрасних малюнків побуту старокняжої України: відтворює дуже правдиво і поетично тодішню атмосферу книгопочитання, глибоку релігійність у вищих суспільних верствах тодішнього Києва, показує незайману простодушність княжого суду в дусі «Руської Правди», тощо. «Свіччине весілля» і «Ярослав Мудрий» — пророчисті докази того, що український творчий дух — могутніший від всевладного Хама - держиморди, від всюдисущого советського жандарма» (Ю. Бойко).

**КОЧЕТИ** — кожний з двох колишків в човні, поміж якими ходить весло.

**КОЧОВИКИ** — пастуші народи, що кочують від пасовиська до пасовиська, шукаючи кращих місць для своєї худоби. протягом майже тисячоліття були сусідами українського хліборобського народу в чорноморських та прикарпатських - донських степах і дуже негативно впливали на його історичному — політичному та культурному — розвитку, постійно на нього нападаючи та руйнуючи.

З приводу питання, чому боротьба з кочовими ордами була часто непосильна і в усякому разі дуже важка, український економіст, М. Зібер, у своїй книзі «Очерки первоб. екон. культури» (СПБ., 1899) зазначав, що самий спосіб життя кочових народів, спонукає їх до постійного руху й захоплення чужих територій. Крім того, кочовики дуже витривалі й легко мобілізують свої воєнні сили, у них усі чоловіки зброяні. У хліборобів, навпаки, воєнній справі

присвячується тільки частина людности, як от у давній Русі-Україні — князі та їх дружина. (Мазепа «Підстави наш. відродження». II, 9). (Див. ПЕЧЕНІГИ ПОЛОВЦІ, СТЕП, ТАТАРИ).

**КОЧУБЕЙ** — чубатий жайворонок.

**КОЧУБЕЙ ВАСИЛЬ** (1640? — 1708), унук татарина Кучук-Бея, що в початку XVII в. прибув в Україну і, охрестившись, прийняв ім'я Андрія і розпочав рід Кочубеїв. Вас. Кочубей був від 1681 р. генеральним писарем, а від 1694 р. генеральним суддею. Вислужуючись перед Москвою, дістав у 1700 р. титул «стольника», підписав донос на Самойловича, а потім доносив на Ів. Мазепу. З наказу Петра I, щотим доносам на Мазепу не вірив був тортурований і стятий разом із другим донощиком Ів. ІСКРОЮ (див.) у с. Богданівці біля Білої Церкви. Залишив ганебну пам'ять донощика і зрадника. Це його згадував Т. Шевченко в переліченні:

Галагани, і Киселі,  
І Кочубеї - Ногаї, —

Було добра того чимало!

Ю. Шерех писав у 1954 р. в «Нових Днях»: «Комплекс Кочубеївщини і тільки він уможливив Москві здобувати чимраз більше позицій в Україні. Розріст цього комплексу змусив Мазепу до сувереної конспірації, що не дала йому змоги військово підготуватись до бою під Полтавою. Бій під Полтавою виграв Росії не Петро I, а українські Кочубеї...» (ч. 50, ст. 9).

**КОШ** — див КІШ.

**КОШАРА** — загорода для овець. «Чужа кошара овець не наплодить» (Номис 9659).

**КОШЕНИЦЯ, КОШАНИЦЯ** — скошена на траву папилиця.

**КОШЕРНЕ М'ЯСО** — чисте м'ясо, дозволене жидам на їжу, згідно з приписами Мойсеєвого закону.

**КОШИЦЬ ОЛЕКСАНДЕР** (1876 --1944) — геніяльний український диригент світової слави і композитор. Гармонізатор українських народних пісень. У рр. 1919—1923 на чолі «Української Республіканської Капелі» об'їхав всі столиці й більші міста Європи та Америки — Північної, Середньої та Південної, здобувачи по всіх усюдах гріюмфальний успіх і славу собі та українській музиці.

«В деяких містечках Чехії впади нашу «Капелю» так, як не вітали навіть свого президента-освободителя Т. Масарика. В Голландії на одному з концертів була присутня королева і вписалася в пам'яткову книгу «Капелі». Скрізь повинь ентузіязму. Європейська преса заговори-

да з симпатією про Україну. Без пересадки можна сказати, що своїм мистецтвом «Капеля» зробила тоді для популяризації української справи більше, ніж всі інші конгресні дипломатичні місії. «Англійський часопис «Скеч» писав 11. 2. 1920 р. «українці розумні у виборі форми їх пропаганди. Не віруючи в нові нації, що виникли після війни, я слухав концерт з дуже мішаним почуттям, але вкінці я був цілком переконаний у справедливості їх національних змагань, у всякім випадку чуттєво». В Антверпені «Де Газет» з 31. I. 1920 р. писала: «Є група українців, які із співами подорожують по світі. Це чудово, один уже тільки факт цього заслуговує глибокого подиву і пошани. Це подібно до хрестового походу. Немає промов, не роздають брошурок, ні мап. Тільки співають, і чого ніколи не зроблять ні брошури, ні мапи ні промови, бо книжок не читають і промов так само не слухають, можуть зробити ці пісні. Сотні і сотні були захоплені цими піснями. Не було кінця аплодескам і викрикам. Це був тріумф, це було щось чудове і приємне для кожного хто хоч трохи співчуває правам кожного поневоленого народу. І хоч він для нього не цілком знайомий все таки це його брат, якого зустрічають з отвертими речами і з великою любов'ю. Цього вечора почували ми себе рідко щасливими. Коли всі українці так співають, як члени цього хору, тоді цей народ вартий більше ніж своєї волі».

«Найгостріший і найсуворіший критик Франції Шарпанье почав свій допис (Ля Комедія» ч. 579, 8. XI. 1919. Париж) такими словами: «Великі жерці мистецтва приїхали в Париж послужити красі!» Далі каже: «Мене всі знають за вибагливого й лайливого, але хто не вірить моїм словам нехай сам піде, послухає і переконається». Він пише далі так:

«..Які це інші люди і як далекі вони від нашого жалкого душевного стану; яка в них велика і сильна віра! Подивляємо цю безмежну відданість спільній ідеї, їх любов до мистецтва, якому вони служать з таким прив'язанням. П. Кошиць творить у моменті, коли він дирижує. Його інтерпретації того самого твору внаслідок колосальної праці при пробах міняються, так би сказати, до безконечности. Це керманія у цілім значенні цього слова. Його співаки, крім пасивного послуху відзначаються вродженим музичним хистом. Голоси гарні і певні. Настільки певні, що навіть у найніжніших музичних нюансах завжди залишаються абсолютно чистими. Ніколи нема помилок ні в найбільш вередливих ритмах, ні в найсміливіших вокальних переходах (інфлексіях). Виконання українського хору завжди бездоганне. Але цього ще мало, — нічого там не бракує, навіть цих «імпондерабль», які, дякуючи впливові флюїдів, викликають сльозу довкола, передаються цілому оточенню, викликають екстазу.

«Якщо російська мелопея в дійсності виявляє безнадійність, національне українське мис-

тецтво залишається завжди здоровим, з іскрами веселости. Фольклор цієї країни містить у собі при щирій простоті — надзвичайно багаті контрапункти та контрасюжети. Композитори, учні Лисенка, підносячи ці додаткові прикмети, лише продовжували діло удосконалювання і селекції інстинктивно зробленого самим народом.»

Таких рецензій появилася тоді в Європі сотні. Подібний успіх мала «У. Р. Капеля» згодом також у Північній і Південній Америці. Ол. Кошиць прислужився українській справі ще другим великим ділом. А саме, завдяки своїй диригентській популярності, він нав'язав зносини з ньюйоркським нотним видавництвом Вітмана, яке в 1930-их роках видало в окремих випусках 43 українські народні пісні в опрацьованні Кошиця. Кожен з цих творів має форму хорової г. зв. «прокомпонованої пісні», іноді значного розміру, до 20 сторінок нотного друку. Кошиць не належав до передових українських композиторів і в цій ділянці далеко не дорівнював своїйому феноменальному диригентському вмінню. Проте сам факт цього американського видання має для нас велике значення. Ці пісні видані лише в перекладі англійською мовою. Однак на початку кожна має обширне пояснення про час свого постання, про Україну, про історичні постаті, що згадуються в даній пісні (напр., про «президента» козаків — гетьмана Сагайдачного, тощо. Віньєта всіх випусків має українські вишлявкові мотиви і наголовок «Пісні України».

«Це видання розходить між американцями масово. Точну скількість розпроданих випусків видавництво, звичайно, замовчує. Але самі американські знавці оцінюють їх не менше як на 5 мільйонів! Для наших емігрантських голів це головокружна цифра. (З. Лисько в «У. Сам.» 9. VIII. 1953).

Ол. Кошиць залишив нам також три томи своїх дуже цікавих «Спогадів», в яких (як і в в своїйому листуванні, якого тільки незначна частина була видрукована) виявив значний літературний талант, гостру спостережливість та різку дотепність. (Див. ВЕДЕЛЬ, КАНТИ, СТЕНЦЕНКО НГЕДЛІ, КОЛЕССА Філар.).

**КОШНИЦЯ** — плетена вузька й висока кругла комора на кукурудзу. Звичайно буває коло воріт. Під кошницями також робили свляшники. (Зап. ЮЗ. ОТД. 1974, II, ст. 148. Сл. Грітч.).

**КОШОВИЙ** — головний провідник Січі. Командував запорожцями також у походах. Знаком його влади була палиця з комишу. Вибирав його загальна рада всіх присутніх на той час у Січі запорожців. Довший час кошових називали гетьманами, чи «старшими»: Коли ж титул гетьмана став визначати провідника всієї української козацької Республіки, що називалася

також «Військом Запорозьким» за головним начальником Запорозької Січі закріпилася назва Кошового (отамана).

### КОШУЛЯ — див. СОРОЧКА.

**КОШУЛЯ** — висипка, або струпи на тілі дитини «Коли дитина дістане копулю, то мати повинна до дев'яти раз уночі гола набрати води з дев'яти бродів і в тій воді купати дитину, то той струпок зійде» (Етн. Зб. НТШ. V. 185). «У малих дітей по тілі так і здійме чимсь червоним і шорстким. Воно буває від простуди Зганяють це так (на Київщині): є така трава, вона так і зветься кошуля (і хвороба зветься кошуля). Її варять і купають у ній ту дитину» (МУБ. НТШ, IX, ст. 60). Розуміється, всі ці засоби народньої медицини — чисті забобони.

**КОЩЕЇ** — обозна служба Князівської України. «Значення слова неясне.. найправдоподібніше, так звалися слуги турецького племені — чорноклобуки, половни і т. ін.» М. Груш. «Іст. УР». III, ст. 250).

**КОЩІЙ БЕЗСМЕРТНИЙ** — персонаж українських казок. образ рівнобіжний змієві: в казках і билинах ці два образи заступають один одного, але в пізнішій українській традиції Кощій ослаб. ті казки, в яких він приходить, можуть бути новішими зайдами з Московщини «Однак, — завважував М. Грушевський, — нема сумніву, що маємо тут образ старий, місцевий, і ті повніші варіанти цього мотиву, які знаходимо в Великоросії та в іншим слов'янським та в скандинавським фолклорі, що найменше належать до нашої київської доби. Драгоманов пілком правильно сполучив із ним пізніший образ **БОНЯКА ШОЛУДИВОГО** (див.). фантастичний образ смерті, безтілесного кістяка, що зв'язався, мабуть, по етимології слова (кощій — костій — кістяк). У казковім образі Кощія дослідників особливо займала його душа, захована в яйці, що лежить у скрині, у дереві: мотив широко розповсюджений і аналогічний з звісною старо-египетською казкою про двох братів, де серце одного заховано в цвіт акації...» «Іст. у. літ. » I, ст. 311-12).

### КПИНИ — див. ГЛУЗУВАННЯ.

**КРАВАТКА** — вузький шматок матерії, спеціально скроєний і зшитий, що зав'язується на комірці сорочки. Саме слово походить від слова «кroat» (хорват), яким називали деякі слов'янські відділи в французькому війську за Людовика XIV. Уже за римської імперії легіонери носили, як прикрасу, стрічку коло шиї. Отже, коло 1670 р. полк Королевських «Кроатів» (Хорватів), теж розпочав носити таку стрічку, звідки й пішла назва — «краватки»

Українці до своїх вишиваних сорочок зав-

жди додавали кольорову стрічку, якою зав'язували два кінці вишитого комірця. — але назви краватки для тої стрічки не вживали. В Галичині цю стрічку звали ГАРАСІВКА.

**КРАВС АНТІН** (1871—1945) генерал Української Галицької Армії (УГА) родом із Буковини. Командував III Корпусом, а після переходу УГА через Збруч в Наддніпрянську Україну командував Київською армійською групою. У вересні 1920 р. прорвався з рештками УГА через Покуття на Закарпаття. До 1924 р. перебував інтернований в чеських таборах у Ліберці й Йозефові.

**КРАВЧЕНКО ВАСИЛЬ** — український етнограф, дослідник Волині. 1902 р. вийшла збірка його оповідань «Буденне життя».

**КРАВЧЕНКО ОЛЕКСА** (1899 — ) — видатний маляр і гравер, з вишуканою точністю, рисунку. Ілюстрував твори Гоголя. Короленка, писав портрети, краєвиди, екслібриси..

**КРАВЧЕНКО УЛЯНА** (1862—1947) псевдо Юлії Шнайдер, замужем Нементовська. Українська письменниця що залишила збірки поезій «Пріма Вера» (1885), «На новий шлях» (1891), «Проліски» (1920), «В дорогу» (1921), «Лебедина пісня» (1924) «В житті є щось» (1934).

Також автобіографічні книжечки — «Замість автобіографії» та «Спогади вчительки». Разом із Н. Кобринською, Уляна Кравченко-Шнайдер була піонеркою українського жіночого руху в Галичині, і її поезії широко відбивають громадські мотиви.

**КРАВЧИНА** — військо, яке зібрав С. Наливайко в повстанні проти Польщі. (Див. НАЛИВАЙКО).

Обізвався Наливайко — не стало кравчини!  
Обізвався козак Павлюга — за нею полинув. (Т. Шевченко)

Славна стала та кравчина, як на Польщу  
стала,  
Вовчулакам, католикам мстючи, зраду  
здала (Срезневський  
«Запор. Старица» I, 39)ч

**КРАГУЛЕЦЬ** — яструб.

**КРАДІЖ** — привласнення чужої рухомої речі без відома її законного власника. Відповідно до цінності вкраденої речі та до обставин, серед яких ту крадіж зроблено, винного більш і менш карано. У Лит. Статуті, що мав у нас законну силу, крадіжка каралася смертю, якщо злодія було спіймано з краденим, і вартість краденого перевищувала 4 копи грошей. Крадіжка менш вартісних речей каралася карою на тілі, але якщо злодія було спіймано на такій малень-

кій крадіжці втретє, то його теж мали карати смертю. В Запорозькій Січі маловартні крадіжки карано приковуванням до стовпа на майдані. За велику крадіжку карано смертю (Д—скій, в К. Ст. 1893, II, ст. 213),

У нас вагітним жінкам заборонялося не тільки щось красти, бо кожна вкрадена річ відбивається як родимка на тілі дитини (МУН. НТШ, VIII, ст. 7), але навіть бажати щось украсти (бо й таке недобре бажання може теж відбитися на дитині, і вона вже від народження буде злідійкуватою (Етн. Зб. НТШ, V, 185).

**КРАЙКА** — жіночий тканий поясок.

**КРАЙНА** — деякі підгірські околиці в західній частині Карпатської України. У XVII ст. під «крайною» розуміли так зв. «домінію», себто великий земельний маєток лятифундію чи пак, адміністративну округу, що на них розподілялися більші домінії. Щодо походження слова «крайна», то в науковій літературі існують дві теорії. Одну розвинув перед сто роками австрійський учений І. Г. Бідерман, автор першої критичної монографії про Закарпаття, яка й досі ще не втратила своєї вартості. Бідерман звернув увагу на те, що в середньовіччі через територію карпатського підгір'я проходила смуга пограничних оборонних засік і укріплень Угорського королівства, згадувана в літописах як «мархія Рутенорум» — «руська мархія». На думку Бідермана, «крайна» це точний відповідник латинського слова «мархія». Поняття «крайни» законсервувалося й після того, коли система пограничних засік (див. ЗАСІКИ), що виявила свою непридатність під час великого татарського наїзду XIII ст., занепала. В 1920-их роках відомий російський дослідник Закарпаття, О. Петров, заперечив думку Бідермана. О. Петров зв'язує поняття «крайни» з волооською (румунською) колонізацією XIV — XVI віків. «Крайна» це група сіл заснованих на так зв. волоському праві та наділених своєю родною громадською самоуправою. — Хоч питання про походження слова доводиться ще вважати відкритим, але у всякому разі ясно, що «крайна», чи «украйна», у старі часи ніколи не було загальною назвою країни закарпатських русинів. (Ів. Лисняк Рудницький в «Свободі», XII, 1956)

**КРАЙНИК** — зверхник над селами волоського права.

**КРАКІВ** — одне з найстарших міст Польщі, знане вже в X в. В катедрі на Вавелі з 1361 р. три каплиці були розмальовані українськими мистцями, а одна з них — св. Хреста — доховалася й досі. «Постала вона (Чеснохресна каплиця) з доручення короля Казимира Ягайловича та його дружини Єлисавети в 1470 р. Відчинена й відновлена в 1904—05 рр. проф. Макаревичем, виявляє вона гармонійну синте-

зу старих візантійсько-українських традицій з свіжішими подихами західно-європейського, готичного мистецтва.. Тематика краківської поліхромії не виходить поза межі Нового Завіту. Нарізно розкинуті постаті старозавітних пророків з розвинутими пергаминами в руках, це тільки натяки на те широке пристосування тем Ст. Завіту, що характеризує дальший розвиток української іконографії...» (М. Голубець «Укр. мистецтво», 1937).

**КРАЛЯ** — пані в гральних картах, замість королеви. У Т. Шевченка — красуня: «Таку кралю висватали, що хоч за гетьмана, то не сором».

**КРАМАРЮВАННЯ** — дрібна торгівля. Особливі умовини життя козацької України виробили в ній ЛИЦАРСЬКИЙ (див.) дух з прихильністю до тих, хто крамарюванням, — з невідлучним від нього бажанням використати потреби інших на власну користь, — багатства собі здобуває. Відома приповідка: «Козак — душа правдивая, сорочки не має» — добре відбиває це протикрамарське наставлення, що відбивалося й на «Чорній Раді» в Ніжині 1663 р., коли Сомкові закидали, що він «у Переяславі свої крамні комори на ринку» має; і в написі під портретом козака МАМАЯ (див.):

Чим хочеш називай,  
На все дозволяю,  
Аби лип не крамарем,  
Бо за те полаю.

І в відомій драмі «Милість Божія» Хмельницький звертався до козаків із пересторогою: «Самі не купуйте! Лука, стрілки, мушкети й шаблі пильнуйте: Куплями бо обв'язан життєвськими воїн імени сего весьма не достоїн...»

«Оскільки ми згадали про нехитість козацтва до крамарювання, то буде до речі пригадати відомі факти, що перед (першою) світовою війною в Україні вся торгівля була в неукраїнських руках. І це настільки вкорінилося в народню українську психологію, що бували випадки, як переселенці на Сибір і на Далекий Схід подавали прохання до царської адміністрації, щоб дозволено торгувати в Сибірі жидівським купцям, бо, мовляв, їм, селянам торгівля — справа незвична» (П. Феденко «Вплив історії на укр. нар. характер» 1942, ст. 7—8).

Те саме бачимо ми і в Галичині навіть у перших десятиріччях XX-го століття: «Звання купця не мало ще права громадянства серед більшості наших людей. Кожний батько, посилавши сина до школи, хотів його бачити священиком, адвокатом, лікарем, учителем, державним урядником, дехто ще погоджувався на інженера, але про науку купецтва ніхто не хотів і слухати...» (Івж. А. Качор «Денис Коренець...» Вінніпег, 1955, ст. 27).



**КРАМНИНА** — покупна тканина. у відмінність від домотканої.

**КРАМОЛА** — таємна змова, підступ, заколот, латинське слово, що зустрічається вже в «Слові о Полку Ігореві»: «І почали князі на мале — це велике говорити, і самі на себе крамолу кувати...»

Б. Кравців коментував у поезії «Гуляй - Поле»:

Пізнати нам роковано й дано  
людей татарських їдь, і чорні ради,  
і пашківських республік зрив, що ради  
гаразду й миру кидав нас на дно.

Ще й нині бунту буряне вино  
нам інколи і глузд і розум краде,  
і чорний прапор розруху і зради  
викидує Оскілко чи Махно.

**КРАМПЛІ** — щітка для розчісування вовни.

**КРАСА** — фізична, моральна чи мистецька довершеність, що викликає ЕСТЕТИЧНЕ ПОЧУТТЯ (див.) захоплення й подиву. Говоримо про красу людини, чи краєвиду, про красу якогось шляхетного чи героїчного вчинку, про красу якогось мистецького твору, а О. Олесь писав про красу української національної революції:

Яка краса відродження країни!

Ю. Панейко писав у «Сучасній Україні» (1951, IV, 29, ст.8): «У душі кожної людини тремтить туга за красою, за тією недосяжною красою, що добрим з'являється духам і думкою каже сягати туди, куди зір не сягає, — туга за тією красою, що в чудову й далеку далечінь відлітає, щоб у повній своїй пишноті знову з'явитися й знову щезнути і в людській душі знову збудити давній біль і страждання. Так манить краса, ця тугою овіяна краса, ця в своїй могутності й глибині ніколи неосяжна краса. Бож який маляр, який музика може схопити красу ранньої молитви природи, що прокидається зі сну, або безсмертну красу обличчя людини, що сяє радістю і щастям?»

«Краса — це ідея, за якою вічно тужимо, ідея, що завжди веде до божественности, це Божжа понука, що добро любить наказувати та «зерно божественности на людським облозі з'сіває» (Шіллер). Вона промінює у всьому, що величне, та найкраще вона світить у душі людини, що поступає шляхотно й добре...»

Французький філософ Шюре писав:

«Почування краси — це спогад про втрачений рай і туга за небом, що має бути здобутий» («Пророки Ренесансу», 1919, ст. 175).

Навіть найбільшні люди, хворі, сліпі й глухі можуть жити гарно, якщо мають у собі внутрішню красу. Сліпі поети, як Н. Сальванескі (див. мої переспіви «Очима душі — голосом серця». Бс. Айрес, 1956), глухі музика, що слух свій втратили, як Бетховен, заповнюють

світ красою своїх почувань, що виливаються в нескорених творах. «Страждання хворої людини не можемо злагіднити тим, що будемо вмовляти в неї наймудріші засади, що впливають із науки і розуму. За те часто можуть принести хворій людині полегшу — запах квітів та співпташок, краса природи, молодечий усміх, гармонія форм та краса барви, тремтіння мелодії та добре слово...» (Ю. Панейко).

Давніше людське мистецтво було перейняте ідеалом краси, до якого зматало, і яке в'язалося з поняттям певних пропорцій, ритму гармонії, ліній і форм, з поняттям про творчість, як переборення хаосу — зовнішнього й внутрішнього — як намагання перетворити безформне в гармонійну форму. Модерне мистецтво свідомо відмовляється від давніх ідеалів краси, — воно взагалі відмовляється від краси, воно її не шукає, воно нею нехтує, воно милується в потворності, себто в запереченні краси.

«Краса — це якість, що асоціюється з природою. Наявність краси в організованих формах тварин і рослин... підкреслює, що процес життя, від його найпримітивніших форм, веде до розвитку властивостей, які мають якесь особливе доцільне значення. Потворність, як правило, з'являється тоді, коли нормальний організований контроль життя порушується, і організм дегенерує або занедужує, занепадає, дезинтегрує, помирає. До таких явищ здорові люди ставляться з інстинктивним страхом та огидою. Потворність — результат дезорганізації, порушення життєвої гармонії, хворобливих збочень. Можливо, що організаційний процес і є тим процесом, що веде до краси, як це ми можемо бачити, напр., у кристалах. Краса — це ідеал життя, есенція здоров'я, сили фізичної й спиритуальної... Милуючися красою навколо себе, людина тільки цим, однак, не обмежується. Відомо, що й деякі птахи виявляють прилюбність до гарних речей. Але тільки людина почала сама творити красу...» (В. Сварог, «Що ж таке краса?»). (Див. ЕСТЕТИКА, МИСТЕЦТВО).

**КРАСНОМОВНІСТЬ** — мистецтво промовляти переконуючи чи зворушуючи. Але якщо для Сократа та для Івана Золотоустого, красномовність — тільки засіб, щоб навчати — перший філософської, а другий Божої — правди, — то для софістів і демагогів — красномовність лише засіб для одурманювання натовпу, що легко піддається емоціям, і не здатний до критичного об'єктивного думання.

Тому, коли Ісократ (436—338 до Р. Хр.), славного промовця і вчителя реторики в Атонах запитали що таке красномовство, він відповів: «Мистецтво з великих речей робить маленькі і з маленьких великі». Саме тим красномовство буває надто небезпечно, коли ним користуються всякі демагоги, що ставлять власне добро понад добро своєї нації. І саме тому в такій зрілій й досвідченій політично країні, як

Англія, виробився особливий тип красномовства, вільний від усякої демагогії, що про нього писав Моруа в своїх «Порадах тим, що їдуть в Англію»:

«Бережіться красномовности. Пам'ятайте, що ви їдете в країну, де в парламенті нема трибуни, де кожний говорить у півголоса з місця, і де належить до доброго тону не мати ані надто досконалої дикції, ані надто легкої вимови. Чим поважніше питання, чим більше воно може розбурхати пристрастей (коли промовець хоче триматися національної традиції), тим спокійніше, тихше і без ефектів він старатиметься трактувати це питання. Я був у палаті послів у день коли лорд Бальфур, тоді ще міністер Болдвін, сказав свою славнозвісну фразу: — «Границя Англії вже не лежить на скелях Дувру, вона на Рейні». Для француза це було б дивно й цікаве видовище, бо в нас промовець, що рішився б на подібну фразу з трибуни палати, дав би їй найбільш голосну звучність: вона до того надавалася б. Але міністер Болдвін сказав їй глухим голосом: «Границя Англії не лежить уже на скелях Дувру. Вона...» Він задержався. Перед ним на столі, що відділяє міністрів від опозиції, лежали пліки палерів. Він схилився і став їх перегортати. Сказав би хто, що він загубив англійську границю і шукає серед тих паперів. Нарешті перегорнувши останній листок, він випростався і, вдоволений, нагло, півшепотом, заявив: «Вона на Рейні». Це була велика лекція британської красномовности...» (ЛНВ. 1938, ст 702—03).

Давній символ красномовности — СИРЕНА (див.), що вміла переконувати й вабити своїм співом, тому славного промовця Катона Грамматика римляни називали «Латинською Сиреною». У греків богинею красномовности була ІРІС (див.), уособлення райдуги, і, за свідченням Гомера троянські промовці їли райдужні квіти і рису, себто наших півників, щоб збагатити свою красномовність. (Див. ДЕМАГОГІЯ, ДЕМОС - ТЕН).

**КРАСІНЬСКИ ЗИГМУНД** (1812—1859) — найбільший поруч Міцкевича та Словацького, польський поет. Визначніші поезії «Нсальми будучини» та драми «Небожеська комедія» та «Іродіон». Красіньскі визначався незвичайною, просто пророчою інтуїцією, яку він виявив у «Меморіялах» до Пали Пія ІХ та до Наполеона ІІІ, пишучи про Росію, що «вона — великий комунізм, керований владою, одночасно військовою й теократичною», або, що «Дантон, Марат, Робесп'єр — то немовлята, якщо їх поставити поруч таких революціонерів, як Іван Грозний, Петро І, Микола І». І далі: «Москва — то найнещасніші істоти в світі, а тому й найбільше здеморалізовані... В глибині душі вони свідомі свого каліцтва, але не мають ані розуму, ані гідности з ним сківчити. Воліють відвіщувати своє положення до якогось ідеалу раб-

ства, а при тім мріють, що раніш, чи пізніш в таким самим рабстві опиниться весь світ. Звідціль у них така пристрасна похоть завоювань, це компенсація за власні муки, бо дає нямлю на потоптання і страждання інших. Ідея універсальної монархії — то мовчазна згода поміж урядом і підданими: за таку ціну дається урядові силу, щоб ламати опір інших... У цім полягає таємниця і душа цієї імперії. Хай ніхто не сподівається, що її колибуть змінить чи той уряд чи ті піддані: не змінять, бо то одночасно форма їх існування і зміст того існування... Присмирій, здемаскований, але не ослаблений, він (московський уряд) схопить за іншу зброю... приготує собі інші шляхи, темніші і певніші. Подасть руку всім підпіллям і замаскованим махерствам. Купуватиме своїм золотом і підпиратиме своїми інтригами. Одним словом віддасть усю свою могутність на ціль соціальної революції...»

Так писав емігрант З. Красіньскі понад 100 років тому.

**КРАСОВСЬКИЙ ПЕТРО** — львівський архітект італійського роду з Швайцарії. Будував у рр. 1568—70 **КОРНЯТКОВУ ВЕЖУ** (див.). Трьохсвятительську каплицю (зак. 1578), вежу Вірменської катедри та інші.

**КРАТЕР** — у греків опукувата посудина з двома вушками, в якій мішали вино з водою. У Лесі Українки в «Орґії»: «У нас в кратерах вода все панувала над вином...»

**КРАТЕР** — заглиблення вулканічного походження, з якого виходять (або виходили, як що вулкан уже загаслий) гази, лава та інші вулканічні речовини.

**КРАШАНКА** — варене великоднє однобарвне, переважно червоне, яечко: На вербницю б'ючи вербовою гілкою, примовляли:

Не я б'ю, верба б'є, —

За тиждень — Великдень:

Ось недалечко — червоне яечко.

Крашанка тим відрізняється від писанки, що останню ніколи не варять і вкривають її символічними різнобарвними визерунками — крашанку ж завжди круто варять, освячують біля церкви і споживають вчисто на розговинах та під час свят. Шкарлупиння з крашанок залишали на могилках після поминальної трапези. Батько родини розбивав крашанку на швинтарі об хрест своїх батьків та родичів і давав споживати її бідним. Крашанки кидали і в черну борозну на полі, як жертву. Іноді й величійні яйця називають у нас крашанками, але ніколи не — писанками (див. ЯЙЦЕ, ПИСАНКА).

**КРАШЕНИЦІ** — у гуцулів червоні суконні штани.

**КРЕАТУРА** — ставленик впливової особи і слухняний виконавець її волі, звичайно людина низької моральної вартості.

**КРЕВЕЦЬКИЙ ІВАН** (1883—1940) — український історик, дійсний член НТШ, директор Бібліотеки НТШ (з 1905 р.), дослідник історії Галичини середини ХІХ ст. Залишив два томи «Монографій» та багато статей і наукових розвідок, розкиданих по різних часописах, головне в «Ділі», «Новій Зорі» та в ЛНВіснику. Був редактором офіційного органу ЗУНР «Республіка» в Станиславові в 1919 р. та «Старої України» у Львові 1924-25 рр.

**КРЕЙДА** — рід вапняку, витвореного з нижніх шкаралупок морських тваринок, дірчаток. В Україні крейдові відложжя досить поширені на Волині, Поділлі, на Лівобережжі, в Карпатах та Яйлі. Свячена крейда служила в нас засобом охорони від нечистої сили: «Крейда, як її освятити на дев'ятьох всеночних, або на Великдень то допомагає проти злого духа. Коли чоловік має таку крейду при собі, то може йти в незнати яке нечисте місце, то нічого йому не станеться.» (Етн. Зб. НТШ. У, 165, також ХХХІІ, ст. 209). Свячену крейду давали пити з водою людям, хворим на падачку (епілепсію) (там же, У, ст. 165).

Свяченою крейдою писали також увечорі перед Юрієм хрести на дверях стаєн і хлівів, щоб ніяка нечиста сила не шкодила худобі (там же, 165—66).

Сила свяченої крейди походить не тільки від того, що вона — свячена, але й від того, що її вживається для окреслення чарівного охоронного кола: «Щоб умерлий не приходив до своєї хати, описують довкола хати свяченою крейдою і при тім вимовляють слова, що небіжчик не має права до них приходити» (там же, ХХХІІ. 207). «Треба стати на місці і обкреслити тою крейдою довкола себе колесо, то нечистий буде ходити довкола, а того чоловіка не побачить. Нераз він розженеться просто до нього, але як скоро натрапить на крейдяну риску, то відскочить, як коли б ударився об стіну» (там же, У, 165).

**КРЕМЕНЧУК** — місто на лівому березі Дніпра на Полтавщині. Постало в 1571 р. Боплян описував його в 1655 р., як гарне місто. У 1663 р. його спалив Брюховецький. За гетьманщини Кременчук був сотенним містечком Миргородського полку, а в 1765 р. — губернським містом Новоросійської губ. У 1789 р. губернські установи були перенесені в Катеринослав, а місто Кременчук в 1796 р. включено в склад Чернігівської губ., і тільки в 1802 р. в склад Полтавської губ.

**КРЕМІНЬ** — дуже твердий мінерал. «Твердий, як кремій». — кажуть не тільки про твер-

ду річ, а й про твердосерду, або вперту людину. «З кременю серце», — невблаганне, жорстоке. Звідти гора з кременю — символ твердого, непотульного характеру:

Ой, горочко високая, кременю, лупайся!  
Не буду тя, любко, бити, лиш вистерігайся!

І ще:

Ой ти, горо кремінная, чом ти лупаєшся?  
Скажи, скажи, серце дівко, правду, з ким  
кохаєшся?

Ой що ж бо я за гора була, щоб я лупалася,  
Ой хіба б же 'я розуму не мала, щоб я  
призналася.

(Метл.)

У Чубинського (IV, 295) гора кременнестая — севкруха норовистая.

Але був кремій і символом кріпкості в зміслі здоров'я, сили; звідти й вираз — «кремезний чоловік». «Я, добродію, був колінь кремій а тепер і губки не стою» (П. Куліш «Зап. Юз. Руси»).

**КРЕМЛЬ** — фортеця в давніх московських містах, а зокрема твердиня в Москві, обнесена мурами в ХІV ст. Вона займає простір 17 гект. У ній знаходяться 4 великі собори і 12 церков, колишні царські палати, музеї та касарні. Також мавзолей із трупами Леніна та Сталіна на славнозвісній Червоній площі, де за царів рубали людям голови. Із тим Кремлем також пов'язана історія жахливих, часто масових убійств та злочинів. Тут цар Іван Грізний розторошив золотим берлом голову свого власного сина. Тут із його наказу задушено побожного митрополита Филипа, голову московської православної Церкви. Кремль — символ страшних злочинів у минулому і лабораторія та кузня злочинної політики кліки теперішніх деспотів, що мріють підкорити й уярмити, не хетуючи ніякими засобами, весь вільний світ, як уярмили вже всю Східню Європу та величезні простори Азії. Верховний Совет ССРС збирається тут у палаці, що його збудував Микола І. Советські можновладці виголошують промови з місця колишнього царського трону. В залі св. Катерини відбуваються за давніми традиціями пишні бенкети — з лакеями, срібним посудом, з вишуканими, виготовленими найкращими кухарями стравами, з дорогими винами в кришталевих келихах і з невідмінною водкою. «В палаці царя Миколи І находились житлові кімнати останнього царя Миколи ІІ. Тут залишено й по нині все так як було колись за життя царя. Все тут, навіть олівці й попільнички на тому місці, на якому залишив їх цар. Московські злочинці на Кремлі — великі патріоти Московії. Для них усе, що московське, дороге й гідне пошани. Але немосковські народи в їх кігтях не сміють нічого свого мати, не сміють нічого свого любити, ні шанувати, починаючи від рідної мови, з

якої мусять переходити на московську. Не сміють мати своїх історичних пам'яток, ні традицій, мусять забути все, що могло б їм нагадувати окремішність від «старшого брата». Належить ще додати, що міністерства ССРР знаходяться в різних місцях Москви. У Кремлі живе й урядує лише знать — верхівка і провід» (М. Л. в лондонській «Укр. Думці»).

**КРЕМПСЬКИЙ** — козацький ватажок, що після смерті Лободи був проголошений гетьманом. Його погромив Жолкевський в 1596 р. на річкою Солоницею, під Лубнями. (Див. НАЛИВАЙКО, СОЛОНИЦЯ).

**КРЕМ'ЯНЕЦЬ** — місто на Волині відоме в XIV ст. 1500 р. його спалили татари, а потім відбудувала королева Бона (коло 1550 р.). Тут у рр. 1805—1831 був славний лицей Чацького, що відіграв значну роль в культурному житті України. Від початку XVII в. і до 1863 р. був тут також монастир василіян і друкарня. Був тут також осідок православного єпископа.

**КРЕНДЕЛЬ** — весільне печиво. Про нього писав Г. Мироненко в своїй праці «Весілля на Полтавщині»: «Крендель — своєю формою — це наша дуже викручена, з два рази закрученими всередину кінцями, писана буква «Г», або латинське «С». Формою своєю крендель нагадує малюнок орнаменту острова Криту ще з другого тисячоліття нашої ери, що так дивно схожий з нашою орнаментикою того ж часу так зв. Трипільської культури» («Новий Шлях» I, VI, 19-59 року).

**КРЕНКШО ЕДВАРД** — англійський публіцист, редактор «Обсервера» що подорожував в ССРР, а зокрема в Україні і після того написав книжку «Росія без Сталіна» (1956 р.), яку закінчує розділом «Сонце в Києві»:

«Українці в Києві показують тепер, подібно як вірмени в Єревані, що можна зробити для прикраси життя і для того щоб воно було трохи менше похмуре навіть під найбільше гноблячим режимом... Сидячи на лавці під каштанами, зачарований золотою банею великої катедрі св. Софії, я подивляв у думні чудові фрески цієї церкви, на яких постаті одинадцятого століття ілюстрували життя, елястичність, атаку і закономірність дії, що так шілковито відсутні в Росії, відколи татарська інвазія змела розквітлу, сильну культуру, що своїм корінням виходила з Києва, і що тоді занекла, залишаючи для виповнення порожнечі Москву, виплекану в невільництві... І здавалося мені, що тут історія ще не закінчена, і що Советський Союз може стоїть на порозі епохи зворотньої колонізації... Після всього, чого зазнали українці від Есманових і большевиків, їхня завзятість і твердість, їхня вроджена практичність може дуже добре стати домінуючою силою Советського Союзу...»

У попередній своїй книжці «Гестапо» він висловлювався про українців далеко менш симпатично, повіривши злісній пропаганді про співпрацю українців з Гестапо в винищуванні жидів.

**КРЕПА** — легка, прозирчаста шовкова тканина, дрібно поморщена. **ЧОРНА КРЕПА** — символ жалоби.

**КРЕСАЛО** — прилад для здобування вогню, коли не було ще сірників. Складався він із чотиригранної сталеві пластинки, завтовшки в 1/4 цаля, завдовжки 3½ цалів, потім із тонкого гострогранного шматка кременю і губки. Губку виготовляли з особливої породи грибів, що ростуть на стовбурах старих овочевих дерев і так і називаються губками. Їх товкли обухом сокири, довго виварювали в киплячій воді, де перед тим вимивалася вовна овець від сірки, а потім сушили. — від цього вони робилися незвичайно м'якими легкими й дуже запальними. (К. Ст. 1895, У, ст. 199—200).

**КРЕССОН В. П.** — історик, автор книжки в англійській мові «Козаки: їх історія і країна» (Нью Йорк 1919). Відзначивши відмінність обставин, в яких два великі революціонери XVII ст. Б. Хмельницький і О. Кромвель провадили свою боротьбу Крессон підкреслив своєрідний республікансько-демократичний дух, що виявлявся в них обох: «Обидва в ім'я свободи, пробували розбудувати народи які щойно підіймалися з тиранії феодальних організацій, у вільні держави. Обидва намагалися зберегти демократію — предтечі сьгоднішніх типів демократій, незалежними від автократичних урядів, що їх оточували...» («Визв. Шлях» 1959, XI, ст. 12-32).

**КРЕСТІНСКИЙ НІКОЛАЙ** (1883— ) — визначний московський большевик народний комісар фінансів (1918—20). Будучи потім послом у Берліні (1921—30), категорично противився тому, щоб радником посольства був іменований українець, хоч, згідно з конституцією, Україна мала тоді право мати свого представника при амбасаді. При цьому виходили неймовірні, прямо пинічні провокації. В листуванні про це питання між Москвою й Харковом прийшло до такого курйозу, що Москва запропонувала уважати Крестінського українським представником тому, що його прізвище кінчається на «...ський». (З. З. Беседовський «На путях к термідору», «Вільна Україна», Збірник ч. 19, 1958 р., стор. 32).

**КРЕХІВ** — село Жовківського повіту в Галичині славне монастирем оо. Василіян в початку XVII ст., а в ньому його іконостасом і взагалі будівництвом, та **КРЕХІВСЬКИМ АПОСТОЛОМ** — важливою пам'яткою української

літературної мови з 1560 р., що її описав і граматично обробив проф. Ів. Огієнко. Історію Крехівського монастиря, що відіграв важливу роль у нашому культурному житті, списав проф. В. Січинський в філадельфійському «Шляху» (5. УП. 1953): Заложений він був двома черпцями, що прийшли, мабуть із Києво-Печерської Лаври коло 1613 року.

«Під час облоги Львова гетьманом Богданом Хмельницьким в 1648 р. приїздила до гетьмана делегація духовників з Крехова. Під час походу гетьмана П. Дорошенка з турками на Галичину гетьман щоб забезпечити Крехівський монастир від розгрому і грабіжу, післав монастиря на залогу Івана Мазепи. Однак татари і турки хотіли здобути монастир і «Мазепа з рушниці много турків побив, за що вельми розгнівався хан», як каже Чернігівський літопис. Неприємну справу з союзниками полагало дипломатичним хистом гетьмана П. Дорошенка але Крехів мусів скласти туркам відкуп. З часів обсаджування Західної України українськими військами в 1705 р., під проводом гетьмана Івана Мазепи. Крехівський монастир мав у своїй цінній бібліотеці пам'ятку перебування І. Мазепи в Галичині — розкішне видання «Апостола» 1696 р., як дар сусідньому Верхратському монастиреві, з підписом гетьмана Івана Мазепи. (Надпис відкрив автор цих рядків (себто проф. В. Січинський, Є. О.) у Крехові в 1935 р.).

«Знаменитий дереворит Крехівського монастиря 1699 року виконав Діонісій Сінкевич, ігумен монастиря, згодом візитатор монастирів львівської дієцезії та виконавець інших дереворитів для Братської друкарні у Львові по 1732 рік)...»

**КРЕХОВЕЦЬКИЙ ІВАН** — покозачений шляхтич із Галичини визначний діяч Хмельниччини «один із найкращих, найчесніших і найбільш завзятих її провідників» (В. Липинський «На переломі» ст. 111). Спершу він був писарем полковим корсунським, потім наказним полковником ніжинським потім полковником корсунським і врешті суддею генеральним. У 1650 р. Хмельницький вислав його до короля Яна Казимира, який його «на аудієнції приватній» прийняв, а потім він був одним із головних творців союзу України з Семигородом і Швецією і одним із тих українських дипломатів, що до такої важної тоді для України балтійсько-чорноморської коаліції 1656 р. довели. Зовсім природно як пише В. Липинський, що в Гадяцькій умові України з Польщею, проти якої головним чином зверталась балтійсько-чорноморська коаліція, він участі не брав і пізніше належав до тієї комісії, що в р. 1662 мала допильнувати звороту церков, які відобрала була Польща від православних. У р. 1664 він протестував разом із іншою старшиною проти ганебного розстрілу гетьмана Виговського, а в р. 1665 потрапив у московський полон і пішов на заслання

разом із обозним Носачем, полк. Як. Усенком та іншими. (там же ст. 164-65). Того ж року і помер на засланні.

**КРЕЧЕТ** — хижак із породи соколів, визначаючись поміж ними своїм ростом і силою. Кречети цінувалися досить дорого: за Литовським Статутом червоний кречет коштував 6 рублів білий 5 а сірий 3 рублі. У «Слові о Полку Ігореві» кречет виступає, як символ небезпечного й хижого ворога. (Барсов «Лексикологія Слова»... 1889. I, ст. 406).

**КРЕЧЕТНИКОВ МІХАІЛ** (1729—1793) — московський генерал, що наводив московські порядки в Лівобережній Україні, в 1768 р. здавив КОЛІВЩИНУ (див.), а в 1793 р. був ген. губернатором Правобережної України.

**КРЕЧЕТОВИЧ ЙОСИФ** — єпископ ізюмський Обновленської Синодальної Церкви, ворог Української Автокефальної Церкви, який виступаючи проти неї, все ж мусів у доповіді на соборі Укр. Сін. Церкви 7-20 V. 1925 (видана окремою брошурою «Происхождение и сущность самосвяинства липковцев») визнати величезну популярність УАПЦ серед українського народу:

«Без сумніву, найповажнішим явищем у церковному житті православної України, за останні роки. — так починає він свою доповідь, — є липківщина, самосвятство. Виступивши відкрито під прапором автокеф. соборноправної Української Церкви самосвятство, порівнюючи за короткий час, об'єднало коло себе в Україні до 1500 парафій і перекинуло свою діяльність далеко за кордон, до Півн. Америки, де завойовує собі парафію за парафією. Якщо покласти пересічно по 2-000 на парафію, то прийдеться ствердити, що самосвяти мають у своїх рядах три мільйони людей. Додайте до цього, що тут, у тих трьох мільйонах, зосередилися всі активні сили українського воюючого національного шовінізму незалежно від їх релігійних переконань в ім'я будівництва самостійної України, і ви мусите ствердити, що явище самосвяства дуже поважне. Коріння самосвяства липківців лежать дуже глибоко; щоб зрозуміти само явище, необхідно виявити ці корені...»

І тут єпископ-обновленець, стурбований розростом Української Церкви, не спинається навіть перед політичним доносом. (А. Річинський «Проблеми укр. рел. свідомости» 1933. 6).

**КРИВДА** — несправедливість, неправда:

«Чия кривда нехай того Бог скарає» (Номис, ч. 2293). «Хто кривдить людей той кривдить своїх дітей» (там же, 2296).

У «Соломонових судах», включених у давній грецький збічник «ПАЛЕЮ» (див.), поширений в давній Україні, оповідається про таку загадку, задану Соломонові: «Стоїть щит, а на

щиті заяць; прилетів сокіл, взяв зайця, і тут сіла сова». Біс, що служив Соломонові, пояснював так цей образ: Щит — земля, заяць на щиті — Правда, сокіл узяв зайця — янгол узяв Правду на небо, а тут сіла сова, себто Кривда: Правду взято на небо, а на землі зісталася Кривда. (М. Грушевський «Іст. у. літ.» IV, 258).

Цей мотив панування кривди на землі широко розроблявся в наших колядках та псалмах. які зазначають, що панування кривди, чи неправди, протриває аж до Страшного Суду, коли правда таки переможе кривду, і в деяких іконах Страшного Суду бачимо напис: «Правда Кривду стріляє, і Кривда падає зі страхом» (там же ст. 641). Правда вертає собі перемогу аж із останньою перемогою Бога над Антихристом. Цей песимістичний погляд нашого народу про панування Кривди в цьому світі, що виправдувався поневоленням і закріпаченням українського селянства, найшов свій вислів у чисельних текстах псалми про Правду й Неправду, що їх навів М. Грушевський в своїй «Іст. у. літ.» т. IV. Наведемо тут уривок із псалми, яку записав П. Куліш у 1850-х роках:

Нема в світі Правди — Правди не зіскати,  
Що тепер Неправда стала правдувати,  
Уже тепер Правда стоїть у порога,  
А тая Неправда сидить кінець стола,  
Уже тепер Правду ногами топтають,  
А тую Неправду медом наповають,  
Уже тепер Правда сидить у темниці,  
А тая Неправда з панями в світлиці,  
А вже тая Правда сльозами ридає,  
А тая Неправда все п'є та гуляє,  
Деся ти, Правдо, вмерла, чи ти заключена,  
Що тепер Неправда увесь світ зажерла..

— — —  
Вже бо кінець світу оце приближився  
Хоть рідного брата тепер стережися!  
Із ним на суд стати — Правди не зіскати,  
Тільки сріблом-злотом панів насичати.  
Хто по-правді судить, то того карають,  
А хто по-неправді, того поважають,  
Ой, хто буде в світі правду ісполняти,  
Тому зошле Господь щодня благодаті,  
Бо сам Господь — Правда і смирить горди-  
ню,

Сокрушить Неправду, вознесе святиню.  
Цей малюнок панування Неправди, чи Кривди, на землі хіба не відбиває в кожному рядкові й того стану речей, що існує й тепер в Україні за большевицького режиму? Тим-то не треба дивуватися, що й за наших часів «Літературна Газета» в Мюнхені видрукувала 8. III. 1958 філософські міркування Л. Біласа, що цілком відповідають нашим давнім народнім поглядам:

«У Святому Письмі віде не сказано про природну перемогу добра над злом, правди над неправдою, справедливості над несправедливістю. Це перечило б досвіді історії, тому, що кожний бачить і переживає. Що більше, Святе Письмо виразно говорить про послаблену перво-

родним гріхом вдачу людини, якій зло ближче, ніж добро. Людська історія — «чівітас террена» св. Августина демонструє й демонструватиме — востаннє з приходом антихриста — перемогу ба вьому світі природного, іманентного зла, неправди над надприродним, трансцендентним добром, правдою. Тільки кінцева Божа інтервенція, надприродний акт закінчить історію перемогою справедливості».

**КРИВЕ** — як ухил від простолінійности, символізує несправедливість, неправдивість, неправедність. Звідти **КРИВИМИ ДОРОГАМИ ХОДИТИ** — жити злочинно. Звідти **КРИВОВІРНИЙ** — сретик, з **КРИВОДУШНИЙ** — лицемір, фарисей. **КРИВИЙ ЧОРТ** — найгірший (Франко «Припов.» III, 322). Тимто **КРИВИМ ОКОМ ПОГЛЯДАТИ** — мати якісь злі наміри чи думки, а **КРИВОПРИСЯГА** — то фальшива присяга, а **КРИВОСУДЯ** — неправедний суддя.

**КРИВЕ КОЛЕСО** — символ сонця? На Вороніжчині, на Трійцю, дівчата при вінкоплетинах співали пісню про Криве Колесо:

Аврелі! Криве колесо  
Куди котишся?  
На базар, на базар!  
Та за чим, та за чим?  
За мукою, за мукою.  
А нащо тобі муки?  
А дівчатам на вінки...

В деяких варіантах співали:

..по муку, по муку,  
По муку пшеничную,  
По Химочку (чи Оленку, чи ще як)  
заграничную...

Тут «мука пшенична» — символ молодості, і тим пояснюється безглуздий, на перший погляд, потреба муки «на вінки».

Коли на м'ясниці «водили козла», теж співали про Криве Колесо:

Криве Колесо, куди котишся?  
Ой котюсь, валюсь по смородину,  
По смородину, по червоную,  
По червоную, зеленую.  
Що червоная — то батенько,  
Що зеленая — то свекорко..

(М.УЕ НТШ, XVIII, 226).

Дикарев ставив це Криве Колесо в зв'язок із сонцем, бо **КОЛЕСО** (див.) все було символом сонця, але чому воно криве? Може бути, що пісню про Криве Колесо співано перше при виконуванні **КРИВОГО ТАНЦЮ** (див.), від якого пізніше вона відірвалася, але Кривий Танець мав іншу, спеціально до нього застосовану пісню.

**КРИВИЙ ТАНЕЦЬ** — архаїчний хоровод. П. Чубинський зазначав, що цим хороводом «майже завжди» (III, 32) розпочиналися колісь весінні гри, і цей факт може вказувати і на

Його хронологічне першенство, що відповідає його глибокій примітивності. Дівчата, що беруть у ньому участь, бігають, побравшись за руки, довгою чередою між трьома застромленими в землю кілками, або трьома, посадженими на землю, дітьми, або й просто туди, куди тягне їх провідниця хороводу, виробляючи всякі викриваєні, та співаючи нехитру пісню, яка все повторюється без змін:

Кривого танцю йдемо,  
Кінця йому не знайдемо:  
То вгору, то в долину,  
То в ружу, то в калину.  
А ми кривому танцю  
Не введемо кінцю,  
Бо його треба вести,  
Як віночок плести.

Або:

А кривого танця  
Да не введем кінця:  
Ведем, ведем та не введем,  
Плетем, плетем та не виплетем..

Всі додатки, які причіплюються до цього основного мотиву носять, як завважив М. Грушевський, явно пізніший характер. Первісна ж вага цього танцю лежить, очевидно, не в тексті, а в русі, якого завдання — підняти настрій, збудити енергію природи, що відроджується з весною. (М. Грушевський «Іст. у. літ.» I, ст. 100-01, 168)

**КРИВИЙ ЧОРТ** — найгірша нечиста сила, як каже наша народня приповідка (Ів. Франко, III, 322). І в Гоголя в «Ніч під Різдво» чорт згадує про Кривого Чорта, як про найпершого на вигадки в пеклі. Окривів цей чорт від того, що, коли він зробив вовка, хотів нацькувати його на Бога, але вовк не зрушив із місця. Коли ж Бог наказав: «Гузя на Диявола!» вовк кинувся на чорта, а той втік на вільху, — вовк всетаки всів відгризти йому п'яту. (Див. ВІЛЬХА).

**КРИВИЧІ** — предки сучасних білорусів. Жили вони, за літописом, на верхів'ях Волги, Зах. Дніпру та Дніпра. Дуже рано поділилися на дві галузі: подвинську, з Полоцком на чолі, і подніпровську, що сформувалася пізніше, зі Смоленськом.

**КРИВОНІГ** — орнаментальний мотив наших вишивок та писанок. Він зустрічається в новітній розвинутій формі на посуді трипільської культури, на посуді скитської культури, на орнаменті Св. Софії Київської, а головне в малюванні на стінах українських хат в оздобленні одного боку печі. Це символ сонця й вогню. (Див. Кірінний в «Укр. Самост.» Великдень 1952)

**КРИВОНІС ДЕНИС** — кошовий отаман на Закарпатті в рр. 1671-72.

**КРИВОНІС МАКСИМ** († 1648) — один із

відоміших полковників Хмельницького, що брав визначну участь в погромі поляків під Корсунем, взяв Немирів і Полонне, де вирізав всіх поляків і жидів. «як худобу», розбив під Баром і винищив до одного військо Андрія Потоцького, сина польського гетьмана, а самого Потоцького захопив у полон і відправив до Хмельницького; добував Кам'янець Подільський, та не взяв його, але під Махнівкою знищив військо Яреми Вишневецького і ледве не спіймав на списа його самого, але той якось вивернувся і втік; здобув Збараж. Вславився своєю жорстокістю і неперемінливістю в засобах. В. Липинський так характеризує його:

«Враження агента, якому залежить не на збудуванню України, а тільки на зруйнуванні Польщі при допомозі козацького повстання, робить найголосніший провідник революції 1648 р. жорстокій і неперемінливий в засобах демагог, полк. Максим Кривоніс, жовнір шотландський, що перед повстанням прибув в Україну. З приводу тієї його руйнуючої демагогічної діяльності виникають гострі непорозуміння між ним і Гетьманом, якому врешті удалося Кривоноса усунути..» («На переломі» ст. 180).

«Кривоносові ніякої шарпанини ми не дозволяли, ані до руйнування міст дозволу не давали». — писав Б. Хмельницький в серпні 1648 р. до польських комісарів. У тім же часі повідомляв А. Кисіль польського канцлера, на підставі листа до нього о. Петронія Ласка, якого він вислав послом до Хмельницького, що «Кривоноса взято й приковано до гармати за шию ланцюгами». За тиждень він знову писав: «Кривоноса було до гармати приковано, але при о. Ласку, за запорукою, випущено». Непорозуміннями між Хмельницьким і Кривоносом цікавився також папський нунцій у Варшаві Де Торрес, який доносив про це Папі під датою 19 серпня 1648 р. (там же ст. 280). В. Липинський додавав: «Факт, що за діяльністю Кривоноса з зацікавленням слідили агенти протестантських держав, і що поміркованість та обережність Хмельницького була їм дуже не до вподоби, дає підставу здогадуватися, що в лиці кривавого провідника української «черні» ми маємо до діла зі свідомим, або може несвідомим виконавцем тієї сторонньої волі, для якої заведення ладу й порядку в Україні та будова української держави були ділом зовсім байдужим, або в усякому разі навіть менш ніж другорядним.. Може в звідомленнях представників протестантських держав у Паргороді та в англійських і шведських архівах криється розгадка цієї загадкової постаті..» (там же, ст. 180, 280)'

«Газет де Франс» з 1649 р. писала, що Кривоніс одержав смертельну рану в листопаді 1648 р. під час облоги Замостя (там же, 280).

Натомість д-р П. Винар не погоджується визнати «агентурну роботу Кривоноса, а тим більше його шкотське походження.. Сумнівчо,

що б чужинець без знання психології української черні за короткий час зумів зорганізувати боездатну селянську армію. Натомість існує ціла низка даних, які вказують на автохтонне походження Кривоноса. Напр., Головінський в своїх записках пише про нього, як про мешканця Острога, а одне джерело вказує, на його ковальський фах у маєтностях Ю. Немирича на Чернігівщині. Донеслося також декілька листів Кривоноса до ротмістра Корицького, з яких виходить його автохтонне походження. Крім того, відомо, що після його смерті діяв його син Кривоносенко (1649 - 1654), який був козацьким полковником. Всі ці вістки підтверджують баш здогад про українське походження Кривоноса» («Свобода», 25. IX, 1959).

**КРИВОНОСІВЩИНА** — зрив кровожадного бажання «пімсти за кривди» серед народніх мизів, що виявляється в соціальних революціях.

**КРИВОПРИСЯГА** — брехлива присяга Український кодекс 1743 р. карав кривоприсягу відрубанням двох пальців правої руки, що підносить особа, яка присягає, та оголошенням кривоприсяжника безчесною й негідною довір'я людиною. (ЗНТШ т. 159, ст. 164).

**КРИВУЛЯ** — в орнаменті зигзаг, простий або складений з кружечків. У Чубинського: «Чумак у дорозі вирізує (на ярмі) складаним ножем то дорожки, то кривульки, то зубчики» (VII, ст. 406).

**КРИВУЛЯСТА ПЛАХТА** — плахта з зигзагуватими визерунками.

**КРИЖАНИЧ ЮРІЙ** (1617-1685) — хорватський учений, який надіявся, що Москва вивольить південних слов'ян з-під турецької підлеглості, і тому їздив в 1659 р. до Москви пропагувати свою ідею єдиної слов'янської держави на чолі з московським царем. По дорозі до Москви знайшов в Україні велику «політичну ересь, що жити під православним царством московським гірше турецької муки й єгипетського рабства». Але в Москві його великими проектами не тільки не захопилися, але зіслали його в 1661 р. за них у Сибір. Повернувшись після 15 років до себе додому, він написав книжку, в якій констатував, що москалі розумом тупі і забобонні, примітивні в торгівлі і в рільництві, брудні в хатній господарці; посуду ніколи не мийть; в хаті можна задохнутися від смороду і втратити половину крові від блощиць. Москалі, мовляв, всі безпросвітні п'яниці, включно з жінками, брехуни, онуканці, підступні, жорстокі; страшенно ледачі і без примусу не зроблять нічого на світі для самих себе. Якщо хтось їм не покаже, то їм нічого не можуть видумати. Крамарі не знають примітивної арифметики. Хабарництво і крадіжництво начальників неймовірно і загальні —

від найвищих вельмож до найнижчого урядовця. Священики малограмотні і такі ж некультурні, як і мужики. Книжок у Московщині ніхто приватно не має. Навіть турки чи татари культурніші за москалів. (За В. Ключевським «Курс русской истории», П. Штепа «Українець а Москвин», 1959, стор. 68—69).

**КРИЖМО** — візок полотна, який хресна мати купує дитині на хрестини. Воно залишається на власність дитини, з нього шиють дитині сорочечку, а якщо дитина — хлопець, має йти на військову службу, то тоді їй не шиють сорочечки, а залишали до того часу, аж поки треба буде йти до війська — оттоді вже шиють парубкові сорочку і виряджають до набору (МУЕ НТШ, VIII, 192). Якщо дитина вмере, то з крижма шиють їй сорочечку, або вкривають ним домовину. (там же, XV, 99).

Це крижмо — нагадує нам ту білу одіж, що її діставали в початках християнства новоохрещені, що, за словами ап. Павла, «скинули з себе стару людину», а вдягнулися в нову людину, сотворену Богом у справедливості й у святості правди». (Ефес. IV, 22-24). Біла одіж була символом їх духового відродження в Тайні Хрещення, а одночасно було пригадкою, що і в майбутньому їх життя повинно бути чисте й вільне від гріхів. Цю білу одіж новоохрещені носили цілий тиждень, а потім зберігали її до кінця життя, як дорогоцінну пам'ятку свого охрещення. Теперішнє крижмо — це рештка того давнього обряду і символізує також праведне, чисте життя, що його повинен мати кожний християнин. Тому священик, огортаючи дитину в крижмо проказує: «Одягається слуга Божий (Н. Н.) в одіжу справедливості, в ім'я Отця і Сина і Св. Духа. Амінь». Цісля цього проказують ще й слова тропаря: «Подай мені ясну одіж, наймилосердніший Боже наш, Христе, що одягаєшся світлом неначе одягом».

**КРИЗА** — переломовий момент, небезпечний стан, що загрожує поганими наслідками. Суспільна криза виникає, коли межі масою народу і урядовою клясою рветься зв'язок, коли надає та пропорція, що забезпечує суспільну рівновагу і виявляється з одного боку в авторитетності влади, свідомості своєї відповідальності перед народом, а з другого боку в дисциплінованості й жертвенності народніх мас, що вірять своєму прововоді. Коли порушується ця рівновага, з'являється криза — криза господарська, що виявляється в розбіжності економічних інтересів ріжних складників суспільства; криза думки й свідомості, що виявляється в намаганні переоцінити духових та етичних вартостей; криза влади та режиму, коли виявляється надто драстично розбіжність інтересів політичного характеру. Кожна суспільна криза розв'язується шляхом заміни керівних елементів нації, і витворенням нових суспільних форм життя. Це те, що



отримало популярну в публіцистиці назву — «циркуляції еліт». Історія, за виразом Парето, це — «кладовище аристократій («Трагтато ді соціолоджія...» 1923, III, 262), але це одночасно, як зазначив Бертолотто («Говернаті о Говернанті» 1923, 26) і «колиска нових аристократій», що виходять із суспільних криз, здобуваючи довір'я мас, яке були втратили попередні керівники.

У часах криз панують неспокій, насильство і нелад. Людина відчуває себе на призволящі сил, над якими немає контролю. І тоді вона часто віддається двом крайностям — або замикається в егоїзмі, намагаючись використати всі нагоди, що їй представляються, у своєму власному інтересі, і спекулює на шкоду загальному та на задоволення своїх амбіцій, «ловлячи рибку в каламутній воді», або, шукаючи забезпеченості, відмовляється від власної незалежності, з якою не знає, що робити, і поповнює лави прихильників тої чи іншої амбітної сильної особи, що обіцяє їй протекцію взамін за вірну службу голошеним нею ідеям та необхідній для розв'язання кризи сильній владі.

**КРИКЛИВИЦІ** — хворобливий стан дитини, коли вона кричить, без сліз. З крикливицями були зв'язані у нас різні забобони. Так на Київщині казали: «Як плаче дитина дуже, що аж ніби кричить і ніколи не втаває, то це крикливиці. Вони од того бувають, що їх насилає знахарка яканебудь, як розсердиться за віщо на ту сім'ю. Одробити їх неможна інакше, як наславши на чію небудь дитину. Згонить їх лучче через воду. Є такі крикливиці, що їх тільки на волу насилають, а є такі, що на хату наслані. Ці, що на хату наслані, трудніше згонити...» (МУБ НТШ, IX, 59). «На крилосі коло дяка, де він усе стоїть, прибита картина, де показано, кому од чого молитися. От і від крикливець дяк знайде тут св. Антонія візьме семигривенник тай одмолує з попом. Часом, як і наймання (служби Божої) не допомагає, то усі пожуриються, що це вже гнів Божий...» (там же, 4).

На Херсонщині проти крикливець поручали такий засіб: взяти у праву руку червоного проса, влізти на ворота, сісти на них верхи й проговорити тричі: «Кури просо подзьобають і крикливиці позбирають». Потім треба висипати просо за пазуху і тричі плюнути на землю...» (Ястребов у «Летоп.» III, 108). І у Чубинського (I, 141) вигоювання від крикливець в'яжуться з видзьобуванням їх курами: «Прийшла я до вас із крикливицями і безсонницями. Кури-куриці, нате вам крикливиці.»

**КРИКСИ** — безсонниця дитини, що супроводиться плачем.

**КРИЛА** — частина тіла птахів та комах, що служить їм для лету. Тому крила — символ лету, а рівночасно й духового піднесення: «У ньо-

го ніби крила вирости», — кажуть про людину, що одержала гарну вістку. «Притяли йому крила», — кажуть про людину, що мала сміливі пляни, але їх не прийняли вищі чинники. Сюди ж відноситься і вираз «Опустив крила, як обскубана гуска», «опустив крила». — значить відмовився від лету, від своїх сміливих плянів. Були крила й символом швидкості, що в'яжеться з летом. Тому у нас вітер — «швидкий, легкокрилий». І вже в «Слово о Полку Ігореві» згадується вітер «з трудною крилицю». У греків образ крилатих вітрів знаходиться з найдавніших часів, і ті крилаті вітри фігурують не тільки на поганських, але й на християнських пам'ятках. І наш Шевченко теж кликав: «Вітре мій, легкий, крилатий»..

Але крилатими можуть бути й інші атмосферичні та небесні явища, що надходять із великою швидкістю. З найдавніших часів у символіці всього світу крила, надані людям і тваринам що від природи крил не мають, означували надземний, чи духовий взлет. У християнстві крила надаються в іконографії тільки безтілесним істотам — янголам та добрим духам: звичайно це бувають орлині, чи голубині крила. В західній католицькій іконографії трапляється, що янгольські крила прикрашуються павиними перами, особливо в арх. Гавриїла або у херувимів. Але в православній іконі таке явище незнане. Проте, ніде і ніколи не надавалися крила людям, реальним земним сотворінням, хоч би як вони були прославлені (окрім Івана Предтечі). Проте, у донських козаків-старовірів, якийсь велемудрий їхній маляр причепив крила до постаті Ів. Богослова, очевидячки, з орла — «євангельського звіряти». Цей образ, під назвою «Івана Крилатого» дуже шанується в старовірів-розкольників, але в православній іконографії відкидається, як твір неканонічний («Віра і Культура» 1953, I, 29, 31).

Під впливом християнської іконографії уявлялися в нас крилатими й інші уосіблення духових сил. Так, у «Сл. о Полку Ігор.» ми бачимо Діву-Обіду, що «весплескала лебединими крильми на синім морі». Бачимо в народніх оповіданнях і крилатих зміїв, втілення нечистої сили, і навіть «крилатих вовкулаків» (Чуб. I, 13). Але тим часом як добрі сили, або бодай неутральні, як вітер, запозичають свої крила звичайно зі світу птахів і мають їх пера, як у янголів, білосніжно-білі, у чортів та інших представників нечистої сили, вони наподібноються кажановим.

Були в нас крила й символом охорони. Щоб зрозуміти цей символ, досить глянути на квочку, як вона дбайливо прикриває крильми свої пуплята, коли загрожує якась небезпека. Звідти й відомий вираз «взяти когось під крила» означає — взяти під опіку, в охорону.

**КРИЛІВ** — містечко на Київщині над Тясмином. Згадується в думках та в історії козацьких воєн XVII ст.

**КРИМ** — півострів на Чорному морі, злучений з Україною перекопською шийкою. Тут в давнину жили КІМЕРІЙЦІ (див.), яких греки називали пізніше ТАВРАМИ. Звідти й Крим до кінця XIII ст. називався ТАВРИДОЮ. Кімерійців заступили СКИТИ. Перейшли туди готи й гуни. Творили тут свої колонії фенікійці, римляни, греки. (див. КОРСУНЬ). Проте, субстрат кримського населення був той самий, що і в Україні. Проф. П. Курінний писав з цього приводу:

«Заселення Криму сталося з того ж західного південно - європейського простору (Франція), звідки його мала і Україна. Найдавніше поселенці прибули через південь України за доби ашельсько - мустьєрської, себто за яких 100.000 років до Р. Хр. В Криму в печері «Кіик Коба» пощастило відкрити не лише житло людини з того часу в двох поземах, але й поховання неандертальців (одного дорослого і двох дітей). Далі дослідження низки печер (Чокурча, Сюрень і ін.), показують, що це європейське населення в Криму продовжувало жити безперервно, а знахідка низки стоянок з доби азійсько - заденуазьенської і навіть двох поховань цієї доби типу печера Фатма Кота та різьблених гальок доводять, що і за 10.000 — 6.000 років перед Р. Хр. людність в Криму продовжувала жити, маючи культуру, спільну з усією динарською Європою, зокрема і в першу чергу Україною... Частина людности, яка згадується у Геродота під ім'ям кімерійців і таврів, була автохтонною Українською і мала культуру спільну з усім північно - західним Надчорномор'ям... Лише частина скитів була зайдами, а основна людність Північно - Чорноморських степів (теж скитів, що звали себе скелотами) продовжувала бути хліборобською і скотарською, мала культуру спільну з усією українською землею: ця культура була прямим продовженням хліборобсько - скотарської трипільської культури, творючи і заключний вищий етап розвитку...» («Українська Думка» ч. 2-3/303—304, Рік IX).

Греки мали в Криму, як і в багатьох інших місцях на березі Чорного моря, лише свої торговельні бази, побудовані у вигляді твердинь. Більшої території грекам і не було там потрібно. Тому-то, коли великий князь Володимир захопив декілька великих міст-твердинь по берегах Криму і примусив греків підкоритися, то в мировій угоді з ними він посилався на давні права русичів на ці землі. Він тільки взяв своє. Так русичі, як і греки це добре тоді знали.

З ослабленням Візантії, загіздилися в Криму італійські колонії, головню генуїні, що мали головний осідок у КАФІ (див.), та венеційці, що мали осідок в СУДАКУ (див.). Та вже в XIII ст італійські колонії мусять визнавати зверхність татар, що опанували українські степи і руйнували кількома нападами і Кафу і Сурож. Кримські татари залежали перше від Золотої Орди,

але вже в другій чвертині XV в. удалося одному з татарських династій, званому в пізнійшій традиції під іменем Хадзі-Гірея, положити початок політичній окремішності татарського Криму під пануванням його династії Гіреїв. Ця політична окремішність проте не була справжньою незалежністю: з 1479 р. кримське ханство стає васалом Туреччини, що взяли й страшенно понизила Кафу, і в цьому васальстві залишилося до опанування Криму Росією в 1783 р. Сусідство кримської орди відіграло величезну роль в історії України, зродивши українське козацтво та Запорозьку Січ, що мали історичне завдання боронити Україну від татарських нападів і залишили відгомін цієї боротьби в прегарних думах та інших історичних піснях, оповіданнях та повістях.

По приєднанні Криму до Росії, його було включено в т. зв. Таврійську губ. По революції 1917 р. татарський «курултай» (парламент) висловився за автономією в рамках російської дем.-федеративної республіки. 18. X. 1921 р. проголошено в Криму кримську советську республіку. У 1928 р. в Криму жило 700.000 душ населення з них українців 11%, москалів 42% (все напливовий елемент), татар 25%, жидів 6,4 відс., німців 6%, греків 2,3%, вірмен 1,5, сербів 1,5, караїмів 0,6, поляків 0,6 (Книга Знання). Але німці, коли здобули Крим, винищили всіх жидів, а большевики по повероті на Крим весною 1944 р. розпочали масовий терор супроти татар. Головну протитатарську акцію перепроваджено між 10 і 21. IV. 1944 р., а 25 VI. 1956 р. Москва цілком зліквідувала Кримську Автономну Советську Республіку, виселивши рештки татарського населення, головню до Казахстану. 27. II. 1954 р. приєднано Крим до України, як її складову частину.

**КРИМКА** — сіль із Криму. У північному Криму багато солоних озер, і тут розвинулося добування самосадної соли. Добували її досить примітивно — гребли дошкою. Збували сіль із Криму виключно в Україну, звідки по неї приїздили своїми круторогими волами чумани, про що співається й досі в народніх піснях, як от:

Ой, чумаче, чумаче,  
Гей, чом не сієш, не ореш?  
Гей, чом не рано з Криму йдеш?

Або:

Воли мої половії,  
Ой чого ж ви помарніли?  
Ой того ж ми помарніли ---  
Нас хазяїн не жаліє..  
Бере ярма, нариває,  
У Крим по сіль виїжджає...

Кримка згадується в «Енеїді» Котляревського:

.. Несли подарки пред собою:  
Пиріг завдовшки із аршин  
І соли кримки і бахмутки..

Шлях по сіль до Криму бу відомий у нас ще за князівської Руси. На зборах усіх князів в 1170 р. вони скаржилися: «Половці в нас уже Соляний шлях забирають».

Перед першою світовою війною в рр. 1900-1915 добування соли в Криму виносило щорічно 370.000 тонн на рік, себто 38% загальної продукції соли в усій Україні.

**КРИМСЬКА ГРУПА** — частина армії УНР виділена з Запорізького корпусу і вислана 11-го квітня 1918 р. з Харкова під командою полк. Болбочана на звільнення Криму від большевиків та опанування Чорноморської флотії. Вони розбили III большевицьку Армію і 18 квітня затрималася під Мелітополем, у брамі Криму, розпочавши важкий бій з армією Кримської Соціалістичної Республіки, що нею командував Гольдштайн. 19 квітня «армія Криму» відступила в паніці, кидаючи все своє майно. 2-ий Запорізький полк, доганяючи большевиків, 20 квітня захопив і їхню армійську скарбницю з 15.000.000 карбованців. Лишалася ще невелика група кримських большевиків на чолі зі «Штабом Оборони Кримської Республіки», що затрималася перед вузьким Сивашем — брамою Криму.

Позиції Сиваша, цієї вузької стрілки, що зв'язує Крим із його природним суходолом, з натуральних умовин були неприступні. Крім того — вздовж всього берега була зроблена лінія окопів з бетонними гніздами для скорострілів. Артилерійські форти з далекосяжною і важкою артилерією були збудовані за останнім словом техніки. Будова фортів коштувала большевиків 3 млн. карбованців.

Болбочан зручним маневруванням, зухвалістю і грою на психології противника форсує взяті великі підміновані мости на магістралі Лозова — Севастополь. Вночі на 22. квітня українці взяли Сиваш і пішли вглиб Криму. Упродовж одної ночі здобув Болбочан Сивашські переправи від чисельніших кримських большевиків. Ці самі переправи, пізніше у 1920 р., міг тримати ген. Слащов (московська біла армія) упродовж кількох місяців проти 30.000 большев. армії, маючи в себе лише 3 000 бійців.

Українські війська беруть із боєм вузлову станцію Криму, Джанкой, 22. квітня беруть із боєм найбільше місто Тавриди Симферопіль, форсують дорогу на Бахчисарай, Теодозію...

Щіде в усій Україні, — пише учасник походу Болбочана, — не зустрічали українського війська з таким ентузіазмом з такими оваціями і з таким захопленням, як робило це населення Симферополя та інших зайнятих кримських місцевостей (Монкевич). В Севастополі, де стояла Чорноморська флотія, 29. квітня на двох нових дреднавах, двох крейсерах, одинадцяти міноносцях, восьми підводних човнах, двох лінійних кораблях та кільканадцяти інших кружляках і міноносцях залопотів український прапор.

Ця Українська кров відізналася в залозі Чорноморської флотії, і вона самохіть відкинула російські червоні і білі прапори (Ю. Липа: «Призначення України»), (С. Половець в «Укр. Слово», Париж, ч. 601). Але, на вимогу німців, Кримська група мусіла покинути Крим, що його німці затримали, як потрібну їм стратегічну базу для опанування Німеччиною всього близького Сходу.

**КРИМСЬКИЙ АГАТАНГЕЛ** (1871-1942) — поет, повістяр, учений філолог, один із найвидатніших лінгвістів світу, найкращий знавець санскриту та арабських і інших східних мов з їх діалектами, як і мов західних народів (знав 34 мови), дійсний член НТШ і ВУАН, — останньої був одним із основників та довголітнім незмінним секретарем. З 1898 по 1918 р. був професором арабської мови та історії Сходу в Лазарівському Інституті Східних Мов у Москві, який залишив, щоб віддатися організації наукової праці в Україні. Був тут редактором капітального і не з його вини незакінченого (вийшло 4 томи) величезного академічного словника української мови, який московські окупанти припинили, бо він, мовляв, спрямований на відрив української мови від «братньої» московської мови. Залишив по собі багато наукових праць з історії, мови, культури й літератури народів Близького Сходу — «Історія Персії та її письменства» 1928 р., «Історія Туреччини» 1924-1927 рр., «Хафіз та його пісні» 1924 р., «Перський театр» 1925 р. та силу-силенну різних статей та розвідок різними мовами в різних наукових виданнях світу. Співпрацював він і в українських часописах, що, за заборонаю українського друкованого слова на Наддніпрянській Україні, виходили в Галичині, як — «Зоря», «Правда», «Народ», «Життя і Слово», «Літературно-Науковий Вісник», а в Києві — в Києв. Старині. Був він автором першої української історичної граматики 1907-1908 рр. «Знадобів до життяпису Ст. Руданського» 1926 р. та збірки «Розвідки, статті, замітки» 1926 р. Полемізував з акад. Ол. Соболевським, боронячи самостійність української мови. З поезій залишив нам збірку «Пальмове гилля» та численні переклади з арабських, турецьких, перських та інших східних поетів. Крім того — «Бейрутські сповідання», «Повісті і ескізи з українського життя», повість «Андрій Лаговський» та інше.

У січні 1930 р., відповідаючи урядовцеві НКВД, зазначив: «Не знаю, чи я великий учений, але знаю, що матеріалізм не дає надхнення для творчості й подвигу. Усі найвизначніші твори людського духу мали своїм джерелом віру в наймудрішого Творця». («Ми ще повернемося» чч. 27-28. 1958). Тоді Кримський на довгі роки попав у неласку червоних окупантів і втратив — у зв'язку з процесом «Спілки Визволення України» посаду неодмінного секретаря Академії. Але перед другою світовою війною, коли Москва

звернула більшу увагу на Схід. згадала вона про славного орієнталіста і притягла знову до праці. Він одержав навіть орден Леніна. Ім'я його гриміло по всьому ССРСР. Але, коли німці почали здобувати Україну, Кримський, замість евакуюватися з Києва на Схід, до Уфи, куди вивозили москалі українських науковців, поїхав до своєї рідної Звенигородки. Та москалі приїхали по нього автобусом і до Звенигородки. У паризькому журналі «Україна» ч. 2 за 1949 р. пані Н. Д. в некролозі про Кримського написала: «Він виїхав, але нікуди не приїхав. Його не було ані в Києві, ані в Уфі». Паризькі ж наукові кола одержали коротку офіційну звістку про смерть академіка А. Кримського в 1942 р.

**КРИН** — квітка Ліліум Кандідум. У Т Шевченка символ краси: «Розпустися, рожевим крином процвіти». (Див. ЛЛЕЯ).

**КРИНИЦЯ** — неглибокий колодязь. Хв. Вовк писав: «У кожному дворі по змозі стараються мати й колодязь (студню, керницю). До криниці, коли вона вже викопана, спускають дерев'яний зруб; верхня частина його, що виступає над землею, має назву — ЦЯМРИНА. Для витягання води найчастіше спрощують ЖУРАВЕЛЬ, а іноді біля криниці ставлять блок, або над криницею — колесо. Але найчастіше, особливо, коли вода в ґрунті стоїть неглибоко, обмежуються простою криничкою себто ямою, що до неї вставляють іноді старе жлукто, кадові, або звичайне барило з вибитим дном. У цьому випадку воду беруть відром на мотузку, або на палиці з гаком...» («Студії...» ст. 110).

Після КОМОРИ (див.) молода йшла по воду до криниці, і тут водою, що вона набрала, бояри й свахи обливали одні одних. Потім молода набирала друге відро, і старший боярин провадив її з цією водою до хати молодого (МУЕ ЕТН. XIX, ст. 73). Тільки по цій церемонії молоді йшли на ВІВІД (див.) до церкви. Подекуди, як от на Переяславщині (Чубин. 591), обрядове умивання при криниці заступало навіть церковну церемонію. Після комори, якщо церква близько, то вели молодих «скривати» до церкви: коли ж церкви близько нема, то вели їх «скривати» до криниці: накривали молодих хусткою, вони під нею милися і нею втиралися (Чубин. 591-92). У зв'язку з цим стоїть, мабуть, і порада молодій не журитися своєю долею, а «умитися у криниці й помолитися Богові», або така пропозиція:

Є в мене криниця край перелазу,  
Та вмиемося, милесенький, обоє разом  
(Чубин. V, 119).

У зв'язку з цією символікою стоїть і символіка криниці, як самої дівчини, чи любелі, що задовольняє спрагу кохання:

Ой викопав я в полі криниченьку  
Та не пити води;

Ой полюбив я молоду дівчину,  
Та не мати жони (Голов. I, 04).

Або навпаки:

Ой, у полі криниченька,  
З тої криниці б'є вода,  
Там дівчина воду брала,  
Чорнобрива, молода...

Або:

Ой у полі криниця безодна.  
Тече з неї водиця холодна, —  
Як захочу, то нап'юся,  
Кого люблю, обіймуся...

Або ще:

Копав, копав криниченьку  
Неділоньку, дві.. (себто, залицявся)  
Любив козак дівчиноньку  
Людам, не собі...

Пропало марно те залицяння.

Чи це тая криниченька.

Що голуб купавсь?

Чи це ж тая дівчинонька,

Що я залицявсь?

Засипало криниченьку та жовтим  
(піском)

Повінчали дівчиноньку з іншим

(козаком...)

Символізує криниця часто не тільки джерело любові, але й джерело всякого духового добра: «До доброї криниці стежка утоптана» (Номис 4:71), — так і до доброї людини всі вчашають по пораду, чи по допомогу, і навпаки: «До сухої криниці не йдуть водиці», — себто до самолюбної людини нема ніякого припливу любові, чи симпатії. І. Франко писав у збірці «З вершин і низин»:

Глянь на криницю, що із стіп могили

В степу сльозою чистою журчить..

— — — —

Криниця та з чудовими струями,

То люду мого дух, що хоч у сум повитий.

Співа до серця серцем і словами.

І в Біблії Господь каже пророкові Єремії: «Двоєке бо ледарство вчинив нарід мій: мене, криницю води живої, покинули, а повідумували собі діряві колодязі, що не держать води...» (Єремії, II, 13).

**КРИНОЛІН** — матерія і спідниця з кінського волосу; пізніше — спідниця на сталевих обручах, що була дуже модна в рр. 1830-1875 (приблизно).

**КРИПТА** — підземна частина церкви, де ховали визначніших осіб, а іноді і правили Служби Божі.

**КРИПТОНІМ** — автор, що заховує своє прізвище під його початковими літерами, або ініціалами.

**КРИСАНЯ** — бриль із широкими крисами (в Зах. Україні).

**КРИСАТКА** — зимова смушева шапка (на Полтавщині), (Семенов «Россія, т. VII, ст. 108).

**КРИП'ЯКЕВИЧ ІВАН** (1886- ) — український історик, дійсний член НТШ. Головні праці: «Львівська Русь XVI в.», «Козаччина в європ. політиці 1620-30 рр.», «Студії над державою Б. Хмельницького», «Історія українського війська» (1936), «Історія української культури» (1937), «Побут» та інше.

«Український Історичний Журнал» № 3 за травень-червень 1959 р. приніс на своїх сторінках розкаянну заяву львівського історика академіка І. П. Крип'якевича, яка кидає ганебне світло на практику большевицьких терористів та інквізиторів і жахливо-задушливу дійсність в Україні. Зміст заяви такий:

«В № 6 «Українського історичного журналу» за 1958 р. опубліковано хронікальну замітку про вибори нових академіків і членів-кореспондентів Академії Наук Української РСР. У цій замітці, опублікованій, до речі, без мого відому, серед ряду моїх праць названо «Історію української культури». Вважаю за необхідне довести до відома читачів журналу, що згадана праця, яка вийшла з друку у Львові в 1937 р., була написана не з марксистських позицій, і що висловлені в ній погляди я нині засуджую, як неправильні. І. П. Крип'якевич».

Не витримала людина московського терору і засудила те, що була написала, коли ще була вільною людиною.

**КРИТЕРІЙ** — міра, підстава до розпізнавання вартости якоїсь думки, чи якогось твору. (Див. МІРИЛО ВАРТОСТЕЙ).

**КРИТИКА** — виявлювання додатніх і від'ємних рис якогось твору, або чиеїсь діяльності; мистецька творчість, матерію до якої дають інші роди мистецтва. Критику треба відрізнити від КРИТИКАНСТВА (Див.).

Л. Білецький писав: «Критика, по-перше, конкретна частина естетики, оскільки критика підпорядковує свій критерій і оцінку мистецького твору загальним принципам і нормам естетики; по-друге, частина філософії, — коли критик намагається визначити світоглядіві шукання мистця, підходячи до мистецького твору з позицій метафізики (коли критик шукає в мистецькому творі, а тим самим і в ідеології мистця моральних засад, то критика стає частиною етики); по-третє, критика — частина соціології, поскільки критик у творчості мистця шукає основ громадського, політичного і національного служення народові, нації; по-четверте, критика — частина теології, коли критик спрямовує свої посудження про творчість письменника в бік релігійних шукань. Так найширше визначається критика, що скеровує свою творчість на творчість мистця взагалі й на поодинокі твори його зокрема» («Критика і письменник»).

Зі свого боку Юрій Шерех так визначав завдання літературної критики, що має дати оцінку того чи іншого літературного твору:

Оцінити письменника значить поставити його творчість у зв'язок з перебігом літературного процесу і з станом і рівнем суспільного життя, визначити закономірність його появи, доцільність її, показати те індивідуальне, що він приносить у діалектику літературного процесу. Оцінити письменника значить показати його місце і вагу цього місця в розвитку літератури. Оцінити письменника значить виявити, що в ньому від відмерлого минулого, а що живе тепер і може принести плід у майбутньому. Оцінити письменника значить, нарешті, спираючися на внутрішні, виявлені критиком, закономірності й тяжіння його творчости, відмітити, що в них здорове й потрібне, а що становить непогрібну данину минулому або неістотні, суб'єктивно зумовлені збочення. («Два стилі літературної критики» в «Укр. Вістях», р. 1948).

Тим самим завдання критики дуже відповідальні і дуже важкі. Французький критик Тьеррі Молнієр, відзначаючи трудність належного виконання поставленого перед критиком завдання, констатував: «Більше, ніж яке інше мистецтво, критика базується на смаку і повинна берегтися від вражень; більше ніж яке інше мистецтво, критика має до діла з ідеями, і повинна остерегатися догматизму; більше, ніж яке інше мистецтво, вона вимагає знання і читання книжок, але й повинна одночасно усувати на бік ерудицію. Вона повинна стерегтися вражень, бо має давати про оцінювані твори об'єктивну оцінку, вартісну й для інших, належно обаргументовану; вона повинна уникати догматизму, бо підходити до чиїхось творів з наперед уложеною естетикою, значить у багатьох випадках їх не проникнути; вона повинна стерегтися ерудиції, бо у безкінечному й безплідному студіюванні джерел, літературних впливів, вона втрачає свою головну ціль — відбудувати внутрішню необхідність твору в його життєвій силі, а не парувати його труп...»

**КРИТИКАНСТВО** — відшукування в людській творчості, і взагалі, діяльності, самих від'ємних рис. Д-р Мод. Левицький писав свого часу у варшавській «Українській Трибуні»:

«Здорова, об'єктивна критика, особливо доброзичлива, річ вельми корисна і потрібна. Але біда, що наша критика всього і всіх рідко буває здорова, а ще рідше об'єктивна і ніколи доброзичлива. Критикує всякий українець, хоч би й дуже мало тямив те, що критикує, і та критика здебільшого буває злісна, уїдлива.» Нетямущого критика гарно змалював Крилов у байці «Осел і соловей». ...Таких критиків одмітив ще Христос, що бачать вони скалку в оці брата свого, а колоди у власному оці не добачають... Що менш інтелігентна людина, то більш авторитету вона собі набирає, то охотніше все критикує...»

Адмірал Яр. Окуневський писав у «Віснику Союзу Визволення України» (1918, IV, стор. 42-43):

«До позитивної роботи у нас мало охочих, але до критики у нас є їх подостатком. У тім наша національна сила. Звісна річ, що критика то дуже добра і навіть конче потрібна річ. Також це ясно, що кожний чоловік, який займається громадськими справами, мусить піддати свої вчинки під осуд загалу. Так водиться у всіх цивілізованих народів. У нас іде критика своїм окремим шляхом. Наші публічні діячі... — то дичина в полі, на яку полювання всякому вільне, і те полювання не відбувається по чесних правилах мисливства, але це полювання дике. Не публічні вчинки публічного діяча критикують у нас, але добирається критиканство до печінок і до шпіку костей того діяча. Добираються до його родинних відносин, до діда-прадіда, до жінки і до дітей, його цілком приватні справи розмальовуються по шпальтах газет. Пошанівку до якогось політичного переконання в нас нема. Коли він, напр., мій політичний противник, то він певно запроданець, зрадник, чужий агент, що за гроші служить. Бона фідес (доброї віри) у нас у публічному житті не признається. Політичний противник — то певно злодій, з яким я ні знатися, ані дивитися на нього не хочу...»

Але найкращу характеристику критиканства дав свого часу у львівському «Ділі» Л. Грицький:

«Критика, — писав він, — це творчість. Критиканство — це професія. Критика, розглядаючи минуле, осуджує і провіряє сучасне, щоб збудувати майбутнє. Критиканство осуджує сучасне, не знає й не хоче знати минулого й не думас про майбутнє. Для критики «сьогодні» значить «вчора» й «завтра», для критиканства не існує ні «вчора», ні «завтра»: є лише відношення «я» до «сьогодні».

Критика має в своїй основі добро. Байдуже, чи це добро одної клітини нації, чи це добро загальне, всеобіймаюче, навіть вселюдське. Байдуже, чи це добро економічне, літературне чи політичне. Байдуже, чи це добро етичне, естетичне. І тому кожна критика творча й будуюча. Правда критика це світло, у якому розвиваються творчі сили людини так, як у природі під проміннями сонця розвиваються творчі сили природи.

Якби не було світла, не було б тіні. Не будь критики, не було б критиканства. Критиканство це тінь критики. Різниця між критиком і критиканом така, як між поетом і графоманом. Цей пише й той пише. В цього ритм і ритм, і в того ритм і ритм. Але в цього душа й світогляд, в того холод і хаос...

Критик дивиться в майбутнє й на основі минулого каже: діло добре. Сьогодні воно ще нове, надто переломове, але натяки на це є в минулому, і тому в майбутньому воно сповнить

свою ціль. Критик не бере тут під увагу ні особи, яка творить це діло, ні цілі, що її має ця особа. Критик в основу свого твердження бере обставини, серед яких родиться ця ідея, дошукуються в ній будуючих прикмет минулого, передумує чи ці прикмети в майбутньому дадуть почин чомусь новому, творчому й зі своєї трибуни заохочує, пояснює й поширює нову ідею. Словом, стає герольдом ідеї, яка має невідомих загалом предків, ідеї, якої багато боїться («знаєте, ці нові експерименти мені ні раз не подобаються!»), а ще більше не розуміє.

Зовсім інакше поступає критикан. Критикан свою «критику» починає від особи, що дає почин новому ділові. Він знаменито орієнтується в біографії даної особи, і що можна сподіватися від неї. Адже ж всім відомо, що «не вродить сова сокола». Коли ж дана ідея всеж таки починає кльчитися і «божевільних» (для критикана все нове божевільне-) є щораз більше, критикан змінює методу: діло не в особі, а в тому, що за нею криється. І тут з таємничим обличчям розказує про різні-прерізні речі, як нібито є замаскованою пружиною цього діла, про різні таємничі сили й впливи. Коли ж хтось хотів би справді знати, що там нібито криється — критикан таємничо шепче: побачите наслідки! Звичайно, ніяких наслідків нема, але чому ж не допускати можливості?

«Критиканові ніколи ніщо не подобається. В кожній речі він знайде якусь тінь і якусь помилку й саме на цій помилці він будує свою «критику». Критикан тішиться, коли може знайти щось злого, бо тоді щойно він заспокоєний. Він зовсім не оглядається на те, чи дана ідея вже збудувала щось, чи створила. Ні, він з великою приємністю добачує темні сторінки в почині цієї ідеї, яка вже сповнила свою ціль і зродила овочі. Критикан розмальовує з насолодою ці темні сторінки не тому, щоб перестерегти чи охоронити сучасне покоління від повторювання старих гріхів, але щоб насолоджуватися і (тут саме й суть критикана!) вийти завжди перед іншими чимсь вищим, кращим і ліпшим.

«Є різного роду критикани: тихі, мирні, на вид спокійні. Це т. зв. критикани голубиноного серця. Вони завжди всіхаються сумно й знають вже наперед, що з «цеї муки хліба не буде». Є критикани історичні: вони видають спомини свої щоденники, плямують минуле й користуючи з того, що деякі речі забуваються, впевняють всіх і вся, що вони були завжди цієї самої думки (між іншим це було зовсім навпаки але це залежить до стилю критикана!). І є критикани хронічні: вони постійно невдоволені, всюди добачують зло і ніщо їх ніколи не втішає. І навіть, коли якась ідея просякне всіх і видасть якнайкращий плід, хронічний критикан похитає сумно головою й скаже: ну й що з цього?»

«Творчий критик схвилюється, спалахне ненавистю, загориться захопленням. Критикан ніколи не схвилюється. Він завжди носить маску, бо всі шляхи йому відомі: треба тільки знати, котрий шлях вибрати. Творчий критик має лише один шлях: добро ідеї, критикан шукає найдодішніх шляхів, щоб виказати її зло.»

**КРИЧЕВСЬКИЙ ВАСИЛЬ** (1872-1952) — визначний український мистець, творець нової української школи в архітектурі, графіці й промисловому мистецтві; основник (в 1917 р.), професор і перший ректор Української Академії Мистецтв у Києві, автор Українського Державного Герба і Державної Печатки УНР, а також банкноту УНР на 2 гривні. Управа Об'єднання Мистців Українців в Америці, повідомляючи українське громадянство про смерть (15. XI. 1952 р. в Венесуелі) проф. д-ра Вас. Гр. Кричевського, писала:

«Почавши свою діяльність в 1890-их роках як архітектор-мистець, він створив модерний український стиль будівництва на народній основі спроектувавши в цьому стилі ряд будинків, з яких найславетніший — будинок Полтавського Губерніяльного Земства, і цим дав зразок іншим українським архітектрам.

«Як маляр, він став одним з перших і найблискупіших представників імпресіоністичного стилю на Україні; кохаючись в українських краєвидах, він присвятив їм не одну тисячу картин, багато з яких прикрашують мистецькі збірки України й Західньої Європи.

«В. Г. Кричевський відкрив нову сторінку в історії українського книжкового мистецтва. Звертаючись до засад нашої стародавньої традиції прикрашування книги, але прокладаючи на них свій власний шлях, він створив десятки високо-мистецьких обкладинок до видань творів українських авторів, не кажучи вже про сотки його дрібних графічних робіт.

Г. Кричевський започаткував нову епоху в українському декоративному театральному малярстві, працюючи разом з Миколою Садовським в 1909-10 рр. та з Українським Державним Театром в 1917 р., а пізніше був першим і довгий час єдиним мистецьким керівником української кінематографії, працюючи з 1925 р. при «ВУФКУ» (Всеукраїнському Фото-Кіно Управлінні) над історичними фільмами, як «Тарас Шевченко», «Тарас Трясило», «Борислав сміється» (ці фільми пізніше заборонено, як «націоналістичні»), «Назар Стодоля», «Кармелюк» та іншими, в тому числі — над першим українським кольоровим фільмом «Сорочинський Ярмарок» (1936 р.).

Глибоко вивчаючи пам'ятки давнього народного українського мистецтва, В. Г. Кричевський створив нові зразки вжиткового мистецтва, що сягали корінням в народну творчість; килими й вишивки, роблені за його проектами, розходилися по європейських та американських му-

зеях і приватних збірках ще перед першою світовою війною.

Крім творчої діяльності, треба згадати й про інші ділянки, де В. Г. Кричевський дав величезні внески до нашої національної культури. Це — дослідницька й педагогічна діяльність. Він перший став збирати і науково досліджувати пам'ятки українського народного будівництва, а потім — і інших ділянок народного мистецтва, і в наш час він був один з найбільших знавців мистецтва нашого народу. Величезна збірка зразків народного мистецтва, яку він склав протягом багатьох років, загинула разом з усім його іншим майном, коли більшовики у 1918 р. спалили будинок М. Грушевського в Києві де він жив, але це не зломило його енергії, і він продовжував свою працю далі (див. КП.ПМ).

«В. Г. Кричевський був одним із засновників Української Академії Мистецтва у Києві в 1917 р. і професором в ній, потім був директором Миргородської Мистецької Керамічної Школи, пізніше — професором малярства, народного українського мистецтва та архітектурно-мистецьких предметів у Художньому та в Архітектурному Інститутах в Києві та ректором Української Вищої Образотворчої Студії у Львові 1943 р., і виховав багатьох українських мистців-архітектів, малярів та фахівців ужиткового мистецтва. Він також був членом Історичного Відділу Всеукраїнської Академії Наук.

«Також слід згадати про літературну діяльність В. Г. Кричевського, що написав у різні часи довгу низку статей про український архітектурний стиль та інші мистецькі питання.

«В 1939 році Советський уряд України змушений був признати величезні заслуги В. Г. Кричевського, надавши йому звання Заслуженого Діяча Мистецтва».

Але пізніше, коли В. Кричевському пощастило, використовуючи воєнні обставини, виїхати з України, більшовики видали йому заочний смертний вирок. М. Бутович в «Америці» 1952 ч. 228 т. 41. «Василь Г. Кричевський»).

**КРИЧЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО - СТАНІСЛАВ** († 1649) — чигиринський полковник роєстрових козаків в 1643 р., який взяв був на поруку заарештованого сотника його полку, його приятеля й кума, Зиновія Хмельницького, і дав йому можливість утекти на Січ, а потім під Жовтими Водами 1648 р. перейшов на бік повстанців, повернувся до прадідівської віри православної і змінив своє католицьке ім'я Станіслава на Михайла. Призначений одразу полковником київським, Кричевський бере участь у всіх різніших важливіших боях: розбиває кн. Єрему Вишневецького під Константиновим в початку червня 1649 р., і йде, на доручення гетьмана, з самою тільки козацькою кіннотою в Литву, щоб стримати наступ на Україну сильного своїм прекрасним військом найвидатнішого стратега

Польщі Януша Радзівіла. У цьому поході поляк Кричевський у битві під Лоевом 31 липня 1649 р., але своєю незвичайною відвагою й військовою справністю так обезсилив військо Радзівіла, що той мусів відмовитися від дальшого походу на Київ. Коли привезеному до Радзівілового табору тяжко пораненому полковникові давні його знайомі «його шляхецтво і його попередні заслуги (перед Польщею) випоминали», то він — «не радо того слухаючи, раменами тільки здвигав і, хапаючись за голову, одно повторяв: — Хіба ж це мала річ 30.000 людей стратити!» І так помер він «не бунтівничих учинків жаліючи, а над стратою війська болючи», — як каже тогочасний польський літописець (В. Липинський «Україна на переломі» 1920, ст. 162).

**КРИЧЕВСЬКИЙ ФЕДІР** (1879—1947) — брат Василя КРИЧЕВСЬКОГО (див.), визначний український маляр, професор Української Академії Мистецтва (з 1947 р.), а пізніше, коли большевики її закрили, професор (разом із братом Василем) Інституту Мистецтва, що в ньому виховалося чимало мистецької молоді (Азовський, Дмитренко, Неділко та інш.). Саме Ф. Кричевський був тим, на чію творчість і досвід орієнтувалася тодішня мистецька молодь. Він їй, не зважаючи на вимоги давати плякатно-агітаційне мистецтво, зумів прищепити розуміння справжньої мистецької культури і українського стилю. Бо саме його творчість змагала до створення власного українського стилю в мистецтві, і тут він використовував багату образотворчу традицію — справа в умовах московської окупації досить небезпечна, — за неї заплатили головами М. Бойчук, І. Падалка, В. Седляр і багато інших творців українського мистецтва, яким закинули «націоналізм».

З малюнків Ф. Кричевського найбільш відомі «Довбуш», що представляє покарання гнобителя-магната гуцульським ватажком; «Молода» — сцена з українського села на Полтавщині, як перед шлюбом прибирають дівчину; «За що я бився?» — представляє інваліда, що з війни вернувся додому; «Українська родина», де типи українських селян мистець нав'язав до стилю старих ікон.

На Міжнародній Дворічній (Бієннале) Виставці в Венеції 1930 і 1932 рр. малюнки Ф. Кричевського були окрасою советського відділу, і італійська критика не могла не відмітити яскраво українського характеру його творів. Цього вистачало, щоб на чергових виставках у Венеції малюнки Ф. Кричевського більше не з'являлися...

**КРИШТАЛЬ** — чисте скло. Служить символом духової чистоти: «То чоловік, як кришталь». себто щирий, чесний, бездоганний. (Ів. Франко «Прип.» II, 212). Вживається, як пестливе слово: «Ой, ти, Грицю, дорогий кришталю» (Чуб. V, 431).

**КРІЛИК, КРІЛЬ, ТРУСИК** — гризун, подібний на зайця. Символ плідності.

**КРІП** (анетум гравеоленс) — рослина з вузькими пірнато-зложеними листками, якої в нас уживають до приправки, бо має в собі запашний олієць. Якщо кріп посіяти в городі, то потім він уже сам сіється, і його тяжко вивести. Якщо його не виловити, то він усе б заповнив. Тому в наших піснях він служить символом осоружного чоловіка, від якого ніяк не відв'яжешся:

Ой, не рости, кроне, високо та й у городі,  
Ой, не ходи, старий, коло моєї хати,  
Ой, не топчи, старий, кудрявої м'яти.  
Я того старого із роду не любила,  
По його слідочку каменем да покотила... (Потебня). (Див. СЛІД і КАМІНЬ).

**КРІПАЦТВО**, див. ПАНІЦИНА.

**КРІС** — крес'яна рушниця у гуцулів. В Українській Галицькій Армії взагалі рушниця.

**КРІТ** — див. КЕРТИЦЯ.

**КРОВ** — червона рідина, що кружляє в тілі тварин. З найдавніших часів, коли воляк чи мисливець сконстатував уперше зв'язок між утратою крові й утратою життя, зродилося й скріплено переконання, що кров має в собі якусь магичну силу, що зрештою була ототожнена з ДУШЕЮ. Душа ж належить Богові. Тому в Біблії жидам заборонено споживати кров забитих тварин: «І хто б ні був із дому Ізрайлевого, чи з прихоронів, що пробувають між вами, хто їстиме яку б то ні було кров, проти людини, що їсть кров, поверну лице моє і викореню її зміж людей. Бо в крові душа тіла, і призначив я її для жертівника, щоб роблено покуту за душі ваші: кров бо це, що робить покуту за душу... Тим-то глаголав я Ізрайлевим синам: ні одна душа зміж вас нехай не їсть крові; і приходень, що пробуває між вами, нехай не їсть крові... Бо душа кожного тіла — кров його...» (ТІІ кн. Мойсея. XVI, ГГ—14).

В інших народів, якщо кров не ототожнювалася з душею, то в усякому разі вбачалося в ній ту життєву силу, що, з її утратою, приходить небезпечне ослаблення, а то й смерть. Звідти різні обряди, що мали зарадити тим небезпечним утратам крові. Кожен, хто проливав кров, хоча б і проти власної волі, поповнював злочин чи — в релігійній мові — гріх, від якого мусів «очищуватися». Рештки цих давніх вірувань знаходимо в таких наших обрядах, як СЛІВКИ, ВИВОДИНИ БАБИ, ВИВОДИНИ МОЛОДОЇ ВИВОДИНИ ПОЛІЖНИЦІ (див.). Жінка в час МІСЯЧКИ оточувалася забобонним страхом. Зверталася велика увага на те, щоб кров не проливалася на землю. Особливо це стосувалося людей королівської крові. Коли 1688



р. командант сіямського війська пішов проти свого короля і, захопивши його в полон, віддав його на смерть — «відповідно звичаїв щодо королів і князів королівської крові, винних у злочинах, що караються смертю». Цей звичай полягав у тому, що осіб королівської крові вкидають у великий залізний чазан і толочать їх там дерев'яною ступою, щоб королівська кров не розлилася на землю: «бо їхня релігія навчає, що було б великим блюзнірством змішати королівську кров із землею» (Фрезер «Золота Галузка» I, 381).

Коли Кублай-хан розбив і полонив дядька Найяна, що був повстав проти нього, він покарав його смертю, наказавши загорнути його в килим і бити його доти, доки вмере, щоб кров його імператорського роду не пролилася на землю і не була виставлена під Око Неба, проти сонця (там же). Чернець Рікольд оповідав про такий татарський звичай: «Якщо хан віддасть другого хана на смерть, то вважатиме, щоб не розлилася його кров. Бо було б дуже непристойно, коли б кров великого хана пролилася на землю... і тому вони душать жертву так або інакше...» (там же). Сюди ж. мабуть, відноситься й незрозумілий досі в своїй жорстокості епізод поразки українського війська під КАЛЖОЮ (див.), коли полонених наших князів покладено під дошки, на яких сиділи татарські переможці, і таким чином їх там подушено.

Відгомін цього татарського звичаю знаходимо ми й в біліні про Соломона і Василя Окульевича, де цар Соломон, опинившись на призволящі Василя Окульевича, який хоче стягти йому голову, випрошує, щоб йому дали смерть царську: «Стрять мене не по калічому, стрять мене по царському: у нас же на святій Русі царей тратять вішаючи». (Варіант: «у нас на Русі царей не стинають — постав мені шибеницю високу..»). (М. Грушевський «Іст. у. л. IV. ст. 225).

Цікаво, що суди ІНКВІЗИЦІЇ (див.), при-суджуючи до в'язниці, до кнута, до покути, до ношення ганебних написів, які не дозволяли засудженим заробляти на життя, не могли присуджувати на кару смерті, бо, мовляв, «Церква жахається крові», і тому, напр., забороняла священикові робити будьяку хірургічну операцію. Але Інквізиція зуміла обійти цей «жах крові»: коли вона вважала, що хтось заслуговує на кару смерті, вона оголошувала, що він виключався з Церкви, і передавала його пивільній владі, яка мусіла під загрозою виключення з Церкви, палити засудженого Інквізицією живим. Це дозволило Жозефові де Местрові твердити ще в XIX ст., що католицька Церква не пролила ще жодної краплі людської крові... (С. Рейнах «Орфео» 440—41).

З давніших часів прищенився в народніх оповіданнях і літературі всіх народів вираз — ГОЛОС КРОВИ, що обурюється проти кривди,

завданої тому, чи іншому родичеві. Відомі й в нас оповідання про те, як труп убитої людини починає кривавитися в своїй ранах, коли до нього наближається убійця, або про те, як той таємничий голос крові дозволяє дітям розпізнавати втрачених батька, матір, чи братів і сестер. І хоча з розцвітом позитивістичних наук, віра в той голос крові була підупала, новіша наука, відкривши різні групи крові, виявила, що дійсно кров кожної особи має свої характерні риси, які дозволяють тепер визначати приналежність людини до тої чи іншої національності, а тим більше родини: на підставі аналізу крові судова медицина потверджує, або заперечує, батьківство тої чи іншої особи, коли вона не признається до своєї дитини. Голос крові — це бияв не тільки біологічної, але часте й духової спадщини.

Сучасна наука признала, що в давніх віруваннях про чудодійні властивості крові, яка надає сил хворим і омолоджує старих, є велике зерно правди: кров представляється нам тепер дійсно, як життєдатний чинник, що несе всім органам тіла потрібні їм матеріали і забирає в них відпрацьовані, творить оборону проти небезпечних заразків, підтримує рівну температуру тіла тає легеням потрібний їм кисень, без якого людина не могла б дихати. Сучасна наука широко застосовує тепер переливання в хворі чи знесилені організми чужої крові (спорідненої кров'яної групи) і тим часто рятує людей від смерті. По всіх більших містах усіх країн існують тепер тисячі людей, що добровільно жертвують своєю кров'ю на те, щоб її переливанням рятовано інших.

Кров, пролита за якусь ідею, її освячує, виявляючи її вартою навіть утрати життя. Цю думку розвинула дуже гарно Леся Українка в поемі «Три хвилини», де писала, що

Кров Цезаря пролявши, Брут обмив  
Усе болото цезарських тріумфів.

З другого ж боку

З Брута все болото

Обмила кров, пролята при Філіппах.

**КРОВОСУМІШКА** — статеве спожиття між спорідненими особами — братами і сестрами, між батьком і донькою, між матір'ю й сином. Перштен так званої ЕНДОГАМІЇ (див.), якій протиставляється ЕКЗОГАМІЯ (див.) — заборона статевого зближення між членами одного роду. Греки й германці зберегли свою кровосумішку в мітології. Така ж кровосумішка існувала і здається ще й тепер існує у різних монгольських племен та східних фінів. Бунав, московський антрополог, зазначив, що в Московщині, завдяки східньофінському звичаю ендогамії, краще збереглися деякі старовинні антропологічні властивості. У передреволюційній Московщині ендогамні традиції виявлялися в тім, що в друкованих судових звідомленнях, які щороку друкувалися в спеціальних судових видав-

нях для всієї Росії, саме в Московщині виступало незвичайно багато присудів за сумішку, в той час, як в Україні і на Кавказі вони виступали дуже рідко, і то були зроблені чужими людьми. (В. Щербаківський в ЛНВісникові 1948, ст. 82). З усього нашого весільного ритуалу видно, що в нас суворо уникали всякої кровосумішки, і підтримували екзогамію, себто шукали жінок поза своїм родом. Християнська Церква забороняє шлюб між родичами, і за Українським Кодексом 1743 р., кровосумішка споріднених осіб карається смертю через стяття голови. Якщо ж установлювалося, що винні не знали про своє споріднення, то в такому разі винних карали, як за розпусту. (ЗНТШ. т. 159, стор. 165).

**КРОКВА, КРОКВИНА** — одна з балок, що формує кістяк даху: «Яка кроква, така й лата, — яка робота, така й заплатата» (Номис, ч. 104-03).

**КРОКІС, КРОКУС** — рослина Пульмонарія молліс. У нас вплітали крокіс дівчата собі в волосся: «Та купила крокосу дівочкам у косу». (Словн. Грінченка). У лісах крокіс виступав часто, як символ дівчачої любові:

«Ой, де Петрусь походив, червоний крокіс походив». «У короля у дворі зачвів крокіс на горі, — чом дівчатка, не йдете, чом крокосу не рвете?» (Чуб. III, 44).

**КРОКОВСЬКИЙ ЙОАСАФ** ( — 1718) — митрополит київський з 1708 р. До 1693 р. був професором Київської Академії, з 1693 до 1697 її ректором потім архимандритом Києво-Печерської Лаври, і нарешті митрополитом. Він був автором акафісту св. Варвари, що його Москва дозволила видати з умовою перекладу на «великоросійське наречіє». 12 листопада 1708 р. він, як митрополит київський, разом із іншими єпископами, кинув в глухівському соборі, з наказу Петра I, урочисту АНАТЕМУ (див.) на гетьмана Івана Мазепу. З сервілізму «малоросійського» та безхарактерности національної й моральної не знайшов у собі митрополит Йосаф досить мужности й релігійної непохитности, щоб запротестувати проти насильства над Церквою, яка мусіла повнити неканонічний акт в явно політичних цілях. Це, зрештою, йому не допомогло, бо 10 років пізніше, з наказу того ж Петра I, внаслідок доносу, його замкнуто в монастирі в Твері де він швидко й помер.

**КРОКОДИЛ** — найбільший ящуруватий плазун до 10 метрів завдовжки, вкритий грубим роговим панцирем: неповоротний на суші, дуже швидко й зграбно рухається у воді. Вилуплюється з яєць, вкритих звапнілою шкірою. Перші християни оповідали, що видра, вимастившись болотом і зробивши собі таким чином ніби оборонний панцир, кинулася між жахливі щелепи

крокодила і виїла йому середину. Так і Спаситель, прийнявши образ людини, зійшов у Пекло і, зруйнувавши його, вивів звідти душі грішників. Тому давня християнська символіка вбачала в крокодилі пекло і лукавство: таке значення має крокодил у Венеції, де св. Теодор пробивав його своїм списом.

Крокодил був також символом люті, бо, мовляв, коли втрачає здобич, сам себе б'є від люті. В «Александрії» говорилося, що крокодила — «кожний звір боїться». як «він розлютиться і намочить на дерево, то дерево починає горіти». І в «Сказанні про пресвитера Іоана». в першій редакції, крокодил теж визначав лють і мав здатність запалювати своєю сечею дерево. (Історич. в Дрєвн. Сд. Ком. 1895, I, ст. 14).

У нашому галицькому літописі крокодил виступав, як символ нищівника, що все руйнує: Роман «ідучи слідом діда свого Мономаха, кинувся на поганих, як лев, сердитий був, як рись, нищив їх, як крокодил, переходив їх землю, як орел бо був хоробрий, як тур...» (Груш. «Іст. УР.» III 10). Крокодил, вже у єгиптян був втіленням Тифона, уособлення руйни й зла.

**КРОКОДИЛОВІ СЛЬОЗИ** — облудний жаль лицеміра, нещирі сльози. У книзі XVII ст. під назвою «Книга глаголемая Алфавит» оповідалося (укр. слов. мовою): «... А коли крокодил зачне чоловіка їсти, тоді плаче та голосить, але їсти не перестає... І голову від тіла одірвавши, дивиться на неї та плаче...» (Ів. Огієнко в «Р. Мова» 1938, ст. 395-6). Подібні оповідання були поширені й на заході Європи, звідки й прийшли до нас. Але насправді ніхто ще не бачив, щоб крокодил плакав, і тому ці крокодилові сльози жалю — чиста вигадка.

**КРОЛЕВЕЦЬ** — місто на Чернігівщині. Дехто думає, що це — колишнє місто Заритс, згадуване в XII ст. Але загально покладають його початок на 1601 р., а час його укріплення на рр. 1644 і 1664. Документально відомо, що він існував у 1638 р., коли він згадувався в універсалі Остряниці, як повітове місто. У 1644 р. король Владислав ІУ надав Кролевецькій маїдебурське право і наказав побудувати тут замок За Б. Хмельницького Кролевець був сотенним містом Ніженського полку. У 1663 р. поляки захопили Кролевець, але москалі під командою ки. Ромадановського відібрали місто, причому так його поруйнували, що цар Олексій мусів потім звільнити місто на 10 років від усяких податків. У 1781 р. Кролевець став повітовим містом Новгород-Сіверського Намісництва, а в 1803 р. повітовим містом Чернігівської губ.

**КРОМВЕЛЬ ОЛІВЕР** (1599—1658) — державний діяч Англії, Шотляндії та Ірляндії, був гетьманом опозиції в «Довгому Парламенті» що перепровадив збройну революцію проти Карла I, якого віддав на смерть, запрова-

див республіку і став її президентом під іменем Льорда-Протектора. Був сучасником Богд. Хмельницького, і довгий час існувала легенда, ніби існували зв'язки між цими двома великими революціонерами. Та Люб. Винар, простудіювавши численні англійські й українські джерела і літературу, прийшов до висновку, що безпосередніх зв'язків між цими двома державними діячами «мабуть, не існувало». Про це доповідав Л. Винар на засіданні історичної секції УВАН у США 25. XI. 1956.

Так званий «лист Кромвеля» — це лише 6 рядків своєрідної титуляції в записках краківського міщанина Голінського — без початку і без кінця. Цей уривок із відповідним словом передрукував О. Лазаревський в К. Стар. (т. I за 1882 р. ст. 212), і звідсіль утворилася легенда про зв'язки Кромвеля з гетьманом Б. Хмельницьким. («Розб. Держави» 1958. ч. XXII ст. 37). (Див. КУБАЛЯ).

**КРОМЛЕХ** — мегалітична будова кінця неоліту: високі брили каміння, розставлені колом або еліпсою. Зустрічаються вони головне в Англії та зах. Франції і в'яжуться з культом сонця. Зустрічаються кромлехи і в Україні. Про них писав М. Міллер: «...Пам'ятки такого типу, особливо Кромлехи, відомі від Індії, через Середню Азію та Іран на Кавказі, а звідти через Україну, по всій Європі. Але ніде в усьому СРСР, в тому й на Кавказі, ці спорудження не набули такої кількості та розвитку, як в Надпоріжжі. І то, очевидно, доводиться пояснити необмеженою кількістю тут гранітового каменю всякого розміру та форми...» «Посередині кромлехів над положистим берегом завжди знаходили велику плаху, покладену пласко, а під нею плятки червоної фарби (червона охра). Культове призначення цих споруджень, пов'язане з культом сонця, не викликає сумніву. Ці кромлехи завжди знаходилися біля скупчень стацій бронзового часу. Інші кромлехи, іноді величезні за своїм розміром та камінням, з якого вони зроблені, зустрічалися в могильних насипах. У деяких могилах було обставлено могильний насип знадвору, і вони також творили коло. У менших могилах були менші кола і з меншого каменю але були майже в усіх. Більші кола мали вихід завжди на схід сонця. Іноді зустрічалися по кілька кіл, концентричних, або в двох могилах, сполучених під землею ніби коридором із каменю. Посередині всіх кіл у насипах обов'язково знаходилися одно й кілька поховань тієї ж доби. Культове призначення цих кіл також не викликає сумніву, лише тут солярний культ сполучається з уявленням про життя покійника на тім світі...» (Науковий Збірник УВУ т. VI. 1956. ст. 156).

**КРОНОС** (гр.) у римлян **САТУРН**, син Урана й Геї, чоловік Реї, наймолодший з Титанів, що повстав проти батька і перебрав панування над світом. Та Уран напрозорив Кроносові, що й його чекає така ж сама доля. Отож Кронос,

щоб уникнути цієї долі, себто повстання проти себе власних дітей, ковтав їх, як тільки вони приходили на світ: красномовний образ Часу (Кронос — час), що сам руйнує те, що створює. Отак він уже був проковтнув Гестію, Деметру, Геру, Гадеса й Посейдона. Але коли народився Зевес, мати Рея сховала його, а Кроносові піднесла камінь, загорнутий в пелюшки. Кронос проковтнув той камінь, а Зевеса, схованого в печері гори Іди на Креті, виховали німфи, а жерці Курети раз-у-раз танцювали навкруги нього, б'ючи в щити, щоб Кронос бува не почув дитячого плачу. Коли ж Зевес виріс, Рея піднесла Кроносові якогось напитку, і Кронос вьригнув проковтнутих дітей, а Зевес тоді почав повстання, і Кронос утратив панування над світом. Боротьба Зевеса проти Кроноса називається **ТИТАНОМАХІЄЮ**, бо в ній взяли участь усі **ТИТАНИ**, одні по стороні Кроноса, інші по стороні Зевеса. З пануванням Кроноса закінчився т. зв. **ЗОЛОТИЙ ВІК**.

**КРОПИВА** (уртіка) — велика рослина, вся вкрита крихкими волосками, повними муравлиної кислоти, якими болоче жалить, хто її доткнеться, тому звуть її також **ЖАЛИВА**. З волокнистого її біла добувають пряжу.

Кропива була у нас символом злоти: «Злий, як кропива», — бо з кожним дотиком пече. «Ой, у полі кропива жалива, а в мене свекруха сварлива» (Чуб. V. 710). «І на жалку кропиви мороз буває», — і на злого напасника знайдеться ще більша напасть (Номис. ч. 3824). Була вона й символом образи, бо, як кропива жалить, залишаючи біль без рани, так і образа ранисть честь, не тіло. Тому лайки в нас називаються **КРОПИВ'ЯНИМ СІМ'ЯМ**: «До хати вже й не вступають, бо я кропив'яним сім'ям так і засиплю» (Г. Барвінок). Визначає кропива й погане оточення несприятливі обставини: «І межі жаливою рожа росте гожа» — себто і в поганих обставинах добра людина залишається такою (Ів Франко, «Прип.» II, 94). Це категоричне твердження трохи зм'якшується в іншій приповідці: «Часом і між кропивою росте кійло» — себто і між злими людьми іноді виростає добра (там же ст. 315). «Мається як голий в кропиві». — себто знаходиться в дуже неприємній ситуації (там же, 382). Хто жив на віру, невінчані шлюбним життям, про тих казали, що вони «в кропиві шлюб брали» (там же, III, 341). Тому в Галичині казали також, що діти знаходяться «під плотом, у кропиві» (МУЕ НТШ, VIII, 32).

Кропиви, освячену в церкві, тримали в хатах проти відьом (проф. М. Сумцов в К. Ст. 1889. V. 505). На Московщині втикали кропиви, разом із галузками дубів, горобини та осики, над вікнами та дверима хат — «проти відьом і нечистої сили» (Автомонов в Журн. Мін. Нар. Просв. 1902, XII, 259). Охоронна сила кропиви в її властивості «пекти».

По злегах давали породілі пити відвар із кропиви, лопуха і шандри (МУЕ, НТШ, VIII, 32). Від того мали запереставати кровотеча і породові болі. На Вороніжчині кропиву рвали 10 травня (ст. ст.) і потім пили відвар з неї від золотухи (там же, VI, 125).

Кропив'яне полотно відзначало бідність: «Там усі дівки та убогії — кроять рушнички із кропивочки, сучуть сорочки із дубиночки.» (Чуб. III, 115).

**КРОПИВА ГЛУХА** — рослина Ляміум альбум. На Скалатчині господиня на Великдень, повернувшись із церкви, коли всі засідали за стіл, роздавала всім насамперед трохи свяченого полину та глухої кропиви (МУЕ НТШ, XVIII, 81).

**КРОПИВНИЦЬКИЙ МАРКО** (1841—1910) — батько українського національного театру, великий актор, режисер, драматург і вчитель та виховник цілої плеяди корифеїв нашого театру — Заньковецької, Затиркевич, Садовського, Саксаганського, Карпенка-Карого, Ліницької, Мар'яненка та інших. Автор цілої низки п'єс, що й досі не сходять з репертуару, як «Глигай» (1885), «Пошились у дурні», «Невольник» (1887), «Дай серцю волю...», «Перехитрили» (1896), «Пісні в лицях» (1901), «Вій» (1908), «Доки сонце зійде» (1910), «Тві сім'ї» (1913). Всього він написав 45 драматичних творів, даючи першорядний репертуар театрові, що до нього взагалі майже ніякого свого репертуару не мав. Був він і музикант та композитор — його дуєт «Де ти бродити, моя доле?» у «Вії» та хорова пісня «Ревуть, стогнуть гори-хвилі...» в «Невольнику» стали народними піснями, а всі його мелодраматичні твори повні його мелодій, і музики. Як і Заньковецькій (див.). М. Кропивницькому пропонували перейти на дуже вигідних умовах на сцену імператорських театрів. Але він, як і Заньковецька, відмовився, бо дивився на свою театральну працю, як на службу українському народові. «Шевченко до останньої краплі крові був відданий народові. Учись, Іване, так само боротись і страждати за нарід, як він». — казав він Мар'яненкові.

В. Уманов-Кацуновський біограф М. Кропивницького та інших наших корифеїв, високо цінячи заслуги його, як основоположника українського театру, як учителя славних акторів і як письменника-драматурга, найвище ставить Кропивницького як актора - виконавця: — «Він (Кропивницький) однаково недосяжно високий і в ролях трагічних, і в побутових - резонерських, і в комічних. Безконечна галерія напручених чудових постатей, утворених ним на сцені, перейшла перед нами, оригінальних, не подібних одна до одного, ніби зліплених мистецькою рукою геніяльного різьбара. То яскраві штрихи, то ніжні півтони, то ледве спостережні найтонші риси. — Чи ж можливо порухувати всі його ро-

лі? Поруч з тяжким залізним XVI віком — ти-ли початку XIX століття і пізніших десятиліть. Ось завзятий полковник Бульба з упертою твердістю козацької вдачі, з могутнім характером щирого запорожця; ось мудрий гетьман Мазепа; ось повний комізму Іван Карась, козак Цибуля і примітивно бюрократичний самодур Старшина з «По ревізії», з блисками гумору, спорідненого з М. Гоголем; ось глибоко психологічна постать здирищика глигая Бичка, або Сотника із казкової п'єси «Вій» — обвіяного елегійним серпанком; ось нарешті грізний, дволичний Хома Кичатий.. Тільки найбільший талант може стати здібним до таких надиво різноманітних перевтілень; ні однієї риси, ні одного руху не повторює актор. Ви почувате, як перед вами проходять події, розгортається життя з його вадами, захопленнями, — стражданнями, високим захватом рідного героїзму, із зворушливою поезією і простором синіх степів.. Кропивницький, маючи взагалі дуже соковитий голос з тонкими, вибагливими інтонаціями, — незвичайний майстер читати і оповідати»..

**КРОПИНА, ТОВСТИНА** — —просте полотно з кропиви(?), з якого в княжій Русі-Україні вироблювано вітрила на кораблі. Літопис оповідав про похід на Царгород 907 р.: «Олег сказав: пошійте Русі (варягам) паволочні вітрила, а слов'янам кропичяні. І пошматував їх (паволочні) вітер І сказали слов'яни: тримаймося своїх товстин» (Крип'якевич «Іст. у. війська» ст. 83).

**КРОПЛЕННЯ ВОДОЮ**, звичайно свяченою, — обряд, що символізує з одного боку побажання щастя, а з другого боку, заступаючи давнє підковите обливання, служить за акт очищення, себто як оберег від нечистої сили. На Гуцульщині після хрестин, як приходили додому, «баба витягає з пазухи пляшку з водою від хресту, ізсипає до трьох раз потрошки на голову обризкує нею в хаті і дає поліжниці до трьох раз тої води покушати. Баба тогди, як близькає в хаті і осипає поліжниці на голову та дає пити води, примовляє потиху:

Обмиваю тебе від усякої дряховині,  
Поліжної лихавиці,  
Щоб не мало ніщо до тебе  
Моці та путері.  
Всю біду, чари й бісниці  
Вигоню геть з хати за двері,  
Аби ты ся ніщо не окаснуло,  
В сні ся тобі не приморснуло,  
Аби ты ніщо не підвіяло.  
Так, як ніякі мальфи й чари  
Не можуть ся вчепити пеї молитви  
Тьбу най усе ішезас, пропадає  
Геть далеко в безвісті страшкі.

(МУЕ НТШ, XVIII, ст. 111).

У цьому замовлянні просто сказано, що кроплення («бризкання») приходить замість обливання — «обмивання».

Кропили також молодих перед відходом в сільного поїзду до церкви. Тоді свахи співали:

Водиці, матінко, водиці,  
Бо нас кропити годиться

Правою рученькою, доброю доленькою...  
На цей залик свах. мати кропила ввесь весільний гурт свяченою водою (На Стрийщині. Етн. Зб. НТШ, XI, 176).

Часто це кроплення супроводиться й обси-нанням хмелем, зерном, тощо, що скріплює по-бажання щастя і багатства. Так на Дрогобиччині свахи співали:

Вийди, матінко, вийди  
З яровою пшениченькою,  
Свяченною водичкою,  
Покропи діточки.

Мати брала тоді хліб, водицю й свячене зілля, а господиня (кухарка) брала пшеницю й про-со. Мати кропила зіллям, умоченим у воду, а гос-подиня обсинала збіжжям усіх довкола (МУЕ НТШ, XVIII, 25).

Кропили в нас і в інших важливих моментах життя. На Голодну Кутю, під Водохрища, на Чернігівщині, коли поверталися з водосвяття з свяченою водою, обходили з нею все обістя: хтось писав на дверях та на вікнах хрести, а хтось інший кропив будинки, худобу, вливав і в колодязь свяченої води, кропив у погрібі та в млині (там же ст. 153). Ця церемонія має яв-но очисний характер. На Гуцульщині при цьо-му йорданському кропленні примовляли: «Як від свяченої води тікає все лихо, так аби від мого газдівства воно втікало, бо тут Юда права не має, ні буря, ні туча, ні птаха, ні відьма не має права відбирати манну (молоко)» МУЕ НТШ, VII, 205).

**КРОТЕВИЧ КОНСТЯНТИН** (1872 — ?) — спочатку український судовий діяч, довгий час голова Спілки Оборонців. Потім висвятився на священника і в березні 1922 р. висвячений на єпископа Полтавського УАПЦ, а пізніше Вінницького. В 1924 р. його запрошено православни-ми українцями до Середньої Азії (Алма-Ата) але ГПУ його звідти вислало в Україну. Пізні-ше працював на Оренбуржчині. По 1930 р., піс-ля насильної ліквідації Москвою УАПЦеркви, архієпископа Константина було заарештовано й вислано з України. Дальша доля його невідо-ма (М. Ярдась «Укр. Авт. Прав. Церква» 1956 ст. 71-72).

**КРУГЛЯК** — обрядовий український та-нець, що затримався до останніх днів у гуцулів, де його виконували під час колядування, вий-шовши з хати на подвір'я. «тут обступають «кругляка», колесом, господаря і господиню, і разом із ними свого скрипника. Скрипник грає

**КРУГЛЯКА**, а плясаники з колядниками приспі-вають і пританцювують «рівної»: ідуть колесом, короводом, то в правий бік, то в лівий, злегка присідаючи. Пісню ведуть веселу — «аби газдам весело було через цілий рік жити». Від часу до часу газди частують їх горівкою. По-танцювавши отак і поспівавши, колядники роз-пускають кругляк і, почастивавшись на про-шання відходять, пританцювуючи ще яких 100 — 200 кроків...» (М. Груш. «Іст. у. літ.» I, 159).

Відправляли **КРУГЛЯКА** з ще виразнішими прикметами магічної відправи і на пасіці. «Коли господар держить бджоли, він веде коляд-ників на те місце, де стоїть пасіка літом. Там колядники стають колесом, упадають на коліна, роблять перед собою хрести своїми топірцями, укладають їх потім «бардками» до середини, а держаками до себе, і складають на купу свої хрести на бардку — «бо то значить так як рій, бджоли» (Етн. Зб. НТШ. XXXVI, 329). Госпо-диня насипає їм в шапки пшеницю, принесену в занасі. Колядники, взявшись за руки, кру-тяться в один бік, за сонцем, — «аби рої не втікали» приспівуючи якусь веселу пісню — «аби бджоли були веселі». Відспівавши, коляд-ники знову упадають на коліна і роблять хреста топірцями. Пшеницю з шапок зсипають назад до зачаски господині і примовляють: «Дай Боже, а-би ся пасіка була така велична, як свята були величні». Цєю пшеницею господиня посипає вулії весною, відтикаючи їх, після виносу на пасічесько, примовляючи те саме: «Абисьте бу-ли величні, як і сі свята були величні, коли я сю пшеницю збирала; аби на вас так нічого не на-падало як на сі свята на нас нічого не напада-ло». (М. Груш «Іст. у. літ. I, 159-60).

В. Шухевич, добрий знавць Гуцульщини, писав про цей танець, що це, мабуть, «якийсь давній релігійний танець, тим більше, що виво-дять його не раз сивоволосі газди, немов би хоті-ли в той спосіб свого Бога вшанувати» («Гуцуль-щина» IV, ст. 35). М. Грушевський додавав: «Почуття сакрального характеру цього танцю очевидно живе.. тількищо ця сакральність не мала характеру Богослуження, як думалося по-кійному дослідникові, а магічної дії, яка не «служить», а «повеліває».. («Іст. у. літ.», I, 162).

**КРУЖЛЯННЯ** — магічний обряд. Круж-ляння навкрузі якоїсь речі, що вважається свя-тешню передає тим, хто кружляє, магічну силу. На цьому віруванні виникло багато обрядів. Від-мітимо тут кружляння навколо хліба, чи коро-вай на нашому весіллі, що відповідає кружлян-ню в церкві під час вінчання навколо аналою і ікони, коли шлюб не може відбутися в церкві, навіть його заступає (див. ХЛІБ, КОРОВАЙ).

**КРУК** — див. ВОРОН.

**КРУПНИЦЬКИЙ БОРИС** (1894—1955) — український історик асистент при кафедрі української історії в Українському Науковому Інституті в Берліні у проф. Д. Дорошенка в рр. 1929-31; з 1932 член професорської колегії того Інституту, де читав лекції з історії України в німецькій мові. В 1944 р. його обрано звичайним професором української історії Українського Університету в Празі. Від 1938 р. дійсний член НТШ, від 1946 р. дійсний член УВАН, а в 1953 р. став членом Інтернаціональної Академії Наук і Мистецтва в Парижі. Мав 83 друковані праці. Найбільші: в німецькій мові «Історія України» 1943 р. і «Гетьман Мазепа та його доба» 1942 р. В українській мові: «Гетьман Пилип Орлик», 1933 р. і «Гетьман Данило Апостол і його доба» 1948 р. Мав 23 праці друковані в німецькій мові, і 3 в англійській.

**КРУПИ** — зерна, оброблені на кашу; найпримітивніша форма обробленого зерна. Також переносно — дрібний град і оселедцева або ракова ікра.

**КРУПОДЕРНЯ** — млин на крупи.

**КРУП'ЯНКА** — ковбаса начинена кашею.

**КРУТЕЛЬ, КРУТЕНЬ** — пук скрученої намотув соломи.

**КРУТИ** — вузлова залізнична станція на Чернігівщині, славна героїчним боєм яких 300 українських студентів і юнаків проти 6.000-ої армії Муравйова 29 січня 1918 р. Символ безприкладного жертвенного ідеалізму української молоді, що віддає своє життя на рятуюнок Батьківщини.

«Під Крутами зішлися ті, що ненавиділи Україну й випікали їй очі, калічили тіло, гасили серце, осліплювали мозок — і сини України, що наважилися боронити Матір свою від безчестя й смерті... Наймолодші сини її, що вчилися ще на шкільній лаві, перекладали Циперона на рідну мову. У їх очах ще сяла блакить дитинства, але в серцях уже — як золото на достиглих плодах — була сила мужності й незламність жертви. І вони йшли єдиною лавою проти чужої навали...» (Н. П.).

Свіги, сніги... Вихрять завія,  
Над Києвом вітрюга віє,  
Мов дихав п'ятьма сторіч....  
Та світиться майдан Софії —  
Юнацтво, сповнене надії,  
Іде до Крут в січневу ніч..

Пішли... і задрижало поле,  
Ударив бій — і крик, і кров.  
Героїв кров, щоб ти, монголе.  
У славен Київ не прийшов!  
...Там над Дніпром, де б'ється хвиля,  
Де слава їх вінками вернула  
Відважних липарів-синів. —

Сія Аскольдова могила,  
І душі їх — незрима сила —  
Благословення до боїв!

М. Щербак (із збірки «Багаття»)

**КРУТИК** — (Аморфа фрутікоза) — кущо-вата рослина, з якої в нас добували синю фарбу для фарбування вовни на килими, тощо (БФ, ст. 291).

**КРУТНЕВИЧ ГАВРИЛО** — запорозький гетьман, конкурент Самійла Кішки (див.) тричі вибраний на гетьмана. Збереглася його грамота з 1603 р. з печаткою, яка має відтиск на папері козака з написом довкола: «Печать войска запорозкого» (К. Ст. 1898, I, ст. 3).

**КРУЧАНКА** — рівний скручений мідний дріт для інкрустації мистецьких виробів із дерева у гуцулів. Також вдвічі скручений, як мотузок ремінець.

**КРУЧАНКА** — скручене тютюнове листя, просякнене горілкою й муравлиною кислотою, — дає дуже міцний тютюн.

**КРУШЕЛЬНИЦЬКА САЛОМЕЯ** (1873 — 1952) — оперова українська співачка світової слави, донька священика з галицького Поділля. «Саломея Крушельницька — це поняття зв'язане з найвищими сферами музичного мистецтва — не тільки для українського народу, якого національними гордощами вона являється, але й для всього музичного світу. Ім'я її буде записане в історії оперового мистецтва золотими літерами, поруч таких імен як Карузо та Баттістіні, з якими доводилось їй виступати.» (І. Лагодінська).

Її репертуар — це майже всі опери, які в тому часі появлялися на сценах європейських оперових театрів, і в усіх них тріумфували талант Саломеї Крушельницької. Але найкращі з найкращих її ролей була: Чіо-Чіо-Сан в опері «Мадам Батерфляй» Дж. Пуччіні, Аїда — Верді, Ізольда та Брунгільда в операх Вагнера та Сальоме в опері тієї ж назви Р. Штрауса. Була вона незрівняною інтерпретаторкою українських народних пісень, якими закінчувала майже кожний свій концерт при власному супроводі. Місцями її тріумфів були: Львів, Варшава, Одеса, Петербург, Міяно, Рим та інші італійські міста, Париж, Мадрид, Барселона, Берлін, Каїро, Буенос Айрес, Сантіяго де Чіле.

Наприкінці 1896 р. з трупкою італійських артистів Крушельницька приїхала до Одеси і співала там всю зиму головні партії в операх «Трубадур», «Масковий баль», «Джоконда», «Отелло», «Гангойзер» та в інших, але мрією їй було співати в Києві, відвідати Миколу Лисенка... Але ця мрія її не здійснилася: ген. - губ. Новіцький не дав їй дозволу приїхати до Києва. З Одеси Крушельницька їде до Львова, щоб у-

вати участь у великому концерті на відзначення 36 роковин смерті Т. Шевченка...

В 1939 р. С. Крушельницька приїхала до Львова, і тут її захопила друга світова війна. В 1946 р. львівська державна консерваторія ім. Лисенка запросила її на професора співу. Померла вона 16 листопада 1952. Була замужем за італійцем Річчоні, якого пережила.

**КРУШИНА** (Ртамнус) — рослина, що росте кущем, або малим деревом, — у нас вживають її для живоплотів, а також на добування фарби для вовни: її дозрілі ягоди фарбували вовну на зелений тон, переспілі на ясночервоний, а її кора — на темножовтий. «У полі, чи в лісі, як сира погода, або дощ, то шукай крушини — чи то вона сира чи мокра, чи суха, поклади, то зараз займеться, аж тріщати буде — так горіти буде.» (Перв. Гром. 1927, I. 162).

У нашій народній символіці крушина — символ горя: «Умивається гарячою сльозою, утирається зіллячком крушиною» (Чуб. V. 518). «Нема роду-родини, ні вірної дружини, тільки в саду крушина...» (там же ст. 332). Походження цього символу чисто етимологічне, не дурно ж кажуть: «Журба мене крушить».

**КРШАНОВИЧ ЛАВРЕНТІЙ** — архимандрит Троїцького Чернігівського монастиря; автор «Руна орошеного», передмови до книги «Треакафисний Молитвослов» 1697 р.

**КРЯЧКА** — див. КАЧКА.

**КСАНТИПА** — жінка Сократа. В літературі символізує сварливу, язвкату, пошкульну жінку.

**КСЕНОФОБИЯ** — ненависть до чужинців, всього чужинецького, — прикмета духовної обмеженості. Люди інтелектуально мало розвинені ставляться підозріло до кожної новизни, ідеалізують власне вузьке коло, в якому живуть, і висмівають та зневажають звичаї інших. Особливо ксенофобією відзначалася давня Московщина. «Хоч Україна була сусідкою Московщини, і була одної віри з нею, а все ж і до неї Москва ставилася більше, ніж з упередженням, — українців трактовано, як «басурман». Були часи, що українців, коли вони прибували до Москви, перехрещували, як поган, чи еретиків, а в 1655 р. у Москві церковні достойники довго радили, чи наших предків можна пускати до церкви. У Московщині на книжки українського друку був попит, і їх радо читали, бо там довго ще не було друкарень. Але ті книжки дуже часто й пильно переглядали, виправляли їх, а то й палили, як еретичні. Українського ченця, Кам'яничанина, що прибув до Москви в 1561 р., ув'язнено й вислано до Володні, де він просидів у в'язниці 20 років, підозріваний в ересі, бо писав — «о кру-

гах небесних і планетах, і о зодіаке...» (Д. Андриєвський в «Розб. Напії» 1931, ст. 167).

Московський історик В. Ключевський писав у своєму «Курсі русскої історії»: «Невизначно пам'ятаючи, що корні світської науки вриються в поганському греко-римському світі москві думали, що й сучасна наука живиться тими самими соками з того самого злого ґрунту. Тому філософська елітська мудрість викликала у москаля почуття страху і ненависті. В поученні московського «книжника» читаємо: «Богомерзостен перед Богом всякій, хто любить геометрію, а се душевні гріхи учітся астрономії і елітським книгам».

Причина релігійного розколу XVII ст. полягала в отому страху перед чужим, перед усякими новинами. Коли в 1683 р. український архітект Старченко побудував в Симоновому монастирі в Москві «трапезну палату», архимандритом того монастиря був теж українець Гавриїл Домецький (див.) Московський уряд заслал о. Домецького за це, що той Симонов монастир прикрасив латинськими штуками і «Київ паче міри хвалив».

Тодішню московську ксенофобію, чужу українській духовості, відбито в чудовій п'есі Леся Українки «Бояриня». Московський професор А. Пипін писав у своїй «Історії русскої літератури»: «Московщина завжди визнавала лише свій світогляд, а всі інші заперечувала. Вона виплекала в себе релігійну й національну нетерпимість та зарозумілий фанатизм, що вважав усі народи зіпсутими і тому забороняв усякі зносини з закордоном. Китайською стіною відгородила себе Московщина від культурного світу, від справжньої освіти» (Цитовано у П. Штепи «Українець, а москвин» 1959, ст. 166).

Ненавидять того, чого бояться. І грецьке слово «фобос» означає панічний страх. «Ксенонос» — чужинець, це той, що загрожує встановленому ладові своїм відмінним життям, своїми відмінними поглядами. Звідти — ота ненависть до чужинців у вузькоглядних людей, що зжилися з певним режимом і бояться його порушення. Звідти й відома «залізна заслона» в СРСР та сказана безперестанна пропаганда проти чужинців, ніби як «ворогів советського народу», що її провадить московська комуністична преса.

**КСИЛОГРАФІЯ** — дереворит мистецьке різьблення (ритівництво) на дереві

**КСИЛОФОН** — дерев'яні цимбали.

**КСЬОНДЗ** — католицький священник. В українським народі ця назва асоціювалася з польськими католицькими священиками, що надто ревниво провадили в Україні колонізацію й латинізацію, як то видно із поезії Т. Шевченка, який писав, що до Унії українці «братились з вільними ляхами».

Аж поки іменем Христа  
Прийшли ксьондзи і запалили  
Наш тихий рай..

В. Янів писав із цього приводу: «Шевченко послідовно змальовує «ксьондзів» у чорних барвах. До речі у цитованім щойно вірші «ксьондзи» у своїй згодом негативній ролі поставлені поруч із «панамі» і так-таки там і кажеться:

Неситії ксьондзи, магнати  
Нас порізнили, розвели».

І. послідовно, коли  
Ляхи прийшли на нас війною  
Святиї Божії міста  
Ксьондзи скажені осквернили.

Ці ксьондзи не ходили самі по селах, «а возили на людях їх з села в село». Вони «вляті», приїхавши на хутір козака, пиячили й рідкавалися розпусті». («Буває в неволі...») (Р. Янів в «Розб. Держави» 1958, I, ст. 20-21).

Не дивно, отже, що слово «ксьондз» не викликає в українському народі симпатичних почувань.

**КТИТОР, ТИТАР** — добродій, фундатор церкви, або монастиря, церковний староста. У XVIII ст. так звалися люди, що провадили церковне господарство з уповноваження парохіяля. Виникло **КТИТОРСТВО** з права **ПАТРОНАТУ**. Довгий час ктиторів парохіяльна громада обирала, але з прилученням України до Московщини, світська влада, що не залишала нічого без своєї уваги, почала звертати увагу й на вибори ктиторів, призначаючи своїх кандидатів: вилучаючи на вибори. З 1734 р. така практика зробилася обов'язковою: цього року було видано наказ, яким наказувалося вибирати ктиторів за свідомством від полкових старшин.

Ктитори за Гетьманщини мали велике значення: вони, разом із старшиною, опікувалися церквами та духовенством, впливали на вибори духовенства, завідували церковними грошима, про які складали звіт перед парафіянами. Ктитор наглядав і за «сестрами - мирноносцями», що збирали пожертви на церкву, і за шпиталями. У XVII ст. ктитори брали участь навіть у ратушних судах, але в XVIII ст. про ктиторів, як про суддів, уже ніде не згадується. (Слобченко «Полк...» ст. 154-55).

**КУБ** — шестистінний, геометричне тіло обмежене 6 квадратами. Кубічна форма з гречьким хрестом була характерною прикметою візантійського церковного будівництва, і Рамей пояснював цей факт як пошанування св. Тройці, символізованої в трьох розмірах — довжина, ширина й висота. Кубічний камінь також символ Христа, як наріжного каменя Церкви. У поганському світі, куб належав Кібелі, що сиділа на ньому, як на символі сталості, твердої землі (див. КІБЕЛА). У магомеданській більшій свягиня — куб КААБИ (див.). Знахо-

дився куб і серед масонських емблем, а також на деяких монетах, для виявлення фінансової сталості, як, напр., на срібному таларі Баварії.

**КУБА ЛЮДВІК** (1863 ) — чеський письменник, етнограф і маляр. Автор збірки «Слов'янство в своїх піснях», в якій шостий зшиток, присвячений Україні, був першою звісткою чехам про «співучу Україну». Він був в Україні в 1886 р. і писав звідти дописи до чеських часописів, які перевидав книжкою в 1933 р., де мало не 2/3 зі 300 сторінок великої рісінки говорять про Україну. Про Сх. Україну оповідається в 7 розділах, про Галичину в одному. До цього додано яку сотню записів українських пісень, та інструментальних мелодій, що не ввійшли були до вищезгаданого зшитку. Крім того є там з 10 рисунків українських краєвидів, типів і народних інструментів. В тому всьому багато недоладностей, але зміст просякнений захопленням і подивом до української музичної стихії.

Куба признається, що до тої подорожі він поділяв помилкову думку своїх земляків, начебто чехи серед усіх інших слов'янських народів найбільш співучі і музикальні. На Україні він переконався, що це неправда, а рівночасно побачив, що таке природна, вроджена музикальність, а що імітація.

Кубові записки про «співучу Україну» це гімн українській природі в найширшій розумінні цього слова, себто природі й зв'язаній з нею людині, гімн тій красі й силі, що йшла від українського народнього співу й владно покоряла кожного, хто з нею здибався. Разом з тим це цінний культурно-історичний документ, свідомство інтелігентного і чутливого чужинця, що бачив, якою Україна ще недавно була (М. Г. «Діло» 5. III. 1934).

**КУБАЛЯ ЛЮДВІК** (1838—1918) — польський історик, член НТШ, дослідник української історії часів Б. Хмельницького. Ось яку характеристику дав він українському гетьманові.

«Чужинці порівнювали Хмельницького з Кромвелем... але треба признати, що Хмельницький мав при тому далеко важчі завдання; його край мав майже звідусіль відкриті границі. Він не мав, як Кромвель, до своєї розпорядимости вишколеної інтелігенції й засобів старої й сильної держави. Військо, фінанси, державне господарство, адміністрація, зносини з сусідніми державами — все це треба було створити, все не лежало на його голові. Він мусів добирати і вчити людей, доглядати найменших подробиць. І коли його військо не вмерло з голоду, коли він мав зброю, гармати, муніцію, добрих шпигунів і зручних агентів, то це його особиста заслуга, якої можна йому позаздрити і то не лише в нас, у Польщі... Була це людина з кожних поглядів надзвичайних розмірів, він переростав талано-



вятих людей настільки, що переходив межі зрозумілого. Можна б про нього сказати, що уродився він володарем, умів закрити свої заміри, в критичних моментах не вагався — скрізь м'ягкотія воля й залізна рука...»

**КУБАНКА** — шапка з широкою смушковою околицею і з гостроверхим оксамитовим верхом.

**КУБАНЬ, КУБАНЬЩИНА** — частина української етнографічної території, положена на північ від Кавказу по річці Кубані (у давніх греків Гіпаніс). Коли в 1775 р. московське військо зруйнувало Запорізьку Січ, частина козаків на чолі з отаманом Ляхом пішла до Туреччини (див. ЗАДУНАЙСЬКА СІЧ), але частина на чолі з Сидором БІЛИМ, організується згодом у «Військо Вірних Козаків», яке в 1788 р. одержує землі вздовж турецького кордону між Богом і Дністром (а в Кінзбурському районі, на побережжі Чорного моря. Воно бере участь у чотирилітній війні Росії з Туреччиною, в якій гине під Очаковом кошовий Білий і приходить на його місце Захарій Чепіга. У відплату за участь у цій війні російський уряд перейменовує «Військо Вірних Козаків» у «Чорноморське Козацьке Військо», повертає йому пограбовані в 1775 р. військові козацькі клейноди, а в 1792 р. дарує йому «на вічні часи» землі між Озівським морем та річкою Кубанню, що були обіцяні ще 1787 року.

Кубань довгий час належала до Туреччини. Але 22 липня 1774 р. Кучук-Карнаджійською мировою умовою Росія визнала тутешніх татарських поселенців за самостійну татарську державу. Як звичайно, Росія із слабкими народами не дотримувала довго підписаної умови. Вона в короткому часі почала випирати з Кубані татар та черкесів. Отже Катерина II «подарувала» козакам-чорноморцям ще чужі їй простори, — оповідає п. О. Болотенко в «Укр. Вістях» (16. II. 1919 р.). Не всі разом і не одним шляхом козаки мандрували на Кубань. Перша валка з полк. Савою Білим попливла морем і висалилася на Тамані. Під час переселення на Кубань чорноморці мали і власну флотилію: 50 канонерських човнів і одну яхту з 49 гарматами на ній. Другу валку лавів суходолом через Крим полк. Кордовський, трегя пішла вздовж берега моря з Чепігою і четверта під проводом Головатого мандрувала найдовше шляхами Кордовського та Чепіги.

25 серпня 1792 р. чорноморці пристали до гавані Тмутаракані. У станиці Таманській, там, де вишлях на берег нові «ізгої» з відного краю, чорноморці козаки збудували мистецький пам'ятник: на невеличкій скелі бронзова постать козака з прапором.

Про це переселення на Кубані до революції співали таку народню пісню:

Ой, тисяча сімсот дев'яносто першого року,

Гей, вийшов указ від тої царщи з Петербургу-городу.

Ой, щоб пан Чепіга та пан Головатий,

Зібравши все військо запорозьке.

Гей, виступали на Кубань-річку.

На вічне врем'я, гей!

Бувай здоров, Дніпро, ріка мутная!

Підем на Кубань чистої напитися.

Бувайте здорові, всі курені наші!

На Кубань прийшли із старшиною 17.021 козак, не враховуючи жінок та дітей. Спочатку Чепіга з депутатами обрав місця для осель, а потім уже жереблом призначено, кому й де саме селитися. Розташовуючись, чорноморці поділилися на 40 куренів, що далі створили 5 округ. Курені пізніше царський уряд наказав звати СТАНИЦЯМИ.

У 1794 р. в Карасунському куті Кубані, де отаборився зінш, заснували місто Катеринодар.

Таким чином через вісім століть прапрадідки київських князів знову заселили колишню Тмутаракань, що тепер звалася Таманню. Їхнє розселення зайняло значно ширші простори, ніж були межі колишнього князівства Тмутараканського. Посилювані постійно новими переселенцями з України козаки на сході дійшли до ріки Єї, а в Ставропольщині до річки Манчик. На півдні вони не тільки перейшли річку Кубань, а й сперлися на пасмо гір Кавказу. Захотіли вони й Ельбрус, найвищий (5.500 метрів) шпиль Кавказу і Європи, до якого «прикутий» легендарний Прометей.

Отак з нехоті цариці Катерини II до нащадків запорожців, з її бажання позбутися їх з непокірної України настала можливість не тільки знову опанувати прастарі українські землі, а й поширити їх на Північний Кавказ.

На Кубань чорноморці принесли й деякі прикмети давнього січового ладу: Військову Раду, виборного кошового отамана та виборну військову старшину, свій суд, правда, дуже обмежений, своє духовенство, свої форми землевладіння.

Правило військом, згідно, так би мовити, конституції військової — «Порядка Общей Пользи», «Войсковое Правительство»: кошовий отаман, військовий суддя та військовий писар. Цю конституцію у р. 1794 склали перший кошовий отаман на Кубані Чепіга, військовий суддя Головатий та військовий писар Котляревський.

Але й на новому місці не довго були недоторканими козацькі права та привілеї. Харко Чепіга був першим і останнім виборним кошовим. Після його смерті кошового військо не вибирає, а російський уряд призначає на кошового А. Головатого. Сама назва «кошовий» в р. 1797 скасована. — російський уряд став призначати «наказних» отаманів і лише перші 60 літ з козаків-українців. Від 1855 наказні отамани призначалися виключно з чужих кубанцям

росіян (тільки останній перед революцією наказний отаман ген. Бабич був з козаків і походженням українець).

Спочатку на Кубані, де поселилися чорноморці, велася щоденна війна, яка тяглася понад 50 літ. Кожної хвилини могли напасти черкеси, татари, чи інші верховинці. З-за кожного куща й з очерету свистіли кулі чи блискала шабля. Треба було вміти спільно й поєдинок стало відбиватися. Орали, косили й жали під військовою охороною. Це змушувало ззамолоду хлопців та дівчат вчитися добре стріляти та шаблею рубати. Так витворилися на Кубані відважні й спритні вояки і для індивідуальної оборони.

Зате на Кубані ніколи не було кріпацтва. Кубанські нащадки запорожців не зазнали панщини аж до появи й тут окупаційної комуністичної влади, за якої кубанці стали себе називати не козаками, а лише «синами козачими».

Крім сталості війни, населення на Кубані дуже вимирало від незвичного клімату і хвороб, особливо малярії. Козацтво скріплювалося й відживлялося лише припливом свіжих сил.

Переселення на Кубань йшло безупинно і різними способами та шляхами: цілими організаціями, групами й поєдинок, офіційно та нелегально.

У 1808 р. на заклик отамана Бурсака із Задунайської Січі з Туреччини на Кубань прийшло 500 запорожців. За царя Миколи I, р. 1828, частина запорожців, біля 1.500 чоловік, очолена кошовим Іосипом Гладким, повірила російському урядові знову й поселилася в Маріупольському повіті під назвою «ОЗІРСЬКОГО (див.) Козачого Війська». Недовго проживши, козаки спершу самі почали шукати долі на Кубані, куди їх кликав отаман чорноморців Безкровний. З року 1832 озівців стали переселяти живосилом на Чорноморське побережжя від Анапи до Сухум-Кале. Але куди більше значення для Кубані мало безпосереднє переселення з-над Дніпра.

Необхідність переселення та збільшення Чорноморського війська вже добре розумів А. Головатий. У р. 1794 він добився у російського уряду переписання з Катеринославського намісництва в Чорноморське Військо 4.340 колишніх запорожців. Далі Головатий посилав в Україну, особливо в район бувшого осідку війська на річці Богу, своїх агентів, що зманювали людей на вільну Кубань. Чутки про відродження на Кубані вільного козацтва незабаром рознеслися по всій Україні. Люди, як раніш тікали від польських панів на Запоріжжя, так тепер від російських панів та своїх старшин-перевертнів тікали до чорноморців. Російський уряд вимагав від Військового уряду, щоб він не давав притулку втікачам, але цю вимогу було тяжко здійснити, тим більше, що розшукувачам було небезпечно вступати в чорноморські степи, бо козаки не жалували охотників за людьми. Незабаром утворився звичай: гнатися можна за втікачем лише до

річки Єї, а як перехопився на козацький берег, там видачі не було. На Чорноморському побережжі втікач, що пробрався до Анапи, одержував відповідну від коменданта посвідку і ставав вільним.

Щоб позбутися на старій гетьманщині неспокоїного елементу, що весь час мріяв про відновлення старого козацького ладу, російський уряд улаштував і сам масові переселення на Чорноморію козаків з України, що ще не попали в кріпаки. 17 березня 1808 р. видано царський указ про переселення на Чорноморію з Чернігівської та Полтавської губерній 25.000 козаків. Загалом же по цій категорії за 1800 - 1850 рр. з України на Чорноморію переведено й записано понад 100.000 душ.

Крім урядового переселення з України, на Кубань ішли й окремі люди та родини. Це були родичі та знайомі перших чорноморців, здебільшого селяни, що тікали в Чорноморію, де дихалося легше. Взагалі переселення з України вже ніколи не припинялося. Пошукуючи кращих заробітків і життя, українці, переважно хлібороби, йдуть та йдуть спершу на Кубанські безкраї родючі степи, пізніше в закубанське підгір'я, а останніми часами і в мальовничі гори. Переселенців приписували в козаки до 70 років минулого століття, а далі російський уряд приписку заборонив (і тим створив нову верству населення — так зв. НАВГОРОДНІХ, що, будучи також виходцями з України і складаючи — в часах революції — 50% всього населення, були позбавлені землі і обмежені в правах, що дало привід в 1917 р. до гострої боротьби між привілейованим козацтвом і цими «городовиками», а пізніше, поруч малої національної свідомості, послужило добрим ґрунтом для опертя білогвардійщини на козаків, а большевиків на чавгородніх. — Є. О.).

10 травня 1834 р. за ч. 70693 російський сенат видав указ, що наказував: «Уволенних из военной регулярной службы нижних чинов из малороссийских казаков водворять на землях Черноморского войска».

Таким чином, Чорноморське Військо, Чорноморська смуга до Сухуму й Закубання заселені напочатку виключно українцями. Пізніше тут, особливо по містах, домішався російський елемент урядовців та духовенства, що присилали сюди русифікувати.. (О. Болотенко «Кубань і Україна» в «Укр. Вістях» 1949 р.).

..Після революції 1917 р. — продовжує проф. О. Болотенко. — на Кубані довго тяглися суперечки між старими й молодими козаками, а також між козаками взагалі і т. зв. «навгородніми». Старі козаки докоряли синам, що вони не хочуть воювати проти большевиків, а молоді козаки ганьбили батьків, що не бажають поступитися частиною своїх прав на користь навгородніх. Але після примирення «батьків» з «синами» в січні 1918 р. відбулося на Кубані бодай зов-

нішне примирення і з навгородніми. Була обрана на паритетних основах (46 козаків, 46 навгородніх та 8 горців) Законодавча Рада вже крайового значення. 25. січня. 1918 р. створила ця Рада перший Краєвий Уряд з 5 козаків, 5 навгородніх та 1 горця. Головою уряду залишився козак станиці Павлівської Л. Л. Бич.

16. лютого 1918 р. Законодавча Рада приймає формальний акт, проголошуючи Кубань «Самостійною Кубанською Народньою Республікою». Через декілька днів ця ж таки Рада ухвалює резолюцію про прилучення Кубані на федеративних началах до України. Перед цим, 4. січня 1918 р. представники політичних, національних, професійних та громадських організацій м. Новоросійська ухвалюють: «.. а) просити Українську Центральну Раду про приєднання і включення нашого Краю в Українську Народню Республіку; б) запропонувати на обговорення і для підтримки цю резолюцію в найскоршому часі Губернському З'їздові представників Чорноморської губ.; в) довести про ці рішення до відома Кубанської Законодавчої Ради і висловити побажання, щоб Кубанський Вільний Уряд, який безсумнівно поділяє велику думку об'єднання всього українського народу в одну цілу і міцну державу, підняв би подібне питання і відносно спорідненого й близького нам Кубанського Краю»...

Але большевики, захопивши Туапсе, Новоросійськ, Тамань, Темрюк, Приморськ - Ахтирську станицю, Єйськ, Кавказьку і Армавір, все щільніше й щільніше обступили Катеринодар. 28 лютого 1918 р. отаман, Кубанський Уряд та більшість членів Законодавчої Ради залишили Катеринодар. Таким чином кубанці і в похід вийшли, зберігаючи недоторканою свою владу, а не порозбігалися, як донці й терці. Цим вони засвідчили більшу політичну дозрілість.

17. березня 1918 р. Кубанська Законодавча Рада, військовий отаман і уряд склали з ген. Корніловим умову, за якою всі війська підлягали одному командувачеві — ген. Корнілову. Рада, отаман і уряд зобов'язувалися всемірно допомагати ген. Корнілову. Цей договір однобічний, бо він накладав обов'язки лише на кубанців.

...Із смертю Корнілова 31. березня 1918 р., умова кубанців вигасла, але фактичний стан залишився і при його заступнику ген. Денікінові. Сам Денікін свідчить, що відносини між кубанською владою і ним були сухі, але цілком коректні. Рада, отаман і уряд ні разу не зробили спроби порушити прерогативи Командування.

...Вся надія Добрармії була на кубанців, які вже тоді становили 80% складу Добрармії.

Добровольча верхівка — ген. Алексєєв, Денікін, Романовський, Марков — уряджували бєди з офіцерами, в яких застерігали перед небезпечкою, яка може постати, коли допустити об'єднання Кубані з Україною. Серед кубансь-

ких старшин і політиків були також і противники порозуміння з Україною Але і в таких умовах Кубанська Рада і Уряд вислали делегацію в Україну, щоб реалізувати ухвалу про федерацію з Україною.

Делегація від Кубані складалася з таких осіб: голови Ради М. С. Рябовола та членів її: К. Я. Безкровного, Капліна, Скобцова, Султан Шахим Гірея та Г. В. Омельченка. На чолі України тоді був гетьман П. Скоропадський. Як нізніше доповідала делегація, у Києві зони зараз відчули, що українські урядові кола і сам гетьман мало поінформовані в справах Кубані. Гетьман спочатку зазначив кубанцям, що він призначить їм отамана. Довелося пояснювати, що кубанці мають вибраного військового отамана, котрий, як і кошовий на Запоріжжі, не призначається. Про федерацію з Кубанню України урядово українські кола спочатку також говорили неохоче. Що далі ознайомлювалася делегація з тодішніми обставинами в Україні, то більше вона переконувалася, що верхівка цієї держави надає не аби яку вагу зміцненню Добровільної армії. У Києві та по більших містах України являло працювали бюро, що вербували старшин для Добрармії. Очевидно, що гетьман Павло Скоропадський тоді ще не звільнився від почуття російського патріотизму. Через це так дбалася про розвиток добровольчої армії, як носія ідеї «єдиної невідомої».

Майже двотижневі розмови кубанців з гетьманом до певних конкретних рішень не привели. Кубанцям пообіцяли допомогти амуніцією і навіть висадити десант на Тамань. Однак, ніякої політичної умови не склали, ніякого об'єднання з Україною не досягли.

23. червня 1918 р. делегація повернулася до Новочеркаська. Тут вона відбула нараду з представниками кубанського уряду на чолі з Бичем. Чомусь на цю нараду допустили й ген. Алексєєва. Цей рішучо заявив, що не допустить об'єднання Кубані з Україною. Коли б же це сталося, то це, мовляв, була б зрада Росії. Таке об'єднання Кубані з Україною примусить Добрармію податися геть за Волгу — додавав цей патріот Москви, який вважав всі національності колишньої імперії росіянами. Після інформацій делегації та наведеного «напучування Алексєєва», кубанці вирішують повертатися на Кубань під команду Денікіна. Це рішення кубанців, як і вже зазначене ставлення гетьмана П. Скоропадського і його уряду, врятували Добровольчу армію з усіма наслідками від цього.

Коли б гетьман використав пропозицію Кубані і негайно втяг її на будь-яких умовах в орбіту українських дій, то напевно були б позитивніші наслідки боротьби з большевиками. Досягти ж цього не було важко. В розпорядженні гетьмана була дивізія ген. Натієва, яку без великих труднощів можна було перекинути на Кубань. В останній же Таманський півострів уже

звільнився власними силами від большевиків. На Тамані саме тоді було і німецьке військо, підсиливши яке, за пару тижнів можна було звільнити всю Кубань. Остання ж при мобілізації посилила б українську армію на явних 200.000 добрих дисциплінованих козаків. Таке рішення змусило б Добрармію творити фронт за Волгою чи в Сибіру. У всякому разі не було б пізніше потреби як Україні, так і Кубані боротися ще і з Добрармією. Дон і весь Північний Кавказ при об'єднанні Кубані з Україною не мали б іншого виходу, як пристати і собі до цього об'єднання. При цій комбінації прибулі представники Антанти мусіли б допомогти амуніцією та іншим Україні та об'єдналим з нею краям, а не Добрармії, якої тут би не було. Та чи не найголовніше це те, що поповилася б традиція єдності Кубані з Україною.

На цьому перериваю компетентний виклад проф. Ол. Болотенка, найкращого знавця історії Кубані, щоб тільки зазначити, що витворений стан речей зробив Кубань, разом із Доном, опорним пунктом і відправною базою реакційної Денікінщини для захоплення Криму й розгорненого наступу на Україну. Тільки в кінці 1919 р., коли до влади на Кубані в наслідок ослаблення денікінщини, прийшов новий уряд В. Іваниса, було скасовано постанову про спілку з Росією та відновлено співпрацю з Україною і парадом Кавказу. Однак, в березні 1920 р. під тиском большевиків кубанський уряд змушений був залишити Кубань та перейти в Крим з розпорядження нового ворога України — Врангеля. Але на еміграції, після трьохрічного досвіду знов кубанський уряд виявив свою готовість спільно з урядом УНР провадити дальшу боротьбу. До того часу провідники визвольного руху Кубані в наслідок особливих обставин того краю обороняли свої крайові та станові інтереси, часто, без сумніву, всупереч інтересам України, а отже і своїм дійсним інтересам.

Така позиція Кубані, — як зазначив в «Українських Вістях» в 1948 р. М. Воскобійник, — у великій мірі була результатом географічної відірваності Кубані від основних українських земель, а також того, що Крим який зв'язує нас з Кубанню, від початку революції не перетворено в український фронт.

Характер політичного розвитку Кубані в минулому лишив нам таке насліддя, що на еміграції серед кубанців і тепер існує декілька тенденцій в їх ставленні до України. Поруч значної частини кубанської еміграції, що працює в загально-українських організаціях, вважаючи Кубань лише областю України, існують прибічники ідеї проголошення самостійної Кубані, як це один час було в 1918 р. Серед інших існують тенденції об'єднання Кубані з Україною, але на федеративних правах із забезпеченням станових привілеїв козаків. Зате серед деякої частини кубанців на основі станової спадковості знаходить відгук рух по створенню

всекозачої держави — Козакії, куди крім кубанців мали б входити донські козаки, терські, волзькі, оренбурзькі та калмики.

**КУБАРА** — довга жердина з приладованою до неї торбою, щоб збирати рої з дерева.

**КУБАРА** — річний корабель князівських часів (XII).

**КУБАШОК** — місце під піччю для попелу.

**КУБІЗМ** — напрямок у малярстві та різьбі від 1908 р., що взяв назву (Матісс її вперше вимовив, а Воселль вперше написав) від КУБ-у, бо змальовує постаті і речі у формі кубів та вальців. Мода кубізму довго не втрималася, і були футуристи, що особливо гостро повстали проти твердості форм кубістичної творчості.

**КУБЛО** — житло тварин, головню птиць та гадів, в переносному змислі також житло людини: «Туга коло серця, як гадина в'ється, ізвела кубелчко коло мого серця» (Чуб. V, 473). «На Благівіщення і птиця не несеться й кубла не в'є» (Номис, ч. 418).

**КУБОК** — чара. У Метлинського: «Медом частували з золотого кубка». У колядках кубок — атрибут св. Миколая: «А на Миколі свяга корона, а в ручках йому золотий кубок». (МУЕ НТШ. VII, 66).

**КУБОК НА ПОРОХ** — дерев'яна пороховниця напів-кулястої форми, яку носили в Карпатах через плече. Її округла поверхня, звичайно була дуже гарно оздоблена інкрустаціями з мідних пластинок, слонівки, перламутру, тощо. (Вовк «Студії..» ст. 165).

**КУБОША** — рід коня конічної форми на ловлю риб.

**КУВАДА** — обряди, що виявляють вірування в існування фізичного зв'язку межі новонародженою дитиною й батьком. Коли, напр., у караїбів народжується дитина, мати намагається по можливості зараз же розпочати свою хатню працю, а батько лягає в ліжку і починає стогнати і його відвідують, як хворого. Він мусять увесь місяць тримати діету. Подібні звичаї зустрічаються в Америці, в Африці, та в східній Азії. Кувада відома з найдавніших часів у басків. Страбон оповідав, що в іберійців, в півн. Іспанії, де тепер живуть баски, жінки, після родів, кладуть у ліжку, замість себе, своїх чоловіків і ходять за ними.

Віднаходять рештки кувади і в деяких українських обрядах, але, на мій погляд, всі ці звичаї з справжньою кувадою не мають нічого спільного. На Чернігівщині в с. Юрковці, коли народжується дитина, і мати сильно терпить, а

ле не може породити, у її чоловіка розв'язують комір сорочки й очкур, і так він сидить перед жінкою аж поки вона не породить... У деяких місцевостях України й Московщини давали батькові дитини на хрестинах з'їсти щось гідке, напр., кашу з хрінном і оцтом (див. КАША). Часом саджано чоловіка жінки, що роджає, на високе місце і прив'язувано йому шнурок «за ніжне місце». Коли жінка дуже стогнала, баба потягала за шнурок, так що і чоловік мусів стогнати. Вірили також, що шапка чоловіка, пскладена на голову жінки улегшує порід. (Кузеля «Дитина...» I. 17,24; М. Сумцов у К. Ст. 1889, IX, 22—24).

Я навів всі ці звичаї, що наші дослідники вважають за рештки кувачади. Але кувачаду, як завгажив свого часу С. Рейнах, характеризує те, що чоловік після того, як жінка породить, вдає хворого, довший чи коротший час. Що це має спільного з тим, що чоловік сідає перед жінкою з розв'язаним очкуром, чи коміром під час того, як жінка рождає? Ми ж знаємо, що, коли жінка родить, то треба розв'язувати всі вузли (див. ВУЗЕЛ), що знаходяться в хаті, отже й ті, що можуть бути на чоловікові.

Не видно теж ніякого сліду кувачади й в годуванні батька дитини на хрестинах гідкою кашею. Що-правда у нас існували погляди, що й чоловік повинен би покутувати за ті страждання, що він завдав своїй жінці, призиввши її до родива, в якому вона «свою кров проливає» (К. Ст. 1890, VII, 77-78). До цього «покутування» можна віднести й прив'язування «за ніжне місце», що відбувається під час народин, і саме тому з властивою кувачадою не має нічого спільного. На мій погляд решток кувачади, як такої, у нас не збереглося, і, мабуть, її у нас ніколи не було.

**КУДЕЛЯ** — вовна, а також поганий льон, або прядиво коноплі, наготовлене для прядива і прив'язане до ПРЯСЛИЦІ. У Щоголева: «Вп, мелодички, не їли, не спали, ночі не спали — куделечки прядли...» Глузливо кажуть про накручене жіноче волосся: «Якісь мучились там гачки (жінки) з куделями на головах» («Енеїда» Ізясир.).

**КУЖІВКА, КУЖІЛКА** — рід прядки: стебла закручуються в денце в формі кружка, або валика на верхню тоншу частину стебла, звана вузлом, або КУЖІВНИК, надягається КУЖІВНИКОМ.

**КУЖІЛЬ** — чесаний льон, приготовлений до прядки.

**КУЗЕЛЯ ЗЕНОН** (1882—1952) — видатний український вчений і визначний громадський діяч, народився в селі Жижків на Бережанщині в Галичині, емігрував на еміграції в Парижі. В 1904—1906 рр. брав участь у науковій антропологічній

експедиції на Україну, організованій паризьким Антропологічним Т-вом і Науковим Т-вом ім. Шевченка, під безпосереднім проводом Ів. Франка і Хв. Вовка. Ставши доктором слов'янської філології та історії, працює в університетській бібліотеці в Відні, потім лектором української мови і літератури в чернівецькому університеті. Тут проф. З. Кузеля бере живу участь у культурному відродженні Буковинської України, як викладач, культурний працівник, публіцист і організатор. За першої світової війни, з рани Союзу Визволення України провадить культурно-освітню й національно-пропагандивну працю серед українських вояків, полонених у таборах Німеччини, перетворюючи тисячі несвідомих малоросів у свідомих українців, що пізніше дають кадри синьо- і сірожупанників.

Після невдачі наших визвольних змагань залишається на еміграції в Берліні, де розгортає (до 1945 р.) багатогранну діяльність. Під його редакцією виходить низка книжок, видаються журнали, часописи («Вільне Слово», «Шлях», «Українське Слово») й бюлетені. «Українська Накладня», низка томів красного письменства, ряд українських і чужомовних публікацій — все це зв'язане з його особою. Проф. Кузеля одночасно був активним співробітником чужинецьких видань, зокрема редагуючи слов'янські матеріали в річниках «Мінерва», в енциклопедіях та інших збірних працях. З його почину створився в Берліні Союз Представників Закордонної Преси, що його він очолював 10 років. Поза тим участь у різних конгресах, виставках, доповіді на українські теми в німецьких товариствах і по німецьких високих школах характеризують цей період творчого життя З. Кузеля в німецькій столиці.

В 1921. р. його іменовано звичайним професором етнографії Українського Вільного Університету. Проф. Кузеля був також лектором української мови в Берлінському Університеті, доцентом якого він став у 1930 р.

Від 1938 року проф. Кузеля очолював берлінську філію крайового КоДУС-у, а в 1944 р. з його ініціативи відновлено КоДУС на еміграції, і він став його головою. На цьому пості він, як ніхто інший, прислужився українському студентству. Розбудована ним допомогова установа протягом семи років видала українським студентам тільки в Німеччині 1261 стипендію.

Але не зважаючи на різноманітність зацікавлень і практичної діяльності, проф. Кузеля все таки залишався насамперед ученим. Таким було спрямовання його праці і всього його життя від університетських студій аж до високого становища голови НТШ, якого дійсним членом він був з 1909 р. У період між двома світовими війнами він виконував обов'язки представника НТШ на Німеччину, тримаючи зв'язок із різними німецькими науковими установами й редакціями. Проф. Кузеля був також представником НТШ в Міжнародному Об'єднанні фольклористів

з осідком у Гельсінки. В 1926 р. його іменовано дійсним членом Українського Наукового Інституту в Берліні, де він керував бібліотекою, завідував архівом та пресовим відділом і працював у словниковому відділі; був він членом Кураторії УНІ, а згодом заступником директора Інституту. Був він також членом Історично-Філологічного Товариства в Празі. Проф. Кузеля належав до числа активних ініціаторів відновлення Наукового Товариства ім. Шевченка і на перших Загальних Зборах в 1947 р. його обрано заступником голови. По смерті бл. п. проф. д-ра Івана Раковського, довголітнього голови НТШ, в 1949 р. проф. Кузеля обрано головою Товариства. В 1952 р., коли засновано Міжнародну Рільну Академію Наук у Парижі, проф. Кузеля був обраний її дійсним членом та головою Української Секції Академії. Коротші й менші його праці були вміщені по різних газетах, журналах, збірниках. Згадаю тут тільки найважливіші і то з ділянки вужчого зацікавлення Професора — етнографії. Проф. Кузеля у віденський період своєї наукової діяльності написав двотомну працю «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу» видану в МУЕ НТШ в рр. 1906-1907, яку я широко використовую в моїй УМЕ, далі зібрав багатий матеріал про народню медицину з усієї слов'янщини до великого двотомного збірника порівняної народньої медицини, редактованого д-ром Кронфельдом і Говоркою. В «Записках НТШ» з'явилися визначні розвідки «Посидіння при мерці» (1914-1915) та «Король Матвій у слов'янській усній словесності» (1906). Зібрані Кузелею матеріали виповнили двотомове видання «Гешлехтсleben дер Українер». Цінні статті проф. Кузеля знаходяться в тритомовій «Енциклопедії Українознавства» НТШ, одним із головних редакторів якої він був. У 1912 р. видрукував він у Чернівцях (на спілку з д-ром М. Чайковським) «Словар чужих слів». В 1943 в Ляйпцігу, на спілку з проф. Яр. Рудницьким, великий українсько-німецький словник.

**КУЗЕМСЬКИЙ МИХАЙЛО** (1809-1879) — громадський і церковний діяч, львівський крилошанин, що 15 літ керував українським шкільництвом у східній Галичині і був головним організатором «Головної Руської Ради» у Львові та її відділів у краю в рр. 1848-1851 і надхником творення перших галицько-українських стрілецьких відділів для боротьби з поляками й мадярами. У 1868 р. він став холмським греко-католицьким єпископом, але російський уряд змусив його в 1871 р. залишити єпископство.

**КУЗЬМА І ДАМІЯН** — два брати, святі мученики, з фаху лікарі, араби, замучені 303 р. В ув'язненні українського народу вони злилися в одній постаті Кузьми-Даміяна. Православна Церква святкує пам'ять свв. Кузьми і Даміяна 1 липня, 17 жовтня і 1 листопада. Це — ніби

три різних пари лікарів-безсребників, біографічні дані кожної пари відмінні. Але в народньо-мітологічному уявленні всі три пари злилися в одну, з залишенням їй властивості лікування, головню в замовлюваннях, що наслідували канонічним молитвам.

Але частіше, в казках та приповідках, Кузьма-Деміян це — коваль. У казці про Сучича Кузьма Деміян виконує величезний плуг у 12 пудів ваги і впрягає в нього страшного змія, яким і вюрює т. зв. ЗМІЄВІ ВАЛИ. (М. Грушевський. «Іст. у. л. IV, 562-63). Тому й приповідка каже, що «Кузьма-Деміян — перший коваль» (Номис, 499). Цей коваль кує не тільки залізо, але й пам'ять: «Кузьма-Дем'ян пошли пам'ять!» (Номис, 500). У москалів Кузьма й Деміян кують навіть «свадебку», себто шлюб, і акад. О. Веселовський вказував свого часу на сліди пріятничного культу, що спостерігається в півн. Італії в культі цих двох святих. У нас Кузьму й Деміяна зв'язують з курами, яких звичайно приносять у жертву на кожному весіллі. Кузьму-Деміяна іноді й звать КУРЯЧИМ БОГОМ, і на Кузьму-Деміяна 1-го листопада робили першу КУРЯЧУ СКЛАДКУ на вечерниці, віби «щоб кури плодились» (М. Груш. Іст. у. л. I, 199). На Кузьму-Деміяна 1-го листопада ворожили: вирубували з старого дуба тріску й уважно оглядали: якщо тріска суха, то буде зима з великими морозами і малосніжна. Якщо ж тріска мокра — зима буде м'яка. Відповідно до цього й вживалося різних заходів проти загрозливих морозів, і ці заходи з'ясовують нам назву «першого коваля» чи «ковача», що надають Козьмі Даміянові: на 1 листопада мороз починає в нас підковувати землю. Що ж до ковання пам'яті, то можливо, крім впливу по аналогії, тут виявили свій вплив і церковні згадки про цих святих, як учених лікарів, що багато вчилися і багато знають.

**КУЇНДЖІ АРХИП** (1842-1910) — мистецький псевдонім Архипа Шаповала, професора (з 1894), російської Академії Мистецтва, родом із Маріюполя, якого справедливо називають «постом українського краєвиду». Майже вся його творчість присвячена українській природі, яку він відчував надзвичайно тонко, віддаючи на полотні всі чари буйної рослинності, затишних ставів, біленьких хаток, блакиті чистого неба, блиску повного світла сонця, чи місяця. Одні з перших його праць, що здобули йому ім'я, називалися «Річка Кальний на Запоріжжі», «Чуманський шлях», «Вечір на Україні», «Березовий гай». Найбільшої популярності здобув твір Куїнджі «Українська ніч». В цьому образі мистець ужив особливу гаму зеленкуватих тонів, що знаменито віддавали особливості і чар українського краєвиду при лагідному місячному освітленню.

В цілому ряді інших творів, як «Буря», «Ніч на Дніпрі», «Степ», Куїнджі майстерно

віддавав стихійну велич української природи, що наповнена скритим рухом, неспокоєм і бурхливою силою.

**КУКІЛЬ** — зеляста рослина, з гарним рожевим квітом. Небезпечно засмічує збіжжя, бо вона — отруйна. Тим-то наш нарід каже: «Кукіль — то полевого дідька робота».

Взагалі в приповідках українського народу виявляється негативне відношення хлібороба до паразитного куколя, що виступає як символ лінивого дармоїда: «То це кукіль невиполений». «У кожнім житті буває кукіль», — себто в кожному доброму товаристві трапляється хтось небажаний.

Але, в українській народній поезії, кукіль, задля свого гарного рожевого квіту, часто символізує дівчину:

Ой там на горі на красі  
Красіє кукіль у вівсі.  
— Чом ви, парубки, не йдете.  
Куколю з овса не рвете?  
— Ой, ірветься нам на душі.

Що всі дівчата хороші (Чуб. III, 139),  
себто, не знати, котру брати.

Або:

Дощик пішов, рута зійшла:  
Дівка заміж вийшла.  
А в млині на камені  
Кукіль не вродився:  
Козак старий, як собака,

А ще не вженився (Чуб. V, 422),  
бо не знайшов собі дівчини («кукіль не вродився...»).

На наддніпрянській Україні неплідні матері підкурювалися насінням куколю, щоб мати діти (Кузеля, I, 117).

В Євангелії кукіль — це грішники, що засмічують людство, як ниву Божу: «Як збирають кукіль і палять огнем, так буде при кінці віку сього. Пішли Син Чоловічий своїх ангелів, і вони вибирають із його царства всі спокуси і тих, що чинять беззаконня, і кинуть їх у пін вогненну; там буде плач і скрегіт зубів..» (Матв. XIII, 40-41).

**КУКСА** — покалічена рука і людина з покаліченою рукою.

**КУКУЛ** — див. ЗОЗУЛЯ.

**КУКУРУДЗА, ПШЕНИЧКА** — uprawna рослина з півн. Америки на поживу людям і на пашу худобі. Це була єдина «хлібна» рослина. Американці бо пшениця, жито, ячмінь, овес, просо, гречка, горох. — все це рослини Старого Світу, що їх завезено до Америки вже після Колумба. Тому про кукурудзу в Америці оповідають багато мітів і з нею в'яжуться чимало забобів. — натомість у нас її досить пізня поява (близько 200 літ тому) не сприяла зародженню й поширенню забобовних вірувань щодо

її культивування. Кажали тільки, що не можна садити кукурудзу в понеділок, вівторок і в четвер, а то собаки її поїдять (Етн. Зб. НТШ. V, 79) та їживали замовлянь проти ворон, що особливо ласі до кукурудзи і пустошать її ниви.

**КУКУЦ** — на Покутті малий хлібець, який давали дітям на Новий Рік. На Гуцульщині мали бохонці хліба з житньої муки, що їх господарі пекли в живну середу і роздавали дітям, як ті ходили того вечора по під вікнами, бажаючи приплоду худоби. Подекуди ходили по кукуци в живний четвер (МУЕ НТШ, VII, 229).

**КУКША** — святий, священик Києво-Печерського монастиря, який 1215 р. пішов на ще потанську північ проповідувати предкам теperішніх москалів християнство, і був ними вбитий в 1217 р.

**КУЛАГА** — рід мучної страви. У Грінченка: «Наварили горщик кулаги».

**КУЛАГА ЗАХАР** — запорізький ватажок, згадуваний в реєстрі отаманів 1581 р. Очолював морський похід на Козлів (Євпаторію), де козаки здобули кілька турецьких кораблів, взяли й погромили місто, але в пізнішому бою з татарами були розбиті, і самого Кулагу вбито (1587 року).

**КУЛАК, П'ЯСТУК** — затиснена рука, готова вдарити. — символ сили, або й насильства: «На кулак треба кулака» — себто на насильство треба сили (Ів. Франко «Припов.» II, 320) «Що кулак, то ще не право» (там же).

Московськ: імперіялісти захоплюються кулаком. Проф. О. Мипюк писав із цього приводу в «Розб. Напії» (1930, ст. 17): «Той патріот і слав'янофіл, що сформулював цей догмат («православіє, самодержавіє, народність») не теремно так захоплювався московським кулаком. Він вважав: «Тільки москаль володіє справжнім кулаком comme il faut». Справді, — з'ясував він далі. — у пім кулаці немає нічого гяфебного нічого низького, нічого варварського. — навпаки — багачько значення, сили поезії. Кулак розсунув російську імперію на сему (вже третю! Є. О.) частину світу» (Цитовано за М. Драгомановим, «Политич. сочин.» т. II, 1906, стор. 513).

Був кулак також символом скупости: «Коли людина затискає кулачки (як спить) то буде скупа» (МУЕ. НТШ. XVІІІ, 109).

**КУЛАЧНИЙ БІЙ, БІЙ НАВКУЛАЧКИ** — найдавніший спорт, з якого розвинувся теперішній бокс. За віруваннями нашого народу гавіть і чорти вправляються в цьому спорті: «Ще чорти навкулачки не бились» (себто ще не було півночі) (Номис, 7786). Котляревський в «Енеїді» описав, як бились навкулачки Да-

рес і Ентел, відбиваючи в тому описі сучасний йому звичай по-перше виклику на бій:

Гей, хто зо мною вийде битись,  
Покуштувати стусанів?  
Мазкою хоче хто умитись?  
Кому не жаль своїх зубів?  
А нуте, нуте, йдіте швидше,  
Сюди, на кулаки лиш ближче!  
Я бебехів вам надсажу,

а потім і самого бою...

В Українському кодексі 1743 р. кулаччі бої караються: провідникам бою — биття канчуками; іншим учасникам — в'язниця. За вбивство в кулачному бою така ж кара, як і за вбивство в двобою, себто стяття голови убивці, і забитий та скараний на смерть позбавляються християнського похорону (ЗНТШ, т. 159, ст. 163).

М. Гоголь у «Тарасі Бульбі» змалював бій навкулачки між Бульбою й його сином Остапом. Уже П. Куліш, найкращий знавець українського народнього життя, вказував в «Основі» на цю сцену гоголевої повісти, як на її найголовнішу хибу, бо вона абсолютно не відповідає духові українського народу і в українській народній творчості ніде немає й натяку на те, щоб наш нарід припускав можливість бою навкулачки між батьком і сином.

**КУЛЕБА** — густий переварений куліш.

**КУЛЕСА** — варена кукурудзяна мука, головна пожива гуцулів (див. МАМАЛИГА).

**КУЛЕСІР** — паточок для розмішування кулеси.

**КУЛИК** — невеличка птиця з дуже довгими ногами, згори чорнява, зі споду біла. Живе на болотах. Вісник весни.

**КУЛИКІВ ЛІД** — поверхня води, вкрита ряскою.

**КУЛИЦЯ** — рід бур'яну.

**КУЛІШ** — рідка каша.

**КУЛІШ МИКОЛА** (1892-1942) — найвизначніший український підсоветський драматург-комуніст (член партії з 1919 р.). Його перша драматична спроба — «97 неможливіків» — з часів жахливого голоду 1921-22 рр., повна комуністичної пропаганди (московських большевиків представлено, як рятувальників українського народу, а відповідальність за голод переложено на... Перьву та куркулів). Виставлена вперше в 1924 р. в харківському театрі ім. Ів. Франка, була прийнята тріумфально і повторювана на сценах усіх тодішніх українських театрів в УРСР. Подібні до «97» були й дві дальші «Комуна в стінах» та «Так загинув Гуска». З п'єсою «Хулій Хурина» (1926), в якій виведено

різких провінційних спекулянтів від революції, М. Куліш з апологетом й беззастережного вихвалювача большевицької революції в Україні, стає поволі на шлях її критика, в чому сходиться з М. Хвильовим і з Л. Курбасом, але, ясна річ, залишаючись і далі правовірним комуністом. На 1928 р. припадає поява в світ п'єси «Народній Малахій», з якій вдарено по безкритичному мрійництву та захопленню утопічними ідеями переродження людства (див. МАЛАХІЯНСТВО); на р. 1929 — комедія «Мина Мазайло», в якій відбито боротьбу двох культур — української й московської — в періоді т. зв. українізації; а на 1930 р. «Патетична соната» з драматичною напругою боротьби трьох ворожих одна одній сил — національної української, російської білогвардійської та російської червоної. Цієї п'єси за большевиків надруковано не було. Такі ж долі зазнали й дальші твори — «Закрут» та «Прощай, село» (про розкуркулення села). Лебединою піснею галаванитого драматурга стала «Маклена Граса», в якій змальовувалися українсько-польські розривні взаємовідносини. Нею розпочався новий театральний сезон 1934-1935 рр. в театрі «Беревиць», але зараз же по прем'єрі її було знято з репертуару, а директора театру Л. Курбаса позбавлено звання народнього артиста республіки і швидко після цього заарештовано. В грудні 1934 р. заарештовано і М. Куліша і заслаано на Соловки. Ще раніше, в червні 1934 р. Куліша було виключено з партії — «за систему націоналістичних помилок, що особливо виявилось в низці націоналістичних п'єс, спрямованих проти лінії партії («Народній Малахій», «Мина Мазайло», «Закрут», «Маклена Граса», «Патетична соната»), за активну підтримку та тісний зв'язок із націоналістичними контрреволюційними елементами (Курбас, Ялович), як людину, що будучи керівником «Валлїте», «Всекомдраму», спрямував роботу цих організацій проти партії, як людину з цілком ясною націоналістичною ідеологією...»

У 1958 р. М. Куліша було реабілітовано, себто визнано несправедливим попередній засуд, але його вже не було в живих: його, здається, було розстріляно в 1937 чи 1938 р.

**КУЛІШ ОЛЕКСАНДРА** (1828 - 1911) — дружина Пант. Куліша, народж. Білозерська, українська письменниця, що писала під псевдом ГАННА БАРВІНОК та А. НЕЧУЙ-ВИТЕР.

**КУЛІШ ПАНТЕЛЕЙМОН** (1819-1897) — найвизначніша постать українського літературного відродження XIX ст., батько української історичної повісти («Чорна Рада» 1857 р.), реформатор українського правопису (див. КУЛІШОВКА), перекладач Біблії та визначніших творів світової літератури — головно драм Шекспіра а також Шіллера, Гете, Байрона, Міцкевича і т. д.; етнограф (двотомові «Записки



о Южної Русі» 1857 р.), історик («Мальована Гайдамачина» 1876 р.), поет (Збірки: «Досвідки», «Позичена Кобза»; поеми: «Маруся Богуславка», «Магомет і Хадизя»), публіцистика (діяльна участь в «Основі», першій українській журналі, що виходив в рр. 1861-62). Він перший із наддніпрянців живіше зацікавився Галичиною. підтримував тамешні «Мету», «Вечерниці» та «Правду», де містив свої твори, і пробував замирити українців із поляками («Кранка Русинам і Полякам на Великдень 1882»), автор прегарних оповідань («Ориця», «Дівоче серце», «Гордовита пара», «Про злодія в селі Гайвниці») та історичних драм («Байда», «Цар Наливай» та «Сагайдачний»), критик (статті в «Основі» і в «Хаті» з характеристиками Климентія Котляревського, Артемовського й Гоголя), політик (діяльна участь в Кирило-методіївському Братстві). Багата й многогранна була діяльність П. Куліша, але й дуже суперечна. С. Єфремов писав про нього в своїй «Історії укр. письменства»: «Трудно одним поглядом охопити його кипучу різноманітну працю, що поряд надзвичайно коштовних здобутків для рідного краю дає й чимало такого, що варто б забути, його заслуги шануючи. Та коли відкинути навіть особисту вдачу Куліша, треба буде все ж признати, що ні на кому, може, не одбилося так наше національне лихоліття, як власне на цьому письменникові. Голова і всіма признаний привідця українського руху на початку 60-их років, одсовується від нього вже за кілька літ, а після перших томів своєї «Історії возсоединенія Руси» стає немов би навіть ворогом українству. Приятель і побратим Шевченка, ентузіастичний прихильник його чистої, праведної музи. згодом її «п'яною» звиває, а самого поета блюзнірською рукою обкидає густо болотом... аж поки в «Хуторній поезії» знов вернеться до побожних споминів про зневаженого товариша... (а в надгробному слові над могилою Шевченка в Каневі проголошує: «Наш еси, поете, а ми — нарід твій і духом твоїм дихатимемо во віки і віки...» Є. О.). Один із перших ентузіастів козаччини, що бачив у ній найвищий прояв національного духу українського — згодом зробився фанатичним ворогом їй.. Все знайде в Кулішеві по черзі: оборонця української автономії — і автора гімнів «єдиному пареві» та «єдиній нарізі», що найдужче доклали заходів до знищення тієї автономії; найвизначнішого заступника українського письменства — і чоловіка який мало не пишається тим, що «ізломал українское перо»; батька фонетичного правопису, що від нього й зветься кулішівкою — і автора прокльонів на той правопис, бо він бачте «рве наш зв'язок із першим руским літописом»... Куліш — це дві людини в одній подобі, якийсь ходячий контраст. дволикий Янус. це розгадана загадка не тільки для сучасників, а й для нащадків. перед якою з подивом стають і читачі, і критика, якась трагічна фігура, що

борсається в життєвих суперечностях. плутається, падає, знову встає і знов падає...» (II, 53—55).

**КУЛІШІВКА** — український фонетичний правопис, що його придумав П. Куліш і почав уживати вперше в «Записках о Южної Русі» (1856). Його прийняли в 60-их роках українські народовські видання в Галичині. Він став, перейшовши реформу Желехівського (див. ЖЕЛЕХІВКА) основою й сучасного нашого правопису.

**КУЛЯ** — стрільно вогнепальної зброї. «Чоловік стріляє, а Бог кулі носить» (Номис, 83). — отже не кожна куля влучає, а тільки та, що від Бога призначена. **КУЛІ ЛИТИ** — брехати, намагатися вразити чимсь незвичайним.

**КУЛЯСТРА** — молоко допіру отеленої корови.

**КУЛЬБАКА** — див. СІДЛО.

**КУЛЬТ** — система релігійних обрядів, свят, церемоній, періодично повторюваних, що відповідає потребі стверджувати, зміцнювати своєю періодичністю зв'язки, які еднають вірних із святими, вищими істотами. Цією періодичністю культові обряди і церемонії відрізняються від інших не-культових обрядів: ми говоримо напр., про весільну обрядовість, чи про обрядовість народин, але не про культ молодих, чи культ новонародженого, бо події, що дають привід до цих обрядових церемоній, не вимагають періодичного повторення.

Культ — це вияв найбільшої пошани й любови первісно до Бога й святих, а потім до тої чи іншої «обожуваної» особи. В українського народу витворився справжній культ Т. Шевченка в московського — культ В. Леніна.

Культ зближають із релігією, а дехто й не розрізняє культу від релігії. Але релігія — це ж не тільки система обрядів і церемоній, це також віра, система догм, мітологія. Як систему обрядів і церемоній культ змішують також із магією. Але магічні функції можуть виконувати й окремі чаклуни, але для культу потрібне організоване священство, чи жрецтво. Проте в конкретних випадках дійсно буває трудно провести різницю між культом і магією і зазначити з певністю де кінчається один і починається друга: магія продовжує існувати в культових формах, почасти як пережиток старших форм, почасти як підвалина багатьох культових актів, що по суті залишаються магічними (Перв. Громадянство, 1929, II, ст. 118).

**КУЛЬТУРА** — система духових вартостей, сума всіх традицій, концепцій, прагнень та способу життя, як наслідок зусиль людини опанувати природу і свої власні духові сили. В археології — сума всіх матеріальних і духових

осягів відповідної доби. Слово «культура» походить від латинського «колере» — що значить — плекати, обробляти — перше землю, звідки АГРІКУЛЬТУРА, а потім і взагалі всякий сирий матеріал, витворюючи так звану МАТЕРІАЛЬНУ КУЛЬТУРУ. Впливаючи на своє оточення і намагаючись опрацювати в ньому кращі форми життя, людина витворює СУСПІЛЬНУ КУЛЬТУРУ — право, державу, господарство; намагаючись виплекати сирий матеріал своєї свідомості, людина творить ДУХОВУ КУЛЬТУРУ — релігію, філософію, науку, мистецтво. В наших часах усе більше поширюється наставлення розуміти під культурою властиво тільки духову культуру, об'єднуючи культуру матеріальну й суспільну під спільною назвою ЦИВІЛІЗАЦІЇ (див.). (Див. КУЛЬТУРНИСТЬ).

**КУЛЬТУРНИЦТВО** — намагання опортуністичних елементів українського суспільства ХІХ і початку ХХ ст. обмежити увесь український рух до самої так зв. культурної праці, позбавленої всякої політики. З цього приводу писав С. Єфремов: «Культура, певна річ, не те саме, що політика, і має свої безпосередні завдання; але... нормальна, широка культурна робота не може бути без мінімуму політичних прав, та й сама раз-у-раз виявляється і політичними наслідками. Ширення народньої освіти, напр., це безперечно культурна робота, але всі ми знаємо, як гальмує цю роботу політична безправність, як знаємо й те, що разом із освітою шириться серед людности й громадська свідомість, яка безперечно одбивається на політичних настроях та поглядах народніх мас. Розірвати культуру й політику значить позбавити і ту й другу найживущого нерва, і як не можна уявити собі «безполітичної культури», так само не може й не повинно бути «безкультурної політики». Культура і політика неподільно зв'язані одна з однією тисячами живих ниток, які порвати неможливо без обоїльної шкоди; це тільки дві сторони одного з'явища. Справжня культура вимагає й політичного розвитку, а останнього не буває без культури». («За рік 1912-й». Київ, 1913 ст. 157). (Див. КОСТОМАРІВ).

**КУЛЬТУРНИЙ КРУГ** — спільність в культурі різних народів. Віденська етнологічна школа В. Шмідта і В. Копперса вказала, що спільні етнічні риси бувають не у народів, належних до одної мовної групи, а у народів, належних до одного культурного круга, хоч би мовно вони належали до зовсім різних мовних груп. Розрізняють звичайно три культурні круги, відповідно до трьох різних господарських систем, від яких залежить життя і добробут тих людей, що належать до них. Це круги — **ЛОВЕЦЬКИЙ**, **НОМАДСЬКИЙ** і **ХЛІБОРОБСЬКИЙ**, які збереглися в різних зонах землі і до нашого часу. Вони витворилися в початку неолітичної доби з попередніх палеолітичних стадій ловців дилю-

віяльних кліматичних смуг і збирачів алювіяльних смуг у нашій земній півкулі на північ від тропіку Рака. Витворилися вони не випадково, а відповідно до попередніх умов життя, які формували або виховували психіку людей в певнім напрямі, а вироблену в палеоліті консервували надалі. Ловці, перейшовши в номадів, хоч належали до різних рас (до індоєвропейської, монгольської та семітської), створили в своїм крузі ПАТРІАРХАТ (див.), або патріархальний суспільний устрій, зовсім не переживаючи МАТРІАРХАТУ (див.). Там, де у цих трьох рас можна знайти тепер сліди матріархату, вони завдячують своє існування колишньому змішанню з людьми хліборобського кругу. Навпаки, хліборобський культурний круг виявив нахил до матріархату... Найвищих своїх форм культура досягла там, де сталося змагання цих культурних кругів (напр., у колишній Передній і Малій Азії та в півд.-східній і західній Європі). Дуже можливо, що в Месопотамії знайшлися представники всіх трьох культурних кругів, хоч може й не одночасно, і завдяки тому там розвинулася вже в ІV тисячолітті до Р. Хр. дуже висока культура, яка пізніше передала свої здобутки до Зах. Європи різними шляхами. Народи, що створили ці культурні круги, ідуть зовсім різними шляхами розвитку, нічим не подібними один до одного. І хоч в основі їх лежить економічний принцип, як це видно з самих назв цих кругів але ця система зовсім не відповідає схемі Маркса й Енгельса, які признавали, що розвиток однаковий у всіх народів і у всіх їх однакова психіка, а Шмідт і Копперс визнають три окремі лінії розвитку і зв'язані з тим різні народні психіки. (В. Щербаківський в ЛНВ, 1948, I, ст. 60-62).

Український народ належить до хліборобського культурного кругу, з помітними залишками матріархату, московський народ — до кругу ловецького з ясно вираженим патріархатом.

**КУЛЬТУРНИСТЬ** — високий духовий рівень розвитку людини, що змагає до свого вдосконалення. Американський філософ Г. А. Оверстріт називав культурною людиною, що почуває свою духову недовершеність і тому намагається здобувати все вищі позиції, все більше збагачувати свій духовий світ. Звідти справді культурна людина змагає до пізнання правди, і встановлює гіврархію моральних вартостей, які набирають для неї особливої ваги. «Культурна людина, — писав Г. Кайзерлінг в своєму «Психологічному аналізі Америки» (фр. вид. 1930 р. ст. 151), — зсереднює зсередини всю різноманітність своєї натури, витворюючи з неї одну гармонійну цілість, якою кермує, як диригент кермує своєю оркестрою. Людина моральна, не лише в майбутньому, але й в справжньому значенні цього слова, культурна людина підбиває всі свої духові сили, як б вони в своєму заложенні не були, поняттю Добра. Людина естетична може

бути такою лише тоді, коли вона виражає всі свої враження й імпульси в такій гармонії, що навіть те, що було в них бридким, робиться гарним, як невіддільна частина прегарного твору. Людина розуму, життєвий осередок якої знаходиться в здатності розуміння, досягає своєї довершеності, коли вона схоплює змісл кожної речі в її правдивому відношенні до змісту всього всесвіту... І так далі. Але ясно, що всі ці духові вартості з їх засобами емпіричного здійснення належать тільки людині, і що не може бути справжнього вдосконалення, коли бракує бодай одна з них...»

Також Ортега-і-Гассет писав: «Хто хоче мати ідеї, повинен насамперед хотіти правди й приймати правила (норми), що вона їх накладає. Не можна говорити про ідеї, чи думки, якщо не приймається вищої правди, яка ними керує, себто якоїсь системи норм, до якої можна відкликатися в дискусії. Ці норми — засади культури. Такі або інші — байдуже. Головне, не може бути культури, якщо нема норм, до яких наш ближній міг би відкликатися. Немає культури там, де нема норм законності, до яких можна апелювати. Немає культури там, де нема пошани певних інтелектуальних засад, до яких можна відкликатися в дискусії. Якщо хто у дискусії, не дбає про правду, якщо він у неї не шукає правди і не намагається бути правдивим, то це — не культурна людина, це — варвар з інтелектуальної точки погляду, і то байдуже, чи він щось пише, чи читає лекції, він — людина маси. Немає культури там, де в економічних взаємовідносинах не існує торговельного права, яким можна захиститися. Немає культури там, де полеміка про естетику не має на увазі оборону мистецького архитвору. Коли всіх цих обставин бракує, бракує культури. Тоді існує тільки варварство в точному значенні цього слова...» («Бунт мас»).

Італійський філософ А. Тільгер також писав: «Щоб людина заслуговувала на назву культурної людини, треба, щоб вона жила відповідно до певної системи духових вартостей. Бо культура — це знання, але асимільоване, перетравлене, перетворене в живі сили духа...» Це, як говорив французький політик Ерріо студентам, — «все те, що залишається в вашій духовості, коли ви забули все, чому навчилися...» Культура відноситься до знання, як умільність — до тих безчисленних вправ, завдяки яким він її придбав: це — наслідок, але не мертвий та інертний, але живий і активний... Інтелектуальний апетит і здатність перетворювати й асимілювати знання, якими задовольняється цей апетит — ось риси справжньої культури. Без інтелектуального апетиту, без багаччини набувати все нові знання, нема культури: можна написати 40 книжок, і навіть з філософії, але якщо в них повторюються все ті ж самі речі тими самими словами, що в першо-

му з них, якщо ріка часу, що пробігла від першого до останнього з них, пролинула, як вода по гранітові, то автор їх може називатися навіть і професором, але не культурною людиною, бо інтелектуальний шлунок у нього не функціонував, бо не було інтелектуального голоду, бо організм не збагатився, асимілюючи в собі зовнішню матерію... Культура досягається після більш-менш довгої низки тривалих зусиль, міркувань, розважань, читань, але не розважання і не читання самі по собі роблять культури, а їх осідання в підсвідомості... І тому, що справжня культура визначає відношення до всесвіту і до життя людей, вона приходить в наслідок більш гуманістичного, аніж вузько наукового виховання. Щоб зробитися культурною людиною, більш допомагають твори літературні, філософські, історичні, ніж твори наукові: не можна собі уявити справжнього літерата, історика, філософа некультурними людьми, тим часом, як рідатний техник, чи навіть лабораторійний дослідник можуть бути людьми некультурними...» («Мораліта», стор. 34-37).

**КУЛЬЧИК** — кругла серезка.

**КУЛЬЧИЦЬКИЙ ЮРІЙ ФРАНЦ** († 1692)  
— див. КАВАРНЯ.

**КУЛЬША** — широка кістка, що входить у склад миски і складається сама з костей — клубової, сідничної й соромітної.

**КУМАНЕЦЬ** — глиняна посудина оригінальної форми, звичайно гарно орнаментована. (Дивись образок в ЕУ, ст. 305).

**КУМАН** — великий кіш з соломи на мукучи на зерно.

**КУМАНИ** — див. ПОЛОВЦІ.

**КУМБУК, КУМБУЧ** — свиркове дерево з зв'язаним верхів'ям, що вже не росте вгору, а розкидає свої віття вшир.

**КУМЕЙКИ** — село на Київщині поміж Мопинами й р. Россою. Тут 6. XII. 1637 р. прийшло до бою між повстанцями Павлюка під командою полк. Гвни і польськими військами пільного гетьмана Мик. Потоцького. Внаслідок несподіваного вибуху пороху на козацьких возах, серед козацького війська почалося замішання, з якого скопилися поляки і кинули на табор всю кінноту: коло 5 000 козацьких трупів лягло на побоєвищі. І хоч Гвня вихопився з недобитками й сполучився з Павлюком, черговий бій під Боровицею був теж невдалий, і повстанці скапітулювали. Павлюк з кількома іншими старшинами опинився в полоні і були вивезені до Варшави, де їх скарано на горло дармащо Кисіль та інші польські старшини, що провадили переговори про

капітуляцію, ручили, що їм нічого злого не статеться. Козацька дума констатувала:

«Як од Кумівщини (бою під Кумейками, Є. О.) да до Брянщини, як од Брянщини да й до сього ж то дня, як у землі кралевській да добра не било...»

**КУМИ** — хресні батько й мати, що тримають дитину при охрещенні, у відношенні до батька й матері дитини. Український нарід розрізняв три категорії кумів:

1. **КЛИКАНІ КУМИ**. Вибирали їх звичайно поміж свояками, яких люблять і поважають, а іноді серед добрих знайомих і приятелів. Вибирали звичайно людей з гарними духовими прикметами, бо вірили, що вони переходять на дитину. Вважали гакож, щоб кум був багатий, бо багатий хресний батько — безпека будучности дитини. Бідні люди особливо пильнували, щоб підшукати багатців у куми, щоб дістати від них гарний дарунок. Відмовлятися від цієї прислуги не випадало, бо «від хреста гріх відмовлятися».

Кликаних кумів не любили змінити, і, якщо діти не вмирали, то для новонароджених кликали все тих самих кумів. Але коли діти вмирали, то треба було шукати інших.

2. **СТРИЧНІ КУМИ**. Коли діти вмирали, чи взагалі не мали щастя, то при народженні нової дитини, запрошували в куми перших, хто стрічався на дорозі. Цей звичай спостерігався і в інших народів, як, напр., у Німеччині.

3. **ОДКУПНІ КУМИ**. Коли вже вихрещена дитина довго хворіє, то не приписували невдалому виборові кумів. Тоді брали одкупних кумів. Запрошеним одкупним кумам подавали дитину через сінешний поріг, або через вікно. Приймаючи дитину, одкупні куми дають за неї кілька грошей, вбирають у нову сорочку, яку приносять із собою, — і з цього часу заступають хресних кумів (Манджура в К. Ст. 1890, I, 124-25).

Куми стають по хресті ніби членами родини й переймають супроти дитини обов'язки на випадок смерті батьків. Особливо ж вони мають приносити дарунки. Про крижмо нема чого й згадувати: його дають куми, бо того вимагають і релігійні приписи. Крім того, дають загально хліб або бублики. На Гуцульщині давали й більші дарунки — вівцю, коня, сорочку, сірак, або заповідали, що дадуть.

Загально вважається, що після хресту куми вступають між собою в духове споріднення. Тому вже римський собор 721 р. заборонив кумам входити між собою в любовні зносини. З того пішло, що спожиття й чужоложство між кумами вважалося за особливо важкий гріх. Українське оповідання про «Кумову долину» біля Борисполя твердить, що куми, які там згрішили, перетворилися в качки, а сама Долина стала

озером (Чуб. I, 10). Проте Манджура завважив, що в народній свідомості споріднення між кумами і значить гріх від любовних зносин між ними, розрізняються: куми в відношенні до батьків дитини, яку вони охрестили, вважаються такими рідними, що чужоложство між ними було б насправді смертним гріхом; натомість чужоложство між кумом і кумою, товаришами, що тримали дитину до хресту, прирівнювалося до звичайного чужоложства, себто теж гріха, але в житті досить буденного. Народні пісні, що спиняються над любовними відносинами між кумами, мають на увазі власне тих кумів - товаришів: «Молодий козак Нечай з кумою Хмельницького мед-вино кружляють...» В іншій, дуже поширеній пісні кум просить куму:

Звари мені судака,

Щоб і юшка була.

І юшечка, і петрушечка.

Ти ж моя кума люба, кума душечка...

Згадка про рибу натякає тут, як і в багатьох інших піснях на те, що відносини між кумами зайшли поза вказану межу... (див. РИГА). (Сумцов у К. Ст. 1889, IX, 18-21).

«Кум із кумою повинні жити, як брат із рідною сестрою» (Номис, ст. 9).

Звичайно кликали одну пару кумів, але хто хотів більшого гонору, то кликав і по кілька пар кумів. Або, як хто хоче, щоб його дитина добре росла, то теж кликав по кілька пар кумів, бо, як більше кумів, то хоч одна пара й буде нещаслива, то зате друга може бути щасливіша, то й дитина буде добре жити. (МУЕ НТШ XVIII, ст. 107).

**КУМІВЩИНА** — див. КУМЕЙКИ.

**КУМИС** — алькогольний напій (2%) із молока кобили, рідше ослиці, чи верблюдиці, дуже поживний. Українці, хоч і мали своїми сусідами довгий час монгольських кочовиків, що вживають кумис, ставилися до нього з обридженням. І Рюйсбрук, переїжджаючи в XIV ст. з Судака до Перекопу, відзначив, що Русини відмовлялися пити кумис, запевняючи, що хто п'є кумис, не може спастися, бо цей звичай — не християнський (М. Грушевський «Іст. УР.» II, 515).

**КУМУЛОВИЧ ОЛЕКСАНДЕР** — див. КОМУЛОВИЧ.

**КУНА** — залізна скоба в церковному притворі (бабинці), в яку замикали руку покараної за неморальність жінки. «Перше була куна в бабинці, де якої припинались покритки, поки вся служба Божя одійде. Це робилося в 6 неділь після родин» (Чуб. VI, 20). У Квітки «Приська Чирячка не раз сиділа в куні». Звідки КУНА — взагалі тюрма, в'язниця (у Куліша в «Чорній Раді»).

**КУНА, КУНИЦЯ** — хижак з дуже цінною

шкірою, т. зв. «кунім хутром», що в Україні аж до XV століття правила за гроші. Кунна грошова система мінялася в залежності від вартости срібла: гривна вартувала 20-30 кун.

З найдавніших часів куниця була для звіроловів найціннішою здобиччю, і куніцями звалися навіть деякі податки, що їх оплачувано куніцями — в натурі, «шерстю», або грошима — к у н а м и. До селянських повинностей належали в старовину й т. зв. КУНИЦІ ГРОШІ, що їх виплачувалося державним за дозвіл женитися. «Куницю» брали державці й за кожну молоду, що віддавалася в чужі маєтки.

Тому ще й досі, коли в весільному обряді свати представляються, як звіролови, мисливці, молода фігурує, звичайно, як дорогий звір — куниця:

Вчора звечора та порошенька впала.

А опівночі та куночка походила,

А к білому світу старости на слід нагодилися.

— Виляй, не виляй, ти, чорна куночко,

А вже від того не виляти!

Виляй, не виляй ти, молода дівочко.

Виляй, не виляй, а старостам ручку дай.  
(Чуб. IV, 39, 84-85).

Зрештою, куна символізувала не тільки молоду а й взагалі гарну дівчину, чи жінку, яку хотіли звеличати: «Говорила куна із кунюю», себто «сестра із сестрою» (Метл. 220). Або в колядці:

Райське древце з трьома вершеньки

В одному вершеньку сив соколонько,

В другім вершеньку сива кунонька.

В третім вершеньку сив-ластов'ята.

Ой не є ж тото сив соколонько,

Але ж є тото господаренько,

Ой не є ж тото сива кунонька,

Але ж є тото бай — газдинонька,

Ой не є тото сив-ластов'ята.

Але ж тото їх дитята (Гн. 115).

**КУНДЕЛЬ** — собака зівчарка. У Котляревського в «Енеїді» згадується «щирий кундель стеновик».

**КУНДІ ПЕРСІФАЛЬ** (1881—1947) — канадійський поет, літературознавець, перекладач на англійську мову поезій Франка («Мойсей», «Вітряне листя» та інше) і Лесі Українки.

**КУНИЦІ СКАКАТИ** — весільний обряд. У Грохобиччині, після комори, після того, як молоду вже покрийть хусткою, вона йде до хати, вітається з батьками, родичами, тощо, потім входить до сіней, де грає музика, і тут, уже в хуртовині, як молодиця скаче куніці. Чоловік стоїть біля неї з горілкою, вона наливає, п'є до батьків і всіх весільних та з кожним танцює, дрібно обертуючись. Кожний, хто танцює з нею куніці, вкидає їй до хвартушка кілька грошей, також і

музиці. І на тому кінчалася весілля (МУЕ НТШ XVIII, 28).

Хв. Вовк уважав цей звичай скакати куніці пережитком права роду на молоду («Студії...» 315—326).

**КУНИЦЯ СОБОРНА** — податок, що його платило духовенство, коли митрополит скликав його на собор. Був він відомий з XIII ст. Був цей податок іноді досить значний; так що духовенство скаржилося в цій справі на митрополита Макарія великому князеві. (М. Грушевський «Іст. УР.» V, 478).

**КУНИЦЯ (КУНИЦЬКИЙ) СТЕПАН** — козацький гетьман (1684-86), що став на чолі козацького війська замість забитого козаками Остапа Гоголя, в поході в оборону обложеного турками Відня 1683 р. Тоді козаки вкрили себе невмирущою славою врятувавши світову столицю. Богдан польський Ян Собеський, що стояв на чолі всього збройного європейського війська, що зібрався в обороні Зах. Європи проти наступу турків, таг писав про це до своєї дружини королеви:

«Козаки пішли на штурм остільки швидко, скільки й мужньо, що не тільки передмістя з будівлями сховані в диму, але й перший палац брамними брамою опанували і свої корогви на шпалерах на ній ствердили... Козаки вирішили цю справу і славу заслужили вони велику». Багалия протягалася до пізньої ночі. Турки зрештою були зм'яті, кинули облогу Відня і тікали з свого табору, обведеного шандярами та валами. Тут вони почали завзято оборонятись. Але запорожці вночі увірвалися до турецького табору, і підпалили склепи з зіллям та зброєю. Почалися страшні вибухи, що освітлювали всю околицю, наче грім та блискавка. В турків настала паніка. Татарська орда тікала, за нею й турки. Великий везір Кара-Мустафа насилу втік на коні. Рано підійшли війська Собеського і зайняли увесь турецький табір. 13. X. король урочисто в'їхав до Відня, де його зустрічали тисячі радісного люду. В той час стан Відня був такий, що він міг триматися проти облоги не більш 5-ти днів.

Після цих подій король написав королеві довгого листа, в якому докладно переказував перемогу, велику здобич та славу. В цьому листі між іншим, писав: «Всі війська визнали, після Бога нас переможниками тому, що тільки ми і довелося боротися з Везіром, коли він розташував свої війська так, що в середині і на лівому крилі (тобто європейським та польським військами — М. М.) нічого було робить». «Козаки носили на руках, вони були героями дня, отержали багату здобич». У Відні, після тріумфального в'їзду короля, кілька днів тривали чоловічі свята та гульні. Погром турків під Віднем і спасіння всієї Європи від дальшої турецької навали, зробили величезне враження в тодіш-

ньому світі (Проф. М. Міллер «Українські Запорожці захистили свободу і культуру Європи» в «Укр. Сам.» 1954. 28. III.). (Див. КАВАРНЯ).

Після перемоги під Віднем, австрійська й папська дипломатія вжили заходів, щоб українські козаки й далі систематично непокоїли татар та турків і на цю акцію, в якій взяло участь до 20.000 козаків під проводом Кунці - Кунціцького, не шкодували грошей.

Козацькі війська роблячи великі зусилля, у численних і кривавих боях успішно здобувають найбільш укріплені турецькі фортифікації на ріках Дністрі і Дунаю. Дня 9 лютого 1634 р. Варшавський Нунцій інформував Рим про велику козацьку перемогу над турками і татарами, і що того ж самого дня відспівано святочно «Тебе Бога хвалим» з потрійним гарматним вистрілом.

Дня 16 січня того ж року Апостольський Нунцій Варшави одержав дальших 450.000 флоринів з папського фонду для козаків і на їх військову кампанію в Басарабії. Ще таки того самого місяця козаки перехопили і розбили повертаючі з нещасливого віденського походу татарські і турецькі війська.

2 лютого 1684 р. у Ватикані під час Папської Капелі відправлено святочну Богослужбу в подяку Господеві «за козацькі перемоги над татарами».

**КУНТУШ** — верхній чоловічий та жіночий одяг козацьких часів. Характеристичну особливість кунтуша становили рукави з прорізами, або й цілком розрізані до плечей: через ці рукава протисували руки, а самі рукава або висіли додолу або їх відкидали через плечі на спину. Кунтуші звичайно шили з коштовних шовкових або парчових тканин, або з кольорового сукна: в останньому випадку їх якнайбільше обшивали галунами по всіх швах. До останньої революції кунтуші були заховалися, як парадний одяг столичних хористів, що їх, як відомо, набирано, особливо за часів царіці Єлисавети, з українців (Хв. Вовк «Студії.» 159).

Кунтуші носили поверх жупана, чи каштана як і черкеску, але від черкески кунтуш відрізнявся тим, що його могли носити тільки поважні люди, простим козакам, аж до військового товариша включно, кунтуша не можна було носити. Пояс завжди мусів бути поверх жупана, під кунтушем, а не так, як при черкесці, коли міг бути і поверх черкески.

Жінки вдягали кунтуші по святах та в особливі дні. Жіночі кунтуші шилися, як капоти, з оксамитними та парчевими отворотами відмінної барви від тої, з якої був зроблений весь кунтуш. По обох боках нашивалися вуся — з шнурку, з позументу, а іноді й викладені самоцвітами. Під кунтушем мала бути корсетка, зацібувана на гудзівки з тієї ж тканини, або на гудзівки між полами — запаска, бодай шовкова, з зелювості то й парчева. В «Енеїді»

Котляревського: «...Взяла очіпок грезетовий і кунтуш з усамі люстровий, пішла к Зевесу на ралець...» Ні одна жінка не могла піти до сусідів без кунтуша і «чоловікам, крім свого чоловіка та близьких, не дозволено бачити жінку в одній корсетці». (Ломиковський «Словар.» ст. 33).

**КУНЦЕВИЧ ЙОСАФАТ (1580—1623)** — архимандрит виленського Троїцького монастиря, від 1617 р. уніятський архієпископ полоцько - в'тебський; за виразом М. Грушевського («Іст. УР» VII, 511) «найбільш воевничий репрезентант унії, що своєю гострою, безоглядною боротьбою з православ'ям — забиранням церков, арештуванням духовних, всякими адміністративними репресіями викликав незвичайне обурення в своїй єпархії і взагалі вважався найтяжчим гнобителем православної віри, так що викликав грікі докори навіть такого вірного протектора унії, як литовський канцлер Лев Сапіга. Прихильні люди вже остерігали владу, що це може скінчитися зле для нього, але він свідомо легковажив остереження, навіть бажав собі такої мученичої смерті, будши людиною взагалі скзальованою і фанатично відданою католицькій ідеї. Арештування ним одного православно-го священника в Витебську згаданого дня (12. IX) викликало вуличне збіговище, і товпа винулася на владичу палату, і в цім нападі убила самого владуку...»

У 1643 р., за папи Урбана VIII, Йос. Кунцевича було в Римі беатифіковано, а в 1867, за папи Пія IX, канонізовано, себто проголошено святым. Його мощі в 1945 р. перевезли до Риму.

**КУНШТИК** — образок, малюнок, ілюстрація. У Шевченка в поемі «Княжна»:

І куншечок з кунштиками

В Ромні накупила..

**КУПАЙЛО** — деревце, чи гильце з вишні, осени або верби, що його вирубували під Івана Купала (23 червня ст. ст.) і вкопували на видному місці. Дівчата прикрашали його вінками з різних квітів, переважно з барвінку та рути. Іноді прикрашували його восковими свічками, задалегідь для цього виготовленими. Звичайно обмежувалися на одне купайло, але бували іноді й кілька. Біля купайла розводили вогонь і скакали через нього.

Подекуди купайла не вкопували в землю, а давали його двом дітям, які й тримали його в руках, аж поки не втомлювалися, а тоді перебирав його який парубок, сидючи на землі. При кіпці три він тікав разом із купайлом, за ним гнався натовп молоді, нагоняв і розривав купайло на шматки, з котрих кожний щось ніс з собою додому. Вінки, що були на купайлі, розкидали по городах, щоб росла добре городина. Дівчата кидали галузки з купайла в воду, якою мили голову, щоб добре росло волосся. У с. Глушках прикрашене деревце кидали в воду, а дівчата в вінках плули за ним. У с. Трушках до кожного вінка, який кидали в воду, приладовували свічку свійського виробу. (Сумцов в К. Ст. 1890. VII, 77.

78). На Волині при цьому й ворожили — чия свічка найдовше горітиме, та дівчина скоріше зам'яж піде. (Перв. Гром. 1927, I, ст. 181).

Купайлу відповідало в Німеччині та в Італії майське деревце, на яке теж накладали вінки, а потім молодь навкруги нього танцювала (Сумцов в К. Ст. 1889, VII, 78).

**КУПАЛО** — давнє поганське свято, що зв'язалося пізніше зі святом св. Ів. Хрестителя, що «купав» нарід (24 червня ст. ст.). Воно відповідає періодові літнього сонцестояння, коли життєві сили природи, ще видимо в повному розквіті, опинюються перед початком неминуемого занепаду і тому викликають, поруч із оргіастичним піднесенням життєвої енергії, сумні образи смерті. Давніші дослідники мітологічної школи, як О. Міллер та Фамінцін, вбачали в Купалі представника слов'янського Олімпу, і, зрештою й складач Густинського літопису (XVII ст.) теж представляв Купала як бога гоїности: «Купало б'яше бог обилія, яко же у еллин Церес, ему же безумнії за обиліе благодареніе приношаху в то время, егда імяше настати жатва. Се-му Купалу-бісу еще й донині по нікоіх странах безумнії память совершають, наченше іюня 23 дня в навечеріе Рождества Іоана Предтечі даже до жатви сипевим образом: с вечера собираеться простая чадь обоєго пола і соплетает собі вінці з ядомого зелія ілі коренія і, препоясавшись биліем, возгнетають огонь; інді ж поставлять зеленую вітвь і, емшеся за рущі около, обращаються окрес оного огня, поюще свої пісні, переплетают Купалом; потом через оний огонь перескочують...»

Проте, як уже проф. Сумцов указував свого часу, нема ніякої підстави вважати Купала давнім слов'янським богом, бо це ім'я зустрічається тільки в українців та білорусів, — в останніх, мабуть, під українським впливом. — і при тому все переважно при імені Івана. Костомаров ще в 1843 р. висловив здогад у «Маяку», що Купало заступає ім'я Хрестителя, і з цією гадкою треба погодитися. Пам'яті Івана Предтечі присвячено в нас три дні — перший носить назву Івана Хрестителя, бо припадає на другий день по Водохрищах, другий — ГОЛОВОСІКИ — день смерті, і третій — Купала, бо він купав у воді. (Сумцов в К. Ст. 1889, VIII, 420):

Розбираючи переховані останки давньої обрядовості та рівняючи їх із давніми описами, можна встановити за М. Грушевським такі головні моменти цього циклу, що зв'язався зі святом Івана Купала та сусідніми днями:

а) Найвищий розквіт природи, що доходить тоді кульмінаційного пункту і ломиться з поворотом сонця на осінь. Звідси переконання про особливо цілющу й магичну силу рослин, зібраних у тому часі. «У те свято, — казали, напр., на галицькому Підгір'ї, — знахарі збирають зілля, бо воно має тоді магичну силу. Збирають головне лопухи, а також чорнобилі. Висушений

чорнобилі помагас від гарячки й сухіт». (Бтн. Зб. НТШ, V, 207).

Вода й роса тоді особливо цілющі — тому подекуди качаються того дня по росі для здоров'я, дівчата заворожують собі на воді щастя-долю і т. д. Рослини цієї ночі можуть переходити з місця на місце і розмовляють між собою шелестом листя. Цвіге папороть, і хто той цвіт побачить і з'рве, може дістати чудодійну силу й знання.

б) Всякого роду природні й надприродні сили та істоти виявляють тоді найбільшу діяльність: русалки, мавки, відьми дуже «бігають» в тому часі, і тому треба вживати всіляких заходів, щоб від них забезпечитися. Селяни кладуть в ді на вікна кропиву, в хлівах осичину, щоб захистити хату й худобу від нечистої сили. Щоб молоко не дісталося відьмам, дуже небезпечним тої ночі, господині не відлучували телят тієї ночі від корів. В хаті вшали також лопух, підперезувалися від хвороб чорнобилем, дівчата носили під пахвою полин, щоб не причепилися русалки, а також уплітали в косу липник, щоб «липли» хлопці; рвали також м'яту, любисток, васильки — все для любощів, а проти відьом розсипали перед воротами кашку, щоб відьма не могла ввійти. Співали:

В нашім Купайлі кущик бобу —

Кинуло б відьму в хворобу;

В нашім Купайлі кущик м'яти,

Щоб не перейшла відьма хати;

В нашім Купайлі кущик дроку,

Щоб не діждала відьма й року!

Цю пісню співали, мабуть, головно при вбіранні деревця КУПАЙЛА (див.).

На галицькому Підгір'ї того дня «обмаювали хати й всі будинки чорнобилем. Женці й косарі перев'язували собі в той день крижі в поясі чорнобилем, щоб при роботі крижі не боліли». (Бтн. Зб. НТШ, V, 206).

в) У зв'язку з особливою участю в житті природи того дня надприродних сил, відбуваються різкі акти ворожіння, заглинання будучого щастя-долі. Дівчата збирають з-поміж себе найкращу дівчину, з піснями ведуть її в ліс і садовлять там в задалегідь приготовану яму з вінками з свіжих і зів'ялих квіток і зав'язують їй очі. Називають її звичайно КУПАЙЛОМ. Взятись за руки дівчата танцюють навколо ями, а дівчина — Купайло бере з ями без розбору вінки й роздає їх подругам, що танцюють. Кому припаде вінок із свіжих квітів, та буде щаслива замужем. Кому припаде із зів'ялих, та буде нещасливою. Коли всі вінки роздано, дівчата схоплюються і тікають: коли б Купайло схопила котру з них, та того року не вийде заміж.

Скачучи через вогонь, хлопці й дівчата беруться за руки: коли руки пари не розірвуться, то та пара побереться.

Кидаючи вінки в воду, теж ворожать: дівчина кидає два вінки, один загадує на себе, другий —

на любого хлопця; якщо вінки зійдуться на воді, значить хлопець із дівчиною поберуться і будуть щасливі. Подекуди до вінка приліплюють по одній засвіченій свічці, щоб можна було слідувати за вінками.

«Буває так, що вінок відпливе від берега і свічка погасне. Тоді сумує дівчина, бо все ж не добре може трапитись. Може, це її доля погасла? Може, вже не любить її милий, а може, щось пороблено ворожкою, щоб вона померла?»

«Але дівчина знає, що до трьох разів можна запалювати свічку на вінку і вона, довгою лозиною б'ючи по воді, жене свій вінок до берега. А буває й так, що відпливе вінок аж на середину, стане на одному місці, крутиться, полощеться у дрібненьких хвилях і далі не пливе. Горить на ньому свічка веселим вогником, золотяться довгими пасмами брижі навколо і вінок мов хоче сказати дівчині: «Ага, не дістанеш?» Тоді кажуть, що мусить дівувати дівчина, бо ще не вирішена її доля. Свічка не гасне, вона горить веселим вогнем радості й надії, вона красується, а все ж мусить чекати дівчина наступних купальських вінків.

«Найкраще, коли вінок пливе здовж річки тихо, спокійно і, відпливши далеко, пристане до берега, тоді дівчина з хвилюючою радістю тихо шепоче: «І мене понесе туди доля!»

«На Полтавщині пущений на воду вінок переймає «перевмець» - парубок, він же і має взяти за себе дівчину.

«Дівчата, пускаючи на воду вінок, співають:

По саду ходжу, виноград саджу.  
Посадивши та й поливаю,  
Ой, поливши та й нащипаю,  
Нащипавши, віночок зів'ю,  
Віночок звивши, на воду пущу:  
Хто вінок пійме, той мене візьме...»

(О. Стеновий-Воропай «Звичаї нашого народу»).

г) У зв'язку, очевидно, з необхідністю боротися того дня від нечистої сили відбувалися обходи поля та очищення вогнем — оті славнозвісні КУПАЛЬСЬКІ ВОГНІ, — через які скакали хлопці й дівчата. Купальські вогні зрештою в XII - XVII вв. запаливалися в усій Зах. Європі. В самому Лондоні їх було заборонено в 1539 р. Попіл із купальських огнів затримував очищу силу: на Коростенщині «деякі дівчата хапають поціл із Купайла і несуть додому матіркам поспати капусту, щоб гусінь не їла.» (Перв. Гром. 1927, I, ст.

д) Найбільш інтригувала дослідників загадка і дуже тепер неясна містерія Купала і Марени. Напередодні Іванова дня робили з соломки, кропиви та чорноклену опудало Марени, яке подекуди звали натомість Купалом, — зав'язували в дитину, а іноді й в справжній зріслі дитині, вдягали на нього жіночу сорочку, плахтину, а на місце і вінка із квітів. Іноді просто виручали з деревця, чи велику гілляку з чорнокле-

на, верби або тополі, обвішували його биндами й вінками й ставили на обраному для грища місці. Це деревце теж звали подекуди Мареною, а подекуди Купайлом (див.):

Коло Купайла обметено,  
Ще й барвінком облетено,  
Ще й васильком обтикано.

(МУЕ НТШ, XVIII, 218).

Під тим деревцем ставили також ляльку — Марену (чи Купайло). Перед нею ставили стіл із горілкою та закусками, розкладали вогонь та співали купальських пісень. Іноді парубки викрадали, чи віднімали, марену й топили її в річці, або просто рвали на частки. Дівчата тоді робили другу Марену, зазевняючи, що парубки вкрали не справжню, любу Марену, а тільки її ляльку, виставлену, щоб обдурити хлопця. Часто грища й пісні тривали до ранішнього світа. На другий день Марену й Купайло позбавляли прикрас і кидали в річку. Уривки пісень, які при тому співали, не пояснюють значення обряду:

Купався Іван та в воду впав,  
Купала на Івана (приспів)..

Або:

Утонула Мареночка, утонула,  
Та на верх кісонька зринула.

Можна було б ставити ці купальські обряди в зв'язок із давніми звичаями парубання при есді, що супроводилося в давнину подібними грищами та повинні були відбуватися в розповілітє, себто приблизно в купальський період, але, як заважив М. Грушевський, нищення Марени й Купайла відбувалося не тільки в спосіб кидання в річку, але й в спосіб розривання на шматки. Загалом обряди й повірки, зв'язані з водою, що припадають на Купала, можуть бути уже впливом пізнішого християнства і в'язатися з образом Івана, що «купає», як уже було вище зазначено. Тому більшість дослідників схиляється до думки, що обряди з Мареною та Купайлом треба ставити в зв'язок із весняним хованням КОСТРУБА (див.) та з літнім похороном ЯРИЛА (див.). Паралелю цим звичаям убачають у елясичних Адоніях та в інших обрядах замирання бога-природи на зиму (і пізнішого його воскресення). На це вказує й заклик, яким звичайно починалося Купальське свято: «Купало, Купайло, де ти зимувало? Зимувало в лісі, ночувало в стрісі, зимувало в пір'ечку, літувало в зілечку» (МУЕ НТШ, XV, 72).

Акад. А. Веселовський писав, що «студіювання деяких моментів Івановської обрядовості дозволяє розрізнити кілька стадій її праісторичного та історичного розвитку. У початку не громадсько-родове свято, що відзначається шлюбами й прийняттям до роду, до спільних предків. Ерстизм і похоронний елемент ведуть початок із цього джерела. На цій побутовій стороні розвинувся натуралістичний міт про вмираючого бога і антропоморфічну пару — Адоніса



і Афродиту, Купала та відповідного жіночого образу. Ще пізніше — пісня про Івана й Марію, яка відбивала відносини, колись звичайні й істотні для обряду, але тепер уже відкинуті. Перва внесла свої згадки пам'ять про св. Івана, протестуючи проти поганського гетеризму вустами бл. Августина і нашого Памфила...» (Журн. Мін. Нар. Просв. 1894, II, ст. 317-18).

**КУПАННЯ ДИТИНИ** — перший магичний обряд, що зустрічає новонароджену дитину: воду для купелі новонародженої дівчини треба гріти в високих горнятках, щоб вона струнка вироста, але треба вважати, щоб вода не закипіла, а то буде сердита (Ящуржинський в К. Ст. 1893, кн. 42 42, ст. 76). Не можна тому купати і в надто гарячій воді. Звідти й приповідка про сердитого: «В гарячій воді купаний». Подекуди вживають для купелі навіть зовсім холодної (не зігрітої) води. До купелі видали звичайно сіна, васильків, вівса і трохи свяченої води; давали також живокости, товстушки, рути, огірочника, романа й хробуста, гвоздиків, троїської трави, материнки (МУН. НТШ. VII 27) — все це, розуміється, у зв'язку з тими чи іншими магичними властивостями, що їх приписували тій або іншій рослині.

Щоб дівчина була гарна, — властиво, мабуть, приваблива. — додавали трохи меду. (Там же ст. 28). Звичайно вкидали й гріш, щоб дитина була потім багата (там же).

Воду, в якій купали дитину, не виносили вночі з хати — «щоб спання не винести». Вдень виливали її між вікнами під стіну, корито ж підсували в запічок, щоб дитина спала (Етн. Зб. НТШ. XI, 34). На галицькому Підгір'ї казали, що воду з купелі новонародженої дитини треба виливати в сад, де живе дерево, або в квітник, «щоб дитина росла і цвіла». (Етн. Зб. НТШ. V, 193).

**КУПАТИСЯ** — На Херсонщині вважали, що не можна купатися, поки не закує зозуля. В Галичині не дозволяли купатися до Івана, доки не освятиться вода; «До Івана Купала не годиться купатися, бо тільки від того дня вода освячена й не шкодить людині». (Етн. Зб. НТШ. V, 206). За поясненнями інших, до того часу сидить у воді чорт (потопельник), що може людині пошкодити (В. Гнатюк в ЗНТШ, VI, ст. 52).

Не можна також купатися по заході сонця. Проте, хто скупався б вночі перед Йорданом, не зазнавав би пізніше ніякої слабости (Етн. Зб. НТШ. V, 193).

Не можна купатися по Чесному Хресті, бо від того часу вода робиться знову «нечистою», себто небезпечною для здоров'я (там же, ст. 210).

У народній поезії купатися символізує кохання:

Ой, я в річці купалася,  
А в трьох кохалася,  
А з четвертим повінчалася (Чуб. V, 262)

**КУПЕРВАС** — сірчан заліза. У нас його вживали, як косметичний засіб:

Купервасу купувала —  
Чорні брови малювала...

**КУПЕР'ЯН - ЦЕХМІСТЕР** — символічна постать незугарного оптиміста, що в народній пісні все запевняє, що «якось то буде...» С. Ефремів писав в 1912 р.: «Відомий з пісні «цехмайстер над соломою» стоїчний до всього оптиміст Купер'ян рішуче належить тепер до породи, що вже в нас перевелася й нащадків по собі, навіть на насіння, не лишила. Було досить таких Купер'янів за першої Думи, було вже трохи менше їх за другої, навіть за третьої спочатку озивалася. Але коли їм на практиці показали, як виглядає джерело їхнього філософічного «якось то буде» — вони не витримали такої важкої спроби...» («За рік 1912» ст. 124).

**КУПИНА** — зелена грудка землі серед води серед болота: «Пнеться, як жаба на купину» (Помис 9245), також трава чи інша рослинність на такій груді: «У тебе борода, як у лузі купина». «Ой твоя мила у лузі над водою утирається зіллячком - купиною» (Чуб. V, 518).

**КУПОВАНА МАТИ** — жінка, якій ніби продають (за дуже малі гроші) хвору людину: вірять, що від такого продажу вона видужає (сл. Грінченка) (Див. КУМИ).

**КУРАЙ** — зелена степова рослина, споріднена з лободою. З неї виварюють соду. На Кубані її збирали на паливо. (Див. БУРДЮГ).

**КУРАШ-ЗІЛЛЯ** — На Івана раненько голі гуцулки йшли «збирати кураш-зілля, щоб ним підкурювати дітей, як переполошаться» (Шухевич, IV, 262).

**КУРБАС ЛЕСЬ** (1887 — ?) — актор і режисер величезного таланту, родом із Галичини. Вперше виступив у гуцульському театрі Гн. Холкевича, потім працював у львівському театрі «Весіди», далі в театрі М. Садовського в Києві. В 1917 р. створив у Києві Молодий Театр (1917 — 1919), а 1922 р. «Березіль», директором і режисером якого залишився до його ліквідації Москвою та до свого арешту і заслання в Сибір в 1933 р.

Вол. Блавацький у своїх спогадах про Л. Курбаса, видрукованих у «Мурі» (1946, кн. I, ст. 90-103) писав: «Усім, хто колинебудь зустрічався в творчій праці з Л. Курбасом, не вільно мовчати про того, хто створив новий тип українського актора, що володіє всіма засобами новітнього сценічного мистецтва, хто створив театр, який нарівні з найпередовішими театрами світу шукав і знаходив нові форми і новий зміст вияву своєї творчості, хто нарешті вивів український театр із загумінкового етнографізму на широкі

шляхи творчості всесвітнього масштабу. У ряді великих реформаторів європейського театру Лесь Курбас займає не останнє місце...»

Другий відомий режисер Вал. Інкіжіпов в інтерв'ю з журналом «Україна і Світ» (зош. 14) так характеризував Л. Курбаса: «Мрія Курбасова полягала в створенні українського театру, як театру якості, кругозору європейського охоплення, ба навіть світового. Він хотів повністю і без сліду знищити інстинкт національної меншовартості. Він хотів, з другого боку, щоб актор набув техніки, щоб звук, матеріальне оформлення, щоб усі компоненти нового театру ліквідували «квасний патріотизм», а, разом із тим, стали виразом українського генія... Тягар його існування був неувялений. Йому весь час доводилося бігати до урядових чинників, захищати театр...»

Але зрештою Москва не могла цього стерпіти і його знищила. Десь у середині 30-их років в Києві поширилася чутка, що геніяльного українського режисера примушено працювати на далекій півночі поровником. В такій ролі представив його Ю. Клен у своїй епопеї «Попід Імперією»:

...Спитав я: «Хто ти? — і відказав він глухо:  
Був з мене Мельпомени вірний жрець,  
Що не достежив, звідки вітер дмуха,  
Тому чекаю тут на свій кінець.  
Бо я втіляв і радощі і журби  
У постатях мінливих на кону.  
Тобі відоме це ім'я: Лесь Курбас.  
Сам Аполлон надяг мені вінець,  
А нині теж до мене линуть юрби:  
Туди й сюди хиткий порон жену.  
Хароном я зробивсь у царстві тіней.  
Свою жорстоку долю не клену:  
Не жду визволення, не жду відміни,  
Бо знаю: не вернеться назад  
Ніхто з цієї мертвої країни».  
Біль серце обкрутив мені, як гад;  
Не розумів я тих страшних містерій.  
Я знав, був Курбас лицарем без вад,  
А Сінклер з Кайзером в Есесесері  
Собі проникливого тлумача  
Знайшли в тім геніяльним режисері.  
Хто ж і за що підніс над ним бича?  
Де, де і як до тої таємниці  
Знайти мені, немудрому, ключа?  
Невже є злочином, який з дзвіниці  
Гуде, отой від Бога даний хист?  
Хіба ж його повинен у в'язниці  
Спокутувати майстер і артист?

**КУРБСЬКИЙ АНДРІЙ** (к. 1528-1583) — князь, московський воевода, що в 1563 р. втік до Литовсько-Руської держави і дістав від короля кілька маєтків, м. ін. Ковель. Відзначався, як і всі москалі, релігійною нетерпимістю. Про це писав А. Річинський в «Проблемах української релігійної свідомості» (1933 р. ст. 102):

«За різницю релігійних переконань на Москві замурували людей живцем, викидали на доживотне заслання, втинали їм руки й язика, вішали й палили на стосі з побожним наміром — заховання в чистоті московського благочестя, його непорушності й поваги... Всі насильства над єретиками й смертні карі виправдували тим, що Церкві це приспорить заслуг, а єретикам зменшить їх вину перед Богом. Супроти цього релігійна толеранція українців представлялась для москвина просто злочинною, і Курбський, напр., був обурений на українського дідича з Волині, Чаплича, що він приймав у своїм домі єретиків-раціоналістів і сам допускався вільнодумства в товариських розмовах. Так само Курбський дорікав навіть кн. К. Острозькому за те, що він гуртував учених не тільки православних, але и протестантів, а навіть доручав їм вести полеміки з католиками. Діставши книжку Мотовила (з Острога), написану проти єзуїта П. Скарги, Курбський пише князеві: «Поняти не можу, звідки прийшла Вашій Високості гадка прислати мені книжку, написану диявольським сином, явним ворогом Христа, точніше кажучи, помічником антихриста! О горе, гідне сліз! О зло, гірше від усякого іншого! В таку зарозумілість і глупоту попадають християнські провідники, що не тільки не встидаються удержувати в своїх домах тих їдовитих смоків, але беруть їх за своїх оборонців і помічників, і, що дивніше, тим духовним бісам доручають оборону Церкви Божої й кажуть їм писати книжки проти піввірних латинників... Пане мій милий! І ти не встидаєшся жити й братати з такими людьми! Чи ж ти вже перестав слухати і чи ти вже вирікся пророків, які наказують вірним приставати з єретиками, яко ворогами Божими?..»

Курбський залишив по собі Історію Московщини, листи до Івана Грозного і різні писання в обороні православія.

**КУРЕМСА** — татарський воевода XIII ст., ворог кн. Данила Романовича галицького. Нападами на Пониззя й Півд. Волинь намагався поширити на захід територію, безпосередньо залежну від татар.

**КУРЕНЧИКИ** — козаки в особистій службі спочатку тільки полковників, а пізніше і взагалі старшини. Гетьман Апостол в універсалі з 1727 р. писав (трохи виправляємо мову): «Пан Іосиф Тарасевич, знатний товариш військовий, презентовав нам при супліці своїй антецесора нашого, бувшого гетьмана пана Скоропадського універсал, в котором определено йому куренчиків, в маєтності його прозиваємої Бритаков живучих, на що й нашого соізволительного просив універсалу. Теди ми, стосуючися до універсалу антецесора нашого, а барзій заховуючи давній військовий порядок — що в війську Малоросійському заслуженим людям і старшині куренчиків потребное число бувало определено —

поволяєм через сей наш універсал, аби десять чоловіка козаків, в маєтності його мешкаючих, були в куреню його по прежньому і походам військовим, також для посилок з письмами при ньому присутствовали, только б не були в подданській повинності і порабощенії, упоминаєм: в чом аби пан Полковник Ніжинський, старшина полковая, а особливо пан Сотник Верквєвський з куреня його папа Тарасевича тих козаків не одривали і ніяких їм налогів не чинили...» («Політичні пісні українського народу...», ч. I, р. II, стор. 124. Женева, 1885).

1735 року було видано наказ відібрати куренчиків від бунчукових товаришів і від старшин і повернути їх «під сотню». (Окіншевич, «Значне військове товариство...», ст. 163).

**КУРИ** — найдавніші свійські птахи. З огляду на їх вагу в господарстві, вони відігравали велику ролю в усіх тих обрядах, де звичай вимагав якоїсь жертви — не надто коштовної — Вищим Силам, чи їхнім представникам, служителям культу. Особливо ця жертвна роля курей помітна в весільній обрядовості, що найкраще зберегла давні звичаї. Не дурно ж наші приповідки кажуть, що «весілля — курам смерть», або «кому весілля, а курці смерть», або ще «перед весіллям пси трублять (бо дістануть багато кісток), а кури сумують» (Ів. Франко, I, ст. 150—51). Споживання печеної курки молодими після комори все носило, як завважив Хв. Вовк, явно ритуальний характер («Студії...», ст. 297, 298). Тільки в Зах. Україні цю регламентовану страву заступили вареники з сиром. Але ритуальним був звичай їсти смажену курку й на заручинах (Перв. Гром. 1929, II, 55-59).

Коли виряджали молоду до вінчання видали їй під ноги як вона сідала на воза, чорну курку (там же). Цікаво, що і в сучасному Римі кажуть: «Дорожіть чорною куркою, бо вона приносить щастя» (Дзанаццо, I, 174). Тому ж, мабуть, молода, на Чернігівщині, входячи до хати молодого, приносила з собою й кидала в підпідччя чорну курку (Вовк, ст. 284). Пізніше ту курку дружко заколював пером, вирваним із її крила, чи хвоста, і весь обряд цього заколювання та пізнішого спорядження та споживання пієї курки носив явно культовий характер причому курка в цьому обряді називалася не куркою, а **ЯЛОВИЩЕЮ**. — що дає привід п. Бартош-Литвинівій, яка цей обряд записала, думати, що в цьому обряді курка заступила яловицю.

Характер жертви має й звичай, поширений в околицях Прута на Буковині та обряд в галицькому Покутті, давати грабареві через викопану йому живу курку. Подекуди дають цю курку не грабареві, а старцеві — «щоб курка відгребала мерцеві дорогу на той світ» (ЗНТШ, т. 122, ст. 158), або — «щоб так легко душа полетіла...» (там же, ст. 160).

В характері жертви, коли будують нову хату, «закладають на курячу голову» (див. ЗА-

КЛАДИНИ), щоб усе лихо на ній окопилося. З цією ж метою, на **НОВОСІЛЛЯ** перше, ніж увійти до хати, пускали в неї курку, чи півня — «і не можна її (чи його) бити, ані їсти, ані продати» (Етн. Зб. НТШ, V, ст. 89).

У давніх римлян був звичай тримати так звані авгуральні кури: з того, як ці кури дзвобали зерно, ворожили про успіх, чи неуспіх якоїсь справи. У нас теж зберігся слід подібного ворожіння в такий важливий момент життя, як зустріч Нового Року: тоді годували кури спеціальним зерном і з того, як вони дзвобали те зерно, ворожили про майбутній урожай (Терешенко, VII, 109).

Проте, пір'я з курей вважалось «нечистим»: його не можна, напр., вживати до подушки, бо «буде голова боліти» (Франко, «Прип.» II, 327). «Наколи б хтось зробив собі з нього подушку та положив собі під голову, то ніколи на тій подушці не заснув би, бо що більше — набавився б безсоння і мусів би в великих муках умирати. Найліпше, пір'я з зарізаної курки висипати на вільне місце, щоб його буйний вітер розвіяв...» (Д. Лепкий в «Зоря», ч. IX, ст. 108).

Курка не співає, а квочче. Проте бувають випадки, що й курка співає півнем. Такі незвичайні випадки викликали, як і все ненормальне, великий страх. На Волині радили в таких випадках: «Таку курку треба негайно схопити й мірити нею від стінки проти порога до порога і, якщо голова опиниться на порозі, то треба відрізати голову, якщо хвіст, треба відрубати хвіст» (Гіньковський в К. Ст. 1896, IX). Те саме й в Галичині (Етн. Зб. НТШ, XXXI, ст. 318). На Московщині таким курам просто рубали голову, звідти й приповідка: «Не петь куріце пелухом, а і петь, так на свою голову» (Максімов «Крилатія слова», ст. 151-53). Так само радили й в Римі: «Як яка курка співає півнем, негайно скрутїть їй голову, бо ця вже певно накличе біду...» (Дзанаццо, I, 174).

У нас про людину, якій все нещастить, іронічно завважували: «Гаразд йому ся діє: когут йому здох, курка йому піє...» (Франко, I, 316).

Щоб охоронити курку від зурочливого ока, під квочку клали перо з сороки, забитої 1-го березня (Сумцов в К. Ст. 1889, XI, ст. 312-17). Від зурочливого ока курчата можуть повмирати в яйцях, і такі яйця ні в якому разі не можна тримати в житлі (Д. Лепкий в «Зоря» IX, ст. 108). Цей забобон стоїть у зв'язку з іншим, що з курячого яйця, якщо його відповідно трактувати, може вийти **ХОВАНЕЦЬ**, чи чорт. (Див. **ДОМОВИК**).

Кури були в нас символом глупоти: «Курячий же в тебе, пане Петре, мозок» (Куліш, «Чорна Рада»). «Не плачте, курячі голови, вам треба радуватися, а не плакати» (там же).

Якщо на Святий Вечір небо вкриється густо яркими зірками, то найближчий рік буде добрий на кури (Д. Лепкий, в «Зоря» IX, ст. 108). Про **ПІВНЯ** див. окремо.

**КУРИЛО ОЛЕНА** (1890 — ?) — визначний український мовознавець жидівського роду, дослідниця української фонетики і діалектології, авторка цінних граматик української мови. Особливо цінна її праця «Уваги до сучасної української літературної мови», в якій вона писала:

“Дух мови — це її складня та фразеологія. І цей дух у сучасній українській літературній мові підганяється під дух російської літературної мови. Сучасна українська наддніпрянська українська мова, найбільше в наукових та в популярно-наукових виданнях. своєю складнею та фразеологією мало нагадує українську народню мову, ба, вона навіть намагається йти й шляхом російської наукової мови з її, здебільшого, важким, далеким від народнього складом речення.

“Наукова мова може наблизитися до народньої, на це вказує мова С. Єфремова... Українська літературна мова останніх років, найбільше наукова мова, ухилилася від того основного процесу й треба докладати щонайбільшої праці, щоб знову наблизити її до народньої, до мови давніх українських письменників”.

За ці думки, висловлені у вступі до праці, довелось авторці відпокутувати. Хитрі та підступні московські підлабузники в роді Кагановича накинулись на неї, мовляв, вона пропагує під покринкою «онароднення» — уникання всіх рис, що наближають її до мови російського пролетаріату, уникання всього того в мові що зв'язане з жовтневою революцією, плекання всього, що може відірвати трудящі маси від революційної ідеології пролетаріату та ослаблювати його в практичному здійснюванні соціалістичного будівництва.

В світлі Лебедівської теорії двох культур на Україні — міської російської, пролетарської, та сільської, української, що з них пролетарська має вищість, і будучність — діяльність О. Курило — найбільший націоналістичний ухил, бо вона накликає зірвати зв'язки з мовою Леніна, Сталіна, з мовою революції.

Коли ж О. Курило покликається ще й на Єфремова, то висновок для московських посіпакаєсний: вона такий самий куркульсько-націоналістично-петлюрівсько-контрреволюційно-клерикальний шкідник, як він. («Новий Час», 2. I. 1937 р.).

О. Курило було заарештовано в 1937 р. й заслано. Дальша її доля невідома.

**КУРИТИ** — див. ТЮТЮН. Київський губернатор суворо заборонив в 1855 р. курити на вулицях міста. «З деякого часу — писав він. — повелосся, і нині, на жаль, триває, що люди, які йдуть і їдуть містом, вдень і ввечорі курять сигари й цигарки... Легко може статися, що через ганменшу необережність курця виникне нещастя. »

У виправданні цього розпорядження, треба зазначити, що Київ у тих часах був де-

рев'яний, навіть на Хрещатику стояло лише два кам'яних будинки і кілька мурованих крамниць. Пожежі траплялися дуже часто, а проти-пожежні засоби були мізерні. («Свобода», 7. V. 1959 р.).

**КУРИТИ, КУРИТИСЯ** — диміти, в народній поезії — символ журби:

Осичино-березино, чом не гориш,  
тільки куришся?

Молодая дівчинонько, чом не живеш,  
тільки журишся?

(Чуб. V. 548).

«Гора куриться — дівка журиться»

(Голов. III. 399).

Ця символіка тісно в'яжеться з символікою **ДИМУ** (див.).

В'яжеться з цим і обман, піддурювання:

Зеленая ліщинонька не горить, ай курить, —  
Молодая дівчинонька не любить, а дурить.

(Голов. II, 809).

А також і обмова:

Єщем в печі не наклала, а уже ся курно, —  
Я нікого не любила, брешуть люди дурно

(Голов. II, 820).

**КУРІЙ** — курячий гермафродит. «Часом трапиться така курка, що змаленьку була ніби курка, а потому зробиться ніби когут: раз піє, потім знову квоче, але ані на яйцях сидіти не буде, ані до курок на когута не здала. То називається курій. Такого не годиться тримати на господарстві» (Етн. Зб. НТШ, 175). Див. КУРИ.

**КУРІННИЙ (ОТАМАН)** — у запорозькому війську командант куреня. Всі курінні підлягали в Січі **КОШОВОМУ (ОТАМАНОВІ)**.

**КУРІНЧИКИ** див. КУРЕНЧИКИ.

**КУРІНЬ** — відділ козацького війська і казарма де той відділ жив. Професор І. Огієнко писав:

“Курінь у народній етимології звичайно зв'язують зо словом „курити” — диміти; пор. І. Филипчак «Кульчицький — герой Відня» 1933 року стор. 88: «Курені будовані на стовпках, без димарів; дим виходить через стелю, так і курить — за тим його куренем прозвали». Слово походить із тюркського «корен»... — табір, і з «куріти» нема нічого спільного...» («Рідна мова» 1936. ст. 426).

З часом називали куренем в гетьманській Україні взагалі малий відділ козаків (див. **КУРЕНЧИКИ**), і відповідно до того також найменшу адміністративно-військову одиницю що «іноді складалася з кількох сел, а іноді й нараховувала тільки кілька хат». (Слабченко «Полк», стор. 40).

За визвольних змагань в рр. 1917-21 куренем називався військовий відділ, щось середнє між сотнею й полком, що знаходився під ко-

мандою майора або підполковника: курінь піхоти складався здебільшого з 3, рідше з 4 і більше сотень. Три і більше куренів творили полк. В Українській Галицькій Армії (УГА) 3-6 піхотних куренів разом із полком гармати, кінною частиною і помічними відділами творили одну бригаду.

**КУРІНЬ СМЕРТИ** — повстанчий загін на Білцерківщині під кермою отамана Ангела в 1918 р., виступав проти гетьманських частин і в 1919 проти червоних військ і білогвардійців Денікіна.

**КУРІНЬ СТУДЕНТІВ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ** — добровольчий відділ, що зорганізувався з початком січня 1918 р. для боротьби з більшовиками зі студентів і учнів середніх київських шкіл, разом до 250 душ. Геройськи поляг в обороні Києва від банд Муравйова під **КРУТАМИ** (див.).

**КУРКУЛЬ** — зайшлий з іншої місцевости чоловік, що оселяється на постійне. За більшовиків це слово набрало цілком іншого значення — ним стали називати заможних селян, що їх поставив собі московський режим за найперше завдання винищити, як класу, бо вони були найбільшими природними прихильниками самосібного господарства і значить ворогами **КОЛЛЕКТИВІЗАЦІЇ** (див.).

**КУРМАНОВИЧ ВІКТОР** (1876-1945) — генерал-хорунжий української армії. Закінчивши військову школу в Відні в 1902 р., брав участь у першій світовій війні спершу на Буковині, потім в Італії, як командир 37 стрілецького дальматинського полку й командир бригади в тяжких боях на лінії Керн-Тольмін. Після розвалу Австрії зголосився до західно-українського уряду і був перше командантом Півночі на відтинку Сокаль-Рава Руська-Яворів, а потім у лютому 1918 р. начальником штабу УГА і державним секретарем ЗУНР. Визначився в керуванні бойовими операціями під Жовквою і в зорганізуванні прориву польської армії під Чортковом 9 червня 1919 р. По переході УГА за Збруч покликано його на генерал-квартирмейстера до штабу Головного Отамана УНР.

На еміграції тісно співпрацював з полк. Е. Коновальцем і був членом ПУН. Заарештований під Віднем, де проживав, червоними москалями, коли вони заняли Австрію, помер в Одесі в тюремному шпиталі, 5. III. 1945 р.

**КУРОЧКА, КУРЯЧА СЛІПОТА** — хвороба очей, при якій людина зле, а то й зовсім не бачить в сутінках і вночі. Буває це від недоїдання картоплі, картоплі, а також внаслідок скарлатини, скарлатини, раку, тощо. В українському народі живано проти курочки різних забобонів: «Якщо перший раз побачиш гори-

цвіт та насушиш, то воно добре від курячої сліпоти підкурювати» (Чубин. Словн. Кр. 867).

«По заході сонця не годиться їсти свяченого (на Великдень), бо хто б їв, мав би весь рік курячу сліпоту аж до другого Воликодня, поки не з'їсть свяченої печінки». (Ржегорж у Наук. Зб. 1927, т. XXVI, ст. 138). У Скалатському пов. в Галичині на Великдень господиня насамперед обділює всіх по трошки свяченого полину та глухої кропиви, а до цього додає ще й по кавалочку «чорної печінки», і челядь те споживає, щоб «сліпота» (подекуди зветься «курочка») не вчепилася (МУЕ НТШ. XVIII, стор. 81).

**КУРРОН ЧАРЛЗ** — англійський журналіст; як кореспондент лондонської газети «Івнінг Ньюс», супроводив прем'єра МекМіллена в його подорожі до СРСР в 1959 р. і був з ним у Києві. Про столицю України він писав:

«Наважуюсь сказати, що МекМіллен довго буде пам'ятати Україну. Я теж впевнений, що Київ буде пам'ятати його. Після моїх відвідин Києва я згідний з однією теорією про Советський Союз: чим далі від Москви, тим життя стає приємніше!

«Різниця між Києвом і Москвою величезна. Вона така велика, що я її відчув, хоч я не маю претенсії розбиратись у тонкощах чи бути психологом. Київ схожий більш до французького провінційного міста. Тон життя в ньому повільніший, приємніший і більше дружній. У Києві не відчувається того напруження і натиску, що його я постійно помічав у Москві

«Я запитав, що жінки в Києві мають жіночу ніжність, чого немає у Москві. Їхня ноша, як мені було сказано — це їхній український національний одяг. Я не здібний його описати, але рішений сказати, що люблю його. Я навіть бачив, як жінки причепурювали свої обличчя при кишенькових зеркалацях. — щось, чого — я присягаю — ніколи не бачив у Москві».

**КУРСОР** — післанець, поштар. У Галичині XVII ст. Ів. Крип'якович писав в своїй «Іст. Укр. культури»: «Пошту перевозили запряжені курсори, що їздили верхи. Пересилка йшла повільно: дорогу зі Львова до Варшави й назад післанець відбував продовж двох тижнів» (ст. 122).

**КУРТА, КУРТКА, КУРТИНА** — «це той самий ЛЕЙБИК, чи корсетка, але з рукавами, а часом і пошитий до стану. Одежа ця колись більше вживалася, ніж тепер: ми бачимо її на старовинних малюнках запорожців, гайдамаків та чумаків, а тепер її носять найбільше на півдні, головню тільки вдома, до праці, а тому й шиють її з китайки або з сірого демікотону. У Галичині трапляються куртки з білого полотна, або зовсім короткі, або з невеликими полами,

зібраними ззаду та на боках». (Вовк «Студії...» стор. 155).

**КУРУКІВСЬКІ ПУНКТИ** — ухвали куруківської комісії, що закінчували козацько-польську війну 1625 р. козаки діставали амнестію, шоститисячний реєстр, піврічну платню, але зате зрікалися закордонних зносин та самостійних військових походів. Більшого реального значення ці курукульські пункти, як і інші договори з поляками, не мали.

**КУРУЛТАЙ** — всетатарський з'їзд від чачів Джінгісхана, на який з'їздилися хани всіх орд воеводи та васали. Тут вирішувалося про війну і мир, і великий хан проголошував свої закони. У 1918 р. татари в Криму скликали були свій парламент, під назвою Курултаю, але більшовики його розігнали. У Ю. Клена в «Попелі Імперії» Курултай — символ всесоветських з'їздів у Москві.

**КУРЯЧА СЛІПОТА** — див. КУРОЧКА.

**КУСТАРИ** — незалежні ремісники. Іс. Мазепа писав у своїй праці «Три періоди укр. революції»: Більшість старих міських центрів у Росії не мали майже ніякого господарського значення. Здебільшого, це були центри адміністративно-мілітарних установ, переважно населені різними урядовцями, що жили на кошт казни (держ. скарбу). Вся обробна промисловість, вся маса ремісників — через низький загальний рівень господарства — була сконцентрована не в містах, а на селі, як допоміжний промисел при сільському господарстві. Через це, коли в Росії почався широкий розвиток капіталістичної індустрії, то, замість міського ремесла, як це було в середній і західній Європі, він застав головним чином численну клясу сільських кустарів. Замість активної кляси дрібної буржуазії, в Росії (і в Україні, Є. О.) існувала численна кляса сільських кустарів, які займалися обробною промисловістю на селі, а рівночасно не кидали й хліборобства, себто жили роз'єднано і тому не уявляли з себе ніякої зорганізованої політичної сили... Мілюков у своїх «Очерках по історії русск. культури» незадовго перед революцією 1905 р. писав: «На півтора мільйони, найбільше, фабричних робітників в Росії існує досі ніяк не менше 4 мільйонів селян, що займаються обробною промисловістю у себе на селі і рівночасно не кидають хліборобства. Це. — додає він, — та сама кляса, що з неї виросла... європейська фабрика, і що не брала жадної участі... в утворенні російської...» («Вільна Україна», 1921, I, ст. 11).

**КУТАС** — в гуцульській хрещатій церкві, прикраси одягу.

**КУТАС** — в гуцульській хрещатій церкві,

що має чотири крила, невеличкий дашок, чи піддашся, від дощу, в тому місці, де дах крила сходиться з дахом осмірки, роблячи кут. (См. Грінченка).

**КУТІВНИЦЯ** — землемірний прилад для визначення в терені напрямків під сталими кутами, пр. 90, 180°.

**КУТОМІР** — транспортир, прилад до мірляня, та відрисовування кутів.

**КУТЯ** — каша з пшеничних або й ячмінних зерен, змішаних із ситою з меду та протертим маком — це — одна з найдавніших людських страв, що, з огляду власне на свою давність, набрала великого обрядового значення.

В українському народньому святкуванні Різдва кутя відігравала все велику роль:

«Найстарша страва на Святий Вечір — це пшениця що звуть її кутею». (Етн. Зб. НТШ. V. ст. 92).

Видом самий спосіб її зготування вказує на особливу пошану, якою вона в нашому народі користується. Приготовляють кутю дуже часто ще за день до Святого Вечора, і в багатьох місцевостях вважають, що для неї треба вживати щороку цілком новий, ще невживаний горщик.

Зваривши кутю, несуть її побожно на покуття, примовляючи:

— Іде кутя на покуття.

На покутті, себто на почесному в хаті місці, влаштовується для неї спеціальне місце, встелене сіном. Тут же ставлять і сніп жита.

Поруч із кутею ставлять звичайно й узвар — себто рід смашного солодкого навару з сушених свочів також примовляючи:

— А ти узвар підеш на базар.

Звичайно кутю ставить на покуття сама господиня але в багатьох місцевостях мав її нести нежонатий парубок, а то й хлопець, що, несучи кутю, мусів квохтати. Квохчуть тоді й інші присутні при тому хлопці, але дівчата й жінки не сміють квохтати (Номис «Розкази», ст. 161). Яшуржинський, інший дослідник українських звичаїв писав, що квохче, звичайно господар. — «щоб цинлята водились». (К. Стар. 1893, XII, ст. 403-409). З цього ясно, що квохтання мало магичний характер.

Споживання куті також супроводилося цілою низкою обрядів.

Подекуди кутею починали Св. Вечерю, але більш поширений був звичай — кутею та узваром Св. Вечерю закінчувати. Починають Св. Вечерю кутею в місцевостях, що сусідують із Румунією, де теж їли кутю, починаючи нею Св. Вечерю. Але починали Св. Вечерю кутею і на Волині (Кіев. Стар., 1896, I, ст. 3).

На галицькому Підгір'ї, як беруть першу ложку куті, встають, «щоб пшениця не полягла», і їдять кутю напомацьки, заплющивши очі, — «щоб так горобцям позастунало, щоб пше-

ниці не спивали» (Етн. Зб. НТШ, V, ст. 92).

Дівчата, набравши куті в рот (перша ложка), виходили на двір і слухали, де гавкає собака — з тої сторони мав прийти суджений.

Господар же, набравши куті в ложку, підходив до вікна, або й виходив на двір і запрошував:

— Морозе, морозе, йди до нас куті їсти! А як не йдеш, то не йди ж і на жито, на пшеницю, та на всяку пашницю!

На Чернігівщині, проте, цей звичай запрошування Мороза (та інших злих сил), відбувався не під Різдво, а під Водохрища, на так звану Голодну Кутю, коли старший в роді, набравши куті в ложку, промовляв:

— Морозе, морозе, йди куті їсти, да не морозь Петрівської гречки, ні огірків, ні гарбузів, ні соняшників (МУЕ НТШ, XVIII, ст. 154)

Після вечері діти брали в руки, хто рубель, хто качалку, а то й просто поліно, та й бігли бити в ворота — проганяти Мороза.

Як уже пойдуть, господар брав трохи куті в ложку та й кидав під стелю — «щоб так худобниця брикала». Брикання худоби вказує на її здоров'я, на надвишок енергії.

Господар, або й господиня, кидали трохи куті вгору, а діти долоні наставляли: кільки зерен кому впаде, тільки штує товару дістане в спадок. Кому й ціла пущка впаде, а кому яких два зернятка, то цей останній скаржитья:

— Отто! а мені лиш дві курки! (Етн. Зб. НТШ, У, с. 92).

Так воно було ще недавно на галицькому Підгір'ї, де ці звичаї записував наш славний Іван Франко, але більш загально й, мабуть, більше логічно. — бо в відношенні до наступного року, а не до «спадщини», яка не знати, коли й буде, — кидання куті вгору в'яжеться з ворожінням про найближчий врожай хліба, або й про роїння бджіл: якщо багато зерен прилигне до стелі, то багатий врожай буде, або — як у кого пасіка — багато нових роїв буде (Кіев. Стар. 1893, XII, с. 408—09, Етн. Зб. НТШ т. 58, Кузеля с. 44—45).

Проф. Сумцов думав, що кидання куті вгору означало жертву сонцю.

Велика пошана українців до куті виявляється й в тому, що три найважливіших Свят Вечорі Різдвяних Свят приймають від неї свою назву: Свят-Вечір під Різдво зветься часто просто **Кутею**, або подекуди **Багатою Кутею**, Свят-Вечір під Новий Рік зветься **Багатою Кутею**, бо того вечора звичайну пшеничну кутю приправляли ще й пшоном, греськими крупами та різними присмаками. Крім того, на цю кутю можна було пити горілку, якої на першу кутю не можна пити, а, п'ючи, можна багато розмовляти та жартувати. На першій куті жартувати не годиться. — повинен панувати побожний настрій, бо тоді і покійники беруть участь у Св. Вечері. На першій Куті не можна їсти, аж поки не з'явиться перша зірка на небі, а на Ба-

гату Кутю можна їсти хоч і весь день (МУН, НТШ, ХУІІІ, с. 151, 153).

Третій вечір, під Водохрища, зветься **Голодною Кутею**. Ця Кутя дуже схожа на першу: старші в родині теж звичайно весь день не їдять аж до першої зірки. Дітям не дають їсти, аж поки не принесуть до хати святої води. Щоб примусити дітей, бодай тимчасово, забути про голод, той, хто має йти по свячену воду, що святилася звичайно пізно, вживав різних заходів для «обдурювання»: кільки разів перебував, довго шукав і знову губив якусь частину свого вбрання, тощо.

На першу Кутю, себто під Різдво, діти приносили кутю до пупорізної баби (та до хресних батьків). Носили всі діти в родині, аж до 15 року життя. Несли кутю з медом і три паляники, а інколи й узвар. Замість принесеної куті та паляниць, баба насипала дітям у спорожнений горщик своєї куті з медом і кільки пиріжків; замість ласощів, давала дітям варених груп із узвару. (МУЕ НТШ, ХУІІІ, с. 152).

Цікаво, що крім на Різдвяних Святих, вживалося від куті й на похороні. Звалося її тоді **КОЛІВОМ** (див.), але іноді називали й просто так кутею:

— Пішли до церкви, поїли куті (Ів. Франко «Приповідки» III, с. 81).

Зв'язок між різдвяною кутею та поминальною треба вбачати в тому, що й на Свят-Вечір під Різдво звичайно поминали покійних родичів і залишали їм на столі трохи куті.

**КУХАРЕНКО ЯКІВ** (1800—1862) — український етнограф і письменник, наказний отаман Чорноморського війська, приятель Шевченка. Залишив по собі статті «Пластуни» та «Вівші й чабани в Чорномор'ї» і оперету «Чорноморський побут» із життя кубанців кінця 18 ст., яку пристосував до кону Старицький під заг. «Чорноморці» з музикою М. Лисенка.

В 1842 р. Т. Шевченко писав Я. Кухаренку, дякуючи його за те, що він його не забуває на чужині (в Московщині) одинокого: «Переписав оце «Слепую» та й плачу над нею: який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сподіваюся нацапам черствим кацальським словом! Лихо, брате-отамане, їй-Богу, лихо!..» Цей лист до приятеля засвідчує якнайкраще відношення Т. Шевченка до москалів і московської літератури (див. **КОЖУХ**).

**КУХВА. КУФА** — велике барило, бочка: «Не смійсь, барило, само кұхвою станеш». (Номис 8007).

**КУХВЕТ** — кисіль із бузини.

**КУХОЛЬ. КУХЛИК** — глиняна, металева чи дерев'яна посудина пити воду, чи вино. В «Енеїді» Котляревського «брагу кұхликом тяти...»

**КУХТА** — помішник кухаря, звичайно хлопець.

**КУЦАК, КУЦАН, КУЦИЙ** — чорт. У Ганни Барвінок: «Кущим або куцаном звать у нас того, хто в пеклі грішників припікає.»

**КУЦА-БАБА, КУЦІ-БАБА** — дитяча гра, в якій хтось із зав'язаними очима ловить інших. Зловлений в свою чергу мусить заступити того, хто його зловив. Ця гра була відома вже в давніх римлян.

**КУЧА** — клітка для курей. Також свинюшник.

**КУЧЕРЯВИЙ** — чоловік, що саджає весільній коровай в піч (див. **КОРОВАЙ**).

**КУЧЕРІ** — від природи завите волосся, — у нас кучері були прикметою щасливої людини, тим то «кучерявий» мав вимітати під для весільного коровай (Вовк, «Студії...» ст. 247).

**КУЧЕРІ** — хвостове пір'я у селян. Парубки на Покутті прикрашали ним свої капелюхи що також від того називалися кучерями. Називали кучерями і рід орнаменту в вишивках, нашивках на одягу, в різьбі, тощо (Сл. Грінченка).

**КУЧКИ** — жидівське свято збору врожаю і подяки Богу на згадку про вихід із Єгипту, коли жидам приходилося жити в наметах та в халабудах із зелених віток. В п'ятій книзі Моїсея в Біблії Господь наказує жидівському народові: «І пам'ятай, що був еси рабом у Єгипті і додержуй і сповняй ці постанови. Свято кучок будеш святкувати сім день, як зведеш врожай на тік і до винотоку твого...» (ХУІ, 12-13). Тоді жиди їли **МАЦУ**, себто прісний хліб: «Не їстимеш нічого квашеного; сім день мусиш їсти до того опрісноки, хліб злидений, — бо при тьмом виїшов ти з Єгипетської землі, щоб ти, доки життя твого, на світі, згадував вихід твій із землі єгипетської» (там же, 3). Московський уряд за Хрушова заборонив жидам пекти мацу.

**КУЧМА** — кудлата хутряна шапка, а також і кудлата голова, яка буває у людини, якій від клопотів нема часу й зачесатися. Звідси й **КУЧМУ ДАТИ** — завдати клопоту. У Котляревського в «Енеїді»: «Хто в Бога вірус, рятуйте! А хто ж таку нам кучму дав?»

**КУЧМАНСЬКИЙ ШЛЯХ** — Татарський, чи Шпаків шлях, що ним користувалися до ХУІІІ в. татари для своїх наїздів на Україну. У ХІІІ в. він служив чумакам для їх мандрівок до Азову і до Криму. По обох боках цього шляху були великі ліси. Ішов він із Очакова через Чорномор'я, Сарвань, ріку Кодиму до броду ріки Кодими при Кучманц, від якої й одержав свою назву.

**КУЧУГУРА, ВИДМА** — насип, що твориться через нагромадження вітром піску. У Куліша в «Чорній Раді»: «Дорога то спускалась у байраки, то обходила кудлаті кучугури». «На таких кучугурах сів, що ніхто не знайде, не знайде» (Куліш «Зап. ЮЗап. Руси», I, 108). Переносно, бувають і кучугури снігу.

**КУША** — зброя, що поширилася в нас в ХУ ст. Це — лук, прикріплений до кольби, з ворбою, що натягала тетиву. До стрільби вживали короткої стріли, що звалась **БЕЛТ**. Стріла з куші мала значно більшу силу, ніж стріла з звичайного лука, але стріляння з куші було повільніше. Польський історик Стрійковський писав: «Заки поляк раз кушу ліваром затагне, вже русин скорими стрілами кільканадцятьох поразить.» Через цю недогоду вживано у нас куш небагато. Вони появились в другій половині ХІУ в., а з початком ХУІ в. перевелися. Місто Бнів від ХУ в. мало в своїм гербі кушу. (Із Крип'якевич «Іст. у. війська» ст. 146).

**КУШИР** — водяна кропива. Символ занепаду: «Бодай тая річка куширем заросла!» — співає, кленучи, народня пісня.

**КУШІЛЬ** — те ж саме, що й **КОШУЛЯ**, але ризивається тільки в значенні **ПОКРАСИ** в весільному обряді: «Дружко вносить сорочку молодій для оглядин, примовляючи: «Старости, палове-старости! Благословіть -покрасу (або кушіль) в хату внести...» (Сл. Грінченка).

**КУШКА** — посудина, в якій косарі тримають точильний брусок.

**КУШНІР ВОЛОДИМИР** (1881—1938) — визначний журналіст, з 1881 р. співробітник «Русеніше Ревю», основник і редактор Українське Рундшау, основник першого українського часопису в Відні і редактор «Русеніше Кореспонденци» там же (1907 р.), редактор львівського «Ліла» (1911-12), «Буковини» і «Навроднього Голосу» в Чернівцях (1912-14), автор політичних брошур про українську справу ріжними мовами, доцент Українського Вис. Педагогічного Інституту в Празі. Автор українського підручника німецької мови.

**КУШНІР МАКАР**, відомий під псевдами — **ЯКИМЕНКО** і **БОГУШ** (1890—1951) — талановитий публіцист, один із основників Українського Націоналістичного Руху (ОУН), і один із найближчих співробітників полк. Є. Коновальця.

Народжений 10 серпня 1890 р. в Черкасах на Київщині, закінчив студії в Петроградському університеті, де брав активну участь в українських конспіративних організаціях.

Із вибухом революції, негайно переїздить до Києва, де стає одним із діяльніших членів



Української Центральної Ради, визначаючись в ній своїм поміркованим тверезим голосом. Одночасно співпрацює, як журналіст, в київському щоденнику «Нова Рада».

В кінці 1918 р. виїздить у складі численної української делегації на Мірову Конференцію в Парижі, а в 1920 р. переїздить до Відня, де активно співпрацює в тижневику «Воля», а також в українських часописах Канади й США.

На запрошення полк. Є. Коновальця, бере участь у Першому Конгресі Українських Націоналістів і тут стає членом — основоположником ОУН і одним із найближчих дорадників Голови Проводу ОУН, який дуже високо оцінював його широку освіченість, працьовитість та ознайомленість із справами головно Східних Земель України.

Переїхавши з доручення Проводу ОУН в часи польської пацифікації в Галичині до Женеви, він стає редактором видань ОУН, призначених для поінформування чужинців, що з'їздилися до Женеви на засідання Ліги Націй, де тоді українська справа, внаслідок безчислених протестів, що поплили з усіх сторін з приводу тої «пацифікації», була зробилась одиначас дуже актуальна.

Як людину виключно чесну й ідеалістичну, геніально кристалевого характеру, М. Купніра-Богуша було призначено повнитим в Проводі ОУН функції Головного Судді. Коли, 22 червня 1932 р. сл. п. полк. Є. Коновалець в обіжньому листі до членів Проводу вважав потрібним подати свою думку про кожного з них, не шкодуючи дуже гострих критичних зауваг, він писав про М. Купніра-Богуша:

«Коротко ще хочу застановитися над Богушем, який вправді не є членом ПУН, але, як Головний Суддя, і формально і фактично користувався досі правами ПУН. Соборник він стоцентровий, і то навіть дуже глибокий. Його соборництво саме того роду, яке, на мою думку, повинен мати кожний націоналіст і член ПУН... До ворогів української нації він безкомпромісовий, поскільки, однак ходить про противників націоналізму внутрі самої нації, то він їх усе виправдати готовий...»

М. Купнір діяльно співпрацював в пражському журналі «Розбудова Нації» (1928-34) в якому містив численні статті під псевдом В. Богуш, Г. Дніпровий і інші. За 15 років до своєї смерті в захистку старих біля Брюсселю, він осліп, і хоча продовжував писати на машинці в рельєфними літерами, не міг вже дати українському визвольному рухові того, що йому хотілося б йому дати, і від того він дуже терпів, бо бачив і боляче відчував українську дезорганізованість. Він писав:

«... Мені здається, що в лоні нашої поневоленої нації взагалі, а її провідної верстви зокрема, дають себе знати властиві всім поневоденим народам своєрідні хибі чи навіть хвороби або недуги. Так, українці не здібні шану-

вати свою владу, чи провід, або авторитет своїх устанок, чи людей. Вони досить легко й швидко запалюються солом'яним вогнем, стають на шлях повстання, чи бунту, але так само швидко розчаровуються, зневірюються і шукають якихось нових божків, якісь нові чарівні концепції та нові химерні способи порятунку України. Українці — вперті, але не витривалі; завзяті, але нерішучі; працьовиті, але пиняві. На жаль, як усі наївні, чи примітивні варвари, вони сварливі до дрібничковості, ріжничкуються до безкраю і навіть, непомітно для себе, стають на шлях зради!

«На словах вони галасують про «власні сили», а на ділі не вміють ті сили ні нагромаджувати, ні організувати, ні доцільно уживати. Тож живляться переважно надіями на чужу силу, вірять у збіг щасливих подій чи зрештою сподіваються, що — якось то воно буде!..» (див. КУПНЕР'ЯН).

**КУШНІРСТВО** — обробка шкір, головно овчин, і футер. «Кушнір чинить ливтарі і смушки на кожухи» («Основа» 1862, I. 52). Із згаток літопису знаємо, що в давнину у нас м'яли шкіру руками (див. КОЖЕМ'ЯКА), а для вироблення вживали гарбарський квас. Тоді, мабуть, найбільше носили шкіряну одягу, бо ливтарство постачало досить шкір і хутер.

**КОЖУХ, КІЗЛИНИ, ОВЧИННИ** — це було звичайне зимове вбрання. За литовсько-руської держави та за козаччини шкіряний промисел поділився на кілька спеціальних ремесл: шкіру обробляли гарбарі, шевці, сидельники, уздярі, поясники, рукавичники, шаповали, шапкарі, що формували свої окремі цехи. В «Енеїді» Котляревського згадуються кушнірський і шаповальський цехи (III 14). За кушнірами залишилося головне попиту кожухів із уже вироблених овчин. У XIX ст. кушнірський промисел особливо був затвердився в Борзні й Коропі на Чернігівщині, в Решетилівці і Баришевці на Полтавщині та в Ахтирці на Харківщині. В Галичині він особливо пропвітав у гвцулів (див. КОЖУХ).

**КУЩ НЕСПАЛИМИЙ** — це кущ, що його побачив Моїсей, як пас вівці біля Божої Гореб гори: «І явився йому ангел Господень у вогнистому полум'ї ізсеред куща тернового. Побачив, що кущ горить огнем, горить і не згорає...» (II кн. Моїсея, III, 2).

Цей кущ у наших давніх пам'ятках емблема, чи символ Богородиці. Ми знаходимо його в «Акафистах» 1625 р. Тут перед образом Божої Матері типу «Знаменіє», обрамованого полум'ям мелиться Моїсей, а внизу підпис: «Відех купину, огнем палиму і не стораєму». В «Акафистах» 1629 р. вона під горою Синаєм; бачимо її також в «Тріоді Посній» 1627 р. ст. 136 і 750 (Новицький в ЗНТШ т. 144, ст. 149).

Уже св. Єфрем Сирин († 373) в Слові на Різдво Христове прославляє Пресв. Діву, порів-

нюючи її з купиною Моїсеевою: «Як колись терновий кущ на горі Хорив містив у полум'ї самого Бога, так Марія вміщала Христа в своєму дівственому череві». Подібне порівняння робили й св. Амврозій (+ 397) і Прокл (+ 446). Останній називав Богородицю «одуховленим кущем». Також Теодорит Анкірський (+ 457) писав, що старозавітне чудо купини було прообразом новозавітного чудесного Різдва, а терновий кущ — прообразом Діви Марії. Єп. Балеус в гімні, складеному незадовго до Ефеського собору, прославляв Богородицю в численних символах: «Моїсей передобразив Тебе в терновому кущі і в хмарі, Яків — у драбині, Давид у ковчезі завіту, Єзакиїль — в зачиненій брамі...» Але марно було б шукати ці символи застосовані в іконографії до XI—XII вв. Кущ Моїсеевий мав в іконописі або історичне або символічне значення без відношення до Богородиці. З таким значенням зустрічаємо його на стінах катакомб та на саркофагах перших часів християнства. З тим же давнь-християнським типом зустрічаємо ми його і в VI ст. на монументальних пам'ятниках мистецтва — в мозаїках св. Віталія в Равенні та в монастирі св. Катерини на Синаї. На Заході кущ Моїсеевий з'являється досить рано — найдавніший зразок на дверях св. Сабини в Римі: Моїсей розв'язує сандалії перед кущем, біля якого стоїть янгол. Такий же сюжет знаходимо ми і на портелі Шартрського собора (XII—XIII вв.). (Жур. Мін. Нар. Пр. 1904, III, 63—70).

У символічному значенні Моїсеїв кущ входить, як частина композиції в символічний образ Церкви. — тут він палає на зеленому тлі і служить символом Божества взагалі. Богоматір у кущі з'являється тільки в XIII ст., а в XVI ст. ця композиція входить у склад стінного іконопису.

**КУШАНКА** — кевеличка отара овець, частина **ОТАРИ**.

**КУЯБА** — назва Києва в давніх арабських письменників.

**ЛАБАЗНИК. ГАДЮЧНИК** (спірея філіпендола) — зелеста рослина з дрібним білим цвітом. Відвар із нього у нас вживали на обклади і пили, як лік. проти укусу гадюк, а також на скріплення шлунку.

**ЛАБЕТИ** — великі запя. **ВЗЯТИ В ЛАБЕТИ** — прибрати до рук, тримати в суворій дисципліні.

**ЛАБІРИНТ** — див. **ЛЯБІРИНТ**.

**ЛАВА** — частина обстанови селянської хати — дошки, приладовані нерухомо до стіни для сидіння: «Гість лави не засидить, ліжка не залежить» (Номис, 1602). Коли гість приходив до

хати. його запрошували сідати на лаві до столу. — це був вияв пошановання. Натомість, всякий нещастя часто кидали тимчасово під лаву. Звідти вираз: «**КИНУТИ ПІД ЛАВУ**» — занехати, занедбати: «Вони свою славу кинули під лаву» (Номис 761). І у Шевченка: «Поглузують, покешкують та й кинуть під лаву». Також приповідка: «Бував на лаві і під лавою» — означає, що та людина зазнавала і шани і ганьби. «Хто під лавою лежить, того ногами копають» — себто, хто сам себе не шанує, того й інші зневажають (Ів. Франко «Прип.» II, 332).

Покійника звичайно клали на лаву (тільки дітей клали на стіл). Тому **ЛЯГТИ НА ЛАВУ** — вмерти. Звідти й прокляття «Щоб тебе положили на лаву!» Звідти й божба: «А щоб мене до вечора на лаві положили, якщо це неправда!» (Номис, 3790, 6762).

**ЛАВА** — вишикуване військо тісними рядами: «Повернувся козак Нечай од брами до брами, а поставив вражих ляхів у чотири лави». «Панця у полі, як лава» (Номис, 10159). **ІТИ ЛАВОЮ** — іти великим тісним натовпом.

**ЛАВА** — коса на річному порозі. У Ів. Левинського: «Коданський поріг появилася..: ввесь білий вкритий піною та бризками. Байдак загув і полетів з лави на лаву рівно, як стріла...»

**ЛАВА** — рід гри в карти. В «Енеїді» Котляревського: «які ж були до карт охочі.. гуляли часто до півночі, в ніска, в парі, у лави, джуг...»

**ЛАВА** — колегія присяжних суддів (**ЛАВНИКІВ**) в давньому міському суді (**МАГІСТРАТ**), що під головуванням **ВІЙТА** судила кримінальні справи: «Судія (війт) на суді, по міському праву, не орікає, а питає рішення у присяжних, і ті, намовившись, через свого старшого мають заявити своє оречення, а він його оголошує, так, як йому скажуть...» (М. Грушев. «Іст. УР» V, ст. 343).

Ларників звичайно бувало шість. Обирали їх у Гетьманщині на рік (М. Слабченко «Полк...» ст. 134).

**ЛАВКА** — легенький висячий місток через бурхливі потоки в Карпатах, що часом протікають і у самому селі. У с. Лавочному, недалеко від кордону між Австрією та Угорщиною, цих містків так багато, що від них пішла і назва цього мальовничого села. (Вовк. «Студії...» ст. 78).

**ЛАВКИ** — довгий гембель (скобель) у гуцулів.

**ЛАВНИК** див. **ЛАВА**.

**ЛАВР** — завжди зелене дерево з чорними й гіркими ягодами і твердим блискучим листям,

яке служило для вкоронування героїв та взагалі визначних людей.

Греки вірили, що заснувши з лавровим вінком на голові, можна побачити уві сні все, чого забажаєш. Можливо, що в наслідок гострого підбурливого запаху лавра, ніби здатного підносити надхнення й пророчий дар, лавр був символом поезії і, як такий був присвячений Аполлонові. Грецька мітологія, що знаходить поетичне пояснення кожній найдрібнішій подробиці зовнішнього образу богів, пояснює, що лавр зробився улюбленим деревом Аполлона з того часу, як він, закохавшись в німфі Дафне, безуспішно залицявся до неї і раз, наздогнавши її, вже схопив був її у свої обійми... але замість Дафне мав у руках стрункий лавр, що в нього обернулася німфа, аби тільки порятуватися від настурливого переслідувача. Аполлон з галуззя того лавра зробив собі вінок і з тим вінком потім ніколи не розлучався.

Римляни вважали лавр щасливим деревом і в кімнатах хворих вішали лаврові галузки. На Новий Рік давні римляни посилали один одному — на щастя — лаврові галузки. Пізніше, до них додавано ще й дарунки, що, разом із лавровими галузками, висловлювали побажання довгого щасливого життя. Лавровим листям прикривалися чола під час громовиці, і за свідомством Светонія, це завжди робив, напр., імператор Тіберій: вірили, що блискавка ніколи не б'є в лавр. Римську республіку, яку вважали вічною, порівнювали до вічнозеленого лавра, що був символом вічності. Але найчастіше символічне значення лавру — тріумф, перемога, слава, немертвельність. Вояки, що йшли за тріумфальною колісницею переможця, були теж увінчані лавром.

Від римлян це символічне значення лавра, особливо в формі вінка, перейшло й до нас, і часто виявлялося в поезії та в образотворчому мистецтві.

**ЛАВРА** — багатолюдний монастир. Спочатку взагалі багатолюдне огорожене місце, загін, кошира. Першою лаврою в значенні монастиря була Лавра св. Сави під Єрусалимом. У нас Лаврою звали Київ - Печерський монастир (від 1688 р.) та Пochaївський (від 1833 р.).

**ЛАВРЕАТ** — людина нагороджена лавровим вінком, мистець, що дістав найвищу нагороду, напр., нагороду Нобеля.

**ЛАВРЕНТІЄВСЬКИЙ ЛІТОПИС** — найстарший кодекс північної редакції найдавнішого українського літопису, що одержав свою назву від ченця Лаврентія, що переписав його, мабуть у Суздалі (1377 р.).

**ЛАВРЕНТІЙ** див. КРІПАНОВИЧ.

**ЛАВРЕНТІЙ** — директор друкарні Києво -

Печерської Лаври 60 рр. XIX ст., ініціатор школи гравюри при Лаврі. Перебудував лаврську друкарню за європейським зразком.

**ЛАВРСЬКИЙ СПІВ** — особлива форма поліфонічного співу, що розвинулася в Київській Лаврі. Про нього писав М. Грінченко в «Історії української музики» Київ, 1922, ст. 132), що він робив надзвичайне враження на слухачів «особливо мелодією і надзвичайно оригінальною гармонією, з своєрідними, часом навіть дикими медляціями: його міць, урочистість, піднесення, що часто переходить в екстаз — то відгуки всі доби коли формувався український партесний церковний спів... Впливи південно - слов'янські, а також впливи тубільні, місцеві, впливи давньо-народньої мелодії — все це відбилося на Лаврському співі...» Його голосовий склад творили перші й другі тенори, альт і бас; мелодію вів другий тенор, перший брав терцію, а бас достосовувався до головних тонів гармонії. «Така гармонізація виникла сама собою, без спеціальної обробки тих мелодій; клирошани - ченці були разом і творцями свого співу, який так приваблював навіть чужоземців». (Річинський «Проблеми укр. рел. свідомости» 1933, ст. 212).

**ЛАВЧАСТИЙ ЗАМОК** — один із двох родів дерев'яних замків у гуцульських хатах, якими замикаються вхідні двері, називається також **СЛІПНИЙ ЗАМОК**. Він складається з **ОДВІРНИКА**, **ЗАСУВА** і **ЗУБЧАСТОГО КЛЮЧА**. Одвірник прибито до одвірок, через нього проходить засув із двома ціпами (**ГАРАМИ**); в одвірнику знаходяться **ЛАВКИ**, вигладжені подовгасті шматки твердого дерева, що в наслідок своєї ваги падають в гари чим і викликають замикання. З допомогою зубчастого ключа ці лавки підносяться, засув отримує можливість пересунути і відімкнути двері. (Шухевич «Гуцульщина», I, 93).

**ЛАГА** — гадюча цариця, що згадується в заговляннях: «На синім морі озираємна, на сираємні грушевіна, на грушевіні гніздище, на гніздині цариця Лага. Царице Лаго, царице Лагиче, збирай своє військо гадюцьке і гадежське, збирай і спинай зуби, губи і уста од звіриноного лица, од білої кости, од червоної крови раба Божого (ім'я)». (Чубин. 122).

**ЛАГАНЕЦЬ** — рід дерев'яного кухлика з обручами.

**ЛАГАНОК** — барило з видовбаного пня.

**ЛАГІДНІСТЬ** — християнська прикмета милосердя, любовності, душевної м'якості: «Чого ви хочете? Чи з любов'ю прийти мені до Вас, чи з любов'ю й духом лагідности?» (І Павла до Коринтян IV, 21). «Вже над колискою українського християнства стоїть ідея лагідности, що нею сповнені старі легенди й літописи. Перші укра-

їневі святі, св. Борис і Гліб, сини св. Володимира, йдуть на смерть з рук своїх братів — повні лагідности, щоб своєю терпеливістю наслідувати Христа. Лагідність, ця українська чеснота, одуховлює обличчя великим українським святым. від Бориса і Гліба до митрополита Андрея Шептицького. Нею надихана й українська ікона, яка до візантійської гідности і величности трансцендентного світу додає покірну лагідність. Якої тільки зміни зазнає в українському відчутті візантійська Пангагія. Глибока тиша й покора, подув надземської лагідности окрилює українську ікону Богоматері. А навіть сам Пантократор у своїй страшній славі — являється в українській іконі лагіднішим, пронизаним пневматичним духом. Українська ікона відкриває світові світ святої лагідности й лагідної святості. В цій лагідності середньовічний українець знаходить свого Бога». (М. Кушнір в «Гомін України»). Див. МИРОЛЮБНІСТЬ.

**ЛАГОМИНИ, ЛАКОМИНИ** — ласощі. В «Енеїді» Котляревського читаємо: «Везли з собою лагомини: оливу, мило, риж, маслини..» В наші часи мабуть ніхто не зарахував би мило до ласощів, і дуже мало хто — оливу, риж і маслини. Проте, в тій же «Енеїді» говориться, що «там лакомини разні їли, буханчики пшеничні білі..»

**ЛАДА, ЛАДО** — прислів'я в обрядових — весільних і весняних — піснях. Його зв'язувано з іменем в злогадної богині Ладиви і подружнього щасливого Ладя. У Я. Славутича:

А з води зростає Лада,  
Рястом прибрана богиня,  
Між зеленого латаття  
Посміхається блакитно («Зілійник»  
в «Правдоносці»).

І у Шевченка в поемі «Царі»:

Перед богами Лель і Ладо  
Огонь Рогніда розвела...

У «Слові о Полку Ігореві» ладом названо боханого чоловіка, в інших давніх наших пам'ятках «чоловік і жінка — ладо і лада, назва дуже характеристична, вказуючи на відносини любові, як основи супружества» (Мих. Груш. «Іст. УР.» III. 378). Див. ЛАДО.

**ЛАДАН** — дуже запашна живиця з деяких рослин (мірріс одората, кретський чист. босвелія), що з давніх часів уживається в релігійних церемоніях, як приємна своїм запахом жертва богам, символізуючи молитву, що з димом підноситься в небо. Як символ молитви й жертви, ладан знайшовся й серед тих дарів, що їх «трое парів» принесли зі сходу Немовляті Христові в Віфлемі. Але саме тому, він неприємний нечистій силі: «Чорт ладану боїться» (Номис, 197). Тому у нас люди, окрім у церкві, вживали ладан і в хаті. На Різдво, на Кубані, перше ніж сідати за стіл обідати, кадили в хаті ладаном. Для цього в кожній хаті був спеціальний гли-

няний глечик з дірочками і держакон. а біля божника торбинка з ладаном. Кадили в хаті господар, чи господиня, а найчастіше, якщо родина велика, стара баба (Етн. Зб. НТШ. I, ст. 4).

І. Манжура, що записував народні звичаї на Харківщині та на Катеринославщині, теж відмічав: «Купила свічку, ладанцю, прийшла додому та й накадила у хаті..» («Сказки, пословиці..» Харків, 1890, 104).

На Гуцульщині, якщо дитина народжувалася вночі, баба світила свічку біля дитини і примовляла: «Свічу свічку, піду по запічку ладану шукати, обкурити хату». Свічку свічено проти бісиці, що хотіла б підмінити дитину (див. ВІДМІНА), і в тій же меті обкурювано хату: «Бо вона — щезла б! — не може вдарити на світло і на ладан» (МУЕ НТШ, XVIII, 103-04).

Ладаном не тільки обкурювано. На Гуцульщині ж. при прощі, що відбувається між поліжницею та бабою (див. ЗЛИВКИ), «мати сипле бабі тричі води через руки, а скоро баба умие (руки), утирає їх газдиня рантухом і подає бабі запалену свічку, скручену в пелюстки, поміж якими вкладає ладану: обі жінки подають собі руки понад дитиною та кажуть до себе: «Процайте!» (МУЕ. НТШ, V, 4).

З огляду на те, що при похороні вживали ладан, згадану вище склалася приповідка НА ЛАДАНІ БУТИ БЛИЗЬКИМ ДО СМЕРТИ.

На Снявлянщині після похорону ставили на могилу черепок із запаленим ладаном — «щоб разом із ладановим димом душа унеслася на небеса до Бога.» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 313).

**ЛАДИЖИН** — містечко над Бугом. У XIII ст. була твердинею Галицького князівства: в 1240 р. татари не могли її взяти. За повстання Самуся (1.700 р.) проти Польщі, залога Ладичина під проводом полк. Абажина героїськи боронилася від війська пільного гетьмана польського Снявського, але зрештою була переможена. 10.000 населення було вирізано. Полк. Абажин загинув у нелюдських муках на палі, 17.000 повстанцям відрізано вуха, а низку його провідників скарано на горло.

**ЛАДИКА ВАСИЛЬ** (1884—1956) — архієпископ українців католиків Канади. Народжений в Дрогобичі, в 1903 р. вступив до монастиря св. Василіяна у Крехові. В 1909 р. переїхав до Канади, де закінчив богословську науку в Монреалі. Посвячений в священники в 1912 р. Від 1929 р. — єпископ, від 1948 р. архієпископ. Він був основником тижневика «Українські Вісті» в Едмонтоні та Братства Українців Католиків (БУК), що відіграє велику роль в житті українців Канади.

**ЛАДІВНИЦЯ, ЛАДУНКА** — скринька на пабої. В «Енеїді» Котляревського:

На грудях з бляхою ладунка,  
А з-заду з сухарями сумка...

**ЛАДКА** — долоня (у дітей).

**ЛАДКАННЯ** — співання весільних обрядових пісень — **ЛАДКАНОК**. У весільних піснях багато перебільшувань, що мають звеличити «князя» і «княгиню». Тому кажуть: «Не все те правда, що на весіллі ладкають» (Номис 6823). М. Шашкевич уважав, що ця назва походить від **ЛАДИ**, чи **ЛАДА**, богині та бога, «милости, ладу й весілля..» (Твори, Львів, 1913, ст. 134).

**ЛАДО** — пестлива назва коханої людини: У Шевченка: «Загинув ладо, загину й я». У нього ж в Плачу Ярославни (зі «Сл. о Полку Іг.»): «Вітрило, вітре мій єдиний! На князя, ладо мове миле ти ханові метаєш стріли?» (див. **ЛАДА**).

**ЛАДОЗЬКИЙ КАНАЛ** — канал, прокопаний за Петра I між Невою й Волховим навкруги небезпечного Ладозького озера. Тут загинуло багато українських козаків, висланих сюди на **КАНАЛЬСЬКІ РОБОТИ** (див.). У Шевченка в поемі «Великий Льох» перша ворона — злий дух України — хвалилася:

...на Ладугу  
Так гурти за гуртами (козаків)  
Виганяла та цареві (козаками)  
Болота гатила...»

**ЛАЗАРЕВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР** (1834 — 1907) — видатний історик України, найкращий знавець внутрішнього життя Гетьманщини, один із цінніших співробітників «Кіевск. Старичи». Залишив по собі три томи «Описанія Стар. Малоросії», «Малоросійськіє посполитіє крестьяне (1648—1783)» та інші цінні розвідки. Лазаревський, як і його брати Василь (1817 — 1890), Михайло (1818 — 1867) та Федір (1820 — 1890), був приятелем Т. Шевченка і брав активну участь у місячнику «Основа». В своїх історичних працях виявляв народницькі симпатії, викриваючи зловживання козацької старшини.

**ЛАЗАРЕТ** — військовий шпиталь, головню тимчасовий, під час війни, назву цю він отримав від св. Лазаря, що працював коло хворих на проказу, і сам хворував на неї. У середні віки, коли проказа сильно поширилась в Європі, постав особний орден св. Лазаря, що будував шпиталі (лазаретті), а члени його ходили коло хворих. Перший такий шпиталь був збудований біля Єрусалиму і від нього назва лазарету широко розійшлася по Європі. В англійській мові «лазар» ще й досі визначає хворого на проказу. (І. Огієнко в «Рідній Мові», 1936 ст. 426).

**ЛАЗІВКА** — рід гриба, що росте на лісовій галявині — **ЛАЗІ**.

**ЛАЗНЯ** — парня, купальня з гарячою водою: «Гаряче, як у лазні» (Номис 11285). Відомо вже в давніх народів, зокрема поширена в давніх римлян. Переяславський митрополит Єфрем (при кінці XI ст.) побудував при церкві св. Андрія «публічну лазню. на взір Царгороду, де цей Єфрем довгий час жив, і де такі публічні лазні були звичайною приналежністю церкви..» (М. Груш. «Іст. УР.» II, ст. 353);

**ЛАЗНЯ ПІЧ** — частина печі на Київщині, на якій просушували зерно, а зимою спали. (Сл. Грінченка).

**ЛАЙКА** — образливе, часто притому непристойне слово. В цьому відношенні особливо відомі москалі зі своїми триповерховими лайками, в яких ганьбиться честь чужої матері. Ф. Достоевського обурювала московська брутальність і лайливість. Москалі, — писав він у «Щоденнику Письменника» за 1873 р., — «безперечно найбільш лайливий («сквернословний») на рід у всьому світі..» На жаль, через солдатчину та захоже московське робітництво ця лайливість прищепилась у великій мірі й українському народові, що перше був від неї досить чистий. За ним стежили свого часу церковні та цехові братства, яких Московщина не знала. «За лайку або образливу мову на братських (цехових) зібраннях — «при братських пирі» — карано порцією воску...» (М. Груш. «Іст. УР.» VI, 112)

Проф. Ів. Огієнко писав в «Рідній Мові» (1937 ст. 321-322): «Лайлива мова сильно поширена в нас серед простого народу, головню ж серед етично неміцної частини його: розбишацької молоді, п'янилого робітництва та «соціалістичної» частини, взагалі ж серед людей маломоральних. Лайка звичайно йде в парі з найбруднішими сороміцькими виразами та густою простацькою мовою. Людину такої «культури» легко пізнаєте вже й по тому, що вона без кінця плює через губу або чвіркає змосковська через зуби: барвисто вилається й плює. Статочні родини не вживають лайки й рішуче здержують своїх від неї. Коли це старші люди, то не дозволяють, щоб у їх присутності чортикали чи матюкали. Не дозволяють цього і на поважних зборах. Лобрий тон вимагає повздержуватися від сороміцького виразу перед старшими, чого сильно дотримувались до революції. По революції вшину стало менше, і лайки сильно поширились..» (Див. **МАТЮК**, **РОЗПЕРЕЗАНИСТЬ**).

**ЛАЙФСЕЙ ФЛЬОРЕНС РЕНДАЛ** (1874 — 1953) — канадійська поетка, що видала в 1916 р. в Лондоні в англійській мові збірку «Пісні України», до якої ввійшли в її перекладах, крім народніх пісень, що й твори Т. Шевченка, Ю. Федьковича, С. Воробкевича. Крім того залишила вона переклад «Марусі» Квітки-Основ'яненка та низку статей про Україну в англійських журналах. В одній з них вона вмістила

свою світлину в українському одязі. У рукописах залишилися її переспіви українських дум та виготовлена антологія української поезії. Була вона щирим приятелем українського народу, захопленим його культурними духовними багатствами. досі в світі занадто мало знаними.

**ЛАКОНІЗМ** — вмiсть стисло й точно висловлюватися (від Лаконії — батьківщини стародавніх спартанців, що визначалися цією вмiстю). Зробилася славною лаконічна фраза Цезаря, якою він сповістив про свою перемогу над Фарнаком, Мітрідатовим сином: «Вені, віді, вічі», що значить — «Прийшов, побачив, переміг». Італійський поет Кардуччі любив говорити: «Людину, яка маючи можливість висловити якусь думку в десяти словах, вживає їх аж двадцять, вважаю здатною на будь який злочин..»

Той, кому приходить ся брати участь у рiжних українських зборах та засiданнях, знає, що українські політичні та громадські діячі лаконізмом ніяк не відзначаються.

**ЛАКОТА ГРИГОРІЙ** (1883 — ?) — український гр.-католицький єпископ - помішник перемиський (з 1926 р.), арештований в 1945 р. і вивезений до ССРСР, помер у московській в'язниці, невідомо ближче коли і при яких обставинах.

**ЛАМІЯ** — мітичне страховище давніх греків із жіночою головою і зміїним тілом, що викрадало юнаків і висмоктувало з них кров.

**ЛАМПАЧ** — висушена, але не обпалена цегла.

**ЛАН** — староукраїнська міра орної землі в різних часах різної величини: в XVI ст. більший лан коло 12,9 га. менший коло 4 га, теперішній український — від 10,9 до 32,7 га. Також просто велика нива. У Шевченка: «Ходім на лан жито жати».

**ЛАНВА** — залізо, або мотуз, яким **СТЕЛЬВАГА** (див.) приладовується до осі.

**ЛАНГЕ ТОР** — див. **ЛЯНГЕ ТОР**.

**ЛАНКА** — кільце (складова частина) ланцюга; у війську УНР — найнижча тактична одиниця (в УГА — рій); у школах УССР навчальна й адміністративна одиниця, на які поділяється кожна класа школи ((Укр. Заг. Енциклопедія).

**ЛАНКА** — дитяча гра в м'яча, який котять і він має попадати в відповідні ямки, що звуться також **ЛАНКАМИ**.

**ЛАНОВЕ** — податок з орної землі. У Шевченка: «Та щоб дожать до ланового, ще копу дожинять пішла».

М. Грушевський писав: «Головний податок

— так званий лановий, від селянських ґрунтів, в XV в. ухваляли звичайно по 12 гр. від лану; платили його селяни, міщани та шляхта, що не мала підданих; в XV в. до цього податку притягано часом і дідичів (половину платив селянин, половину — дідич), але потім це вийшло з уживання — платили самі панські селяни. При кінці XVI ст. цей податок, із здешевленням гроша, доходив до 20 і навіть 30 гр. з лану». («Іст. УР». V, ст. 331). Ів. Крип'якевич завважував: «Востаннє стрічаємо цей податок 1632 р. — в пізнішому часі він вийшов зовсім з ужиття, мабуть заступало його подвійне **ПОДИМНЕ**. Ланове приносило о половину менший дохід, як подимне. У 1629 р. київське й брацлавське воєводства дали разом ланового 30.702 зол.» (ЗНТШ. т. 130, ст. 37). Проте, як видно за Шевченка існувало ланове, як податок і в XIX ст.

**ЛАНОВИЙ** — наглядач за працею на полі.

**ЛАНТУХ** — велика торба.

**ЛАНТУХ ГРИЦЬКО** — кошовий Запорізької Січі в рр. 1753, 1756, 1758 і 1763.

**ЛАНЦЮГ** — мотуз із металевих кілець (**ЛАНЦЮГ**), міцно пов'язаних між собою: «Біда за біду чіпляється, як у ланцюзі кільце за кільце (Номис 2164). У лемків на Різдво клали під стіл ланцюг — «щоб трималися в родині так сяк те, як огнива (ланки) ланцюга». (ЗНТШ тч XXVII. Бібліографія ст. 49).

Ланцюги наклали на рабів, на полонених, на злочинців. Тому був ланцюг природним символом поневолення: «Несе з України аж у Сибір ланцюг-пути». (Т. Шевченко). «Назад рученьки в'язали, в ланцюг ніженьки скували.» (Чубин. V, 986).

**ЛАПКИ** — інтерпункційний знак («...»), що вживається в прямій мові, часом у назвах творів, у чужих словах і для вислову іронії.

**ЛАПОТЬ** — московське взуття з лика «Пишається, як московський лапоть». (Див. **ЛИЧАК**). «Як маєш кланятися лаптю, то лучче поклонись чоботу» (Номис 7303).

**ЛАПСЕРДАК** — рід довгого жидівського одягу.

**ЛАПУЗА** — людина з широким розпливчастим обличчям.

**ЛАРСОН ЕДВІН** — професор англійської літератури в Морей Стейт Каледжі в США, написав в 1959 р. історичну драму про гетьмана Ів. Мазепу. Оркестрову (увертюра, антракти і т. д.) і вокальну музику до цієї драми скomпонував Роман Придаткевич. Сам д-р Ларсон так визначив зміст своєї драми:

«Мазена, драма на три дії і вісім відслон, представляє боротьбу українського народу за самостійність під проводом гетьмана Мазепи, проти тиранії царя Петра, яка кінчиться програною битвою під Полтавою 1709 року. Недостачі та сила української козацької справи виражені в характері особи гетьмана, який старався визволити Україну в розумінні західньої цивілізації та демократичних традицій.

«Злучившись зі шведським королем Карлом XII, Мазена загардував долею своєї нації та власною долею, і, хоч визвольна боротьба скінчилась військовою програю, його особа стала символом українського визволення. Цим політичним та воєнним стремлінням протиставлене драматично особисте життя гетьмана, а його трагічна невдача представлена як слабкість, притаманна всім демократичним та цивілізованим відсічам тоталітаризмові.

«З Мазепою, як центральною особою драми, представлено інші козацькі патріотичні особи, що прояснюють темряву насильства. Навіть знищення людности і збурення міста Батурина стає в дійсності перемогою добра над злом, перемогою, яку оцінить історія як живу дійсність. Хоч битву програно, ідея живе далі і стає святою української душі».

**ЛАСИЦЯ, ЛАСИЧКА** — тваринка з родини кунуватих, влітку зверху бура, сподом біла, взимку вся біла, завбільшки в 20 см. Незвичайно швидка й гнучка, вона дуже добре плаває і лазає на дерева. Гуцули називають її «кіточкою» і вважають її їдовитішою за гадюку: вона ніби кусає корови в вим'я, і від того корови гинуть. Для охорони худоби від ласички, треба святкувати св. Власія: «Святкуй Власія, не скажить біточка маржини» (Ів. Франко «Прип.» I, 232). Натомість на галицькому Підгір'ї вірять в якусь особливу симпатію між ласицями й коровами: «Де в стаїні є ласиця, там худоба ведеться. Кожна корова має свою ласицю, — якої масти корова, такої ж ласиця. Якби тоту ласицю вбив, то би й корова з нею здохла б» (Етн. Зб. НТШ. V, 175).

**ЛАСІВКА** — пора року, багата на смачні (смаєні) речі: «Спасівка - ласівка, а петрівка - годівка» (Номис 483).

**ЛАСКАВЕЦЬ** — рослина Буплеурум Ротондіфоліум. Вважається у нас за символ привітності, приязні. Ним прикрашали весільне гильце й весільний меч (Литвинова в МУЕ НТШ. III, 86, 91).

**ЛАСОЧКА** — дитяча гра, в якій один, тримаючи руки під долонями другого, намагається їх вихопити і ударити по руках противника (Чубин. III, 103).

**ЛАСТІВКА** — чорна пташка, сподом біла,

з довгими крилами й довгим хвостом, але з короткими ногами, — найшвидший летун із усіх птахів, живиться комахами, які ловить на лету. Вона користується великою симпатією в українського народу, приносячи на своїх крильцях вістку про весну і щебечучи під стріхою господарям, що їх «коровки ся положили та телята породили», що «кобилки ся пожеребили та лоша́тка починили», що «овечки ся повотили та ягнятка починили», що «рої ся пороїли і нарої попускали» — Божа милість, твоя радість» (Зап. ЮЗ. Отд. 1872. II, 382).

Зрештою, ластівки сповіщали господарям не тільки про їх весняні набутки і в оборі, але й заповідали прихід самого Господа, що посилав кожному господареві своє благословення, його добру долю: «Прилетіли щебетоньки перед ваші обоньки, сіли, пали, защебетали: «Будете ви гостоньки мати — перший гостенько — сам Господонько...» (Груш. «Іст. у. літ.» IV, ст. 357).

Ясно, що вісниця усіх тих радостей зустрічала дуже тепле прийняття, і вважалося за добрий знак, якщо ластівка робила своє гніздечко із земляних грудок, зліплених слиною, на стіні хати, під стріхою. Руйнування ластівчиного гнізда вважалося великим гріхом. Не дурно співається: «Шануй же мя, мій миленький, як ластівку в стрісі» (Зап. ЮЗ. Отд. 1872, II, 454). Коли б же хтось усе так зруйнував би гніздо ластівки, то це йому дурно не минало: або його обличчя искривалося густим ластовинням, або ластівка, пролітаючи під коровами, псувала їм молоко, яке бралася кров'ю (Сумцов у К. Ст. 1889, V, 503).

Подібні вірування існували і в інших народів: на Сіцилії вірили, що, зруйнувавши гніздо ластівки можна було втратити здібність мови. У Норвегії запевняли, що в таких випадках втрачається зір, а в Данії — чуйність злочинної руки.

Треба думати, що ця шана ластівки, як вісникі весни, сягає ще поганських часів, але й християнська легенда дещо до того доклала: оповідали, що ластівка була при розп'ятті Христа і крала цвяхи, якими його хотіли прибити (Чубин. I, 59). Подібне ми зустрічаємо в одній андалузській пісні, де оповідається, що ластівки повитягали 200 колючок із Христового тернового вінця і розвіяли їх за вітром (Каїро, стор. 260 262).

У Галичині казали, що «хто заб'є ластівку, тому мати вмре» (Етн. Зб. НТШ V, ст. 81), бо ластівка виступає сама, як символ клопотливої ніжної матері: «Матінко-ластівко» (Беседа 1872, X 36), або: «Своя мати поб'є, як ластівочка гніздо б'є» — себто ніжно, любовно. Тому-то ластівкою величають матір молодих у весільних піснях:

А на терему ластівочка  
Звила гніздо з чорного шовку,  
Вивела дітки-однолітки:  
Перше дитятко родженеє,  
Друге дитятко судженеє:

Родженеє — то Івашко,  
Судженеє — то Марієчка

(Чубин. IV, 184).

Виступає ластівка навіть і як символ Божої Матері, не дурно ж і в Чехії та в Німеччині звать її «птицею Богородиці» (Де Губернатіс «Звірі», ст. 523):

Ой на Дунаєчку на бережку  
Там ластівочка да купалася,  
То не ластівочка, то Божа Мати

(Чуб. III, 442).

Або:

Пішла Аничка рано по воду,  
Ой пішла вона з двома ведерцї,  
В едно начерпла, з другим ся вергла,  
З другим ся вергла борзо до матіночки:

— «Виділа ж бо дивное звіря,

Дивное звіря, ластівляточку!..»

— Не є бо тото ластівляточка,

Але ж бо то Божая Мати...

Ризочки прала, на камінь клала...

(Чуб. III, 443, Голов. 449).

Загалом же слово «ластівка», «ластівонька» вживається, як пестливе слово для жінки та для дівчини:

Дівчино моя, переяслівко,

Поцілий мене, моя ластівко...

Або: «В нашій стороні красні дівки, як ластівки, а тут — як ворони» (Чуб. V, 20).

Оповідали, що одного дня якийсь чоловік щось різав та й покаляв собі руки у кров, а жінка прийшла до нього та так коло нього й в'ється. От він узяв її під бороду: «Ластівочко ж ти моя!» Але, мабуть, сказав в таку хвилину, коли збувається все, що кажуть (див. ГОДИНА ДОБРА І ЛИХА). От і полетіли вони обоє ластівками. Тому й у неї під горлом червонясте (Драгоманов «Малор. Нар. Пред.»). На Херсонщині ту червонясту плямку називають «вогнем» і кажуть, що, як хто зруйнує гніздо ластівки, то вона тим вогнем підпалює йому хату (Ястребов «Летоп.», III, 75).

Невважаючи на загалом світлу символіку ластівки, виступає вона іноді й вісником смерті. На Гуцульщині казали, що, коли ластівка сяде на вікно, то хтось із жінок (утримується символічний зв'язок між ластівкою й жінкою) умре. (МУЕ НТШ. XI, 37). В інших міснях України загалом казали (вже без символічного зв'язку між ластівкою й жінкою), що ластівка, яка влітає в хату, віщує смерть. (Ястребов «Летоп.» III, 75. Франко «Прип.» II, 337, Етн. Зб. НТШ. V, 175). З другого ж боку, як ми вже зазначали, оселяючись на хаті, ластівки приносять їй щастя: «Там, певно, буде добре вестися та ховатись рогата худоба». Проте, якщо ті ластівки чомусь ту хату покинуть, залишивши свої гнізда, — «там вимре вся родина» (Д. Лепкий в «Зоря» 1885, 118-19).

Ластівки, що охоче гніздяться коло людей і приносять їм добробут, символізують добрих людей (Франко, III, 135). Таку саму символіку знаходимо ми й в інших народів. Проте, де-

хто завважував, що ці добрі сусіди залишаються в сусідстві тільки поки тепло, потім же летять собі геть — тому служать вони й символом несталости взагалі, і окреслюють їх, як фалшивих приятелів, що покидають своїх друзів в найгірших хвилинах життя. Пітагор, щоб показати своїм учням, що треба триматися подалі від нещирих приятелів, наказав покидати з своєї хати всі ластівчині гнізда. «Не приймай ластівку в хату», казав він.

Намагаючись з'ясувати, де діваються ластівки зимою, оповідали в нас, що «ластівки не одлітають до теплих країн, але збираються понад глибокими річками, ставами та озерами, чепляються одна до одної за крильця і так поринають у глибіню. Приклавши вухо до льоду, можна почути, як ластівки під водою щебечуть. Вони виринають із води на Благовіщення і приносять із собою весну» (Д. Лепкий в «Зоря» 1885, 118-19). Те саме оповідали й на галицькому Підгір'ї: «Ластівки не летять на зиму, але тримаються за ніжки під водою так від одного берега до другого, ніби ланц той, та й сплять через усю зиму...» (Етн. Зб. V, 81). Подібні оповідання відомі і в Зах. Європі, де вважали, що ластівки заривалися на зиму в мул ставів та озер і там залишалися в зимовій сплячці (Каіро, 250).

«Якщо хто хоче на комусь помститися, хай зловить ластівку, обмие сім раз досхідсонця у горівці та й дасть того напитися свому ворогові: — той напевно стратить розум і буде літати по світі, як ластівка («Зоря» 1885, 119). Давні греки оповідали про трьох сестер, яким був доручений маленький кошик із Еритонієм, із забероною той кошик відкривати. Але дві сестри Аглавра та Герсея не змогли перебороти своєї цікавості, але зараз же збожеволіли, кинулися у безодню і вилетіли з неї ластівками.

Швидкість лету ластівки не могла не вразити наших людей. Тому коли хто з жінок побачить уперше весною ластівку, дмухає їй назустріч. Потім же, коли пряде та мотає, а нитки плутаються, дмухає на них, і ті нитки так швидко розплутуються, як ластівка швидко літає (МУЕ НТШ, XI, 37).

**ЛАСТОВИННЯ. ВЕСНЯНКИ** — малі жовтаві й бурі плямки на шкірі, що з'являються в наслідок неправильного нагромадження барвника в поверхневих верствах шкіри. У нас, в народі вірили, що ластовиння, як виказує й сама назва, з'являється в дітей, що руйнують ластовчині гнізда (Кузеля. I, 61; Сумцов у К. Ст. 1889, V, 303; Д. Лепкий в «Зоря», 1885, X, 118).

Щоб позбавитися ластовиння, радили три дні досхідсонця вмиватися водою з свячених яєць. Також, коли побачиш уперше ластівку весною, треба сказати: «Ластівко, ластівко! візьми собі рябину, дай мені білину» («Зоря», X, 119). «Хто має ластовиння на виду, то, поба-



чивши вперше весною ластівку... умивається, щоб не було того ластовиння» (Номис 226).

Менш забобонний спосіб — прикладання до шкіри цитринової шкірки, або обкладів із саліцилевим спиртом...

**ЛАТА — БАНТИНА** — довга перечка, що в'яже кровви на даху.

**ЛАТЕР** — кубічний сажень дров.

**ЛАТОВЕЦЬ** — дерев'яний цвях — **ТИБЕЛЬ** — для прибивання лат до крокв.

**ЛАШТ** — міра сипких речей, сипців, що вміщала в собі 12 **ЧЕТВЕРИКІВ**. Лаштами міряли в XVI ст. в Україні попіл, що його вивозувано за кордон. У кождім лашту рахувалося 12 бочок (Груш. «Іст. УР». VI. ст. 185). Іван Крип'якевич натомість визначав, що лашт містив у собі 25 сотнарів («Іст. у. культ.» 97). В усякому разі це була велика міра, і тому, коли в нас було чогось багато, то казали, що є його **ЛАШТОМ**.

**ЛЕБЕДИН** — колишнє місто Сумського козачого полку, засноване в 1658 р. Тут була — з 20 листопада по 26 грудня 1708 р. — штаб-квартира Петра I, що провадив тут свої приготування до війни зі шведами й повсталою Україною; тут перебував з ним і Іван Скоропадський, що видав тут свій універсал проти Мазепи. І тут же Меншиков провадив допити й люто катував захоплених мазепинців. На тутешньому кладовищі, званому «Гетьманцями» до останніх днів залишилася величезна братська могила в 10 сажнів завдовжки і стільки ж завширшки, в яких було поховано 900 жертв московського терору.

Про те, що діялося тоді в Лебедині над нашими людьми, автор «Історії Русів» занотував таке: «Премногі старшини і значні козаки, занідозрені у прихильності до Мазепи тому, що не прибули (до Глухова) на військову раду для вибору нового гетьмана, вишукувалися по їх домах і віддавалися на різні кари в містечку Лебедині, що близько міста Ахтирки. Кари ті були звичайним Меншикова ремеслом: колесувати, четвертувати й на цалю вбивати, а найлютіше, що вже як іграшку вважалося, виняти їм мови мучити. Їхні провини шукали (московські слідчі) від їх признання і надійним засобом для того було тоді препотанське гайство — тортури, догмат яких і досі відомий в такої приповідки російської: «Кнут не ангел, дупні не вийме, а правду скаже». І переводжено їх з усією акуратністю, по законам Соборного Уложенія, тобто ступенями й за порядком: канчуками, кнутом і шиною, то значить розпеченим залізом, водячи його потихеньку й повільно по тілах людських, які від того кипіли, шкварилися і здималися. Хто пройшов одну пробу, той ішов на другу, а хто всіх їх не витримав того

вважали з певністю за винного і провадили на страту. Згинуло таким чином людей, що не перейшли тих проб тортурами, до девятисот. Число це може і прибільшене, але дивлячись на кладовище, відлучене від християнського і звісне під назвою «Гетьманців», треба думати, що закопано їх тут чимало, навіть дуже».

Дослідник тих часів Д. Оляничин з приводу того кладовища завважував:

«Чому те кладовище в Лебедині було відокремлене від так зв. християнського, то річ ясна: Замучені гетьманці-мазепинці були закопані на ньому без похорону церковного обряду. В очах московських катів, як рівнож заляканого українського духовенства, вони підлягали анагемі, киненій перед тим на їх гетьмана, були отож відлучені від церкви та уделення їм її обрядів. Пор. пастирські посланія архієпископа чернігівського Іоанна Максимовича й єпископа переяславського Захарія Корниловича до народу. В них сказано: Хто не коритиметься новому гетьманові Іванові Скоропадському, але співчуватиме зраді старого гетьмана Івана Мазепи (московському цареві), той «не токмо оть перкви святія восточнія, оть общенія таян святыхъ, но и оть сопробывання православныхъ извержеться и всѣм чуждъ будетъ». («Христ. Голос», 1959 р.).

**ЛЕБЕДИН** — село на Київщині, яке не треба змішувати з харківським Лебедином, про який вище. Тут був жіночий монастир із XVI ст., який проіснував до гайдамаського повстання: тут переховав Ярема, герой Шевченкових «Гайдамаків» свою Оксану і тут із нею повінчався.

**ЛЕБЕДИНЦІВ ТЕОФАН** (1828-1888) (У «Книзі Знання» подано рік народження помилково 1826). — український педагог і учений, (свінчив Київську Дух. Академію 1851) член київської «Комісії для розбора древних актов» (з 1860 р.) і київського «Губ. Стат. Комітету» (з 1861). Під впливом проповідей Гречулевича яких поява викликала в Україні велике враження, Лебединців зладив й собі проповідь у вразковій українській мові, яка дуже сподобалася Шевченкові. Той привіз її до Петербургу і передав у редакцію «Основ», де її й було надруковано. Заохочений цим успіхом, Лебединців написав ще три проповіді в українській мові: дві надрукували в «Києв. Спарх. Ведомостях» 1863 р. Вони звернули на себе увагу московського митроп. Філарета, який доглянув у них «крамолу» і написав листа до київського митроп. Арсенія, вказуючи, що виголошування проповідей у простонародній мові підкопує повагу проповідництва. Ця осторога наполохала київського митрополита, редакцію «Спарх. Ведомостей» і самого ж автора — припинила дальше видавання проповідей в українській мові (М. Кордуба в «Ділі», 14. I. 1930).

Т. Лебединців був пізніше начальником

Холмської шкільної округи (1864-1871), де «став оруддям русофільської роботи серед українського населення Холмщини». Коли ж вийшов нарешті на пенсію, почав видавати й редагувати в 1882 р. «Києвс. Старину», яку й провадив шість років майже до самої смерті серед великих редакційних і фінансових труднощів. Крім того, був редактором II тому «Архіву Ю. З. Росії», в якому вмістив також свою розвідку про архиманд. Мелхиседека - Значко Яворського, відомого діяча часів Гайдамаччини.

**ЛЕБІДЬ** — птах плавун із довжелезною шиєю, у нас звичайно білий, хоча існують і чорні лебеді. В нашій давнішій «Руськ. Правді» вже згадується лебідь, як домашня птиця (Акад. кодекс ч. 35-36). У наслідок чудової білизни свого пір'я, стає він символом чистоти, як фізичної, так і особливо душевної, себто безвинности, що до неї не чіпляється ніяке болото, ніякі наклепи. Пригадаймо собі байку Є. Гребінки (1812-1848) «Лебідь і Гуси»: з задрогати до надто білого лебедя сірі гуси взялися мастити його гряззю й глеєм:

Обмазали кругом — і галас трохи стих;  
А лебідь плис на дно — і випурнув, як сніг...

Як символ духовної чистоти, в християнській західньо-європейській традиції, лебідь у міті про Льюенґріна виступає й оборонцем чистоти та невинности: він керує човен Льюенґріна в оборону переслідуваної Ельзи і потім таємничо зникає.

У клясичній мітології лебідь — присвячений Аполлонові, богові поезії й музики, що подорожуючи в північних краях Гіпербореїв, користується до лету білосніжним лебедем. Бачимо його й товаришем співака Орфея, що вважався за Аполлонового сина. Тому-то й наш славний Боян у «Сл. у Полку Ігор.» викликає спів лебедів-струн під своїми пальцями-соколами. Поезія й легенди з найдавніших часів славили спів лебедя. А проте вже Віргілій, Гораций та Люкрецій піддали під сумнів вокальні здібності лебедів, і сучасні зоологи з ними цілком погоджуються, роблячи виняток для **ЛЕБЕДІВ-КЛИКУНІВ**, про яких знаходимо у Брема такий опис Шеллінґа: «Лебідь-кликун захоплює спостерігача не тільки гарними формами, уважністю й розумом, але також своїми голосними й чистими звуками... Коли, при сильних морозах, вода озер вкривається кригою та шерехом, ці чудові птиці збираються сотками на незамерзлій що поверхні й оскаржують своє нещастя, що не дає їм діставати з глибини потрібну їм поживу... Цей своєрідний спів оправдує оповідання про останній спів лебедя в передчутті смерті...»

Але, крім лебедів-кликунів, існує ще й інша порода лебедів — **ЛЕБЕДІВ-ШИПУНІВ**, які не співають, а шиплять, і злякавшись уночі, дико й несамовито кричать: їх має на увазі «Сл. о Полку Ігор.».. коли порівнює їх крик із скрипом

возів: «Кричать теліги опівночі, ніби лебеді налякані...»

У нашій поезії відбився головний образ лебедя-кликуну з його передсмертним співом. Так у Щоголева:

«Так в той час, як наступає  
В самоті його кінець,  
Гордовито умирає  
Непривітаний співець»...

Драй-Хмара у поезії «Лебеді» з 1928 р. представив в «лебедях» „п'ятірне тріно“ українських поетів-неокласиків, що мужньо намагалися розбивати кригу українського життя, замороженого жорстоким переслідуванням червоною Москвою:

На тихім озері, де мріють верболози,  
Давно приборкані, і влітку й восени  
То плюскоталися, то плавали вони,  
І шиї гнулися у них, як буйні лози.  
Коли ж дзвінки, як скло, надходили морози,  
І плесо шерхнуло, пірнувши в білі сні,  
Шлавці ламали враз ті крижані лани,  
І не страшні були для них зими погрози.  
О, тріно п'ятірне нездоланих співців!  
Крізь бурю й грім гримить твій переможний  
спів

Що розбиває лід одчаю і зневіри.

Держайте, лебіді: з неволі, з небуття  
Веде вас у світи ясне сузір'я Ліри,  
Де пинить океан кипучого життя.

Ця поезія була головною підставою пізнішого заслання й смерті лебедя-поета (див. **ДРАЙ ХМАРА**).

В українській народній поезії лебідь, чи лебідка, часто символізує жінку, дівчину, чи молодницю: «Ой вийду я за ворота, гуляю, гуляю, як білая лебедонька по тихім Дунаю» (Чуб. III, 166). Цим словом часто користуються, як виразом любови у відношенні до жінки: «Матінко лебідочко» (там же). «Марусечко моя, лебідочко зірочко моя, перепеличко! — приговорював Василь, обіймаючи свою Марусю» (Квітка). У автора «Сл. о Полку Ігор.» уявлення **ОБИДИ** (див.), в образі дівки, викликало одночасно й образ лебедя («сплеснула лебединими крильми на синім морі»).

Цей образ дівки-лебедя дуже старий і поширений. Небесні дівки індусів, любили змішувати свій людський образ з формами запозиченими в лебедів, чи в гусей. У германських та слов'янських народів не уявлення пустило глибоке коріння і розрослося в численних оповіданнях про лебединих дів. У німців відомі **ВАЛЬКІРІ** мали чарівні сорочки, що їх одягши, вони перетворювалися в лебедів. Сербські віли також прилітають лебедями. Дівчину-лебідь ми знаходимо й в сучасній народній пісні:

Десь ся взяв жвавий хлопечь ще й стрілець,  
Убив собі що й найкращий лебедець,  
Порозсипав білі пера лугами,  
Порозливав кров червоними річками,  
То не кров, але дівоча краса... (Чуб. V, ч. 14)

Іноді, але далеко рідше, вживається образ лебедя і як символ парубка, козака: «Вже ж білі лебеді серед ставу впали, ой вже ж козаки в чистім полі стали...» (Чуб. V, 46). І в відношенні до чоловіків вживається назва лебедя в пестливому значенні: «Мій таточку, мій лебедочку» (Сл. Грінченка). У Шевченка: «Не цурайтесь, лебедики!»

**ЛЕВ** — найсильніший хижак, «цар звірів», з яким наші люди могли зазнайти лише з літератури та переказів, бо водиться він лише в Африці, хоча зустрічався свого часу навіть і в півд. Азії та в півд. Європі. У нашому давньому письменстві слова «лев» і «лютий звір» ототожнюються, і в словарі Памви Беринди так і зазначено: «Лев лютий, цар звірів». І «з таким значенням він часто зустрічається в пам'ятках нашої аскетичної літератури, в патериках, то-що, ототожнюючись із дияволом, «яко лев рикає ходять, шукаючи, кого б поглотити».

Проте, лев був емблемою св. евангелиста Марка, якого евангеліє починається з «голосу, що кличе в пустелі», себто ніби з голосу лева. Коли ж венеційці перенесли тіло св. Марка до себе, то й обрали його собі за опікуна й охоронця (в 828 р.), представляючи його пізніше в образі крилатого лева, що тримає книжку (евангеліє) (при кінці XV ст.).

У нас лев, — мабуть, як символ панування, гідності і сили, що знайшов відгук і в народніх приповідках («Дома лев, а на війні тхір», Номис. 4352), увійшов у герб Галицько-Волинської Держави. Першу печатку з левом, що, звернений ліворуч, стоїть на задніх лапах із відтягнутим угору хвостом, маємо з 1316 р. На печатці кн. Болеслава Юрія II Тройденовича († 1340) лев уміщений в полі щита тригранної форми.

«Нема сумніву, — писав наш відомий гербознавець д-р Р. Климкевич, — що галицько-володимирський герб був не тільки державним знаком, але й справжнім гербом, що, згідно з правилами геральдики, був зображений золотою барвою в блакитному щиті... У часах Галицько-Володимирського королівства не був він виключно галицьким гербом, лише гербом всієї держави яка обіймала всі тогочасні українські землі. Навіть за володіння чужокровних — угорських і польських — королів представляв цей герб Русь, а не Галичину. Властивим гербом Галичини був від середньовіччя претенсійний герб угорських королів, а пізніше німецьких і австрійських цісарів, що представляв три золоті корони — дві над одною — в блакитному полі. Значення галицького гербу набрав лев Романовичів щойно в XV ст., як на остаточно прилучених до Польщі зах.-укр. землях стало творитися Руське воевідство, що користувалося цим же гербом...» («Музейні Вісті», Чикаго, 1959. I, ст. 5-6).

У наші часи жовтий лев, звернений напра-

во, що, на тлі блакитного неба здіймається на золоту скелю — герб Львова і Галичини.

**ЛЕВ, ЛЕВОК** — монета, що мала обіг в Україні XVII-XVIII ст., — мала вона вартість 50 московських копійок або двох з половиною «золотих польських», або рахункової КОПИ (див.). Був це голландський таляр з зображенням на ньому лева, що стоїть на задніх лапах. Види його в Нідерландах, починаючи з 1575 р. для торгівлі зі Сходом. Серед монет талярового типу левок посідав в Україні чи не перше — щодо кількості — місце. Вартість його становила 5/6 нормального таляра. (В. Шугаєвський в Наук. Зб. УВАН, 1952 р. I, ст. 136).

Перед першою світовою війною це був австрійський гульден, який коштував на Буковині, на Поділлі та в Гуцульщині — дві корони, а на Поділлі та в Бесарабії — 10 коп.

**ЛЕВ** — перший митрополит в Україні, родом грек. Залишив по собі твори проти латиняв (в грецькій мові) з рр. 989-1004 і 1008.

**ЛЕВАДА** — окопане або обгороджене місце для сінокошу поблизу хати, чи городу: «За городом левада, де збиралась громада» (Номис, 9091).

**ЛЕВ ДАНИЛОВИЧ** († 1301) — князь галицький, що від його імені зветься Львів. Почав його будувати кн. Данило Романович, що назвав його так з любови до сина. Син же закінчив організацію цього міста, перенісши до нього в 1272 р. свою столицю, яку перше мав у Перемишлі, доставши його від батька в 1264 р. При Льві Галицько-Волинська держава перестала існувати як суцільний організм. — Волинь відійшла з кн. Васильком і сином його Володимиром, і Лев залишився тільки князем Галицьким. Був він князь енергійний, владолубивий, і воював чимало з угорцями та поляками. Галицько-Волинський літопис його так характеризував: «Був Лев князь мудрий, хоробрий і кріпкий на війни: не малу відвагу показав у численних війнах». (М. Груш. «Іст. УР.», III, стор. 104).

**ЛЕВ ДІЯКОН** — візантійський історик X ст. найголовніше джерело для історії воєн в кн. Святослава з греками. Українців він називав старою архаїчною назвою тавроскитів, або й просто скитами: «Нарід (це) нерозважний, войовничий, сильний, що нападає на всіх сусідів... вони ніколи, хоч і переможені, не віддаються в руки ворогів і, якщо не сподіваються вирватися, встромлюють собі в нутро меч і так себе забивають...».

Ось як він описував бій 4 серпня 972 р.: «Війська взялися до бою, почалась битва велика, і в перших бійках боротьба йшла рівно з обох боків. Русини билися міцно, уважали за великий сором, якби тепер перемогли ромеї (гре-

ки) їх, що мали у сусідніх народів таку славу, що завше в битві побороють ворогів, і позбавили її. Ромеї ж соромились і страшились, щоб піший наїд, що зовсім не вмів їздити, не подолав, буцім неправних у війні, їх, що завжди перемагали противників зброєю й відвагою, і щоб за одну хвилину не пропала їх вся слава. Такі маючи думки, війська билися одважно. Русь, несена своєю дикістю і запалом, завзято натискала на ромеїв, кричучи мов божевільні; ромеї ж відбивали їх своїм досвідом і військовою наукою. Багато погинуло з обох боків, і до самого вечора перемога була нерішена, і битва то в цей, то в той бік хилилася...» (В. Січинський, «Чужинці...» стор. 27-29).

Лев Діакон залишив нам дуже важливий опис зовнішнього вигляду в кн. СВЯТОСЛАВА (див.).

**ЛЕВЕРЖЕТ** — пасмо волосся, залишене спереду над чолом на цілком остриженій голові. Зразок левержету можна бачити на портреті лубенського полковника Максима Ільяшенка в К. Ст. 1891 р., І. (Сл. Грінченка). (Див. ЧУБ. ЧУПРИНА).

**ЛЕВИТСЬКИЙ МИКОЛА** (1859—1934) — «артільний батько», громадський діяч і кооператор, що визначився своєю діяльністю на Наддніпрянщині, закладаючи хліборобські спілки серед селян та виробничі серед ремісників по містах.

**ЛЕВИЦЬКА СОФІЯ** (1874-1937) — малярка, сестра д-ра Мод. Левицького. Залишивши Київ у 1905 р., виїхала до Парижу, де протягом трьох років студіювала в Академії Мистецтв, здобуваючи собі признання французької критики: її приймали на щорічні виставки Осіннього Салону, що визначає великий осяг для мистця чужинця. Високий рівень її малярської творчості відкрив перед її картинами не тільки приватні західно-європейські галереї, але й славний Люксембурський до якого з наших мистців мала досі доступ тільки Марія Башкирцева, а по ній — Олекса Грищенко.

Презживши чверть століття в столиці культурного світу — Левицька не тільки зжилася з мистецькою атмосферою Парижа, не тільки перейняла від нього те, що органічно відповідало її творчій індивідуальності, але й зуміла маніфестувати своє українство й репрезентувати його культуру скрізь, де цього вимагала потреба. Її участь у виставках «незалежних» в Тюльері й нарешті ретроспективна виставка в галерії Самбі (1930 р.) мала завжди характер репрезентації української, образотворчої культури. Та не тільки Париж, але й Америка, Японія, Австрія, Норвегія, Швеція, Польща й Туреччина, мали нагоду одушевлятися її високоякісною малярською продукцією. Скрізь, де Левицька виступала з своїми творами, гомоніли

газетні шпальти від похвал і признань, ілюстровані журнали були переповнені репродукціями її творів.

В рівній мірі, як форма й тематика творчості Левицької, була багата й різноманітна сила її технічних засобів. Олій, аквареля, рисунок і дереворит мали в ній свого бравурного й гонкого майстра.

Ревеляцією в своєму роді були дереворитні ілюстрації Левицької, до перекладених нею на французьку мову «Вечорів на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя. В передмові до них написала Левицька, що Гоголь був українським письменником, але по російськи писав тільки тому, що українська мова була московським урядом заборонена. Французькі русофіли й московські емігранти в Парижі прийняли це за образ і півзвали мисткиню перед французький суд, що очевидно виправдав її, але справі придав великого розголосу.

Формально належала Левицька до мистців імпресіоністичного напрямку, але в його межах здобула собі різко окреслене, індивідуальне становище. Ніжність краскових переливів і ліризм у підході до проблем пейзажу, індивідуалізація типу в портретах, декоративність і простота її дереворитів, усе це ціхи, що характеризують її образотворчість. (М. Вільшина, «Новий Час» 18. X. 1937 р.)

Відомий французький письменник Поль Валері, захоплений ілюстраціями Левицької до книжки «Серпант», пише у вступі до своєї книжки: «Не можна собі уявити нічого більш співзвучного творові, ніщо не може більш дискретно підкреслити ідею твору, як ці декоративні помисли — такі довірливі й рівночасно такі влучні. Схиляю чоло перед винятковим талантом пані Соні Левицької».

А в листі до Вергарна Поль Валері писав про С. Левицьку: «...я щасливий, що мав нагоду зустріти людину найвищої якості...»

**ЛЕВИЦЬКИЙ ГРИГОРІЙ** (+1769) — найвизначніший мистець українського граверства часів рококо. Вчився закордоном і в київській Академії Приював у Данцігу, Бреславі й Києві. Залишив коло 40 мідеритів релігійного й алегоричного змісту, портрети, тези.

**ЛЕВИЦЬКИЙ ДМИТРО** (1735-1822) — син Григорія Левицького, славетний український портретист доби класицизму; малював Андріївську церкву в Києві; з 1764 р. в Петербурзі, де від 1771 р. професорував в Академії Мистецтв. Залишив коло 100 портретів, в тому свого батька, філософа Дідро, цариці Катерини II, короля Станіслава Лещинського і славетний цикл портретів вихованок «Смольного Інституту». Наш мистець Ів Кейван писав про нього:

«Геній Левицького проявляється не тільки в тому, що він володів рисунком з найбільшою досконалістю та неймовірно вмів відчутти ко-

льорит. Теж не тільки в композиції та в чудовому відміченні зовнішнього характеру людини — себто подібності, а в тому, що Левицький, як майже жаден мистець до наших днів, вмів схопити й віддати вірно духовість людини. Вмів схопити те невловиме — вічно змінливе «щось», що в різних проявах існує в кожній людині. А за осягнення в мистецтві того «чогось» змагалися найбільші мистці світу, і не кожному з них вдалося це схопити. Портрети Левицького можна рівняти не тільки з працями велетнів класицизму — англійських портретистів Рейнолдса або Генсборо, але навіть з архитворами Ренесансу”.

**ЛЕВИЦЬКИЙ ДМИТРО** (1877 — ?) — політичний офіційний і фактичний лідер Зах. України під Польщею в рр. 1919 — 1939, голова УНДО в Галичині, посол до Варшавського союму і голова Української Парляментарної Репрезентації з 1925 р. Як австрійський старшина попав у московський полон у 1915 р. з усією залогою фортеці Перемишля; з вибухом російської революції 1917 р. відразу стає в перших рядах українського національного руху: на першому великому українському з’їзді в Омську (в Сибірі, там Д. Левицький перебував, як полонений), де було коло 2.000 осіб, Дм. Левицького було обрано його головою. Приїхавши звідти до Києва, Дм. Левицький організує Галицько-Буковинський комітет, в якому головує, — перше з вузько допомоговими цілями, а потім в цілях творення військової частини славних Січових Стрільців, що стали символом соборницького вояцтва. У створеному проти гетьмана Українському Національному Союзі був його секретарем. Як делегат Директорії УНР, приїздить в 1918 р. до Галичини і складає звіт перед урядом Зах. УНР про стан речей на Наддніпрянщині. Від цього уряду виїздить із д-ром Цегельським назад до Директорії і підписує «Передступний договір про злуку» в Хвастові 4. XII. 1918. як підставу проголошення соборности 22 січня 1919 р. у Києві. З Києва виїздить послом УНР до Данії, де розвинув дуже корисну дипломатичну діяльність. Коли московські большевики опанували після другої світової війни Зах. Україну, арештували д-ра Дм. Левицького і вивезли його до Ташкенту в Туркестані, де він і помер.

**ЛЕВИЦЬКИЙ ЄВГЕН** (1870—1925) — один із піонерів українського робочого руху в Галичині та один із основикив радикальної, а пізніше національно-демократичної партії. Був послом до австрійського парламенту. У роках визвольної боротьби представляв уряд Зах. УНР в Берліні та в Празі.

**ЛЕВИЦЬКИЙ КОСТЬ** (1859 — 1941) — провідна постать Зах. України, голова уряду Зах. Укр. Народньої Республіки. Адвокат, учений правник, дійсний член НТШ, заслужений робітник на полі кооперації, Кость Левицький

з молодих літ клав підвалини під національно-політичне та економічне відродження української Галичини, коли вона була ще австрійською провінцією. Як посол до галицького союму (з 1908 р.) і до віденського парламенту (з 1907 р.) (аж до розпаду Австрії), як довголітній голова національно-демократичної партії та Української Парляментарної Репрезентації в Відні (від 1910 р.) він усе стояв в перших лавах тих, що творили з галицького народу українську націю й промощували шлях, — зокрема в дуже складних часах першої світової війни та в добу відродження української державности, — у широкій сфері європейської політики З початком війни 1914 р. був на чолі «Головної Української Ради» у Львові, а потім на чолі «Загальної Української Ради» у Відні (1915 — 1917 рр.) У 1939-тім році, коли большевики зайняли були вперше Львів, заарештували вони вже 80-літнього К. Левицького і вивезли його до Москви, де він просидів у Луб’янці до весни 1941 р. Повернувшись до Львова перед советсько-німецькою війною, помер тут 12 листопада того року. Залишив по собі кілька цінних томів спогадів: «Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914 рр.» в двох частинах, «Українські політики» в рр. 1907—1914 в двох частинах та «Історія визвольних змагань галицьких українців 1914—17 рр.» в трьох частинах.

Львівське «Діло» писало з нагоди 70-ліття уродин та 45-ліття громадської діяльності К. Левицького: «Завдяки великому організаційному хистові, рідкій працьовитості і солідарності в праці, виїмковій силі волі і вмінню орієнтуватися в середовищі та використовувати талант і спроможність своїх найближчих співробітників по твердо наміченій лінії, він дійсно зв’язав зі своєю особою буйний розвиток українського національного руху на галицькій території».

**ЛЕВИЦЬКИЙ МИХАЙЛО** (1774—1858) — український кардинал і примас Галичини, брав участь у Віденському Конгресі 1815 р. В рр. 1813-1815, був перемиським греко-католицьким єпископом, потім львівським митрополитом у роках 1815-58. На цьому становищі здобув у Римі створення в 1852 р. станицієвської греко-католицької єпархії та подбав про українські виклади догматики (1848 р.) та про катедри богослов’я й катехитики у львівському університеті.

**ЛЕВИЦЬКИЙ МОДЕСТ** (1866 — 1932) — письменник і громадський діяч, за фахом лікар. Писав оповідання і гуморески (псевдо М. Пилипович, Виборний-Макогоненко), спогади «Товариші», численні статті по часописах і журналах, численні переклади з чужих мов. Був автором популярної граматики української мови, чистоту якої не раз боронив на сторінках нашої преси. У 1919 р. був призначений радником українського посольства до Греції, яке очолював Ф. Матушевський. У 1921 р. стає головою Укра-

їнського Червоного Хреста, а від 1922 — по 1927 р. лектором української мови і лікарем Української Господарської Академії в Подєбрадах (Чехія) (див. ще БАЛАКАНИНА).

**ЛЕВИЦЬКИЙ ОРЕСТ** (1849—1922) — український історик і письменник, знавець внутрішнього життя України (головно Правобережжя) XVI—XVIII. Від 1874 р. секретар київської Археологічної Комісії. Був видатним співробітником «Кіевс. Стар.» та Українського Наукового Т-ва в Києві, а потім ВУАН, якої був другим президентом. Писав також під псевдами Левко Маяченець та О. Орленко.

**ЛЕВИЦЬКИЙ ПАМФИЛ**, в чернецтві **ПАРФЕНІЙ** (1858 —1922) — єпископ кам'янець-подільський, від 1908 р. архієпископ тульський, а пізніше полтавський перший наречений митрополит УАПЦ, для якої висвятив понад 20 священників, але від якої відійшов в наслідок погрозу митроп. Михаїла, екзарха московського патріярха, позбавити його сану.

**ЛЕВІРАТ** — звичай, за яким нежонатий брат покійного мусів брати за себе його бездітну вдову щоб, як сказано в Біблії, «не зникло з Ізраїля ім'я його» (У Моїсей, XXV, 5-6), щоб «возстановити сім'я братові своєму» (Матв. XXII, 24).

Щодо походження цього звичаю, то етнологи не згодні між собою: одні ставлять його в зв'язок із культом предків, другі — шукають в ньому решток гуртового шлюбу, треті виводять його з погляду на жінку, як на майно: родина, заплативши за неї **КАЛИМ** (див.), не згоджується губити робочу силу, яка їй дорого коштувала і, замість витратитися на купівлю нової жінки для нежонатого її члена, воліє пошлюбувати його з удовою і тим самим, осягти відразу дві цілі — народження потомка, здатного продовжувати родинний культ, і втримання корисної для родини робітниці.

**ЛЕВІТИ** нащадки Левія, служителі Церкви в Старому Завіті, закрема в третій книзі Моїсея в Біблії, в якій записано церковні розпорядки Моїсея.

**ЛЕВІЯТАН** — фантастична страшна морська потвора на подобу змія. Про нього оповідається в Біблії, в кн. Йова: «Рівні він на землі не має; він сотворений, щоб не боятися. Згорів він на все високе поглядає; усім гордим він гордо й над ним царює...» (гол. 41, 25-26). Ім'я левіятану зробилося символом усього надлюдського й могутнього. Тому воно прикладається до ім'я першому до англійської імперії, що поширила свою владу на всі моря світу. «Левіятан» також називається також відомий твір (1651) англійського філософа Т. Гоббеса, який передбачив велику централізовану силу поліційної тоталітарної держави.

**Звідти КУЛЬТ ЛЕВІЯТАНА** — це сучасна тоталітарія, культ тоталітарної держави, абсолютного пана над життям і смертю своїх громадян: «Круг зубів його — страх, пренет, кругом зубів його страх!» (Йова, 41, 6).

**ЛЕВШІН АЛЕКСЕЙ** (1799—1879) — москаль, вихованець харківського університету, що добре знав життя в Україні. Він залишив цікаві «Отривки писем о Малоросіи» (1816), в яких відмітив побожність і чистоту звичаїв в українських селян, їх патріархальний родинний лад, невинність молоді, сильне почуття власности, що не дозволяє красти. Українські жінки працюють, а чоловіки ледачі. Наприкінці з жалем він констатував: «Я мушу сказати про ненависть українців до великоросів... Ти легко міг би в тому переконатися, бо часто почуєш, як вони говорять: «Добрий чоловік, а — москаль (як протиставлення!). Матері лякають своїх дітей словом «москаль» (Січинський «Чужинні...» ст. 152-53).

**ЛЕГКОВАЖНІСТЬ** — звичка, чи нахил, трактувати речі без належної поваги. Прудон казав: «Інтелігенція занадто легковажна», і пояснював це тим, що робітники і селяни мусять трактувати твердо, конкретну дійсність, яка ставить спротив і вимагає уважного підходу до неї, тим часом, як інтелігенти вирішують свої, — а головно й чужі проблеми, часто навіть державні, — на папері, що все зносить, або й просто на словах, що рідко приводять до поважних — для їх авторів — наслідків. Гуїцінга відзначав, що людина наших часів надто звикла змішувати поважні справи з грою, або, з другого боку, трактує й гру (спорт), як надто поважну справу. «Надто багато людей, — писав він, — і культурних і некультурних, ставляться до життя, мов ті діти, як до постійної гри. Вже раніше ми говорили мимоходом про те загальне наставлення, що його можна було б назвати станом недорозвиненої дитячости. Він визначається браком чуйности до того, що присутнє людині, що їй належить, браком почуття гідности, пошани до своєї й чужої думки... Людина живе буквально в світі чудес, мов та дитина... власне як дитина в казці: може подорожувати в повітрі, може перелетіти на другий суходіл, здобути собі якісь ласощі, вклавши монетку в автомата, заповнити свою хату людьми й звуками з усього світу, завдяки радіо (й телевізії). Натискає гудзика, і навкруги все оживає. Чи таке життя звільняє й розважає його дух? Навпаки. Життя робиться для нього ніби ганьбою. Чи треба ж дивуватися, що в таких обставинах він поводить, власне як дитина?» («Криза цивілізації» іт. вид. ст. 112).

**ЛЕГКОВІРНІСТЬ** — надто безкритичне сприймання чужих тверджень. Соломон казав у своїх «Приповідках»: «Безумний віри йме всякому слову, а розумний вважає на дороги свої»

(XIV. 15). У новіших часах Бертран Рессель писав у своїому «Словнику сучасної людини»: «Легковірність — одна з головних перешкод розуму, і її можна було б значно зменшити шляхом навчання панівних форм брехливості. В наші часи легковірність більше лихо, ніж давніше, бо, завдяки розвитку цивілізації, тепер далеко легше поширювати неправдиві інформації, і завдяки демократії, поширювання неправдивих інформацій далеко важливіше тепер для урядів ніж давніше...» Люди особливо легко вірять тим хто обіцяє речі, яких їм хотілося б мати. На тому побудована вся ДЕМАГОГІЯ (див.) взагалі а московських большевиків особливо. Вся їхня політика імперіялістичного поширення побудована на бажанні людей мати мир і спокій (див. КОЕКЗИСТЕНЦІЯ).

Французький соціолог Лебон писав: «Одна з характеристик народної психіки — це крайня легковірність юрби. Ніщо не є неможливе в її очах, як і в очах дитини. Коли юрба жадає місяця з неба, треба їй його обіцяти. Зрештою політики й не цураються таких обіцянок. Поширте на виборчих зборах найнеймовірніші нагледення на вашого противника, і вам повірять. Лише не обвинувачуйте його в надто понурих влучивах, бо збудите симпатію до нього. Юрба завше має подив і респект до великих злочинців. Зрештою, легковірність юрби властива й ординціям Не скептицизм, а легковірність — наші звичайний стан душі. Ми маємо трохи критичного зміслу лише в обсягу нашого фаху, поза його межами стрічаємо дуже малі сліди того критицизму. Про цю легковірність знають м. і. автори проспектів і анонсів, які добре розуміються на сутєстивній ролі категоричного твердження і повторення. Нехай надії, запалені перед їх очима, фальшиві, нехай завтра їх спростують факти, — це нічого нікого не обходить. Юрба — сліпо довірлива... Перенесіть це явище в область політики і ви матимете причину успіху певних одиниць і певних доктрин. Обіцяти хімери, твердити без доказів, повторяти без упину ті самі обіцянки — така формула успіху...» (ЛНВісник. 1931. VII, 715).

**ЛЕГКОДУШНИКИ** — «це малі хлібці, які подають за простибіг, аби було легше померлим душам...» (Пухевич «Гуцульщина» I, 143).

**ЛЕГКОДУШНІСТЬ, ЛЕГКОДУХІСТЬ** — моральна нестійкість, відсутність волі до спротиву занадто легке заломлювання в моменти небезпек. Легкодух під загрозою відмовляється від власних переконань і виправдовується та бреше щоб здобути милість у ворога. Він зраджує своїх товаришів, щоб порятуватися самому, і радо замовчує правду, коли бачить, що її виявлення може йому бути небезпечним. Таких типів повно в стероризованому чужим поневоленням суспільстві. Легкодух і герой — дві протилежності. (Див. МАЛОДУШНІСТЬ).

**ЛЕГАЛІЗМ** — дотримання законности, політична акція громадян, згідна з законами їх країни. Поскілки якась поневолена нація не відмовляється від ідеї визволення, вона не може добровільно коритися законам, що скеровані на дальше її поневолення, і розвиває в собі тільки революційно-визвольну, яка заперечує й поборює легалізм тих, хто з «охоти до урядів, а особливо до жаловання» (див. КАТЕРИНА II) ідує на службу поневолювачів. Ще ніде й ніколи ніяка нація не здобула собі держави «законними» способами, а лише шляхом «незаконних» революційних організацій, що підготовляють ґрунт для національної революції, яка тільки й може повернути поневоленій нації втрачену державність. В Італії, що осягла свого національного визволення в 1861 р., революційні організації почали діяти ще з 1809 р., коли створилася організація «незаконних» карбонарів. Греція, заки визволилася від турецького поневолення, мала революційну організацію «Приятелів Музи». Ірландія, що була століттями в неволі, з 1871 р. мала революційну організацію «Білі Хлопці» з 1875 р. «Фенікійське Братерство», а потім «Шин Фейн», які змагалися з імперіяльною Англією, аж поки не вибороли свободи своєму народові. Українці з 1928 р. утворили були революційну Організацію Українських Націоналістів (ОУН), в імені якої В. Мартинець писав в 1933 р., звертаючись до українських легалістів-угодовців:

«Ви свідомо обмежилися легалізмом, значить уклали всю свою політичну акцію в рамки ворожих законів: тим самим поставили себе відразу в гірше становище від ворога. Бож хіба признаєте, що коли ворожа держава, що хоче забезпечити свій стан посідання на загарбаних нечужих землях, і ви, що змагаєте зменшити той ворожий стан і збільшити свій стан посідання на тих землях, станули разом на засаді законів ворожої держави, то становище держави завжди гірше. І то не тільки тому, що держава сильніша; не тільки тому, що держава не видає шкідливих для себе законів; і не тільки тому, що держава може постійно змінити закони на щораз для неї вигідніші; і не тільки тому, що держава може сама не додержувати своїх законів, а вас до того примушувати. — але передусім тому, що ви свідомо зрештунували з усіх інших способів шахування ворога, крім його власних законів і обов'язань. Ви маєте стрим у силі і в законах ворога, а для ворога такого стриму не існує. Отже, вже в самому початку утворюється положення гірше для ворога; він ніколи не може програти, а ви ніколи не можете виграти.» («Реальна чи визвольна політика» ст. 84).

Легалізм як довів приклад Ганді, може дати добрі наслідки тільки у відношенні до високо культурного ворога, вихованого в звичці шанувати закони і людську гідність інших, але ніколи не в відношенні до ворога, вихованого

в деспотизмі, в тиранії і насильстві, як то мали ми перше в царській, а тепер у большевицькій Росії. Див. ЛЬОЯЛЬНІСТЬ.

**ЛЕГАТ** — майно, одержане за заповітом, згідно з останньою волею покійника, не за правом спадку.

**ЛЕГАТ** — у римлян посол, а також заступник команданта легіону, і заступник намісника провінції.

**ЛЕГАТ ПАПСЬКИЙ** — від часів папи Льва I-го (440—461) повновласник папи з церковною юрисдикцією, або без неї. Легат без церковної влади — див. НУНЦІЙ.

**ЛЕГЕНДА** — спочатку оповідання про святих, читане після Служби Божої; пізніше — народній переказ, або й літературний твір, що має в собі елементи чудесної події, ідеалізацію релігійно-моралізаторського підґрунтя. Ів. Кедрин писав у «Свободі» (ч. 227):

«Як нема окремої людини з найтверезішими поглядами на довкільний світ і з найбільшим практицизмом, яка проте не мала б — бодай в якомусь відтинку свого життя — відірваних від життєвої прози мрій і не знала переживань і почувань, що плили б дійсно з глибини душі. — так нема й народу, який не мав би своїх легенд не плекав їх і не виховувався на них... Коли нарід живе лише легендами, то це зле. Але коли нарід, що бореться за свою політичну програму з великим почуттям реалізму, має водночас свої легенди, то це явище добре, позитивне і високо похвальне. І коли починається кампанія проти якоїсь історичної події, окутаній вже чаром легенди, яка захоплює молодь і цементує певний гурт громадянства у вірності певним, наскрізь здоровим гаслам, то такі заклики до «розвінчування легенди» — злочин. Проти надмірної ідеалізації Козаччини сучасна українська історія підіймає поважні голоси перестороги, накликаючи до пізнавання також негативних рис історичного українського козацького війська, особливо притаманностей Запорізької Січі. Але ми можемо собі на це нині вже дозволити, бо це — давні часи. Зате був час, коли легенда про козаччину, відзеркалена в «Історії Русів», захоплювала й Шевченка, і безумовно спричинилася до українського національно-політичного відродження у другій половині XIX сторіччя з відгуками навіть у двадцятих роках XX-го віку».

Французький історик Тієрі теж писав: «Справжню історію знайдемо лише в легендах. Легенда — це жива традиція, і в трьох випадках із чотирьох, вона правдивіша, ніж те що ми називаємо історією...»

На протилежній позиції стояв наш історик Вол. Антонович: «Костомарову закидали. — писав він, — зайву, так би мовити, строгість іс-

торично-критичних вимог, якесь ніби навмисне розвінчування їх із історичних п'єдесталів... Але в цьому, на нашу думку, і є велика заслуга померлого письменника. Тільки історик, що глибоко вірить у могутність свого народу, в його сили, в його майбутність і духову міць, не зупиниться усунути те, що хоч іноді й приємне патріотичному почуттю, але не витримує строкої критики, чи такі легенди, які межують дуже часто з панегіриком... Костомарова не могли стримувати такі підрядні міркування, як заховання хоч і давніх, але фальшивих традицій і заснованої на них фальшивої національної самонасолоти. Нам здається, що тільки письменник, який не довіряє розумовим силам і духовій могутності свого народу, може... побоюватися доторкнутися історичної традиції, навіть тоді, коли на основі критичного дослідження він втратив довіру до неї. Правдивий історик знає, що історія — це народне самопізнання, і що чим більше внести до нього світла, правди й науки, тим вище, моральніше, а, значить, і могутніше стає даний нарід; духові сили розвиваються не від створення фантастичних тенденційних образів, а від тверезого й, насамперед, правдивого розуміння свого минулого... («К. Ст.» 1885 ст. XXXII-XXXIII. Цитовано в О. Митюка «Укр. Хлопомани» 1933 ст. 65).

**ЛЕГІОН** — відділ римського війська, що ділився на 10 когорт, 30 маніпул і 60 центурій і начисляв від 4.200 до 6.000 піших вояків та 300 кінних. У наших часах назву легіону прибирають добровільні національні формації в чужих арміях: **ПОЛЬСЬКИМ** легіоном називалися добровольчі частини в кол. Австрії, що під проводом Й. Пілсудського виступали проти Росії в першій світовій війні. **УКРАЇНСЬКИМ ЛЕГІОНОМ** тих часів називають формуцію **УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ**. Чехословаки були сформували свій **ЧЕСЬКИЙ** легіон в різних країнах Антанти в 1917 р., що билися проти осередніх держав за відновлення чеської державності. За II світової війни ролю **УКРАЇНСЬКОГО ЛЕГІОНУ** відіграла Українська Дивізія при німецькій армії на протимосковському фронті. Вона втратила під Брдами понад 5.000 свідомої патріотичної української молоді. З цього приводу З. Пеленський писав пізніше в «Укр. Самостійнику» в Мюнхені:

«Є одна річ, за яку — як нам здається — не зважаючи на все, варт було заплатити криваву ціну Бродів. Вона раз на завжди кінчає в українському народі фазу так званих «легіонових концепцій». В цьому пункті ми дозволяємо собі не погоджуватися з п. пор. Ортинським, який виступає поглядом, що «легіонова політика притаманна визвольній дії поневолених народів, і буває корисна для цих народів. На жаль, з огляду на той випадок вона не була досі корисна в житті українського народу. Ані один український легіон в рамках тієї чи іншої чужої



держави, чужої констеляції потуг, не був попереджений політичним договором, який гарантував би українські військові цілі. Всі вони були досі творені на засаді «авось», «може придатись», «хто його знає». Це була лотерія, а ніколи не українська міжнародна політика. В майбутньому вона зможе спиратись лише на виразних договорах з покликанню до того українською стороною ніколи більше на здогадах і надіях, так як це було в УСС, а тепер в УД. Хай нам ніхто не приходить більше «з легіонами».

**ЛЕГІТИМІЗМ** — політична теорія, що обстоює права монарха і династії, вважаючи її незалежними від волі народу.

**ЛЕГРА ЖЮЛЬ** — французький дослідник Росії, професор Сорбонни в Парижі, автор численних праць, присвячених Росії, як «У Росії» 1910 р., «В Сибірі» 1913, «Література в Росії» 1929 «Російські мемуари» 1921, «Російська душа» 1934 та інші. Він довго жив в Росії і багато в ній подорожував. Його особливо вражав бруд московського народу в протилежність до чистоти народу українського: «Навіть по містечку стоїть страшна грязюка. Я бачив у Томську туди піяницю, який втонув у болоті вулиці. Чистота постійне пеклування про чистоту ваших містечок і звідти неможливі поза великими містами звідти, мабуть, забування про них і тоді, коли для цього представляються крапці можливості» («Російська душа» ст. 238). Інша хвороба росіян — пияцтво. Звичай пияцтва щоб «звітритися», поширений в усіх північних країнах але «тільки в Росії звичка й відсутність моральної дисципліни дійшли до хворобливого перебільшення, що вилилося в пияцтво. Воно було тим більше неминучим, що, як побачимо далі, руским бракує моральних цінностей, що стримували б їх апетити...» (там же ст. 239-40). З інших рис духовності москалів Легра особливо відзначає некультурність, грубіанство, покірливість, зв'язану з браком особистості і з отарністю; забобонність, пиху, обманливість, відсутність точности (все робиться «якнібудь»), хитрість, злодійкуватість («Всі московські спостерігаючі погоджуються в тому, що Росія — країна злодійства, і я дав тому слову прикладів...» ст. 252), брехливість, імпульсивність, невитривалість і несталість, непевнобачливість, легкість до обіцянок... З добрих рис характеру. Легра відзначає особливо веселість, привітність, здатність захоплюватися, товарицькість і гостинність, дотепність, музичність, красномовність... І зрештою, висновок: «Як мені здається, я вияснив вираз Габріеля Мона, з яким розпочалася ця книжка, що нема народу, більш «спокусливого», привабливого, ніж руський народ, бо елементи цієї привабливості розкидані по всіх усюдах, але нема одночасно й набагато більш облудного, бо всі його добрі прикмети згасують деякими хибами, певно, не такими великими, але в усякому разі такими, що

роблять марними всі спроби спрямувати його на шляхи спільні іншим народам» (ст. 237). (Див. БРУТАЛЬНІСТЬ).

**ЛЕ ДРАН** — директор французького міністерства закорд. справ, що в 1734 з доручення свого уряду склав «Меморіал про Москалів і про союз Імператора (німецького) з цією нацією».

У цьому меморіалі він писав:

«Росію можна ще значно турбувати Україною. Козаки, мешканці України, — нація незадоволена відважна й численна, що віддавна стогне під ярмом росіян. Пан Апостол, вождь козаків, помер недавно (17. I. 1734, Є. О.) Козаки, зазнаючи кривди від поляків, перейшли до турків, а звідти до москалів. Україна, що її вони заселяють одна з найродючіших країн світу. Козаки мають армію в 100.000 піхоти. Україна — осередок, де схрещуються шляхи в Трансильванії, Відня, Копенгаги. Вона служить заслоною проти варварів — росіян, татар і турків. Козаки самі здатні не тільки стримати росіян, але й відкинути їх до кордонів між Україною й Московією». («Україна» Париж, 1950, с. IV, ст. 276).

**ЛЕЖЕ ЛЮІ ПОЛЬ** (1844—1923) — визначний французький філолог, основник славистики в Франції. Приятель Костомарова. В. Антоновича й М. Драгоманова, перший розпочав вивчення української мови в 1905 р. в Колеж де Франс у Парижі, і перший читав там лекції про Т. Шевченка, які вийшли в 1906 р. в швайцарській «Універсальній Бібліотеці», а в 1814 р. в книжці Леже «Інтелектуальна Росія».

Був автором численних статей, присвячених Україні, — перша його українознавча стаття з'явилася в 1873 р. в журналі «Ревю критік д'істуар е де літератур» («Критичний журнал історії й літератури»): вона була присвячена оглядові українського літературного руху, який розпочав М. Драгоманов у флорентійському місячнику «Рівіста Еуропа».

Він був учасником III Археологічного Конгресу в Києві в 1874 р. і написав про нього доповідь яку видрукувало французьке міністерство освіти.

**ЛЕЖЕНЬ** — колода, або брус, положений на землю, як підмурівок хати: «Тепер становлять хати на стоянах, а перше були на лежнях» (Сл. Грінченка).

**ЛЕЖЕНЬ. ЛЕЖАК** — частина димаря, що йде рівнобіжно стелі.

**ЛЕЖЕНЬ** — великий довгастий весільний хліб, що його печуть разом із короваєм. Його клали на стіл у молодой під двома ложками, зв'язаними червоною биндою. На нього молода схиляла голову, коли приходив молодий. (Ящуржин-

ський в К. Ст. 1879, XI, 286) Хв. Вовк писав, що його дарували молодим на другий день після шлюбної ночі перед тим, як вони вставали з ліжка («Студії...» 247—48).

Щуржинський описав два лежні, що були в його розпорядженні. Один, із черкаського пов., був довгастий і підшву з нього оточував пояс із тіста. Прикрашений він був чотирма голубками навхрест і поперечними гладкими та зубчастими валіками з тіста. Другий зразок, з олександрівського пов., складався з більших зубців, поділених на три гнізда, по п'ять зубців у кожному. Обвивала їх навкруги кругла бинда тіста, і все це було оточено одним спільним поясом, до якого були прироблені шишки. На Лубенщині в лежень заміняли яйця й грощі (К. Ст. 1897, XI, 286-87).

**БЕЗИВО** — драбина з лика у **БОРТНИКІВ** (див.).

**ЛЕЙБИК** — безрукавка з сукна. Носили лейбики як чоловіки, так і жінки. На південному сході Галичини та на Надніпрянщині його називали **КАТАНКОЮ** (див.). Назва лейбик, чи **БРУСЛИК**, зустрічається головно в бойків та в карпатських українців. У бойків шили лейбики з сірого чи брунатного сукна, у лемків найчастіше з синього, оздоблюючи його більшою кількістю шнурків чи петельок та металевих гудзиків. (див. **ГУНЯ**, **КОРСЕТКА**).

**ЛЕЛЕКА** — див. **БУСЕЛЬ**.

**ЛЕЛІТКА** — металева блискітка пришивана до одягу, до церковних риз тощо.

**ЛЕЛІТКИ** — прикраси головного убору гуцулок: дрібні блискітки навкруги голови.

**ЛЕЛЬ** — приспів до обрядових весінних пісень вроді **ЛАДО**, (див.). З цього приспіву наші поети й м'тологи зробили бога, ніби сина богині

**ЛАДО**. Звідти й у Т. Шевченка в поемі «Царі»:  
Перед богами Лель і Ладо  
Огонь Рогніда розвела,  
Драгим елеєм полила  
І сипала в огнище ладон....

**ЛЕМИК МИКОЛА** (1914 — 1942) — член ОУН, що в 1933 р., на доручення Проводу ОУН, забив у радянському консульстві у Львові, на знак протесту й підсти за організований в Україні голод, Майорова, провідного службовця ГПУ, що під невинною назвою «секретаря консульства», об'їздив, з метою контролю, дипломатичні і консульські представництва СРСР. За день перед своєю смертю він приїхав з радянської амбасаді в Варшаві до Львова з головним завданням спаралізувати протестаційну акцію українців Галичини й Волині проти голодового винищування українців в УРСР і зазнайомитися ближче з рухом ОУН. Він був забитий замість консула Голубова, проти якого був запланований замах. Треба було звернути увагу світу на цей страшний злочин масового винищування українців, що його систематично замовчували, або й заперечували московські агенти закордоном СРСР (див. **КОЦЕЛЬМАН**), а крім того, треба було дати знати страдним братам на підсоветській Україні, що їхніми болями боліють і їхнім гнівом на насильників живуть також українці Зах. України, втеблені іншими насильниками. Одночасно це мав би бути заклик до підсоветських українців стати на шлях активного революційного спротиву. М. Лемика польський суд засудив на кару смерті але з огляду на його неповнолітність (він не мав ще тоді 18 років), змінив цей присуд на десмертну в'язницю. Він з неї вийшов у наслідок розвалу Польщі в 1939 р., але призначений в 1941 р. на крайового провідника ОУН багдерівців на Лівобережжя, вже три місяці пізніше був схоплений німецьким Генштапо і повішений.

### ПОПРАВКА

На ст. 749 в другому стовпці поплутано рядки: п'ятий рядок знизу має йти на місце останнього, а останній на місце п'ятого.

На ст. 800 третій рядок знизу треба читати:

**КУТАС** — китиця з ниток або шнурів. для прикраси одягу.

**КОЦЮБИНСЬКОГО ЮРКА** «зліквідовано» в 1936 р. Цю дату завдячую в останній момент Вм. В. В. Дорошенкові, бібліотекарові НТШ.

Se terminó la impresión de este libro  
el mes de Mayo de 1960  
en los Talleres Gráficos "Champión"  
c. Mercedes 2163/67, Buenos Aires.